

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Asta Skirmantienė

**DEMOKRATIZACIJOS VIDINIAI IR IŠORINIAI
VEIKĖJAI DAUGIAKULTŪRĖSE VISUOMENĖSE:
BOSNIJOS IR HERCEGOVINOS, IRAKO IR UKRAINOS
ATVEJAI**

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02S)

Kaunas, 2011

UDK 321.7(4)
Sk-32

Disertacija rengta 2006 – 2011 metais Vytauto Didžiojo universitete, Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto Politologijos katedroje.

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Liudas Mažylis (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

ISBN 978-9955-12-662-1

TURINYS

Santrumpos.....	6
Lentelių ir paveikslų sąrašas.....	7
Įvadas.....	11
1. Demokratizacijos proceso analizės teorinis kontekstas: pritaikomumas daugiakultūrėms visuomenėms.....	29
1.1. Demokratija ir demokratizacija: sąvokos ir sampratos.....	29
1.2. Demokratizacijos tyrimo teorinės priegios.....	33
1.2.1. Konsolidacijos vertinimo perspektyva.....	35
1.2.2. Transitologinė prieiga.....	42
1.2.3. Transnacionalizmas.....	46
1.2.4. Europeizacijos ir demokratizacijos sąsajos.....	48
1.2.5. Alternatyvūs demokratizacijos vertinimai.....	50
1.3. Demokratizacijos procesų tyrimo modelis: pagrindimo principo, institucinė ir pilietinės visuomenės dimensijos.....	54
1.4. Kiekybinis tyrimo metodas ir neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė.....	59
2. Bosnijos ir Hercegovinos atvejo analizė.....	62
2.1. Vidiniai bei išoriniai demokratizacijos veikėjai bei jų interesai.....	62
2.2. 1995 m. gruodžio 14 d. Daytono taikos susitarimas.....	65
2.3. Teisinis Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos lygmuo.....	67
2.3.1. Vidinių ir išorinių demokratizacijos jėgų sąveika konstitucionalizmo kūrimo kontekste.....	68
2.3.2. 1995 m. Konstitucijos įtaka kultūrinei visuomenės diferenciacijai.....	69
2.3.3. Konstitucinės reformos projektai, jų santykis su kultūrinės diferenciacijos ir demokratizacijos procesais.....	71
2.4. Institucinis demokratizacijos lygmuo: Vyriausiojo įgaliotinio tarnyba.....	75
2.5. 1996 – 2000 m. Parlamentinės Asamblėjos ir Prezidiumo rinkimai.....	78
2.5.1. 1996 – 2000 m. pagrindiniai vidiniai politiniai veikėjai: jų santykis su išoriniais veikėjais ir demokratizacijos procesu.....	82

2.6. 2002 m. Parlamentinės Asamblėjos rinkimai.....	85
2.6.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija.....	87
2.6.2. 2002 m. rinkimų rezultatai.....	89
2.7. 2006 m. Parlamentinės Asamblėjos rinkimai.....	94
2.7.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija.....	94
2.7.2. 2006 m. rinkimų rezultatai.....	99
2.8. Pilietinės visuomenės dimensija: Bosnijos ir Hercegovinos nevyriausybės organizacijos.....	104
3. Irako atvejo analizė.....	108
3.1. Vidiniai ir išoriniai demokratizacijos veikėjai bei jų interesai.....	108
3.2. JAV Irako demokratizacijos strategija.....	111
3.3. Laikinosios Irako institucijos.....	113
3.4. 2005 m. sausio 30 d. rinkimai į pereinamąją Nacionalinę asamblėją.....	118
3.4.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija.....	118
3.4.2. 2005 m. sausio 30 d. rinkimų rezultatai.....	122
3.5. Teisinė demokratizacijos dimensija: nuolatinė Irako Konstitucija.....	129
3.5.1. Vidinių ir išorinių Irako demokratizacijos jėgų sąveika konstitucionalizmo kūrimo kontekste.....	130
3.5.2. Konstitucionalizmo kūrimas ir kultūrinė Irako visuomenės diferenciacija.....	132
3.5.3. Referendumas dėl nuolatinės Irako Konstitucijos.....	133
3.6. 2005 m. nuolatinės Irako Asamblėjos rinkimai.....	138
3.6.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija.....	138
3.6.2. 2005 m. gruodžio 15 d. rinkimų rezultatai.....	140
3.7. 2010 m. kovo 7 d. Nacionalinės asamblėjos rinkimai.....	146
3.7.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija.....	147
3.7.2. 2010 m. rinkimų rezultatai.....	152
3.8. Pilietinės visuomenės dimensija: Irako nevyriausybinių organizacijų kūrimas(is).....	159
4. Ukrainos atvejo analizė.....	164
4.1. Vidiniai bei išoriniai demokratizacijos veikėjai bei jų interesai.....	166
4.2. 2004 m. prezidento rinkimai.....	170
4.2.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija.....	171
4.2.2. 2004 m. gruodžio 26 d. prezidento rinkimų rezultatai.....	173

4.3. 2006 m. Aukščiausiosios Rados rinkimai.....	177
4.3.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija.....	178
4.3.2. 2006 m. rinkimų rezultatai.....	181
4.4. 2007 m. Aukščiausiosios Rados rinkimai.....	186
4.4.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija.....	187
4.4.2. 2007 m. rinkimų rezultatai.....	189
4.5. 2010 m. Ukrainos prezidento rinkimai.....	193
4.5.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija.....	193
4.5.2. 2010 m. rinkimų rezultatai.....	198
4.6. Teisinė demokratizacijos dimensija: Ukrainos konstitucinė reforma.....	202
4.6.1. 1996 m. Ukrainos Konstitucijos vertinimas.....	203
4.6.2. 2004 m. Ukrainos konstitucinės reformos ir demokratizacijos proceso santykis.....	204
4.6.3. Vėlesni konstitucinės reformos projektai.....	207
4.6.4. Išorinių jėgų veiksnys konstitucinės reformos kontekste.....	209
4.7. Pilietinės visuomenės dimensija: Ukrainos nevyriausybinių organizacijų.....	210
 5. XXI amžiaus demokratizacija: atvejų palyginimas.....	214
5.1. Kultūrinio identiteto lankstumas: primordializmas vs instrumentalizmas.....	214
5.2. Išorinių veikėjų įtakos demokratizacijos procesams ribos.....	220
5.3. Išorinio veikėjo pobūdžio ir demokratizacijos efektyvumo santykis.....	225
5.4. Teisiniai demokratizacijos aspektai: išorinių veikėjų ir daugiakultūrės visuomenės faktorių įtaka.....	228
5.5. Demokratizacijos tyrimų teorinių prieigų vertinimas XXI amžiaus demokratizacijos procesų kontekste.....	231
 Išvados.....	236
 Literatūros sąrašas.....	240
Priedai.....	273

SANTRUMPOS

BiH – Bosnija ir Hercegovina

HDZ – Bosnijos ir Hercegovinos Kroatų demokratinė sąjunga

HDZ 1990 – Bosnijos ir Hercegovinos Kroatų demokratinė sąjunga 1990

IAF – Irako susitarimo frontas

IL – Iyad Allawi irakiečių sąrašas

INA – Nacionalinis irakiečių susitarimas

INM – Irako nacionalinis judėjimas

ISCI – Irako islamiška aukščiausioji taryba

IU – Irako vienybė

KA – Irako Demokratinė patriotinė Kurdistano sąjunga (Kurdų sąjunga)

KCD – Bosnijos ir Hercegovinos Koalicija už vieningą ir demokratišką Bosniją

KDP – Irako Kurdistano demokratinė partija

PUK – Irako Patriotinė Kurdistano sąjunga

SBiH – Partija už Bosniją ir Hercegoviną

SDA – Bosnijos ir Hercegovinos Demokratinio darbo musulmonų partija

SDP – Bosnijos ir Hercegovinos Socialdemokratų partija

SDS – Bosnijos ir Hercegovinos Serbų demokratinė partija

SLC – Irako Teisinės valstybės koalicija

SNSD – Bosnijos ir Hercegovinos Nepriklausomų socialdemokratų aljansas

TIF – Irako frontas

UIA – Jungtinė irakiečių sąjunga

Lentelių ir paveikslų sąrašas

Lentelės

1. Lentelė. Bosnijos ir Hercegovinos 2002 m. parlamento rinkimų rezultatai.....	90
2. Lentelė. Paramos SDA ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2002 m. Bosnijos ir Hercegovinos parlamento rinkimai).....	90
3. Lentelė. Paramos SDS ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2002 m. Bosnijos ir Hercegovinos parlamento rinkimai).....	91
4. Lentelė. Paramos HDZ ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2002 m. Bosnijos ir Hercegovinos parlamento rinkimai).....	91
5. Lentelė. Paramos CBiH bei SDP ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2002 m. Bosnijos ir Hercegovinos parlamento rinkimai).....	93
6. Lentelė. Bosnijos ir Hercegovinos 2006 m. parlamento rinkimų rezultatai.....	99
7. lentelė . Paramos SDS, SDA bei HDZ ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2006 m. Bosnijos ir Hercegovinos parlamento rinkimai).....	100
8. Lentelė. Paramos SBiH, SNSD bei HDZ 1990 ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2006 m. Bosnijos ir Hercegovinos parlamento rinkimai).....	102
9. Lentelė. Paramos SDP ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2006 m. Bosnijos ir Hercegovinos parlamento rinkimai).....	103
10. Lentelė. Irako 2005 m. sausio 30 d. rinkimų rezultatai.....	122
11. Lentelė. Balsų už UIA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai).....	123
12. Lentelė. Balsų už UIA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai).....	124
13. Lentelė. Balsų už KA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai).....	125

14. Lentelė. Balsų už KA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai).....	126
15. Lentelė. Balsų už IL priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai).....	127
16. Lentelė. Balsų už IL priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai).....	128
17. Lentelė. Paramos konstitucijos projektui priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. spalio 15 d. referendumas dėl Irako konstitucijos).....	135
18. Lentelė. Paramos konstitucijos projektui priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. spalio 15 d. referendumas dėl Irako konstitucijos).....	136
19. Lentelė. Irako 2005 m. gruodžio 15 d. rinkimų rezultatai.....	140
20. Lentelė. Balsų už UIA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai).....	141
21. Lentelė. Balsų už KA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai).....	142
22. Lentelė. Balsų už IL priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai).....	145
23. Lentelė. Irako 2010 m rinkimų rezultatai.....	153
24. Lentelė. Balsų už INM priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2010 m. Irako parlamento rinkimai).....	154
25. Lentelė. Balsų už SLC ir INA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2010 m. Irako parlamento rinkimai).....	155
26. Lentelė. Balsų už KA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2010 m. Irako parlamento rinkimai).....	157

27. Lentelė. Balsų už V.Yanukovych priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2004 m. gruodžio 26 d. Ukrainos prezidento rinkimai).....	174
28. Lentelė. Balsų už V.Yushchenko priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2004 m. gruodžio 26 d. Ukrainos prezidento rinkimai).....	175
29. Lentelė. Balsų už V.Yanukovych ir V.Yushchenko priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2004 m. gruodžio 26 d. Ukrainos prezidento rinkimai).....	176
30. Lentelė. Ukrainos 2006 m. rinkimų rezultatai.....	182
31. Lentelė. Balsų už Regionų partiją priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2006 m. Ukrainos parlamento rinkimai).....	182
32. Lentelė. Balsų už provakarietiškas partijas priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2006 m. Ukrainos parlamento rinkimai).....	183
33. Lentelė. Balsų už Regionų partiją ir provakarietiškas partijas priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2006 m. Ukrainos parlamento rinkimai).....	185
34. Lentelė. Ukrainos 2007 m. rinkimų rezultatai.....	189
35. Lentelė. Balsų už provakarietiškas partijas priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2007 m. Ukrainos parlamento rinkimai).....	190
36. Lentelė. Balsų už Regionų partiją priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2007 m. Ukrainos parlamento rinkimai).....	191
37. Lentelė. Balsų už Regionų partiją ir provakarietiškas partijas priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2007 m. Ukrainos parlamento rinkimai).....	192
38. Lentelė. Balsų už V.Yanukovych priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2010 m. Ukrainos prezidento rinkimai).....	199
39. Lentelė. Balsų už Y.Tymoshenko priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (2010 m. Ukrainos prezidento rinkimai).....	200
40. Lentelė. Balsų už V.Yanukovych ir Y.Tymoshenko priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2010 m. Ukrainos prezidento rinkimai).....	201
41. Lentelė. Išorinių demokratizacijos veikėjų kaita proceso metu (BiH, Irako ir Ukrainos atvejai).....	227

Paveikslai

1. Paveikslas. Demokratizacijos tyrimo modelis.....	58
2. Paveikslas. Laikinosios ir pereinamoji Irako institucijos.....	112
3. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už UIA ir priklausomybės šiitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai).....	124
4. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už KA ir BVP, tenkančio vienam	

gyventojui, nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai).....	126
5. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už KA ir priklausomybės sunitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai).....	127
6. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų prieš konstituciją ir priklausomybės sunitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. spalio 15 d. referendumas dėl Irako konstitucijos).....	137
7. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už UIA ir priklausomybės šiitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai).....	141
8. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už KA ir priklausomybės sunitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai).....	143
9. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už KA ir BVP, tenkančio vienam gyventojui, nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai).....	143
10. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už TIF ir priklausomybės sunitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai).....	144
11. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už INA ir priklausomybės šiitams nustatymas su „fs/QCA“ (2010 m. Irako parlamento rinkimai).....	156
12. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už KA ir priklausomybės sunitams nustatymas su „fs/QCA“ (2010 m. Irako parlamento rinkimai).....	157
13. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už V.Yushchenko ir priklausomybės ukrainiečiams nustatymas su „fs/QCA“ (2004 m. gruodžio 26 d. Ukrainos prezidento rinkimai).....	175
14. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už provakarietiškas partijas ir priklausomybės ukrainiečiams nustatymas su „fs/QCA“ (2006 m. Ukrainos parlamento rinkimai).....	184
15. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už provakarietiškas partijas ir priklausomybės ukrainiečiams nustatymas su „fs/QCA“ (2007 m. Ukrainos parlamento rinkimai).....	190
16. Paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už Y.Tymoshenko ir priklausomybės ukrainiečiams nustatymas su „fs/QCA“ (2010 m. Ukrainos prezidento rinkimai).....	200
17. Paveikslas. Rinkėjų tapatybės slinktytys Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos atvejais.....	218

IVADAS

Darbo problema ir aktualumas

1991 m. Samuel Huntington pristatydamas demokratizacijos bangų teoriją pasauliui paskelbė naują žinią: „Demokratija gali būti sukurta net jeigu žmonės to nenori“¹. Šis esminius demokratijos, kaip išskirtinai valstybės vidaus politikos prerogatyvos, principus laužantis postulatas, pirmiausia tapo iššūkiu iki tol gyvavusiai demokratizacijos teorijai, tačiau atrodė pagrįstas sovietinio režimo žlugimo akivaizdoje bei masinės posovietinės erdvės demokratizacijos kontekste. Sovietinio režimo žlugimas pademonstravo demokratizacijos procesų tyrimo prieigų ribotumą ir privertė dar kartą jas peržiūrėti. Atitinkamai XX amžiaus pabaigoje S.Huntington teorija atrodė panacėja vykstantiems procesams paaiškinti. Visgi tūkstantmečių sandūros realijos pareikalavo dar kartą atsigręžti į esminius klausimus: kaip, kada, kur ir kokiomis sąlygomis gali vykti demokratizacija?

Jau praėjus dešimtmečiui po Sovietų Sąjungos žlugimo tapo aišku, kad ne visi, rodos, vienodomis sąlygomis prasidėję demokratizacijos procesai yra identiški ir sėkmingi. Dvidešimties metų retrospektyva liudija, kad galima ne tik stagnacija, bet ir grįžimas atgal. Dalies buvusių komunistinių valstybių reali demokratizacijos pradžia užsitęsė iki XXI amžiaus. Dėl atsiradusių naujų demokratizaciją skatinančių faktorių bei atotrūkio nuo pokomunistinių valstybių sėkmingų demokratizacijos procesų buvo prabiltą apie ketvirtąją demokratizacijos bangą. Galiausiai S.Huntington „trečioji banga“ nebeatitiko naujų XXI amžiaus realijų, užkoduotų Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) prezidento George W. Bush teiginiu: „Jūs arba su mumis arba prieš mus“². Šis teiginys, paremtas prielaida, kad demokratijos tarpusavyje nekariauja³, tarsi pateisinimo „demokratijos per prievartą“ idėją, į demokratizacijos praktiką įvesdamas naują – išorinį – faktorių.

Simbolinė skiriamoji riba, žymėjusi demokratizacijos procesų kokybinį lūžį, – 2001 m. rugsėjo 11 d. Teroristiniai išpuoliai lėmė, kad išorinių veikėjų vykdoma demokratizacija iš

¹ Huntington, S.P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman London: Univ. of Oklahoma Press, 1991, p. 36.

² Bush, G.W., *Address to a Joint Session of Congress and the American People*. The White House, 2001 September 20, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>; Žiūrėta: 2010-07-07.

³ „Demokratijų taikos“ idėja keliama įvairiuose moksliniuose darbuose. Reikšmingas Russet teorinis ir empirinis tyrimas (Russet, B., *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton: Princeton University Press, 1993); I.Kanto suformuluotomis respublikų kaip amžinos taikos prielaidomis grindžiama Doyle studija (Doyle, M., Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs. *Philosophy and Public Affairs*, 1983, 12(3), p. 205-235); platesnio spektro analizė, teigiančią, kad demokratijos kur kas mažiau yra linkusios į agresiją kitų valstybių atžvilgiu, pateikia Rummel (Rummel, R.J., *Understanding Conflict and War: War, Power, and Peace*. Vol. 4, Beverly Hills, CA: Sage, 1976; Rummel, R.J., *Understanding Conflict and War: The Just Peace*. Vol. 5, Beverly Hills, CA: Sage, 1981); tuo tarpu Mansfield ir Snyder (Mansfield, E. and Snyder, J. Democratization and War. *Foreign Affairs*, 1995, 74(3), p. 79-97; Mansfield, E. and Snyder, J. Democratization and the Danger of War. *International Security*, 1995, 20(1), p. 5-38) teigia, kad būtent pereinamieji režimai, išgyvenantys demokratizacijos procesą, yra daugiau linkę į tarpvalstybinius karus nei stabilios demokratijos ar autokratiniai režimai.

pasyvios įvairių tarptautinių organizacijų įtakos formos peraugo į aktyvią valstybinę užsienio politiką. Naujas, kovos su terorizmu paženklintas tarptautinis kontekstas apsprendė, kad demokratizacijos projektais tapo daugiakultūros valstybės. Ši demokratizacijos proceso metamorfozė iš valstybės vidaus intencijos į transnacionalinį interesą – vyravusios tranzitologijos teorijos atspindys. Pastaroji, prieštaraudama demokratijos konsolidacijos paradigmai, kuri rėmėsi nuostata, kad „tarp žmonių, neturinčių bendrumo jausmo, ypač jei jie skaito ir kalba skirtingomis kalbomis, vieningas visuotinis požiūris, reikalingas atstovaujamosios valdžios darbui, negali egzistuoti“⁴, laikėsi pozicijos, jog, nors „daugianacionalinės valstybės skiriasi nuo tų, kuriose nacionaliniai reikalavimai nėra artikuliuojami, tai nereiškia, kad kultūriškai ar tautiškai heterogeniškos visuomenės nėra potencialios sėkmingos demokratizacijos kandidatės“⁵. Būtent išorinių veikėjų iššūkis daugiakultūrėms valstybėms, siekiant įtvirtinti jose demokratiją, apsprendžia pagrindinę šiame darbe nagrinėjamą problemą – daugiakultūrių valstybių demokratizacijos procesai.

Suformuluota darbo problema suponuoja valstybių daugiakultūriškumą kaip vieną esminių tyrimo problematikos aspektų. Kultūra čia traktuojama kaip „bendros reikšmės, simboliai, kuriuos galima išreikšti ir perduoti su kalbos pagalba bei materialiai įkūnyti (objektyvuoti) pačių įvairiausių žmogiškosios veiklos produktų (artefaktų) pavidalu“⁶. Todėl kultūros ašimi – egzistavimo prielaida ir diferenciacijos pagrindu – tampa kalba. Kita vertus, kalba nelaikoma nei privaloma, nei svarbiausia sąlyga, kadangi viena kalba gali būti skirtingų kultūrų pagrindu, kaip gali egzistuoti skirtingos kalbos vienoje kultūroje. Bet koku atveju centrinis daugiakultūrių valstybių demokratizacijos klausimas – ar kultūrinis vienalytiškumas yra privaloma visuomenės vienybės, kaip demokratizacijos prielaidos, sąlyga? Ar demokratija gali būti kuriama heterogoniškų kultūrų visuomenėje? Jei taip, ar tai galioja besąlygiškai, ar tik iki tam tikro kultūrinės diferenciacijos laipsnio?

Apskritai, visuomenės kultūrinio integralumo dilema – socialinių tyrinėjimų sritis. Skirtingos – konsolidacijos ir tranzicijos (perėjimo) – demokratizacijos paradigmos remiasi dichotominėmis socialinių teorijų prieigomis: primordializmu ir instrumentalizmu. Pavyzdžiui, Emile Durkheim pozicija: kultūros bendrumas – visuomenės integracijos pamatas – primordialistinė⁷ nuostata. Šios teorijos refleksija – demokratijos konsolidacijos teorinė prieiga, funkcionalizmo ir struktūralizmo instrumentais vertinanti kultūrinius, socialinius, ekonominius, demografinius faktorius, kaip esmines demokratizacijos sąlygas. Tuo tarpu tranzitologija remiasi instrumentalizmu (situaciniu

⁴ Mill, J.S. *Considerations on Representative Government*. New York: Liberal Arts Press, 1958, 230.

⁵ Przeworski, A. *Sustainable Democracy*. Cambridge University Press, 1995, 33.

⁶ Norkus, Z. *Kokia demokratija? Koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, 46.

⁷ Primordialistinė teorija – teorinių požiūrių visuma, kuriai būdinga kultūrinio išskirtinumo, kaip objektyvios realybės, pirmą kartą žmogijos ypatybės, prigimtinio paveldo samprata. Ji atmeta racionalių pasirinkimo prielaidas, kultūrinę priklausomybę interpretuodama kaip iracionalų pradmenį.

požiūriu)⁸, grindžiamu prielaida, kad kultūrinis bendrumas nėra būtinas, veikiant sisteminei integracijai – dalykinei žmonių tarpusavio priklausomybei.⁹ Kultūrinis individo identitetas, tranzitologų nuomone, nėra statiškas ir gali kisti, veikiant racionalaus pasirinkimo principams, todėl kultūriniais faktoriams tenka tik antraeilis vaidmuo. Ši teorinė konfrontacija palieka „viduriniojo kelio“ spragą – teorinę tyrimų prieigą, galinčią paaiškinti, kodėl kai kurios valstybės nuolatos kovoja su separatistiniais atskirų kultūrinių grupių siekais, o kitos gali sėkmingai siekti ne tik minimalių demokratijos principų įgyvendinimo, bet ir demokratijos konsolidacijos.

Kultūrinė visuomenės diferenciacija – reiškinys, aktualus tiek XX amžiaus pabaigoje demokratizacijos keliu pasukusioms pokomunistinėms šalims, tiek daugeliui Vakarų Europos valstybių. Pokomunistinių valstybių praktika pademonstravo tris daugiakultūrės visuomenės klausimo sprendimo kelius: padalijimą į kultūriškai vieningas valstybes, asimiliaciją ir integraciją arba kultūrinės grupės tenkinančios valstybės valdymo formos (pavyzdžiui, federacijos) sukūrimą. Visuomenės kultūrinė diferenciacija – ir Vakarų valstybių¹⁰ problema. Visgi tiek pokomunistinės, spėriai žengusios demokratizacijos keliu XX amžiaus pabaigoje, tiek Vakarų Europos valstybės kultūrinių atskirčių keliamas problemas sprendė ir sprendžia nacionaliniu mastu. Tuo tarpu tie demokratizacijos procesai, kurie paskutiniąjį praeito šimtmečio dešimtmetį išgyveno stagnaciją ir peržengė naujojo tūkstantmečio slenkstį, bei jau XXI amžiaus pradžioje prasidėję demokratizacijos procesai tapo ne tik nacionalinio, bet ir transnacionalinio masto objektu. Šiam reiškiniui prielaidas sudarė aktyvus tiesioginis ar netiesioginis išorinių veikėjų dalyvavimas.

Išorinių veikėjų įtaka, žinoma, nekvestionuojama buvo dar iki 2001 m. rugsėjo 11 d. Net XX amžiaus pabaigos Rytų Europos demokratizacijos procesas buvo pavadintas „pagamintu užsienyje“¹¹, pabrėžiant išorinių veikėjų spaudimą. Visgi Rytų Europos atveju spaudimas sukti demokratizacijos keliu daugiausia buvo daromas per tarptautinių organizacijų, kurių narystės buvo siekiama (iš esmės, Europos Sąjungos (ES) ir Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos (NATO)), keliamų reikalavimų įgyvendinimą. Tuo tarpu JAV prezidento G.W.Bush paskelbta globali demokratizacijos strategija apsprendė, kad demokratizacija tapo ne tik tarptautinės bendruomenės interesus atstovaujančių organizacijų, bet ir nacionalinio lygmens užsienio politikos klausimu. Greta netiesioginių įtakos svertų, kuriais daugiausia vadovavosi tarptautinės organizacijos,

⁸ Instrumentalistiniu požiūriu etniškumas – individo pasirinkimas, apsprendžiamas pragmatinių ir situacinių aplinkybių. Tai natūrali reakcija į socialinę poveikį, todėl kultūrinis identitetas gali keistis priklausomai nuo tam tikros laikotarpio ir vietos situacijos.

⁹ Socialiai integruotos visuomenės, kokia gali būti tik egzistuojant kultūriniam vienalytiškumui, būtinybę atmetė D.Lockwood (Lockwood, D., System and Social Integration.// Zollschan, George K. and Hirsh, Walter (Ed.) *Explorations in Social Change*. London: Routledge, 1964) ir J.Habermas (Habermas, J. *The Theory of Communicative Action*. London: Beacon Press, 1985), tvirtindami, kad daugiakultūrė visuomenė gali būti lygiavertė visuomenei su viena dominuojančia kultūra.

¹⁰ Ispanija, Belgija.

¹¹ Zielonka, J., Conclutions: Foreign Made Democracy.// Zielonka, Jan and Pravda, Alex (Ed.) *Democratic Consolidation in Eastern Europe – International and Transnational Factors*, Oxford: Oxford UP, 2001.

demokratizacijos procesas virto atviros tiesioginės įtakos objektu. Šis pokytis atvėrė demokratizacijos studijų spragą ir iškėlė naujo demokratizacijos procesų vertinimo būtinybę. Todėl įvesti išorinių jėgų ir daugiakultūrių visuomenių faktoriai tampa ir teorine demokratizacijos tyrimų problema.

Kaip minėta, XX amžiaus pabaigoje išsivyravusi tranzitologija, kaip pagrindinė demokratizacijos procesų tyrimų prieiga, daugiausia dėmesio skyrė valstybės vidaus veikėjų elgesiui, traktuojant jį demokratizacijos proceso pagreičio ir sėkmės determinante. Tranzitologų tyrimuose paprastai pirmenybė buvo teikiama „konjunktūriniais ir valios kintamiesiems, ypatingai apsprendžiantiems režimo kaitą“¹². Šiame kontekste išorinių veikėjų vertinimo buvo atsisakoma, o daugiakultūros visuomenės problemų sprendimas patikėtas elitui: būtent valstybės valdantysis elitas turi potencialą sukurti „bendrą politinį valstybės saugomų plačios ir lygiateisės pilietybės teisių „stogą“, kadangi žmogiškasis faktorius daugialypiam identitetui yra vienas iš pagrindinių, kuris padaro demokratiją įmanomą daugiatautėse valstybėse“¹³. Konfrontuojančią demokratizacijos tyrimų prieigą siūliusios demokratijos konsolidacijos teorijos išorinių veikėjų įtaka taip pat nebuvo tyrimų objektu. Tačiau, demokratizaciją traktuojant kaip ilgalaikį, tęstinį procesą, greta socialinio ir ekonominio determinizmo dėmesys buvo skiriamas ir kultūriniais kintamiesiems. Konsolidacijos paradigmoje kultūrinė valstybės diferenciacija nebuvo reiškinys, pavaldus elito galioms, o greičiau demokratizacijos kliūtis. Dėl išorinių veikėjų įtakos ignoravimo besikeičiančiame pasaulio globalizacijos kontekste susidarė demokratizacijos procesų tyrimų teorinių prieigų vakuumas, kurį iš dalies užpildė transnacionalinės demokratizacijos teorijos. Jų dėka demokratizacijos proceso vertinimo perspektyva buvo perkelta iš nacionalinio lygmens į transnacionalinį. Tačiau išorinio faktoriaus įvedimas nepasiūlė integruotos, tiek struktūralistinės, tiek elitistinės prielaidas sisteminančios teorijos, nueinant siauru demokratizacijos iš išorės galimybių vertinimo keliu. Taip atsivėrė erdvė kūrimui naujo integruoto demokratizacijos tyrimo modelio, per atskirų demokratijos konsolidacijos, tranzitologijos ir transnacionalinės paradigmos aspektų sisteminimą atveriančio kelią vidaus ir išorinių veikėjų įtakos daugiakultūre visuomenėse tyrimui.

Empirinė modelio pritaikymo dimensija – Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos atvejai. Trijų skirtingų valstybių, esančių skirtinguose – atitinkamai Balkanų pusiasalio, Vidurio Rytų ir Rytų – regionuose, demokratizacijos procesus veikia skirtingi išoriniai veikėjai. Kita vertus, jas sieja tai, kad visais trimis atvejais demokratizacijos procesas „skleidžiasi“ daugiakultūre – daugiaetnėse, daugiareliginėse, daugiakalbėse – valstybėse.

¹² Pridham, G. and Vanhanen, T. *Democratization in Eastern Europe. Domestic and International Perspectives*. London: Routledge, 1994, 16.

¹³ Linz, J. and Stepan A. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996, 35.

Nors Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos procesas *de jure* prasidėjo dar 1995 m., kai buvo pasirašytas Daytono taikos susitarimas, paskutinius penkerius XX amžiaus metus vykusius socialinius ir politinius reiškinius „demokratizacijos procesu“ pavadinti negalima, geriausiu atveju situaciją įvardinant stagnacija. Bosnijai ir Hercegovinai būdinga trilypė – etninė, religinė ir kalbinė – diferenciacija. Šios diferenciacijos plotmės ne tik persidengia tarpusavyje, bet ir gana tolygiai pasiskirsto šalies teritorijoje, kartu iš esmės atkartodamos teritorinio administracinio Bosnijos ir Hercegovinos padalijimo ribas. Gilios kultūrinės takoskyros tapo tikru iššūkiu demokratinių principų įgyvendinimui: suteiktos demokratinės teisės bei laisvės virto galimybe atskirų kultūrinių grupių separatistinių ambicijų puoselėjimui. Daugiakultūrėje valstybėje kartu kertasi skirtingų išorinių veikėjų interesai: greta su demokratizacijos procesu koreliuojančio JAV ir ES užsienio politikos vektoriaus veikė nemažą ardomąjį potencialą įgavę Serbijos ir Kroatijos interesai. Vidinių veikėjų nuostatos, iš principo atspindinčios visą užsienio jėgų interesų lauką, suteikė rinkėjams galimybę spręsti dėl tolimesnio Bosnijos ir Hercegovinos valstybingumo raidos kelio.

Irako demokratizacijos procesas – tiesioginė 2001 m. rugsėjo 11 d. refleksija. „Demokratizacijos laboratorija“ tapusioje valstybėje maksimaliai išaugo išorinių veikėjų įtaka, sugestijuodama klausimus: kur jis veda? Ar išorinių jėgų demokratizacija prigis ir ras atsaką nacionaliniame lygmenyje bei transformuosis į vidinę demokratizaciją, sudarydama prielaidas demokratijos konsolidacijai? Nuostata, kad atsakymai į šiuos klausimus nėra teleologiški, suponuoją greta JAV ir tarptautinės bendruomenės, veikiančios per įvairias tarptautines organizacijas, įtakos tolydžio augantis Irano interesas, kuris nelieka neišgirstu daugiakultūrėje Irako visuomenėje. Iš dalies persidengiančiose etninėse ir religinėse Irako kultūrinėse plotmėse įaugusi kultūrinė nesantaika ir dabar virsta kruvinais išpuoliais, kasmet nusinešančiais tūkstančius gyvybių. Teroro aktus papildė kurdų separatistiniai tikslai, kurių puoselėjimui pagrindą suteikia ir demokratizacijos procesas.

Ukrainos demokratizacijos proceso kontekstas – taip pat kultūrinės atskirtys. Dichotominė trijų plotmių – etninė, religinė ir kalbinė – diferenciacija skaldo visuomenę, kuri atliepia skirtingus išorinių veikėjų interesus. Geopolitinė Ukrainos padėtis apsprendė jos buvimą nuolatiniam Rytų ir Vakarų interesų susikirtimo lauke. Išorinių veikėjų užsienio politikos vektoriai brėžia skirtingas kryptis demokratizacijos atžvilgiu. Tuo tarpu vidinė išorinių jėgų refleksija beveik lygiomis dalimis kultūriškai padalintoje visuomenėje kelia klausimą, ar šis procesas yra perspektyvesnis? Tad visi trys – Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos – atvejai įprasmina daugiakultūriškumo faktorių – išryškėjusį XXI amžiaus demokratizacijos procesų bruožą, tampantį iššūkiu išanalizuoti išorės ir vidaus veiksmų santykį demokratizacijos procese, vykstančiame daugiakultūriame kontekste.

Tyrimo objektas

Pagrindinis darbo objektas – demokratizacijos procesai daugiakultūre visuomenėse (Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos atvejai).

Tyrimo tikslas

Sukonstravus universalų, konsolidacijos, tranzitologijos, transnacionalizmo teorines prieigas sisteminantį tyrimo modelį, nustatyti išorės ir vidaus veikėjų sąveikos įtaką demokratizacijos procesui, veikiant kultūrinės diferenciacijos faktoriui.

Tyrimo uždaviniai

Iškeltiems tikslams pasiekti galima išskirti šiuos pagrindinius tyrimo uždavinius:

- Išnagrinėjus skirtingus demokratizacijos tyrimo modelius ir įvertinus juos išorės ir vidaus jėgų santykio bei valstybės kultūrinės diferenciacijos kontekste, sukonstruoti integruotą, konsolidacijos, tranzitologijos ir transnacionalizmo teorines prieigas sintetinantį demokratizacijos tyrimo modelį, vertinantį išorinių veikėjų įtaką demokratizacijos procesui.
- Remiantis sukurtu modeliu, ištirti Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos demokratizacijos procesus, vertinant išorinių ir vidinių veikėjų įtaką daugiakultūros visuomenės kontekste.
- Atlikti tirtų atvejų lyginamąją analizę, kuri leistų išmatuoti vidinių ir išorinių veikėjų įtaką demokratizacijos procesams daugiakultūre valstybėse, įvertinti tyrimo modelio universalumą ir pritaikomumo ribas bei pateikti XXI amžiaus demokratizacijos procesų tendencijas.

Disertacijos ginamieji teiginiai

Tyrimo tikslas bei uždaviniai suponuoja šiuos disertacijos ginamuosius teiginius:

1. Egzistuojantys demokratizacijos tyrimo modeliai, paremti skirtingomis teorinėmis prieigomis (demokratijos konsolidacijos, tranzitologijos, transnacionalizmo), turi ribotas galimybes paaiškinti vykstančius procesus. Konstruojamas integruotas analizės modelis, įgalinantis įvertinti kultūrinės diferenciacijos faktorių, išorės ir vidaus veikėjų santykį bei išorinių veikėjų galimybes įtakoti demokratizacijos procesus.
2. Kultūrinė diferenciacija, prasidėjus demokratizacijos procesams, – pagrindinis elektorato preferencijas lemiantis veiksnys. Ji apsunkina demokratijos konsolidaciją. Demokratizacijos proceso pradžioje kiti – socialiniai ir ekonominiai – kintamieji reikšmingi tiek, kiek sutampa su kultūrinėmis takoskyromis. Kultūrinės

diferenciacijos pagrindu grįstų elektorato preferencijų silpnėjimą bei socialinių ir ekonominių veiksnių įtakos elektoriniam elgesiui augimą lemia demokratijos konsolidacija. Tik demokratijos kaip politinės santvarkos ir jos pagrindinių principų įtvirtinimas bei tautos, vienijamos bendrų pagrindinių interesų, sukūrimas lemia rinkėjo savęs priskyrimo vienai ar kitai kultūrinei grupei atsižadėjimą.

3. Išorinių veikėjų vykdoma demokratizacija be vidinio demokratizacijos impulso (visuomenės pritarimo demokratizacijos procesui per paramą rinkimų metu demokratizaciją remiantiems vidiniams valstybės veikėjams, išitraukimą į pilietinės visuomenės kūrimo procesą) užtikrina tik minimalių demokratijos kriterijų įgyvendinimą, bet ne demokratijos konsolidaciją. Išorinės demokratizacijos efektyvumą apsprendžia išorinio veikėjo pobūdis: efektyvesnė tarptautinės organizacijos vykdoma demokratizacija nei užsienio valstybės.
4. Kultūrinės diferenciacijos faktorius visais tiriamais atvejais išorinių veikėjų įtakojamą demokratizacijos procesą veikia vienodai: kultūrinė diferenciacija skaido visuomenę, tapdama papildoma kliūtimi vidinio demokratizacijos impulso mobilizacijai.

Literatūra ir darbo naujumas

Darbo naujumas: demokratizacijos procesų daugiakultūris visuomenėse analizė per išorinių ir vidinių veikėjų sąveiką bei Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos atvejų pasirinkimas. Galima išskirti keletą tiek teorinių, tiek empirinių aspektų, nulemiančių disertacijos reikšmę. Teorinėje plotmėje tyrimo naujumą pirmiausia apsprendžia demokratizacijos proceso vertinimas per išorinių ir vidinių jėgų santykį. Antra, demokratizacijos vertinimas per daugiakultūrės visuomenės faktorių. Trečia, tyrimui naujumo ir išskirtinumo suteikia kiekybinio tyrimo ir neryškiųjų aibių (ang. *fuzzy sets*) pasitelkimas, vertinant elektorato pozicijas demokratizacijos proceso atžvilgiu ir matuojant kultūrinių atskirčių pokyčius. Empirinėje plotmėje darbo naujumą ir reikšmę tiek Lietuvos, tiek pasaulio tyrimų politologiniame diskurse apsprendžia sukonstruotos teorinės priegios pritaikymas Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos atvejams. Pasirinkti atvejai, tiek paėmus skyriumi, tiek kaip bendras tyrimo kompleksas, nagrinėjant per pasirinktą žiūros lauką, tampa ne tik unikaliu bandymu atlikti tokiu principu integruotą analizę, bet ir gairėmis tolimesniems tyrimams.

Ilgą laiką demokratizacijos procesai buvo traktuojami kaip valstybės vidaus socialinės ir politinės slinkty, kurių kryptį ir vystymosi pagreitį apsprendžia visuomenės interesas ir tą interesą (ne)tenkinantys vidiniai veikėjai. Nuo Antikos laikų išlikusi demokratijos, kaip išskirtinai valstybės vidaus prerogatyvos, samprata buvo nuosekliai plėtojama, papildant ją socialinių, ekonominių ar demografinių faktorių įtakos aspektais. Pirmosios įžvalgos, sudariusios prielaidas demokratizacijos

tyrimų perkėlimui iš valstybės į tarptautinį lygmenį, fiksuojamos S.Huntington darbuose¹⁴. Demokratizacijos bangų teorija pasiūlė valstybės kelią demokratijos link vertinti per išorinių veiksnių įtaką, keliant demokratizacijos proceso iš išorės kaip „sniego gniūžtės“ veikimo principo idėją. Kaip refleksija į S.Huntington išvalgas sekė ir kiti demokratizacijos tyrimai per išorinių veikėjų įtakos vertinimą. Visgi, svarbu pastebėti, kad šie tyrimai buvo orientuoti daugiausia į tarptautinių organizacijų (ES, NATO, Jungtinių Tautų (JT), Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo Organizacijos (ESBO), Pasaulio banko, Tarptautinio valiutos fondo) kaip demokratizacijos procesą stimuliuojančių išorės jėgų traktavimą.¹⁵ Nors egzistuoja ir pavienių bandymų pasitelkti analizę per alternatyvių išorės veiksnių įtaką,¹⁶ demokratizacijos tyrimai per išorės veikėjų/veiksnių įtaką liko labai fragmentiški.

Demokratizacijos studijų per išorės jėgų įtaką stoką plačiai aptaria Amichai Magen ir Michael McFaul. A.Magen išorinę demokratizacijos tyrimų dimensiją įvardija „pamiršta dimensija“¹⁷. Jis išskiria keletą egzistuojančių spragų. Pirmiausia išskiriamas jau minėtas vidinių valstybės faktorių dominavimas išorinių atžvilgiu, demokratizacijos procesus tiriant izoliuotoje aplinkoje. Ši atsiradusi demokratizacijos studijų izoliacija sudarė tyrimų vakuumą, kurį, tik peržengus XXI amžiaus slenkstį, pradėta stengtis nenuosekliai ir fragmentiškai užpildyti. Atotrūkis fiksuojamas tiek teoriniame, tiek empiriniame lygmenyje, ir vis dar vyrauja tendencija abu lygmenis tirti atskirai. Teoriniame lygmenyje dažnai atsigręžiama į tolimą, dažnai keletą šimtmečių siekiančią istoriją, vietoje pastangų tirti nepatogią dabartį. Tuo tarpu praktikai tik kai ką perima iš teoretikų, pritaikydami tai atskiriems valstybių atvejams, ir taip nueina kitu keliu.

Ši išorinės dimensijos ignoravimą ir teorijos bei praktikos atotrūkį papildo deskripcijos dominavimas, stokojant kritinio vertinimo ir analizės. Kartu daugiausia koncentruojamasi ties

¹⁴ Huntington, Op.Cit.

¹⁵ Tokias demokratizacijos tyrimo teorines prieigas galimas rasti, pavyzdžiui, Pridham, G. European Union Accession Dynamics and Democratization in Central and Eastern Europe: Past and Future Perspectives. *Government and Opposition*, 2006, 41(3), p. 373–400; Dimitrova, A. and Pridham, G. International Actors and Democracy Promotion in Central and Eastern Europe: The Integration Model and its Limits. *Democratization*, 2004, 11(5), p. 91–112; Pevehouse, J.C. Democracy from the Outside-In? International Organizations and Democratization. *International Organization*, 2002a, 56(3), p. 515–549; Emerson M. and Noutcheva, G. Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation. Center on Democracy, Development, and The Rule of Law. SEPS, Working Document, 2004, No. 214, Rasta: http://iis-db.stanford.edu/pubs/20744/Europeanisation_and_democratisation_Stanford_28.9.4.pdf, Žiūrėta: 2009-03-08; Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. Governance by conditionality: EU rule transfer to the Candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, 2004, 11(4), p. 661–679; Zuercher, Ch. Is More Better? Evaluating External-Led State Building After 1989. Center on Democracy, Development, and The Rule of Law Working Papers, 2006, No. 54, Rasta: http://hei.unige.ch/sections/sp/agenda/colloquium/External%20Led%20State%20Building_paper-20060308.pdf, Žiūrėta: 2009 03 23.

¹⁶ Jeffrey S. Kopstein ir David A. Reilly demokratizaciją vertina per geografinius kintamuosius – valstybės atstumą nuo Vakarų (Kopstein, J. and Reilly, D. Geographic Diffusion and the Transformation of the Postcommunist World. *World Politics*, 2000, 53(1) p. 1–37); Steven Levitsky ir Lucan A. Way išorės įtaką demokratizacijos procesams analizuoja per ryšių su Vakarais ir Vakarų įtakos intensyvumą (Levitsky S. and Way, L.A. International Linkages and Democratization. *Journal of Democracy*, 2005, 16(3) p. 20–34).

¹⁷ Magen A. *Evaluating External Influence on Democratic Development: Transition*. Center on Democracy, Development and the Rule of Law, Working pappers, 2009, No 111.

nacionalinių veikėjų (dažniausiai JAV) motyvacija, strategija ir instrumentais. Tuo tarpu bandymai (kurių pastaruoju metu vis daugėja) vertinti tarptautinių organizacijų įtaką retai apima platesnę geografią ir net JAV bei Europos įtakos demokratizacijos procesams vertinimas labai retai būna integruotas.

Trečioji išorės veikėjų/veiksnių tyrimų spraga – geografinė fragmentacija ir laikinumas. Tai tampa kliūtimi apibendrinti vykdomus tyrimus ir neleidžia sukurti sistemingos demokratizacijos teorinių prieigų visumos. Visapusiško tyrimo kliūtimi tampa ir tik sėkmingų demokratizacijos atvejų analizė, kas apsprendė demokratizacijos studijų tendencingumą ir sudarė prielaidas tranzicijos priežastiniam mechanizmui, demokratizaciją traktuojančiam kone vieninteliu žlugusio autoritarinio režimo ir prasidėjusios liberalizacijos keliu, egzistuoti. Galiausiai demokratizacijos tyrimo per išorės faktorius trūkumu tapo universalizacija, homogenizavusi išorės veikėjų įtaką, tikintis visais atvejais analogiškų pasekmių. Taip atsitiko dėl nacionalinio valstybės lygmens atsiejimo ir kiekvieno valstybės atvejo individualumo, kurį apsprendžia tiek istorinių, kultūrinių aplinkybių, tiek politinių, socialinių, ekonominių, demografinių procesų unikalumas, ignoravimo.

Demokratizacijos per išorės veikėjų/veiksnių įtaką trūkumus papildė M.McFaul¹⁸. Tyrėjas tarptautinę sistemą įvardina nematomu kintamuoju, kuris buvo pamirštas, tačiau gali leisti sukurti vieningą demokratizacijos teoriją, aiškinant trečiąją ir ketvirtąją demokratizacijos bangas. Būtent ketvirtosios bangos demokratizacijos procesų tyrinėtojai, jei įtraukė išorinių jėgų įtakos faktorių, dėmesį kreipė į demokratijos konsolidaciją, bet ne į perėjimo procesą. A.Magen pastabas papildė įžvalgos, kad daugiausia dėmesio skiriant demokratijos konsolidacijai, tranzitologinės ar lyginamosios studijos lieka retos.

Greta riboto dėmesio išorės veikėjams ir veiksniams tiriant demokratizacijos procesus, dar rečiau pasitaiko bandymų kurti kompleksinį – išorės ir vidaus jėgų santykį apimančią – demokratizacijos tyrimą. Išorės ir valstybės vidaus santykis tranzicijoje į demokratiją – Hakan Yilmaz¹⁹ tyrimų objektas. Jo konstruojamas tyrimo modelis grindžiamas prielaida, kad demokratizacija gali santykinai sustiprinti valstybės pozicijas tarptautinėje arenoje, tačiau valstybės viduje autoritarinės valdžios galios silpnėja. Taip pat galima išskirti Jason Brownlee²⁰ įžvalgas, kai, nagrinėjant išorinių jėgų įtaką kuriant valstybiškumą nedemokratinėse valstybėse, aiškinamasi, kodėl nepavyksta atkartoti Vokietijos ir Japonijos sėkmės.

¹⁸ McFaul, M. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist. *World Politics*, 2002, 54(1), p. 212-44.

¹⁹ Yilmaz, H. External-Internal Linkages in Democratization: Developing an Open Model of Democratic Change. *Democratization*, 2002, 9(2), p. 67-84.

²⁰ Brownlee, J. Imperial Designs, Empirical Dilemmas: Why Foreign-Led State Building Fails. *Center on Democracy, Development, and The Rule of Law*, 2005 June 16, No 40, Rasta:

http://cdctl.stanford.edu/publications/imperial_designs_empirical_dilemmas_why_foreignled_state_building_fails/;

Žiūrėta: 2009 03 23

Greta atskirų bandymų kompleksiskai analizuoti išorinių ir vidinių jėgų santykį tyrimų, apimančių ne tik išorines jėgas, kurių pozicijos koreliuoja su demokratizacijos procesų kryptimi, bet kartu nagrinėtų išorinius veikėjus, kurių užsienio politikos vektorius atvirkščiai proporcingas demokratizacijos kryptčiai, aptinkama dar rečiau. Dažniausiai nagrinėjama, kaip išorinės jėgos veikia demokratizaciją, vertinant teigiamą poveikį tiek per tiesioginius oficialius išipareigojimus, tiek per neakivaizdžios įtakos kanalus. Dviejų skirtingomis kryptimis veikiančių išorinių veikėjų kompleksinė analizė reta, o tokių skirtingų užsienio politikos vektorių susikirtimas ir vertinimas per valstybės vidinę refleksiją – *tabula rasa* naujiems tyrinėjimams.

Antrasis teorinės dimensijos naujumo lygmuo – daugiakultūrio konteksto, kuriame skleidžiasi demokratizacijos procesas, įtraukimas. Kultūrinis faktorius neretai tampa demokratizacijos proceso nepriklausomu kintamuoju. Visgi dažniau vertinamas valstybės kaip visumos kultūrinis išskirtinumas²¹, nagrinėjant istorinę patirtį, ankstesnes valstybės valdymo formas. Todėl daugiakultūriškumo samprata perkeliama iš nacionalinio į transnacionalinį lygmenį, kai demokratizacijos proceso pagreitį ir sėkmę apsprendžia bendras atskiros valstybės kultūrinis identitetas. Kultūrinė valstybės diferenciacija, kaip nacionalinio lygmens kintamasis, tiesa, ne kartą taip pat buvo vienas tyrimo nepriklausomų kintamųjų. Tai daugiau būdinga demokratijos konsolidacijos stovyklos atstovams. Pavyzdžiui, Robert A. Dahl sampratoje kultūrinę diferenciaciją atitiko „subkultūrų“, kurios formuojasi etninių, religinių, lingvistinių skirtumų pagrindu, terminas. Tačiau be tvirtinimo, kad „tokioje šalyje, kur konfliktai [tarp subkultūrų] aktualūs, smurtiniai ir neišsprendžiami derybomis, poliarchija turi mažai galimybių egzistuoti“²², plačiau subkultūrų įtaka tiek pačiam demokratizacijos procesui, tiek demokratijos egzistavimui netirta. Rečiau valstybės kultūrinės diferenciacijos įtaka nagrinėjama tranzitologų, kurie demokratizacijos procesus vertino daugiau valstybės veikėjų – elitizmo – kontekste. Verta atkreipti dėmesį, kad Juan J. Linz ir Alfred Stepan²³, kurie, iš esmės, yra tranzitologinės paradigmos atstovai, pažymi daugiakultūrės visuomenės išskirtinumą ir problematiką demokratizacijos procesų kontekste. Visgi ir jų tyrimuose ši dimensija nėra išplėtotą, tapdama tik antraeiliu kintamuoju. Todėl kultūrinės diferenciacijos faktorius taip pat sudaro prielaidas disertacijos naujumo pagrindimui.

Tyrimui naujumo ir išskirtinumo suteikia kiekybinio tyrimo ir neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės pasitelkimas, vertinant elektorato pozicijas demokratizacijos proceso atžvilgiu ir matuojant kultūrinių atskirčių pokyčius. Daugiausia bandymų kiekybiniais kintamaisiais matuoti vykstančią demokratizaciją skirta Ukrainos atvejo analizei (dažniausiai greta

²¹ Šis daugiakultūriškumo traktavimas ypač būdingas transnacionalinei demokratizacijos tyrimų prieigai, pavyzdžiui, Huntington, Op. Cit.; Emerson and Noutcheva, Op. Cit.

²² Dahl, R. A. *Demokratija ir jos kritikai*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1994, 338.

²³ Linz, Stepan, Op. Cit.

kitų pokomunistinių valstybių). Čia svarus Taras Kuzio²⁴ mokslinis indėlis, kuris pasitelkia kultūrinius, regioninius kintamuosius. Jau tirdamas 2002 m. Ukrainos parlamento rinkimų rezultatus, T.Kuzio prieina išvadą, kad tautinio faktoriaus eliminavimas neleis suprasti Ukrainos politikos mechanizmų ir dinamikos. Joshua A. Tucker²⁵ į kiekybinius tyrimus įtraukia ekonominius ir demografinius kintamuosius. Jis atskleidžia²⁶ ekonominės situacijos ir rinkimų rezultatų ryšį bei tiria rinkėjų sprendimo protestuoti prieš suklastotus rinkimų rezultatus priežastis²⁷, tačiau atitolsta nuo bendro demokratizacijos proceso vertinimo.

Kokybinę lyginamąją analizę galima naudoti disciplinuotai kontrafaktinei analizei, kurioje pagrindžiami tikėtiniausių logiškai galimų, bet empiriškai nestebimų pradinių sąlygų konfigūracijos baigmių numatymai.²⁸ Neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės metodika neturi nei dešimt metų. Tai nulėmė, kad duomenų analizės būdas, leidžiantis nagrinėti sudėtingas priežastines konjunktūras, atsižvelgiant į socialinio ir istorinio priežastingumo sudėtingumą, neturi nusistovėjusios praktikos. Atitinkamai, jo pritaikymas politikos moksluose kol kas dar retas ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje. Neryškiųjų aibių kokybinę lyginamąją analizę demokratizacijos tyrimams plačiau taiko Carsten Q. Schneider²⁹. Lietuvoje sistemingą ir disciplinuotą minimalių Boole formulų kontrafaktinių prielaidų analizę, tirdamas pokomunistinės transformacijas, atliko Zenonas Norkus³⁰.

Empiriniu lygmeniu darbo naujumą lemia Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos atvejų analizė. Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos tam tikri aspektai – nereta demokratizacijos

²⁴ Kuzio, T. The 2002 Parliamentary Elections in Ukraine: Democratization or Authoritarianism? *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2003, 19(2), p. 24-54; Kuzio, T., Oligarchs, Tapes and Oranges: 'Kuchmagate' to the Orange Revolution. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2007, 23(1), p.30–56.

²⁵ Tucker, J.A., *Regional Economic Voting: Russia, Poland, Hungary, Slovakia and Czech Republic, 1990-1999*. Cambridge University Press, 2006; Tucker, J.A., Transitional Economic Voting: Economic Conditions and Election Results in Russia, Poland, Hungary, Slovakia, and the Czech Republic from 1990-1999. Working Paper, 2004 February 16, Rasta: http://homepages.nyu.edu/~jat7/Tucker_2004_TEV.pdf; Žiūrėta: 2010 05 11; Tucker, J.A. Economic Conditions and the Vote for Incumbent Parties in Russia, Poland, Hungary, Slovakia, and the Czech Republic from 1990-1996. *Post Soviet Affairs*, 2001, 17(4) p. 309-331; Tucker, J.A. Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problems, and the "2nd Wave" of Post-Communist Democratic Revolutions. *Perspectives on Politics*, 2007, 5(3), p. 537-553, Rasta: http://homepages.nyu.edu/~jat7/POP_5_3_Tucker.pdf; Žiūrėta: 2010 05 11.

²⁶ Tirdamas penkerių pokomunistinių valstybių (Rusijos, Lenkijos, Vengrijos, Slovakijos ir Čekijos) parlamentinių ir prezidentinių rinkimų rezultatus.

²⁷ Serbijos, Gruzijos, Ukrainos ir Kirgizijos „spalvotųjų revoliucijų“ atvejais.

²⁸ Norkus, Z., Sparčios sėkmingos pokomunistinės transformacijos ir jos nesėkmės „dėsniai“: daugiareikšmių kintamųjų kokybinė lyginamoji analizė. *Politologija*, 2010, 60 (4), p. 3-51.

²⁹ Schneider C.Q., Wagemann C. Reducing Complexity in Qualitative Comparative Analysis (QCA): Remote and Proximate Factors and the Consolidation of Democracy. *European Journal of Political Research*. 2006, 45, p. 751-786; Wagemann C., Schneider C. Q. Qualitative Comparative Analysis (QCA) and Fuzzy-Sets: Agenda for a Research Approach and a Data Analysis Technique. *Comparative Sociology*. 2010, 9, p. 376-396; Schneider C.Q., Schmitter P.C. Liberalization, Transition and Consolidation. Measuring the Components of Democratization. *Democratization*, 2004, 11, p. 59-90.

³⁰ Norkus, 2010, Op. Cit.

tyrimų tema. Kultūrinės atskirtys³¹, konstitucionalizmo kūrimas³² – dažnas tyrimo objektas, tačiau retai jis sutampa su nuosekliu demokratizacijos vertinimu. Išorės veikėjų vaidmuo taip pat dažniau tiriamas atsiejus nuo demokratizacijos proceso vertinimo³³. Greta egzistuoja pavieniai bandymai Bosnijos ir Hercegovinos demokratizaciją nuosekliai tirti kaip valstybės kūrimo procesą³⁴, tačiau šie mėginimai dažniausiai lieka paviršutiniški.

Irako demokratizacijos atvejis pasaulio politologiniame diskurse sulaukė bene daugiausia dėmesio. JAV ir Irako santykiai, Irake vykstantys įvykiai, pati demokratizacija kaip procesas buvo daug ir plačiai analizuojama, ypač Irako karui prasidėjus bei jam vykstant. Visgi pateikiama analizė buvo fragmentiška ir nenuosekli, dažniausiai dėmesį telkiant į tiesioginės demokratijos momentus – rinkimus, – tačiau nepateikiant nuoseklios demokratizacijos proceso analizės, apimančios ir laikinųjų bei pereinamųjų institucijų, neabejotinai užkodavusių vėlesnių procesų ir institucijų demokratiškumo laipsnį. Kiek detalesnę Irako demokratizacijos proceso analizę, apimančią ir laikinųjų bei pereinamųjų Irako institucijų tyrimą, pateikia Gregory Hooker, tačiau jo tyrimuose laikinosios ir pereinamosios institucijos – tik kintamieji kitam reiškiniui išmatuoti: pagrindinis autoriaus tikslas buvo 2005 m. sausio mėnesio rinkimų rezultatų numatymas³⁵. Analizuojant pereinamosios ir nuolatinės Nacionalinių asamblėjų rinkimus, kiekybiniai tyrimai dažniausiai apsiriboja faktų konstatavimu, nepretenduojuojant į gilesnę analizę. Nuolatinę Irako įvykių analizę

³¹ Bieber, F. Bosnia–Herzegovina: Developments towards a More Integrated State? *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2002, 22(1), p. 205–218; Dimitrovova, B., Bosniak or Muslim? Dilemma of one Nation with two Names. *Southeast European Politics*, 2001, 2(2), p. 94–108.

³² Hitchner, R. B. The Process and Prospect of the Constitutional Reform Process in Bosnia and Herzegovina. Report to the Peace Implementation Council, 2005 December 14, Paris, France, Rasta: <http://www.daytonproject.org/publications/publication.php?id=149>; Žiūrėta: 2010 01 21; Hitchner, R. B., The Necessity of Constitutional Reform in Bosnia-Herzegovina. International Centre for Democratic Transition, 2009; Mustajbegovic, S. Bosnia: Constitution Reform Setback. *Balkan Business Insight*, 2007 January 25, Rasta: <http://birn.eu.com/en/67/10/2141/>; Žiūrėta: 2010 01 24; Kasapovic, M. Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy? *Politička misao*, 2005, 42(5), p. 3–30.

³³ Binder, D., Meyer, S. and Kesic, O. U.S. Policy and Bosnia-Herzegovina: An Assessment. USIP Peace Briefing, United States Institute of Peace, 2009 June, Rasta: <http://www.usip.org/files/resources/U.S.%20Policy%20and%20Bosnia-Herzegovina.pdf>; Žiūrėta: 2010 02 05; Joseph, E.P. What to do about Bosnia and Herzegovina?: The Case for Accelerated NATO Membership and OSCE Coordination of Constitutional Reform. United States Institute of Peace, 2009 May, Rasta: <http://www.usip.org/resources/what-do-about-bosnia-and-herzegovina-the-case-accelerated-nato-membership-and-osce-coordin>; Žiūrėta: 2010 02 05.

³⁴ Cox, M. State Building and Post-conflict Reconstruction: Lessons from Bosnia. The rehabilitation of war-torn societies, Centre for Applied Studies in International Negotiations (CASIN), 2001 January, Geneva; Dempsey, G. Rethinking the Dayton Agreement: Bosnia Three Years Later. *Policy Analysis*, 1998, No 327, Rasta: http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=1186; Žiūrėta: 2009 12 16; Dizdarevic, S., Sali-Terzic, S., Huremagic, R. et al. *Democracy Assessment in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Open Society Fund Bosnia and Herzegovina, 2006; Martin, E.C. Nation Building in Bosnia and Herzegovina : Cooperation, Coordination and Collaboration. *South East European Journal of Economics and Business*, 2007, 2(2), p. 7–22 Rasta: <http://versita.metapress.com/content/h006t1t91g4qh527/>; Žiūrėta: 2010 03 16; Tzifakis, N. The Bosnian Peace Process: The Power-Sharing Approach Revisited. *Perspectives: Central European Review of International Affairs*, 2007, 28(Summer), p. 85–102.

³⁵ Hooker, G. Iraq: Outlook for National Elections and Governance. The Washington Institute for Near East Policy, 2005, Rasta: <http://www.washingtoninstitute.org/html/pdf/HOOKER-FINAL.pdf>; Žiūrėta 2007 03 20.

pateikia Hoover instituto Politinių mokslų ir sociologijos profesorius Larry Diamond³⁶. Keletą mėnesių buvęs Koalicinės valdžios patarėju 2004 m., L.Diamond pateikia kritišką žvilgsnį į įvykius Irake įvairiuose straipsniuose, spausdinamuose tiek “Foreign Affairs” žurnale, tiek dienraščiuose bei internetiniuose tinklalapiuose. Vis dėlto, į įvykius Irake žvelgė gana siaurai ir, pavyzdžiui, atskirai laikinųjų ir pereinamųjų institucijų – vieno svarbiausių demokratizacijos proceso dalių, – L.Diamond neanalizavo.

Kiek plačiau nagrinėjama buvo 2005 m. spalio mėnesį ratifikuota Nuolatinė Irako Konstitucija. Dar prieš referendumą dėl konstitucijos jos projektą analizavo bei pasiūlymus pateikė International Crisis Group³⁷. Po 2005 m. gruodžio mėnesio rinkimų į ratifikuotą Irako Konstituciją daugiau buvo žvelgiama etnokonfesinių Irako grupių – šiitų, sunitų arabų ir kurdų – kontekste, kaip tai darė Andrew Arato³⁸. Tačiau, nepaisant temos aktualumo Irako demokratizacijos proceso kontekste, daugiau išsamesnių tyrimų, nagrinėjančių konstituciją, paskelbta nebuvo.

Nors Irako demokratizacijos procesas – išskirtinai išorinių jėgų veiklos rezultatas, išorinių faktorių įtaka demokratizacijos procesui, gretinant su vidaus jėgų pozicijomis, nėra nuosekliai ištirta. Pavyzdžiui, tokią vertinimo prieigą renkasi Takis Fotopoulos³⁹, tačiau apsistoja ties vieno veikėjo – Jungtinių Tautų – vaidmens analize.

Ukrainos atveju, nagrinėjant demokratizacijos procesą, taip pat daug dėmesio skiriama atskiriems proceso elementams, nebandant pateikti visumos. Nemaža tyrimų Ukrainoje XXI a. vykusių rinkimų tema, tačiau rinkimų kaip vieno svarbiausių demokratizacijos proceso elementų svarbą reflektuoja tik keletas darbų: Taras Kuzio aiškinasi, ar 2002 m. rinkimai buvo demokratiški ar autoritarizmo apraiška, tirdamas kultūrinę-teritorinę šalies segmentaciją⁴⁰, o analizuodamas politinių jėgų santykius bei vėlesnius Ukrainos rinkimus tvirtina, kad 2006 m. Oranžinė revoliucija atsiduria kryžkelėje, pabrėždamas laikotarpio iki 2011 m. – parodysiančio ar Ukraina pasuks

³⁶ Diamond, L. Has America Failed in Iraq? 2005a July 21, Rasta: <http://www.slate.com/id/2123079/entry/2123241/>; Žiūrėta: 2007 05 07; Diamond, L. How a Vote Could Derail Democracy. *The New York Times*, 2005b January 9, Rasta: <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9501E3DD1E39F93AA35752C0A9639C8B63>; Žiūrėta: 2007 05 15; Diamond, L. Building Democracy after Conflict: Lessons from Iraq. *Journal of Democracy*, 2005c, 16(1), p. 9-23; Diamond, L. What Went Wrong in Iraq. *Foreign Affairs*, 2004, 83(5), p. 34-56 etc.

³⁷ International Crisis Group, Iraq: Don't Rush the Constitution. Middle East Report No 42, 2005a, Rasta: http://www.crisisgroup.org/library/documents/middle_east_north_africa/iraq_iran_gulf/42_iraq_don_t_rush_the_constitution.pdf; Žiūrėta: 2009 08 19; International Crisis Group, Unmaking Iraq: A Constitutional Process Gone Awry. Middle East Briefing No 19, 2005b, Rasta: http://www.crisisgroup.org/library/documents/middle_east_north_africa/iraq_iran_gulf/b19_unmaking_iraq_a_constitutional_process_gone_awry.pdf; Žiūrėta: 2009 08 20.

³⁸ Arato, A. The new Endgame in Iraq. *Foreign Policy in Focus*, 2006 March 9, Rasta: <http://www.fpiif.org/fpiftxt/3146> Žiūrėta: 2007 03 23; Arato, A. Post-Sovereign Constitution-Making and Its Pathology in Iraq. *New York Law School Law Review*, 2006, 51(July), p. 535-555, Rasta: http://a.nyls.edu/user_files/1/3/4/17/49/NLR51-311.pdf; Žiūrėta: 2007 03 23.

³⁹ Fotopoulos, T. Iraq: The New Criminal War of the Transnational Elite. *Democracy and Nature*, 2003, 9(2), p. 167-209.

⁴⁰ Kuzio, 2003, Op. Cit.

tolimesnės demokratizacijos keliu – svarbą⁴¹. Ukrainietis Viktor Stepanenko demokratizacijos proceso analizei pasirenka viešosios nuomonės dimensiją. Tirdamas 2005 m. vasario – kovo viešųjų apklausų rezultatus, kaip porevoliucinio laikotarpio nuotaikų atspindžius, jis aiškina Ukrainos visuomenės politinio dalyvavimo ir piliečių politinio įsitraukimo ypatumus⁴².

Lyginant kelis nagrinėjamus atvejus, dar rečiau analizės tikslu tampa nuoseklus viso⁴³ demokratizacijos proceso tyrimas. Menno Fenger Serbijos, Gruzijos, Moldovos, Kirgizijos ir Ukrainos atvejus analizuoja per pradinį demokratizacijos tašką – revoliucijas⁴⁴. Tokiu pat būdu, tik išskirdamas devynerius bendrus režimų kaitos faktorius ir rinkdamasis skirtingus valstybių atvejus (Slovakijos, Kroatijos, Serbijos, Gruzijos ir Ukrainos), tiria ir Taras Kuzio⁴⁵. Karen Dawisha ir Stephen Deets lyginamoji analizė koncentruojama ties pokomunistinių valstybių rinkimais, prilyginant juos demokratijos mokykloms⁴⁶. Čia Ukrainos atvejis tiriamas greta kitų šešiolikos valstybių. Timm Beichelt⁴⁷ Ukrainą gretina su Rusija ir Baltarusija, tirdamas šių valstybių demokratiškumą.

Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos procesas dažniausiai lyginamas su kitomis Balkanų valstybėmis⁴⁸. Regiono geografinės ribos peržengiamos kur kas rečiau, bet ir tokiu atveju dažniausiai lyginama su pokomunistinėmis valstybėmis. Todėl išskirtinis J.Dobbins, S.G.Jones, K.Crane, et al⁴⁹ tyrimas. Čia greta Bosnijos ir Hercegovinos analizuojami Albanijos, Siera Leonės, Makedonijos, Cote d'Ivoire, Kongo Demokratinės Respublikos, Saliamono salų atvejai. Carrie Manning⁵⁰ sugretina Bosnijos ir Hercegovinos bei Irako atvejus, kaip analogiškas išorinių jėgų kuriamas demokratijas. Visgi, nors galima konstatuoti išorinio veiksnio įtaką demokratizacijos tyrimams, analizė grindžiama išskirtinai tranzicijos paradigma, eliminuojant tokius struktūrinius faktorius kaip istorija, institucinis legitimumas, socialiniai ir ekonominiai parametrai.

Lietuvos politologiniame diskurse demokratizacijos tyrimai nėra populiarūs tema. Bosnijos ir Hercegovinos bei Irako atvejų reikšmingesnių lietuvių atliktų demokratizacijos tyrimų nėra. Daugiausia dėmesio sulaukė posovietinę transformaciją išgyvenusios šalys. Tokia yra Zenono

⁴¹ Kuzio, T. The Orange Revolution at the Crossroads. *Demokratizatsiya*, 2006, 14(4), p. 477-493.

⁴² Stepanenko, V. How Ukrainians View Their Orange Revolution: Public Opinion and the National Peculiarities of Citizenry Political Activities. *Demokratizatsiya*, 2005, 13(4), p. 595-616.

⁴³ Demokratizacijos procesą traktuojant kaip apimančią ne tik tranzicijos, bet ir konsolidacijos etapus.

⁴⁴ Fenger, M. The Diffusion of Revolutions: Comparing Recent Regime Turnovers in Five Post-Communist Countries. *Demokratizatsiya*, 2007, 15(1), p. 5-28.

⁴⁵ Kuzio, T. Democratic Breakthroughs and Revolutions in Five Postcommunist Countries: Comparative Perspectives on the Fourth Wave. *Demokratizatsiya*, 2008, 16(1), p. 97-109.

⁴⁶ Dawisha, K. and Deets, S. Political Learning in Post-Communist Elections. *East European Politics and Societies*, 2006, 20(4), p. 691-728.

⁴⁷ Beichelt, T. Autocracy and democracy in Belarus, Russia and Ukraine. *Democratization*, 2004, 11(5), p. 113-132.

⁴⁸ Pavyzdžiui, Nation, R. C. *War in Balkans, 1991 – 2002*. University Press of the Pacific, 2004.

⁴⁹ Dobbins, J., Jones, S. G., Crane, K. et al. *Europe's Role in Nation Building. From the Balkans to the Congo*. Santa Monica, National Defense Research Institute, 2008, Rasta:

http://www.rand.org/pubs/monographs/2008/RAND_MG722.pdf; Žiūrėta 2010 03 09.

⁵⁰ Manning, C. Political Elites and Democratic State-building Efforts in Bosnia and Iraq. *Democratization*, 2006, 13(5), p. 724-738.

Norkaus monografija „Kokia demokratija? Koks kapitalizmas“⁵¹, kurioje pasitelkiamas tipologinis lyginamasis pokomunistinę transformaciją išgyvenusių šalių tyrimas. Nemaža dalis tyrimų skirta Ukrainos atvejui, kurios demokratizacijos esminio lūžio – Oranžinės revoliucijos – metu svarbus vaidmuo teko ir Lietuvai. Vladas Sirutavičius⁵² aptaria Oranžinės revoliucijos Ukrainoje priežastis ir aiškinasi, kaip politinio režimo pokyčiai veikė Ukrainos užsienio politikos kursą. Vladas Sirutavičius kartu su Raimundu Lopata⁵³ analizuoja režimo transformacijos prielaidas ir nagrinėja, koks ir kaip vidinių bei išorinių veiksnių kompleksas veikia Ukrainos užsienio ir saugumo politiką. V.Gražulis, R.Lopata et al⁵⁴ kolektyvinėje monografijoje daugiau dėmesio skiriama Oranžinės revoliucijos pasiekimų ir nesėkmių analizei, aptariant tiek Ukrainos politinės sistemos raidą, tiek užsienio politikos dinamiką po 2005 m.

Per pastaruosius metus Ukrainos demokratizacijos procesų tyrimus praturtino ir pora daktaro disertacijų. Živilė Šatūnienė⁵⁵ analizavo socialinius ir ekonominius posovietinių visuomenių ypatumus, didžiausią dėmesį skirdama elito struktūroms. Laurynas Jonavičius⁵⁶ per struktūrines prieigas tyrė išorinių veiksnių poveikį Ukrainos ir Gruzijos režimų transformacijai. Ši disertacija – pirmasis bandymas įvesti režimo transformacijos vertinimą per išorinių faktorių įtaką. Visgi daugiakultūros visuomenės kontekstas lieka už šio tyrimo ribų, todėl siūlomoms disertacijos prieigos novatoriškumo nepraranda ir greta pastarojo tyrimo. Kartu darbo naujumą ankstesnių tyrimų kontekste apsprendžia kiekybinio tyrimo ir neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės taikymas, nes bandymų kiekybiškai išmatuoti demokratizacijos procesų intensyvumą ir kryptį ne tik Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos, bet ir kitų valstybių atvejais Lietuvos politologiniame diskurse dar nebuvo.

Tyrimo metodika

Disertacijos darbu siekiama kurti integruotą demokratizacijos procesų tyrimo modelį ir taip, praturtinant teorinių prieigų lauką, plėsti šio proceso analizės galimybes. Nepretenduoju į bendrosios sociologijos ir politologijos teorijos kūrimą, šiame darbe siekiama sukurti vidutinio lygmens (ang. *middle range*) teorinį modelį, kuris gali „paaiškinti ir sisteminti ne visus ir ne

⁵¹ Norkus, Op. Cit.

⁵² Sirutavičius, V. Ukraina: Oranžinė revoliucija ir kas po to? *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2005*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2006. Rasta: http://vddb-dt.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2006~ISSN_1648-8016.V_2005.PG_223-241/DS.002.0.01.ARTIC; Žiūrėta: 2009 09 14.

⁵³ Sirutavičius, V. ir Lopata, R. Ukraina prieš Oranžinę revoliuciją ir po jos: demokratizacijos ir Euroatlantinės integracijos perspektyvos. *Politologija*, 2005, 4(40), p. 3-33.

⁵⁴ Gražulis, V., Lopata, R., Petronė, E. et al. *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Vilnius: VU leidykla, 2007.

⁵⁵ Šatūnienė, Ž. Posovietinių politinių režimų kaitos perspektyvos: Rusijos ir Ukrainos atvejų analizė. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, politikos mokslai, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006.

⁵⁶ Jonavičius, L. Išorinių veiksnių struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, politikos mokslai, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.

visokius, bet tik tam tikros rūšies socialinius reiškinius⁵⁷ ir kuris įgyja potencialą kurti empirines hipotezes, patikrinamas empirinio tyrimo duomenimis. Atitinkamai sukurtas modelis gali būti taikomas analizuojant demokratizacijos raidą valstybėse, analogiškose ištirtiems atvejams, t.y., kurioms būdingas, pirma, daugiakultūriškumas, antra, išorinių veikėjų įtaka, diegiant demokratijos principus.

Teorinėje darbo dalyje, deduktyviai išvedami bendrieji teiginiai, kurie leidžia, konstruoti naują integruotą teorinį modelį. Epistemologinė orientacija apsprendžia metodų taikymą empirinėje darbo dalyje. Čia per sukonstruotą tyrimo metodą nagrinėjami atskiri valstybių – Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos – atvejai. Greta aprašymo ir atpasakojimo, daugiausia remiamasi empiriniais tyrimo metodais. Kiekvienu nagrinėjamu atveju naudojamos kokybinių ir kiekybinių/neryškiųjų aibių (ang. *fuzzy sets*) kokybinės lyginamosios analizės metodų empirinės socialinių tyrimo metodų grupės. Kokybinis tyrimas pasitelkiamas siekiant ištirti socialinius procesus ir kiekvieno valstybės atvejo kontekstą, kuriame skleidžiasi demokratizacijos procesas. Kartu kokybinis tyrimo metodas naudojamas dokumentų (konstitucijų, įstatymų, atskirų teisinių aktų) analizei. Kiekybinių duomenų (rinkimų, referendumų rezultatų) tyrimui naudojamas kiekybinis tyrimo metodas ir neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Šie metodai suteikia galimybę įvertinti demokratizacijos procesus agreguotu lygmeniu.

Kiekybinio tyrimo ir neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės priklausomi tyrimo kintamieji (rinkimų, referendumų rezultatai) aiškinami kultūriniais (etninės, religinės, kalbinės priklausomybės) ir socialiniais bei ekonominiais (pajamos, miesto ar kaimo gyvenamoji vieta, išsilavinimas ar raštingumas) nepriklausomais kintamaisiais. Neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė atliekama naudojantis „fs/QCA“ paketu. Kiekybinio tyrimo duomenų apdorojimui pasitelkiama statistinė analizės procedūra – linijinė regresija (ang. *linear regression*). Daugiavariantė statistinė analizė atliekama SPSS programa. Pagal iš anksto sudarytą algoritmą atliekamas kiekybinis tyrimas ir neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė leidžia pretenduoti į objektyvų demokratizacijos procesų vertinimą bei sudaro prielaidas tolimesniam demokratizacijos procesų tyrimui, pasitelkus dar vieną empirinį metodą – lyginamąją analizę.

Lyginamuoju metodu siekiama per skirtingų demokratizacijos procesų panašumus ir skirtumus nustatyti esmines XXI amžiaus demokratizacijos savybes. Valstybių atvejai lyginami per analogišką kintamųjų matricą. Santykinai mažas disertacijoje nagrinėjamų valstybių atvejų skaičius leidžia lyginamąjį metodą identifikuoti kaip į kintamuosius orientuotą. Tad, jei teorinėje dalyje vyrauja dedukcinė metodologija, empirinėje daugiausia remiamasi indukcine, kai loginė linija vedama nuo atskirybės prie bendrybės.

⁵⁷ Norkus, Z. Robertas Mertonas ir Šiuolaikinė sociologija. *Sociologija. Mintis ir Veiksmas*, 1997, 1, p. 85-87.

Darbo struktūra

Darbas struktūruotas pagal iškeltus uždavinius. Po teorinės dalies seka empirinė, kuri susideda iš trijų atskirų atvejų analizės ir lyginamosios bei apibendrinančios dalių. Tad bendra darbo struktūra – trys plačios temišškai besiskiriančios dalys.

Pirmoji disertacijos dalis skirta integruoto demokratizacijos tyrimo modelio sukonstravimui. Siekiant įgyvendinti šį uždavinį, pirmiausia apibrėžiamos pagrindinės sąvokos, nustatomos pagrindinių apibrėžimų semantinės ribos. Toliau nagrinėjamos egzistuojančios – konsolidacijos, tranzitologijos ir transnacionalizmo – demokratizacijos tyrimų teorinės prieigos. Šiame etape teorinės paradigmos vertinamos išorės ir vidaus jėgų santykio bei valstybės kultūrinės diferenciacijos kontekste. Tai sudaro prielaidas empiriniam pritaikymui tinkančio integruoto tyrimo modelio, apimančio tiek struktūralizmo ir funkcionalizmo, tiek elitizmo teorinius instrumentus ir leidžiančio paaiškinti demokratizacijos išorės ir vidaus veikėjų santykio įtaką daugiakultūroje visuomenėse, konstravimui. Galiausiai sukonstruotas tyrimo modelis papildomas kiekybinio tyrimo ir neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės mechanizmo suformulavimu ir jo veikimo principų pagrindimu.

Antrojoje disertacijos dalyje teorinė konceptualizacija ir sukurtas tyrimo modelis pritaikomas empiriniams tyrimams. Čia nagrinėjami Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos atvejai. Visų trijų valstybių analizei pasitelkiamas vienodas struktūrinis tyrimo modelis, suformuluotas ir pagrįstas pirmojoje darbo dalyje: analizuojama per pagrindimo principo, valstybės ir pilietinės visuomenės dimensijas. Pagrindimo principo dimensija apima kiekvieno nagrinėjamo valstybės atvejo istorinio bei politinio konteksto įvertinimą, kultūrinės diferenciacijos analizę ir vidinių bei išorinių veikėjų identifikaciją. Valstybės dimensija apima teisinio ir institucinio lygmenų analizę. Teisinis lygmuo – demokratizacijos proceso legitimacija nacionaliniu mastu, didžiausią dėmesį skiriant pagrindiniam valstybės įstatymui – konstitucijai. Instituciniame lygmenyje tiriama demokratizacijos procesą sąlygojanti institucijų sąranga. Šis tyrimo etapas inkorporuoja kiekybinės/ neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės instrumentą, leidžiantį objektyviais kintamaisiais pamatuoti elektorato preferencijų santykį su demokratizacijos procesu ir per jį slinktis įvertinti pagrindines tendencijas. Galiausiai per nevyriausybinių organizacijų gyvybingumą, veiklos pobūdį tiriamas pilietinės visuomenės lygmuo. Ši tyrimo dalis leidžia atskleisti išorinių ir vidinių veikėjų įtaką demokratizacijos procesui daugiakultūros visuomenės kontekste konkrečiais – Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos – atvejais.

Trečiojo tyrimo dalyje per antrojoje disertacijos dalyje tirtų atvejų lyginamąją analizę vertinama vidinių ir išorinių veikėjų įtaka demokratizacijos procesams daugiakultūroje valstybėse. Šia lyginamąją analize siekiama ne tik apibendrinti empirinio tyrimo rezultatus, padaryti iš tyrimų išplaukiančias išvadas, bet ir pateikti XXI amžiaus demokratizacijos procesų tendencijas. Kartu

įvertinamas ir sukonstruoto teorinio modelio tinkamumas demokratizacijos procesams tirti, identifikuojami jo privalumai ir trūkumai. Teorinių prieigų vertinimo kontekste nustatoma, kurios demokratizacijos paradigmos didžiausia apimti gali būti pritaikytos išorinių ir vidinių veikėjų įtakos daugiakultūre visuomenėse tyrimui.

I. DEMOKRATIZACIJOS PROCESO ANALIZĖS

TEORINIS KONTEKSTAS: PRITAIKOMUMAS

DAUGIAKULTŪRĖMS VISUOMENĖMS

1.1. Demokratija ir demokratizacija: sąvokos ir sampratos

Pagrindinis tyrimo objektas – demokratizacija – tranzitologijos tyrimų srities dalis. Jei tranzitologija apima platesnį tyrimų lauką, anot Geoffrey Pridham, nebūtinai autoritarinio ar totalitarinio režimo pakeitimą liberalia demokratija⁵⁸, tai demokratizacija – konkreti tranzicijos kryptis: esamo režimo kaita demokratišku. Nors demokratizacijos proceso tyrimams pradinis taškas – esamas režimas – nėra toks aktualus dėl to, kad galima ir vadinamų demokratiškų valstybių demokratizacija, ypač svarbu apibrėžti „demokratijos“, kaip pagrindinio demokratizacijos kelrodžio, rodančio, kuria kryptimi turi judėti demokratizacijos procesas, ir padedančio įvertinti, kiek šis procesas pažengia į priekį (jei pažengia) sąvoką.

Demokratija, nuo Antikinės Graikijos laikų keliaujanti sąvoka, skirtingu metu įgaudavo skirtingą prasmę. Atitinkamai tokioms norminėms transformacijoms demokratiniai režimai skirdavosi tiek atstovavimo lygiu, tiek lygiateisiškumu, tiek kitais, rodos, esminiais sąvokos principais. Galų gale, anot R.A.Dahl, „demokratijos“ terminas gali būti vartojamas apibūdinti tiek idealui, tiek realiai egzistuojantiems režimams, kurie nuo idealo gerokai nutolę.⁵⁹ Kita vertus, netgi „idealios demokratijos“ apibrėžimas skirtingose teorinėse perspektyvose įgauna skirtingą prasmę. Todėl kyla klausimas, ką laikyti demokratijos etalonu?

Ieškant atsakymo į šį klausimą, pirmiausia derėtų nustatyti, per kurią demokratijos modelį bus vertinama. Klasikinis Atėnų modelis, Marsilijaus, Jean Jacques Rousseau, Karl Marx ir Friedrich Engels modeliai ar dalyvaujamosios demokratijos modelis netinka ne tik dėl savo pobūdžio, bet ir dėl to, kad yra nagrinėjami XXI amžiaus demokratizacijos procesai. Dėl šios priežasties demokratiškumo etalonu tegali būti moderni demokratinė valstybė, kuri „turi sukurti būtinas sąlygas, kad piliečiai įgyvendintų savo interesus; ji turi palaikyti teisės valdžią, stengdamasi apsaugoti ir puoselėti individų laisvę, kad kiekvienas asmuo galėtų siekti savo tikslų, nors niekas negalėtų primesti savosios gero gyvenimo vizijos“⁶⁰. Tokia samprata, iš esmės užkoduojanti liberalizmo „laisvės ir lygybės“ konstrukta, atveda prie „autonomijos principo“. Šis principas, pagrindžiantis modernios demokratijos modelį, yra principas, leidžiantis apibrėžti teisėtą valdžią; jis įkūnija siekį sukonkretinti demokratinio sutarimo pagrindus. Tad bendriausia prasme tai yra

⁵⁸ Pridham, G. *Dynamics of Democratisation*. London: Continuum, 2000, p. 1.

⁵⁹ Dahl, 1994, Op. Cit. p. 15.

⁶⁰ Held, D. *Demokratijos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 341.

politinio legitimumo principas. Remdamasis autonominiu principu, David Held kuria demokratinės autonomijos (liberalaus socializmo) modelį – idealų modernios demokratijos modelį, kuris įprasmina R. Dahl išskirtus demokratijos kriterijus. Šis modelis ir bus demokratijos idealas – demokratizacijos proceso galutinis taškas.

Kontraversiški demokratizacijos proceso apibrėžimai skatina ieškoti tyrimo problematikai priimtinausios demokratizacijos sampratos, fiksuojant pradinį ir galutinį taškus, kuria remiantis būtų galima konstruoti tyrimo modelį. Daugumos tyrinėtojų darbuose, apibrėžiant „demokratizaciją“, susipina liberalizacija, tranzicija ir konsolidacija. Carsten Q. Schneider ir Philippe C. Schmitter teigia, kad demokratizacija susideda iš visų šių komponentų: autokratijos liberalizacijos, tranzicijos ir demokratijos konsolidacijos⁶¹. G.Pridham nuomone, demokratizacija gali vykti ir be liberalizacijos, nors liberalizaciją greičiausiai lydės demokratizacija⁶². Galiausiai, Robert Bideleux atsiriboja nuo „tranzicijos į demokratiją“ ir „demokratijos konsolidacijos“ terminų, tvirtindamas, kad tokia konceptualizacija yra per daug abstrakti, statiška, formali, mechaninė ir teleologinė⁶³.

„Liberalizacijos“ sąvoka iš esmės daugumoje tyrinėtojų darbų traktuojama gana artimai: tai kokybinis autoritarinių taisyklių, tokių kaip individų ir grupių teisių suvaržymas, pasikeitimas⁶⁴, kai individo lygmenyje garantuojami klasikinės liberalios tradicijos elementai, o socialinių ir politinių grupių teisės išplečiamos laisve reikšti skirtingą nei vyriausybės nuomonę, komunikacijas be cenzūros bei savanoriško jungimosi į organizacijas laivė⁶⁵. Visais atvejais liberalizacijos procesas pirmiausia orientuoja į autoritarinio režimo analizę. Kadangi bus analizuojamas naujai susikūrusios/ atkurtos/ sukurtos valstybės, liberalizacijos procesas postkomunistinių šalių atvejais lieka istoriniame kontekste, į kurį neišvengiamai bus reflektuojama, tačiau giliau nenagrinėjama. Tad šiame tyrime demokratizacijos pradinis taškas – tranzicija, liberalizaciją paliekant nuošalyje.

Tolimesnė „demokratizacijos proceso“ apibrėžimo gairė – jau apibrėžta „demokratijos“ sąvoka. Demokratizacijos galutiniu tašku nustatytas idealus modernios demokratijos modelis eliminuoja minimalistinę, orientuotą tik į pagrindinių – visuotinės laisvės suteikimą, lygių, teisingų ir slaptų rinkimų rengimą, daugiau nei vienos politinės partijos buvimą bei alternatyvių informacijos šaltinių galimybę⁶⁶ – principų įgyvendinimą, demokratizacijos sampratą. Demokratinės autonomijos modelis orientuoja į daugiasluoksnį bei daugiadimensį

⁶¹ Schneider, C. Q. and Schmitter, Ph. C. Liberalization, Transition and Consolidation: Measuring the Components of Democratization. *Democratization*, 2004, 11(5), p. 59-90.

⁶² Pridham, 2000, Op. Cit. p. 19.

⁶³ Robert Bideleux, 'Making Democracy Work' in the Eastern Half of Europe: Explaining and Conceptualising Divergent Trajectories of Post-Communist Democratisation. *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 8, No. 2, June 2007

⁶⁴ Pridham, 2000, Op. Cit. p. 18.

⁶⁵ Schneider and Schmitter, Op. Cit.

⁶⁶ Larry Diamond, Leonardo Morlino, 'The Quality of Democracy'. CDDRL Working papers, 2004.

demokratizacijos procesą, neapsiribojantį formaliu demokratiškų procedūrų ir institucijų įtvirtinimu, kadangi formalios procedūros yra reikalinga, bet nepakankama demokratijos sąlyga.

Demokratizacijos kaip daugiasluksnio proceso suvokimas rodo, kad ji yra vertinama ne tik kaip tranzicija į demokratinį režimą, bet ir kaip demokratijos konsolidacija. Čia demokratizacija – plati sąvoka, apimanti tiek tranzicijos, tiek demokratijos konsolidacijos procesus. Tranzicija į demokratiją – liberalizaciją sekanti stadija, turinti vieną esminį, ją nuo liberalizacijos atskiriantį bruožą: ji prasideda, kai „buvusi autoritarinė ar totalitarinė sistema žlunga, ir, priėmus naują konstituciją, gali pradėti veikti naujos politinės struktūros“⁶⁷. Tad šis momentas ir taps apibrėžiamo demokratizacijos proceso pradiniu tašku. Tranzicijos proceso pabaiga – minimalios, kitaip tariant, formalios, demokratijos įgyvendinimas: formalus demokratijos taisyklių, procedūrų ir institucijų įsteigimas. Tranzicija į demokratiją ir demokratijos konsolidacija – du persidengiantys procesai, iš kurių „tranzicija greičiausiai prasidės prieš konsolidaciją, ir konsolidacija, būdama ilgesnis laiko atžvilgiu bei „gilesnis“ procesas, beveik neabejotinai tęsis ir tranzicijos procesui pasibaigus“⁶⁸. Tad, jei „tranzicijos“ sąvoka demokratizacijos kontekste įgavo aiškius laiko atžvilgiu rėmus bei empiriškai patikrinamą išraišką, „demokratijos konsolidacijos“ apibrėžimas, dėl šio proceso sunkiau išmatuojamos empirinės išraiškos, – kur kas sudėtingesnis.

„Demokratijos konsolidacija“ pirmiausia orientuoja į demokratijos kaip režimo įtvirtinimą. Tad bendriausia prasme „konsoliduota demokratija“ galima laikyti tą, kuri „labiausiai tikėtina, jog nežlugs“⁶⁹. Todėl, jei tranzicijos į demokratiją procesas demokratines taisykles, procedūras ir institucijas įteisina, demokratijos konsolidacija šiuos formalios demokratijos atributus turi įtvirtinti piliečių sąmonėje taip, kad net ekonominių ar politinių krizių laikotarpiu valstybės piliečiai pasikliautų demokratijos principais, nesiekdami režimo kaitos. Tokią būseną tyrinėtojai apibūdina skirtingai. Vicky Randall ir Lars Svasand teigia, kad konsoliduota demokratija – režimas, kuriame demokratija kaip institucijų ir taisyklių kompleksinė sistema tapo vienintelė galima elgesio, pažiūrų ir konstitucijos atžvilgiu.⁷⁰ G.Pridham demokratijos konsolidaciją vertina per legitimaciją, tvirtindamas, kad toks režimas pasiekiamas, kai jis legitimus tampa per visuomenės pažiūras.⁷¹ C.Q.Schneider ir Ph.C.Schmitter vėlgi atsisigrežia į institucinį lygmenį, pabrėždami, kad santykiai turi būti praktikuojami asmenų ar grupių, kurie yra tų institucijų dalyviai / piliečiai / subjektai.⁷² Visgi, nors tyrinėtojų nuomonės iš esmės nesiskiria – įsitvirtinimas piliečių sąmonėje tampa

⁶⁷ Pridham, 2000, Op. Cit. p. 19.

⁶⁸ Pridham, 2000, Op. Cit. p. 21.

⁶⁹ Andreas Schedler, Measuring Democratic Consolidation. *Studies in Comparative International Development*, Spring 2001, Vol. 36, No. 1.

⁷⁰ Vicky Randall, Lars Svasand, Introduction: The Contribution of Parties to Democracy and Democratic Consolidation. *Democratization*, 9, Vol. 3, Autumn 2002.

⁷¹ Pridham, 2000, Op. Cit. p. 20.

⁷² Carsten Q. Schneider, Philippe C. Schmitter, „Liberalization, Transition and Consolidation: Measuring the Components of Democratization“ *Democratization*, 11, no 5, 2004

centrinis visų konsoliduotos demokratijos apibrėžimo taškas, – atskiri momentai kiekviename apibrėžime nukreipia į skirtingos trukmės procesus: pasiekti, kad režimas taptų „praktikuojamu“, „legitimių“ ar „vieninteliu galimu“ užima nevienodai laiko, nes yra skirtingos demokratizacijos proceso stadijos. Tad tyrinėtojai skirtingai nustato ir demokratijos konsolidacijos pabaigą. Siūloma demokratijos konsolidacijos proceso trukmė svyruoja nuo 10 iki 25 metų, t.y. iki kartų pasikeitimo. Nėgana to, Allison Stanger tvirtina, kad procesas būna pasibaigęs, kai įgyvendinamos dar dvi sąlygos: pirma, kai buvusi valdžioje partija ar koalicija, pralaimėjusi rinkimus, taikiai užleidžia savo poziciją laimėtojams; antra, kai valstybė mažiausiai dešimt metų iš eilės *Freedom House* vertinimu pripažįstama kaip „laisva“⁷³. Nustatant demokratijos konsolidacijos ir kartu su ja sutampančio demokratizacijos proceso pabaigą atsižengiama į „demokratijos“ apibrėžimą. Kadangi pasirinktas idealus – demokratinės autonomijos – modelis, demokratizacijos proceso kulminacija tegali būti šio modelio įgyvendinimas. Vadinasi, galutinio taško atžvilgiu demokratizacijos procesas neįreminamas į metų rėmus.

Iš liberalizmo principus užkoduojančio demokratinės autonomijos modelio kyla demokratizacijos daugiadimensiškumas. Tai aliuzija „ne tik į naujų taisyklių ir procedūrų kūrimą (formalios tranzicijos dimensijos), bet ir socialinių lygmenį, tarpinius ryšius ir sąveiką tarp skirtingų lygių, ypač elito-masių santykių“⁷⁴. Demokratizacija kaip daugiadimensis procesas peržengia valstybės ribas, apimdama ir tarptautinę dimensiją.

Kadangi tiriami XXI amžiaus demokratizacijos atvejai, tiksliau, išorės ir vidaus veiksnių sąveika demokratizacijos procese, ypač svarbus tampa užsienio valstybių ir tarptautinių veikėjų vaidmuo. Nors R.Dahl tvirtino, kad modernios, dinamiškos, pliuralistinės visuomenės raidai nepakanka tik užsienio pagalbos; ši raida priklauso nuo ankstesnių sąlygų, apimančių kultūrinius veiksnius, ir subkultūrų konfliktų šaknys paprastai yra pernelyg gilios, kad jas išrautų išorinis įsikišimas⁷⁵, Antoaneta Dimitrova ir Geoffrey Pridham teigia, kad XX amžiaus 10-asis dešimtmetis pasiūlė naujas demokratijos vystymo galimybes. Tvirtinama, kad centrinei ir rytų Europai buvo pritaikytas naujas paramos demokratijai modelis – demokratijos vystymas per integraciją. Kadangi ES buvo suvokiama kaip *sui generis* valdymo sistema, unikali tarp tarptautinių organizacijų, todėl demokratijos vystymas per integraciją praeitame dešimtmetyje tapo unikaliu demokratizacijos modeliu.⁷⁶ XXI a. diktuoja ir naują demokratizacijos modelį, kai veikiama ne tik per integracijos mechanizmus, bet ir tiesiogiai išorės jėga vykdo demokratizacijos procesą.

⁷³ Stanger, A. How Important are New Constitutions for Democratic Consolidation? Lessons from the Post-communist States. *Democratization*, 2004, 11(3), p. 1-26.

⁷⁴ Pridham, 2000, Op. Cit. p. 17.

⁷⁵ Dahl, 1994, Op. Cit. p., 421.

⁷⁶ Dimitrova, Pridham, Op. Cit.

Tad šiame tyrime „demokratizacija“ bus traktuojama kaip daugiasluoksnis ir daugiadimensis procesas. Daugiasluoksniškumą apsprendžia persidengiantys, vienas kitą papildantys tranzicijos ir konsolidacijos procesai (tranzicija į demokratiją žymi proceso pradžią, o demokratinės autonomijos modelio įgyvendinimas – pabaiga). Daugiadimensiškumas kyla iš socialinio ir transnacionalinio lygmenų įtraukimo.

1.2. Demokratizacijos tyrimo teorinės prieigos

Net aiškiai apibrėžus demokratijos ir demokratizacijos sąvokas, demokratizacijos teorinės prieigos lieka neaiškios dėl galimų analizės perspektyvų gausos. Be to, ši galimų teorinių prieigų aibė nėra susisteminta bei įsprausta į vieningus egzistuojančių socialinių teorijų rėmus, todėl „demokratizacijos teorija vis dar lieka apgailėtina fragmentiška ir neišvystyta“⁷⁷. Tik kai kurie demokratizacijos tyrinėtojai apžvelgia ankstesnius darbus, bandydami juos susisteminti bei jų kontekste apibrėžti pasirinktą tyrimo modelį.

Sisteminant demokratizacijos tyrimų teorines prieigas, pirmiausia vieningai daroma distinkcija tarp dviejų pagrindinių vertinimo perspektyvų, išplaukiančių iš demokratijos apibrėžimo apspręstos demokratizacijos sąvokos sampratos. Taip pirminėmis teorinėmis prieigomis bei metodologinių įrankių gairėmis tampa konsolidacijos ar tranzicijos vertinimo perspektyva. Jei konsolidacijos teorinei sampratai priskiriami tokie pagrindiniai bruožai, kaip dėmesys socioekonominiams parametrams bei demokratizacijos kaip ilgalaikio, daugiasluoksnio ir daugiadimensio proceso suvokimas, tranzicinis vertinimas siejamas su į „veikėjus sutelktu tyrimu“⁷⁸, tranziciją traktuojant kaip gana trumpą procesą⁷⁹, esantį strateginės sąveikos, politinio elito susitarimo padariniu⁸⁰. Toliau, sisteminant demokratizacijos tyrimų teorines prieigas, nuomonės išsiskiria šių dviejų demokratizacijos sampratos stovyklų atstovus priskiriant socialinėms teorijoms. Vieni tyrėjai išlaiko dualistinę analizės galimybę, atitinkamai išplaukiančią iš konsolidacijos ir tranzicijos sampratų. Taip tranzicija visų pirma susiejama su veikėjų įtakos pagrįsta (ang. *actor-based*)⁸¹ elitizmo teorija. Taip pat pasitaiko siūlymų tranzitologus traktuoti kaip genetinės (ang. *genetic*)⁸² ar žaidimo (ang. *game*)⁸³ teorijų atstovus. Šie variantai gana tiksliai

⁷⁷ Magen, A. Evaluating External Influence on Democratic Development: Transition. Center on Democracy, Development and the Rule of Law, Working papers, 2009, No 111. Cituota iš McFaul, Michael. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist. *World Politics*, 2002, 54(1), p. 212-44.

⁷⁸ Magen, Op. Cit.

⁷⁹ Pridham, 2000, Op. Cit. p. 5.

⁸⁰ Saxonberg, S. and Linde, J. Beyond the Transitology—Area Studies Debate. *Problems of Post-Communism*, 2003, 50(3), p. 3–16.

⁸¹ Magen, Op. Cit. ir Saxonberg and Linde, Op. Cit.

⁸² Nors G.Pridham siūlo trilypį režimų kaitos teorijų skirstymą, demokratizacijos tyrinėtojai, identifikuojami kaip genetinės teorijos atstovai, sutampa su veikėjų elgesiu pagrįstos ir žaidimų teorijų atstovais (Pridham, 2000, Op. Cit. p. 9).

atliepia tranzitologijos tyrimų objektą ir lauką, pasiūlydami adekvačią metodologiją, kadangi teorijos viena kitai neprieštarauja, veikdamos simbiozėje. Tuo tarpu demokratizacijos procesą vertinantys per konsolidacijos sampratą laikomi struktūralizmo arba funkcionalizmo atstovais. Negana to, demokratizacijos studijų teorinių prieigų skirstymas į tris teorijas konsolidacijos sampratą papildė sąsajomis su modernizmu ir transnacionaline teorija. David Potter *et al* be tranzitologijos išskiria modernizmą ir struktūralizmą, tvirtindami, kad taip galima klasifikuoti svarbiausius šios srities teoretikus ir teorijas.⁸⁴ G.Pridham konsolidacijos teoretikus dalina į funkcionalizmo ir transnacionalinės teorijos atstovus, pastarosios pagrindiniu bruožu išskirdamas nuostatą, kad „tarptautinės tendencijos daro įtaką vidiniams pasikeitimams“⁸⁵, bei pagrindiniu atstovu įvardindamas S.Huntington. Todėl šiame kontekste demokratizacijos tyrimų atstovų klasifikacija lieka ne tik neišbaigta, bet ir prieštaringa, nes siūlomos teorijos polemizuoja tarpusavyje. Taip atsitinka dėl demokratizacijos studijų pobūdžio, kadangi šio proceso analizei pasitelkiami ne vienos, o kelių teorijų vertinimo perspektyvos, nuo statiškumo ir atskirų elementų analizės einant prie dinamikos ir proceso vertinimo, viename tyrime apjungiant skirtingą metodologiją, kai socialinės erdvės matematizavimas derinamas su kokybiniais tyrimais, o iš nacionalinio lygmens pereinama į tarptautinę dimensiją. Kaip teigia Terry Lynn Karl, demokratizacijos studijos daugiau pabrėžia sudėtingumą ir turinį nei paprastumą ir eleganciją, iškelia proceso svarbą taip pat kaip atsitiktinumą ir nenumatytus padarinius rezultatų supratimui, naikina ribas tarp tarptautinių santykių ir lyginamosios politikos, ideologijas pabrėžia taip pat kaip racionalumą, propaguoja tarpregioninius palyginimus taip pat kaip vietos studijas.⁸⁶ Šios priežastys apsprendžia ne tik demokratizacijos tyrimų teorinių prieigų klasifikacijos fragmentiškumą, bet ir vidinį prieštaringumą. Galų gale net pats bendriausias skirstymas į struktūralizmo ir elito įtaka pagrįstą analizę negali būti deterministinis, nes ir čia tam tikri persidengimai neišvengiami, o, kaip teigia Vedi R. Hadiz, „radikali dichotomija tarp veikėjų įtaka pagrįsto (angl. *actor-based*) ir struktūrinio artėjimo kartais gali būti gana varžanti, kada jos laikomasi be tam tikro būtino apdairumo“⁸⁷. Todėl šiame darbe bus laikomasi pirminės distinkcijos tarp konsolidacijos ir tranzicijos vertinimo perspektyvų, nekvėstionuojant galimų tarpinių variacijų.

⁸³ Hadiz, V. R. Understanding Social Trajectories: Structure and Actor in the Democratization Debate. *Pacific Affairs*, 2008-2009, 81(4), p. 527-536.

⁸⁴ Potter, D., Goldblatt, D., Kiloh, M. and Lewis, P. (ed.), *Democratization*. Cambridge, England: Polity Press, 1997, p. 10.

⁸⁵ Pridham, 2000, Op. Cit. p. 8.

⁸⁶ Karl, T. L. From Democracy to Democratization and Back: Before Transitions from Authoritarian Rule. Center on Democracy, Development, and the Rule of Law, Stanford Institute on International Studies, Working paper No 45, 2005, Rasta:

http://cddrl.stanford.edu/publications/from_democracy_to_democratization_and_back_before_transitions_from_authoritarian_rule/; Žiūrėta: 2009 03 31.

⁸⁷ Hadiz, Op. Cit.

Atsižvelgiant į išorės ir vidaus veikėjų santykio svarbą modeliuojamo tyrimo metodui, išskiriamos transnacionalinės – demokratizacijos iš išorės (ang. *outside democratization*) – teorijos. Ši demokratizacijos studijų stovykla, greta S.Huntington „demokratizacijos bangų“ idėja grindžiamos demokratizacijos, kaip tarptautinio konteksto įtakos pasekmės, sampratos, bus papildoma europeizacija kaip demokratizacijos modeliu bei alternatyviomis demokratizacijos iš išorės teorijomis⁸⁸. Atitinkamai papildoma analizės dimensija – daugiakultūriškumas – suponuoja, kad visos demokratizacijos teorinės prieigos lygiagrečiai būtų vertinamos valstybės kultūrinės diferenciacijos rėmuose.

1.2.1. Konsolidacijos vertinimo perspektyva

Demokratizacijos proceso analizė per konsolidacijos vertinimo perspektyvą, varijuodama nuo modernizmo iki struktūralizmo ir funkcionalizmo, integruoja ne vieną socialinės teorijos prieigą. Visgi tyrimuose ryškiausi struktūralizmo ir funkcionalizmo bruožai.

Matematikos ekspansiją žymintis struktūralizmas, demokratizacijos studijose įdiegė „reliacinio mastymo tendenciją, vietoj substancinių objektų ir jų santykių tyrimų į pirmą vietą iškeliančią santykių tarp elementų, t.y. sistemos struktūros analizę“⁸⁹. Taip svarbiausiu metodo principu tapo metodologinis sinchronijos, t.y. sistemos būsenos ir jos funkcionavimo tyrimas tam tikru momentu, pirmumas diachronijos, t.y. sistemos istorijos, jos laipsniško kitimo tyrimo, atžvilgiu. Atitinkamai demokratizacijos tyrimuose struktūralistinėmis priegomis laikomas dėmesys socialiniams ir ekonominiams kintamiesiems, įgalinantiems matematizuoti demokratizacijos studijas bei dėmesį kreipiantiems pirmiausia į statiškos prigimties matematines išraiškas, atitrūkstant nuo dinamikos. Toks vertinimas užkoduoja socialinio ir ekonominio išsivystymo determinizmą, laikant jį svarbiausia demokratinės tranzicijos sąlyga. Todėl, viena vertus, struktūralizmas pretenduoja į universalių dėsningumų atradimą, tačiau, kita vertus, vien struktūralistinis aiškinimas nepagrindžia demokratizacijos kaip proceso.

Funkcionalizmo teorinės prieigos, iš struktūralizmo perimdamos siekį socialinius procesus išmatuoti empiriškai bei ambiciją „sukurti visa apimančią teorinę sistemą, kuri į sociologinio tyrimo lauką įtrauktų įvairiausias visuomenės gyvenimo temas ir problemas“⁹⁰, struktūralizmą papildė dėmesiu funkcijai. Funkcionalistai išsiskiria būtent nuostata, kad „kiekvienos visuomenės

⁸⁸ M.Emerson ir G.Noutcheva teigė (Emerson and Noutcheva, Op. Cit.), kad postkomunistinių šalių demokratizacijos procesų sėkmė yra neišvengiamai susijusi su integracija į ES; Michael W. Bauer, Christoph Knill ir Diana Pitschel (Bauer, M.W., Knill, Ch. and Pitschel, D. Differential Europeanization in Eastern Europe: The Impact of Diverse EU Regulatory Governance Patterns. *European Integration*, 2007, 29(4), p. 405–423) taip pat tvirtino ES įtaką vidiniams šalies pasikeitimams demokratizacijos naudai, pažymėdami, kad jos stiprumas priklauso nuo šalies statuso – kandidatė ar ne ji yra.

⁸⁹ Gumauskaitė, V. *Struktūralizmo apmatai: sąvokos, metodas, filosofija*. Vilnius, 2000, p. 12.

⁹⁰ Leonavičius V., Norkus Z. ir Tereškinas A., *Sociologijos teorijos*. Kaunas: VDU leidykla, 2005, p. 162.

skirtingos dalys visiškai aukojasi sistemos kaip visumos veikimui ar funkcionavimui⁹¹. Taip ir struktūra, ir funkcija nagrinėjama tarpusavio ryšio atžvilgiu, o „dėmesys telkiamas į struktūros ar aplinkos politinės sistemos pasikeitimą lemiančius veiksnius – ekonominius, socialinius faktorius“⁹². Visgi funkcionalizmas ne tik paveldi struktūralizmo kritiką dėl nesugebėjimo sukurti visa apimančią teoriją bei nesugebėjimo tinkamai įvertinti socialinio konflikto, bet ir, kaip pažymi Vylius Leonavičius *et al*, kaltinamas teleologiškumu ir tautologiškumu⁹³. Kritika dėl teleologijos kyla iš visuomenės, kaip objektyviai egzistuojančios, traktavimo, kadangi atsiribojama nuo galimos atskirų individų įtakos. Tuo tarpu tautologijos problema siejama su funkcionalizmo neadekvačiu analizės dimensijų išplėtimu arba susiaurinimu, kai socialinė visuma apibrėžiama jos dalimis, o atskiros dalys – visuma. Šios funkcionalizmo nuostatos bei kylančios problemos atsispindi ir demokratizacijos teoretikų, pasirinkusių funkcionalizmą kaip teorinę priemonę, darbuose.

Struktūralizmo ar funkcionalizmo teorinės priemonės būdingos tokiems klasikams kaip S.M.Lipset, G.Almond ir S.Verba, T.Vanhanen, R.Dahl, F.Fukuyama. Jie, demokratizaciją vertindami kaip tam tikrų susidariusių sąlygų – ekonomikos vystymosi, kultūrinio konteksto ar modernizacijos – pasekmę, gilinosi į ilgą laiko tarpą besitęsiančius procesus. Šių svarbiausių demokratizacijos klasikų darbai, fiksuojant galimą demokratijos ir demokratizacijos percepciją, leidžia ne tik identifikuoti galimas teorines priemones, demokratizaciją vertinant per konsolidacijos prizmę, bet ir išskirti XXI amžiaus demokratizacijos procesams aktualius teorinius artėjimus, taip dedant pagrindus originaliam analizės modeliui.

Seymour Martin Lipset demokratizacijos procesus nagrinėjo per funkcionalizmo siūlomus metmenis. Koncentruodamasis ties kultūriniais ir ekonominiais kintamaisiais, įskaitant rinkimų sistemas, konstitucinę sąrangą, dalyvaujamąją pilietinę visuomenę ir partijų formavimo metodus, – „veiksmams ir procesams, lemiančiais demokratijos institucionalizacijos perspektyvas“⁹⁴, jis demokratizacijos tyrimų lauke užkoduoja esminius funkcionalistinio požiūrio principus: ekonomikos ir socialinės mobilizacijos įtaką. Pastaroji skleidžiasi jau S.M.Lipset demokratijos apibrėžime, kurio pagrindinė idėja – rinkimai, kaip daugumos nuomonės mobilizacijos bei įtakos galimybė: demokratijos apibrėžimą grįsdamas Joseph Schumpeter ir Max Weber išvalgomis, jis teigė, kad tai yra „politinė sistema, suteikianti reguliarias konstitucines galimybes pakeisti valdančius pareigūnus, ir socialinis mechanizmas, kuris leidžia didžiausiai gyventojų daliai įtakoti

⁹¹ Gingrich, P. Functionalism and Parsons. *Sociology*, 1999, 250(2), Rasta: <http://uregina.ca/~gingrich/n2f99.htm>; Žiūrėta: 2009 05 16.

⁹² Pridham, Vanhanen, Op. Cit. p.16.

⁹³ Leonavičius, Norkus ir Tereškinas, Op. Cit. p. 162.

⁹⁴ Lipset, S.M. The Social Requisites of Democracy Revisited. *American Sociological Review*, 1994, 59(2), p. 1-22.

sprendimus, renkant pretendentes į polines pareigas⁹⁵. Šis demokratijos mechanizmas – institucijų legitimumo, vieno iš faktorių, užtikrinančių demokratijos stabilumą, garantas.

Kitas demokratijos stabilumą lemiantis veiksnys, anot S.M.Lipset, – ekonomikos išsivystymas. Čia tarp demokratijos ir ekonominio išsivystymo nustatoma proporcinga koreliacija: kuo turtingesnė šalis, tuo didesnė tikimybė, kad ji bus demokratiška. Ekonomikos išsivystymas, grindžiamas kapitalistiniais santykiais ir rinkos ekonomija, turi užtikrinti vidurinėsios klasės augimą, korupcijos pažabojimą, todėl laikomas demokratizacijos stimulu. Tad šiose nuostatose ypač ryškėja funkcionalistų polinkis demokratizacijos procesus grįsti materialiomis prielaidomis bei deterministinis požiūris, suabsoliutinant ekonomikos įtaką bei taip perimant kaltinimus funkcionalizmui tautologija.

Sekdamas funkcionalistų vertinimo trajektorija, S.M.Lipset, pagrįsdamas demokratijos kaip politinės sistemos legitimumą, nepriklausomų kintamųjų lauką išplečia istorine dimensija. Tuo tarpu kitų nepriklausomų kintamųjų, tokių kaip pajamos, išsilavinimas ar religija, įtaką demokratijai vertina atsargiai: „ypač stipri koreliacija tarp tokių veiksnių kaip pajamos, išsilavinimas ir religija su demokratija bet kurioje visuomenėje neturėtų būti numatoma net teoriniuose pamastymuose“⁹⁶. Visgi greta šios nuostatos kultūrinio kintamojo įtaka lieka nekvestionuojama, traktuojant ją kaip papildomą kliūtį demokratizacijos kelyje, o dvikalbių ir bikultūrių visuomenių, kurios neasimiluoja, istorijos, yra laikomos neramumų, įtampos ir tragedijų istorijomis.

Tad XXI amžiaus demokratizacijos procesų analizei aktualus S.M.Lipset dėmesys ne tik kokybiniais, bet ir kiekybiškai pamatuojamiems kintamiesiems. Kadangi jis, konstruodamas išsamų ir gilų kiekybinių tyrimų metodą, atskleidžia tiesioginį ryšį tarp ekonomikos išsivystymo ir demokratijos bei „savo studijose gausiais atvejų analizės, skirtingų laikotarpių bei statistinių metodų pavyzdžiais ekonominį išsivystymą pagrindžia kaip vienintelį įtakingiausią rodiklį, nustatant demokratijos tikimybę“⁹⁷, šios prielaidos suponuoja ekonominio kintamojo įtraukimą į kiekybinio tyrimo metodą. Visgi, siekiant išvengti tautologiskumo, atsiribojama nuo tyrėjo siūlomo deterministinio šio kintamojo vertinimo, didesnę dėmesį skiriant kitiems, kultūrinės diferenciacijos kintamiesiems.

Gabriel A. Almond ir Sidney Verba demokratizacijos studijas papildė nauju vertinimu, sureikšmindami pilietinės kultūros svarbą. Šio koncepto kaip kertinio demokratijos pagrindo percepcija išplečia demokratijos sampratą nuo minimalios iki dalyvaujamosios. Toks demokratijos modelis, anot G.A.Almond ir S.Verba, „reikalauja daugiau, nei formalių demokratijos institucijų –

⁹⁵ Lipset, S. M. *Political Man: the Social Bases of Politics*. Baltimore: The Johns Hopkins Univ. Press, 1994, p. 27.

⁹⁶ Lipset, Op. Cit. p. 31.

⁹⁷ Diamond, L. and Gary M. Seymour Martin Lipset and the Study of Democracy. *Extension*, a Journal of the Carl Albert Center, 1992, Rasta: <http://www.ou.edu/special/albertctr/extensions/sp98/diamond.html>; Žiūrėta: 2009 03 29.

universalios balsavimo teisės, politinių partijų, renkamo įstatymų leidžiamojo organo“⁹⁸. Dalyvavimo galimybės, priimant politinius sprendimus, eiliniam piliečiui suteikimas – esminis bruožas, atskiriantis demokratinę sistemą nuo totalitarinės. Dalyvaujamoji politinė sistema grindžiama pilietinės kultūros pamatu, kuris apibrėžiamas kaip pažiūrų visuma, perduodama per mokymo procesus šeimos, mokyklos ar darbovietės socialinėse institucijose. Būtent pilietinė kultūra laikoma demokratinės politinės sistemos garantu.

Atitinkamai demokratijos, grindžiamos pilietinės kultūros konceptu, sampratai, per šią prizmę G.A.Almond ir S.Verba analizuoja ir demokratizacijos procesą, todėl čia išskiriamos dvi problemos. Pirma, pilietinę kultūrą laikant demokratinės politinės sistemos dalimi, demokratizacijos procesas apima ne tik teisinių aspektų bei institucijų įsteigimą, bet ir pažiūrų visuomenės sąmonėje įtvirtinimą. Antroji demokratizacijos problemų grupė siejama su objektyviomis priežastimis: demokratijos keliu pasuka tautos, turinčios archaiškas technologijų ir socialines sistemas. Dėl šios priežasties jos negali visiškai suvokti demokratiškos politikos subtilaus balanso ir pilietinės kultūros niuansų.

Vidinė valstybės kultūrinė diferenciacija G.A.Almond ir S.Verba sampratoje – primordiali individo tapatybė. Ji taip pat vertinama per pilietinės kultūros koncepto prizmę. Religinės, etninės grupės sudaro atskiras „politines subkultūras“, kurios dalinasi bendrais nacionaliniais sentimentais, tačiau kai kuriais esminiais klausimais jų nuomonės skiriasi. Todėl tyrėjai daugiakultūrių valstybių politines kultūras įvardina „konfliktinėmis kultūromis“, o demokratizacijos procesas šiame kontekste atitinkamai tampa daugiau komplikuotas nei „konsensuso politinėse kultūrose“.

Šiomis demokratijos ir demokratizacijos sampratomis pagrįsta G.A.Almond ir S.Verba lyginamoji penkių atvejų (JAV, Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Italijos ir Meksikos) analizė. Daugiausia dėmesio skirdami nagrinėjamų penkių valstybių panašumams ir skirtumams politinių pažiūrų kontekste, tyrėjai kartu aiškinasi „politinės kultūros įtaką politinei sistemai, kurios dalimi politinė kultūra yra“⁹⁹. Šio tyrimo rezultatas – pilietinės kultūros išskyrimas kaip svarbiausios politinės kultūros dalies, užtikrinančios demokratinės sistemos įtvirtinimą ir stabilumą. Taip G.A.Almond ir S.Verba, „siekdami patikrinti demokratijos stabilumo teoriją dramatiškoje naujausios istorijos laboratorijoje“¹⁰⁰, nors ir perima funkcionalizmo kritiką tautologiškumu, demokratizacijos studijas papildė pilietinės kultūros konceptu, kurio reikšmė neabejotina ir XXI amžiaus pradžios demokratizacijos procesams. Visgi kaip vienalytė ir ši teorinė prieiga nėra priimtina pasirinktų atvejų tyrimui, dėl mažo dėmesio išorės ir vidaus veikėjų įtakai

⁹⁸ Almond, G. A. and Verba, S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park: Sage Publications, 1989, p. 3.

⁹⁹ Almond and Verba, Op. Cit. p. 4.

¹⁰⁰ Almond, G. A. and Verba, S. (ed.) *The Civic Culture Revisited*. Newbury Park: SAGE, 1989, p. 22.

demokratizacijos procesams bei platesnio valstybės kultūrinės diferenciacijos demokratizacijos kontekste vertinimo stokos.

Robert A. Dahl pateikia demokratijos sampratą, leidžiančią „maksimizuoti demokratiją realiame pasaulyje“¹⁰¹. Tokią valdymo sistemą įvardinęs „poliarchija“, jis teigia, kad tai yra „politinė santvarka, pasižyminti dviem bendrais bruožais: 1) pilietybė apima santykinai didelę suaugusiųjų dalį ir 2) pilietybės teisės apima galimybę stoti opozicijon aukščiausiems valdžios pareigūnams ir juos pašalinti balsuojant“¹⁰². Šie dveji bendri bruožai užkoduoja septynerias būdingas institucijas (renkami pareigūnai, laisvi ir sąžiningi rinkimai, priskirianti balsavimo teisę, teisė balotiruotis, žodžio laisvė, alternatyvi informacija, asociacinė autonomija), atitinkančias nustatytus demokratinio proceso kriterijus. Tad poliarchija laikoma santvarka, kuri būdinga moderniajam pasauliui. Kita vertus, tai nėra demokratijos etalonas, todėl kartu numatomos ir poliarchijos demokratizacijos galimybės.

Remiantis R.Dahl demokratizacijos samprata, šio proceso sėkmė priklauso nuo daugelio veiksnių. Čia svarbiomis tampa ne tik valstybės, bet ir visuomenės dimensija, nes tyrėjas daug dėmesio skiria demokratinėi kultūrai ir demokratijos konsolidacijai, kadangi, anot R.Dahl, „be įtvirtintos demokratinės kultūros demokratinės institucijos bus neišbaigtos“¹⁰³. Atitinkamai demokratizacijos procese svarbiu tampa ir istorinis, kultūrinis kontekstas, nes „modernios, dinamiškos, pliuralistinės visuomenės raida priklauso nuo ankstesnių sąlygų, apimančių kultūrinius veiksnius“¹⁰⁴. Daugiakultūrės visuomenės problematiką R.Dahl paliečia demokratiškų valstybių migracijos kontekste, keldamas ne demokratizacijos, o demokratijos, kaip permanentinės sistemos išlaikymo klausimą. Kita vertus, nepaisant tvirtinimo, kad kultūriniai nesutarimai – rimtas iššūkis demokratiškų vyriausybių stabilumui, „atidus rinkiminės sistemos ir politinės praktikos, kuri skatintų politinį įtraukimą ir kompromisą, o ne išskyrimą ir konfliktą, kūrimas [...] tranziciją į demokratiją ir vėlesnę jos konsolidaciją gali paversti sėkminga“¹⁰⁵.

Tuo tarpu išorės veiksnių įtakos atžvilgiu R.Dahl lieka gana skeptiškas, tvirtindamas, kad demokratijos šalių sugebėjimas įgyvendinti demokratiją kitose šalyse yra ribotas, o pagelbėti demokratizavimui galima tik vykdant ilgalaikę politiką, nukreiptą į pamatinių sąlygų permainas. Tačiau globalizacijos kaip reiškinių nekvestionuoja ir ją laiko dabar vykstančiu ketvirtuoju pasikeitimu greta jau įvykusių trijų pasikeitimų (miesto valstybės virtimu nacionaline valstybe; valdžios įtakos sferos išplėtimo; išaugusio valstybių ir žmonių, valdomų demokratiškų vyriausybių,

¹⁰¹ Dahl, R. A. *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1956, p. 64.

¹⁰² Dahl, 1994, Op. Cit. p. 295.

¹⁰³ Dahl, R. A. *The Future of Democratic Theory*. Seminar, Center for Advanced Study in the Social Sciences of the Juan March Institute, 1996 May 24, Madrid, Rasta:

http://www.march.es/ceacs/ingles/publicaciones/working/archivos/1996_90.pdf; Žiūrėta: 2009 03 24.

¹⁰⁴ Dahl, 1994, Op. Cit. p. 421.

¹⁰⁵ Dahl, R. A. *The Shifting Boundaries of Democratic Governments*. *Social Research*, 1999, 33(3), p. 916-931.

skaičiaus), demokratinėms valstybėms tampant „moderniomis demokratijomis“. Tokios R.Dahl teorinės išvalgos, išsamiai ir plačiai konceptualizuojančios demokratijos procesą, – priimtinos pasirinktų atvejų demokratizacijos procesų analizei. Nors tyrėjo darbai buvo daugiausia orientuoti į demokratijos vertinimą, kartu nurodomos gairės ir demokratizacijos procesui. Visgi vientisas R.Dahl sampratos perkėlimas pasirinktų atvejų analizei nepriimtinas ne tik dėl empirinio vertinimo stokos, bet ir dėl skeptiško išorės įtakos demokratizacijai vertinimo.

Tuo tarpu Tatu Vanhanen demokratizacijos tyrimai empirinio pagrindimo nestokoja. Apibrėžęs demokratiją kaip „politinę sistemą, kurioje ideologiškai ir socialiai skirtingos grupės gali teisėtai kovoti dėl politinės valdžios ir kurioje institucinės valdžios turėtojai yra renkami žmonių ir atskaitingi jiems“¹⁰⁶, T.Vanhanen pagrindžia demokratizacijos procesų kryptį bei apimtį.

Lyginamųjų demokratizacijos studijų tikslu iškeldamas masto, kiek demokratizacijos laipsnis gali būti paaiškintas vidiniais socialiniais faktoriais, išmatavimą, jis laikosi funkcionalistų pažiūrų, tačiau kartu nekvestionuoja ir tranzitologų teiginių, pripažindamas politinių lyderių svarbą, priimant sprendimus situacijose, kai galimos kelios alternatyvos. Pasitelkdamas Darvino evoliucijos teoriją, T.Vanhanen natūralios atrankos principus taiko ir politinėms struktūroms. Šis vertinimas argumentuojamas nuostata, kad „politikos evoliucinė prigimtis glūdi poreikyje tam tikromis priemonėmis spręsti konfliktus, kylančius dėl resursų trūkumo“¹⁰⁷. Resursų sklaida – momentas, kai tyrėjas daro distinkciją tarp autoritarinio režimo, kuriame resursai yra sukaupti vienoje rankose, ir demokratijos, kur resursai yra išsklaidyti. Todėl resursų sklaidą užkoduojančios parametrai – žmonių, gyvenančių kaimo vietovėse, skaičius; žmonių, neužsiimančių žemės ūkiu skaičius; studentų, tenkančių 100 000 gyventojų, skaičius; raštingų žmonių skaičius; šeimos ūkių plotas; nežemės ūkio resursų decentralizacijos laipsnis – tampa kontroliniais kintamaisiais demokratizacijos empiriniame tyrime. Tuo tarpu kultūrinių nepriklausomų kintamųjų reikšmė lieka nevertinama, kaip neaptariama ir išorinių jėgų įtaka demokratizacijos procesams.

Longitudinės, nuo XX amžiaus 7-ojo dešimtmečio tęsiamos studijos taip pat orientuojamos į kiekybinius demokratizacijos tyrimus ir empiriškai išmatuojamus kintamuosius. Kaip svarbiausius rodiklius kelyje link demokratijos, T.Vanhanen įvardina konkurencingumą ir politinį dalyvavimą. Konkurencingumo kintamasis – iš esmės mažesniųjų partijų sėkmės rodiklis. Jis apskaičiuojamas „didžiausios partijos laimėtų balsų skaičių procentais atimant iš šimto“¹⁰⁸. Politinis dalyvavimas – rinkėjų aktyvumas rinkimų metu procentais. Būtent šie du nepriklausomi kintamieji – T.Vanhaneno demokratizacijos indekso pagrindas: jis formuojamas dauginant konkurencingumą ir dalyvavimą

¹⁰⁶ Vanhanen, T. Measures of Democracy 1810-2006, Introduction. Finnish Social Science Data Archive, Rasta: http://www.fsd.uta.fi/aineistot/taustatietoa/FSD1289/Introduction_2007.pdf; Žiūrėta: 2009 03 23.

¹⁰⁷ Vanhanen, T. Introduction. //Vanhanen, T. (ed.) *Strategies of democratization*. Washington: Crane Russak, 1992, p. 20.

¹⁰⁸ Finnish Social Science Data Archive, Measures of Democracy 1810-2006. Rasta: <http://www.fsd.uta.fi/english/data/catalogue/FSD1289/>; Žiūrėta: 2009 03 23.

bei rezultata dalinant iš 100. Toks kiekybinis demokratizacijos matas – atveria plačias galimybes lyginamajai valstybių analizei. Nors, tyrėjo nuomone, moksliškai teisingiau naudoti nesudėtingus kiekybinius indikatorius, nei sudėtingus, perkrautus matavimus, paremtus subjektyviu vertinimu,¹⁰⁹ toks indeksas pagrįstu gali būti tik demokratizacijos procesą traktuojant kaip artėjimą link minimalius kriterijus tenkinančios demokratijos. Tuo tarpu demokratizacijos proceso sampratą išplėtus iki daugiasluoksnio ir daugiadimensio proceso sampratos, T.Vanhanen demokratizacijos indeksas nebeatspindi šio reiškinių visumos, likdamas aliuzija tik į galimą vienos dimensijos – tranzicijos – analizę. Kita vertus, nors kiekybinis tyrimas, panaudojant konkurencingumo bei politinio dalyvavimo rezultatus, sudaro galimybes objektyviai lyginamajai analizei, demokratizacijos kaip daugiadimensio ir daugiasluoksnio proceso tyrimui svarbu ne tik dalyvavimo bei preferencijų pasiskirstymo mastas, bet ir tų preferencijų adresatas.

Francis Fukuyamos demokratizacijos teorija grindžiama griežtu ir lakonišku demokratijos apibrėžimu: „Valstybė yra demokratiška, jeigu suteikia žmonėms teisę rinkti savo vyriausybę reguliarių, slaptų, daugiapartinių rinkimų metu, remiantis universaliais ir lygia suaugusiųjų balsavimo teise“¹¹⁰. Toliau funkcionalizmo atspindžiai F.Fukuyamos teorijoje – demokratizacijos proceso susiejimas su socialiniais ir ekonominiais faktoriais, tvirtinant, kad ryšys tarp ekonominio išsivystymo ir demokratijos toli gražu neatsitiktinis, bet demokratijos pasirinkimo motyvai fundamentaliai nėra ekonomiškai. Tad darydamas distinkciją tarp pirminės motyvacijos ir ekonomikos bei demokratijos kaip lygiagrečių procesų, F.Fukuyama greta ekonominio išsivystymo išskiria ir kitus ekonominius parametrus: išsilavinimo lygį, pajamų dydį. Įžvalgiai pastebėdamas galimas teigiamas koreliacijas, F.Fukuyama linksta į absoliutinimą, tvirtindamas, kad „visame pasaulyje egzistuoja stiprus koreliacinis ryšys tarp socialinės ir ekonominės modernizacijos ir demokratijos plėtros“¹¹¹. Visgi pastebi, kad šiai taisyklei nepasiduoda Vidurio Rytai, tačiau šią „anomaliją“ aiškina už naftą gaunamomis pajamomis, kurios modernizaciją, pagrįstą dideliu BVP, atsieja nuo socialinės transformacijos. Taip jo teorijoje persipina demokratizacijos, modernizacijos, ekonominio vystymosi ir socialinės tranzicijos parametrai, kaip glaudžiai tarpusavyje susiję ir teigiamai koreliuojantys veiksniai.

Kultūrinės diferenciacijos percepcija F.Fukuyamos teorinėje prieigoje – kraštutinis primordializmas. Demokratija poliarizuotai visuomenei laikoma „aklavietės ir stagnacijos formule“¹¹². Čia atsispindi teleologinė pozicija, tvirtinant, kad skirtingos grupės retai konfliktus sprendžia kompromiso keliu ir demokratija veda į valstybės skilimą. Atitinkamai tokia kraštutinė nuostata nėra priimtina XXI mažiaus demokratizacijos procesams tirti.

¹⁰⁹ Vanhanen, Op. Cit.

¹¹⁰ Fukuyama, F. *The End of History and the Last Man*. New York, 1992, p. 43.

¹¹¹ Fukuyama, Op. Cit. p. 112.

¹¹² Fukuyama, Op. Cit. p.118.

Kitas svarbus aspektas – F.Fukuyama pabrėžia vidinio demokratizacijos impulso svarbą. Ji argumentuojama demokratijos kilme iš kultūros, paneigiant demokratijos kaip universalios vertybės principą, ir demokratinių reformų pradžios kompleksiskumu ir problematiškumu. Tai veda prie išvados, kad „vidiniai veiksniai, o ne išoriniai procesai, skatino demokratizacijos procesą daugumoje valstybių“¹¹³. Todėl pasirinktų atvejų tyrimo kontekste šios F.Fukuyamos išvalgos tampa aktualios, visų pirma, dėl nurodytų demokratizacijai lygiagrečių socialinių ir ekonominių parametrų empirinės išraiškos, leidžiančios realizuoti kiekybinį tyrimą, nors ir kvestionuojant F.Fukuyamos absoliutinimą; antra, dėl vidinio impulso svarbos demokratizacijos procese iškėlimo vėlgi šiuo atveju su tyrinėtoju nesutinkant ir pripažįstant galimą išorinių jėgų svarbą.

1.2.2. Tranzitologinė prieiga

Tranzitologinę demokratizacijos tyrimų teorinę prieigą apsprendžia minimalistinė „demokratijos“ sąvokos samprata bei demokratizacijos, kaip proceso, apimančio liberalizacijos ir tranzicijos (tranziciją laikant minimalių demokratijos reikalavimų įgyvendinimu) etapus, traktavimas. Todėl, skirtingai nuo struktūralizmo ar funkcionalizmo, tranzitologai „daugiau koncentruojasi ties tranzicijos į politinę demokratiją priežastimis, nei ilgalaikę socialinę kaitą“¹¹⁴. Taip tranzitologinio artėjimo svarbiausiais bruožais tampa trys aspektai: pirma, autoritarinio režimo liberalizacijos ir žlugimo kaip pirmosios tranzicijos fazės traktavimas, priskiriant šį etapą demokratizacijos procesui; antra, lemiančiais veiksniais laikomi laisvas ir racionalus pasirinkimas, tiek valdančiojo, tiek esančio opozicijoje elito strateginiai apskaičiavimai; trečia, iš elitistinės sampratos išplaukiantis demokratizacijos, kaip iš viršaus (ang. *top-down*) vykdomo proceso supratimas. Elitistinė samprata persmelkia ir kultūrinės diferenciacijos įtakos demokratizacijos procesui traktavimą. Tranzitologai atmeta demokratijos konsolidacijos paradigmą būdingą primordializmą, pasitelkdami instrumentalistinę daugiakultūriškumo nuostatą. Atitinkamai kultūrinis identitetas laikomas mobiliu, o valstybės integralumą sąlygojančios kultūrinės atskirtys – įveikiamos valdančiojo politinio elito.

Tranzitologų tyrimuose paprastai pirmenybė teikiama „konjunktūriniams ir valios kintamiesiems, ypatingai apsprendžiantiems režimo kaitą“¹¹⁵. Todėl, viena vertus, tranzitologų siūlymai nutolsta nuo struktūralistų ir funkcionalistų teorinių prieigų, renkant alternatyvų analizės modelį bei skirtingus kintamuosius. Kita vertus, tranzitologinis teorinis artėjimas perima pretenzijas į universalizmą, siekdamas savo paradigma identifikuoti skirtingų procesų panašumus ir

¹¹³ Fukuyama, F. and McFaulShould, M. Democracy Be Promoted or Demoted? *The Washington Quarterly*, 2007-2008, 31(1), p. 23–45.

¹¹⁴ Magen, Op. Cit.

¹¹⁵ Pridham, Vanhanen, Op. Cit. p. 16.

skirtumus bei tikėdamasis paaiškinti tranzicijas į demokratiją, nesėkmingas tranzicijas ir visas galimas variacijas, nepaisant geografinės padėties¹¹⁶.

Tranzitologijos pradininku dažniausiai įvardijamas¹¹⁷ Dankwart Rustow¹¹⁸. Taip pat davusiais impulsą tolimesniems tranzitologijos tyrimams pripažįstami Guillermo O'Donnell ir Philippe Schmitter¹¹⁹ bei Juan Linz ir Alfred Stepan¹²⁰ darbai. Išskirtinai svarbus ir Adam Przeworski indėlis, demokratizacijos studijas tiriant per tranzitologinę perspektyvą.

Guillermo O'Donnell ir Philippe Schmitter Pietų Europos ir Lotynų Amerikos valstybių demokratizacijos lyginamoji analizė¹²¹ laikoma „klasikine demokratijos tranzicijos studija“¹²² bei „labiausiai cituojamu genetinės stovyklos darbu“¹²³. G.O'Donnell ir Ph.Schmitter centriniu demokratijos principu įvardina pilietybės konceptą, apimantį tiek pilietines teises, tiek pareigas. Šiuo principu paremta demokratijos samprata skyla į dvejus lygmenis: „procedūrinio minimumo“ ir mažiau svarbias institucijas, tokias kaip administracinė atskaitomybė, teisinė peržiūra, viešasis partijų finansavimas ir t.t., kurios aktualiomis laikomos tik išsivysčiusių demokratijų analizėje. Tokia distinkcija tarp besivystančių ir išsivysčiusių demokratijų analizės bei dvigubi standartai demonstruoja tranzitologams būdingą, tačiau iš XXI amžiaus demokratizacijos retrospektyvos kvestionuojamą tyrėjų nuosaikumą, apibrėžiant esminę sąvoką, net minimalius demokratijos kriterijus (slaptą balsavimą, visuotinius, reguliarius rinkimus, partinę konkurenciją, būrimosi į grupes teisę bei valdžios atskaitomybę) tenkinančią politinę sistemą pripažįstant demokratine. Atitinkamai demokratizacijos procesas, traktuojamas kaip demokratijos principų „įtraukimas į praktiką per konkrečias ir detalias taisykles bei procedūras“¹²⁴, paveldi diskutuotiną analitinį siaurumą, kadangi dėmesys koncentruojamas ties viena demokratizacijos proceso dalimi – tranzicija.

Kadangi G. O'Donnell ir Ph. Schmitter daugiausia dėmesio skiria pradinei demokratizacijos stadijai – perėjimui iš autoritarinio režimo į demokratizacijos procesą, – pirmiausia jų analizės objektu tampa legitimacijos klausimai. Taip dėmesys sutelkiamas į lūžio momentu autoritarinės valdžios vykdomą politiką, skirstant į griežto kurso šalininkus (ang. *hard-liner*) ir nuosaikiuosius (ang. *soft-liner*). Būtent jų sprendimai, tvirtinama, lemiami, koku tranzicijos keliu (sutarčių,

¹¹⁶ Saxonberg and Linde, Op. Cit.

¹¹⁷ Šios nuostatos laikosi Geoffrey Pridham (Pridham, 2000, Op. Cit.), Steven Saxonberg and Jonas Linde (Saxonberg and Linde, Op. Cit.), Potter, D., Goldblatt, D., Kiloh, M. and Lewis, P. (Potter et al, Op.Cit.).

¹¹⁸ Jo 1970 m. straipsnis *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model* žurnale *Comparative Politics* (Rustow, D. *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. Comparative Politics*, 1970, 2(3), p. 337- 363).

¹¹⁹ O'Donnell, G. and Schmitter, Ph. *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1986.

¹²⁰ Linz, Juan, and Alfred Stepan eds., *The Breakdown of Democratic Regimes*, 1978.

¹²¹ O'Donnell and Schmitter, Op. Cit.

¹²² Linz, Stepan, Op. Cit. p. 16.

¹²³ Pridham, 2000, Op. Cit. p. 11.

¹²⁴ O'Donnell, G. and Schmitter, p. 10.

kompromisų ar jėgos panaudojimo) modeliuojamoje schemoje tarp demokratizacijos ir liberalizacijos ašių bus einama.

Toks absoliučiai tranzitologinis demokratizacijos tyrimo modelis nėra priimtinas dėl pernelyg siauro elitistinio vertinimo bei dualistinės demokratijos sampratos, demokratizacijos procesą sutapatinančios su tranzicija, o demokratijos konsolidaciją traktuojant kaip pažangių demokratijų demokratizaciją. Kartu G.O'Donnell ir Ph.Schmitter nepaliečia valstybės kultūrinės diferenciacijos įtakos demokratizacijos procesui bei nepakankamai įvertina išorės faktorių svarbą, skatinant demokratizaciją, teigdami, kad „tranzicijos pradžios priežastys daugiausia gali būti valstybės, vidiniai veiksniai“¹²⁵.

G.O'Donnell ir Ph.Schmitter demokratizacijos sampratą Juan J. Linz ir Alfred Stepan papildo nauja – valstybiškumo ir nacionalizmo – vertinimo perspektyva. Visų pirma J.J.Linz ir A.Stepan, formuluodami demokratijos apibrėžimą, akcentuoja, kad tai konsoliduota demokratija. Pirmiausia darydami ryškia distinkciją tarp liberalizacijos ir demokratizacijos bei po to atskirdami tranzicijos bei demokratijos konsolidacijos procesus, tyrėjai išgrynina trimis pagrindiniais komponentais – elgesio, pažiūrų ir konstitucionalizmo – pagrįstą konsoliduotos demokratijos sąvoką. Ji, artėjant prie funkcionalistų mastymo, iš esmės atliepia penkias pagrindines sritis, „kurios viena kitą sustiprindamos sudaro sąlygas konsolidacijai egzistuoti“¹²⁶: pilietinę visuomenę, politinę visuomenę, įstatymo valdžią, valstybės valdymo aparatą ir ekonominę visuomenę.

Nuo funkcionalizmo J.J.Linz ir A.Stepan nutolsta pristatydami demokratizacijos proceso analizės perspektyvą. Jie apeina tiesioginės demokratijos elementą (rinkimus) ir rinkos ekonomiką – centrinius funkcionalistų analizės objektus, išskiria valstybiškumo ir nacionalizmo svarbą bei stengiasi inkorporuoti sisteminių artėjimą prie valstybiškumo į demokratijos tranzicijos ir konsolidacijos teoriją. Taip per „nacionalizmo politiką“ vertinamas demokratizacijos procesas visose penkeriose srityse. Kadangi šios politikos prerogatyva priskiriama elitui, būtent jo vaidmuo tampa esminis J.J.Linz ir A.Stepan Pietų Europos, Pietų Amerikos ir postkomunistinės Europos valstybių demokratizacijos analizėje.

Atitinkamai šiam tyrimo modeliui valdantysis politinis elitas laikomas potencialiu daugiakultūrių problemų sprendėju, tvirtinant kad „kolektyvinė tautinių ar mažumų teisių kombinacija daugiatautėse, daugiakultūre visuomenėse ir valstybėse su visiškai valstybės saugomomis individo teisėmis yra tikriausiai mažiausiai konfliktiškas kelias demokratinės politikos artikuliacijai“¹²⁷. Taip J.J.Linz ir A.Stepan laikosi nuostatos, jog didesnis procentas gyventojų, kurie tam tikroje valstybėje gimė arba neatvyko gyventi, laikydami save kitos valstybės piliečiais,

¹²⁵ O'Donnell, G. and Schmitter, p. 18.

¹²⁶ Linz, Stepan, Op. Cit. p. 7.

¹²⁷ Linz, Stepan, Op. Cit. p. 33-34.

kelia didesnę tikimybę, kad toje valstybėje bus įtvirtinta konsoliduota demokratija. Šią poziciją galima pavadinti „minkšta“ daugiakultūriškumo samprata, paneigiančia ilgalaikį kultūrinių skirtumų iššaknijimą visuomenėje. Todėl, nors toks J.J.Linz ir A.Stepan elitistinis vertinimas kaip vientisas analizės modelis nėra priimtinas, išvalgos pristatant daugiataučių ir daugiakultūrių valstybių demokratizacijos problematiką – svarbus indėlis demokratizacijos teorijai, papildantis tranzitologijos siūlomus analizės kriterijus bei leidžiantis ne tik išsamiau išanalizuoti, bet ir adekvačiai įvertinti demokratizacijos perspektyvas.

Adam Przeworski, kristalizuodamas demokratijos apibrėžimo formulę, pasitelkia įvairių teoretikų išskirtus principus ir originaliai juos interpretuoja. Jis sumuoja¹²⁸ konkurencingumo („demokratija yra sistema, kurioje partijos pralaimi rinkimus“), įstatymo viršenybės („vyriausybės yra laikinos“), žodžio, minties, saviraiškos laisvės („bet kuri grupė, identifikuota kaip užimanti tam tikrą vietą pilietinėje visuomenėje, realizuos savo interesus iki tam tikro laipsnio“), veiksmų laisvės („pasekmės priklauso nuo to, ką dalyviai daro, bet nei viena jėga nekontroliuoja to, kas vyksta“) principus ir apibendrina, kad demokratijoje visos jėgos privalo nuolatos kovoti dėl savo interesų realizacijos ir niekas nėra apsaugomas politinės padėties išskirtinumu.¹²⁹ Ši demokratijos formulė yra orientuojama tik į tranziciją, su kuria A.Przeworski ir sutapatina demokratizacijos procesą. Jis atskiria demokratijos konsolidaciją, teigdamas, kad, jei demokratija yra įkurta, ją reikia konsoliduoti. Toks grynai tranzitologinis tyrėjo požiūris į demokratizacijos procesą nepriimtinas XXI amžiaus demokratizacijos procesų analizei, kadangi vėlgi atribotas nuo demokratijos konsolidacijos ir apima tik minimalios demokratijos įtvirtinimą.

Atitinkamai demokratijos sampratai demokratizacijos procesas apibrėžiamas kaip visų interesų pajungimas kovoti, įtvirtinant nežinomybę. Tokio apibrėžimo centras – ne demokratizacija kaip ilgalaikis procesas, o pradinis jo taškas: pajudėjimas iš autoritarinio valdymo demokratijos link. Šis momentas įvardijamas kaip lemiamas žingsnis, kurio metu valdžia perduodama iš žmonių grupės taisyklių rinkiniui. Čia A.Przeworski dėmesys sutelkiamas į valdžios sektorių, atkartojant G.O'Donnell ir Ph.Schmitter griežto kurso šalininkų (ang. *hard-liners*) ir nuosaikiųjų (ang. *soft-liners*) idėją bei pradinį demokratizacijos tašką, kaip ir visą demokratizacijos procesą, vertinant per elitistinio mastymo prizmę.

Svarbiausias A.Przeworski indėlis į demokratijos ir demokratizacijos tyrimus – ekonomikos vystymosi koreliacijos su demokratizacijos procesu aiškinimas. Tyrėjas nevysto savo ir atmeta kitas demokratizacijos teorijas (nes iš esmės daro tranzitologijos ir struktūralizmo prieigų sintezę), tvirtindamas, kad šis procesas gali pasirodyti netelpantis į jokių teorijų rėmus, bei teigia, kad jis tik

¹²⁸ Przeworski, A. *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1999, p. 10-14.

¹²⁹ Przeworski, 1999, Op. Cit. p. 14.

„nagrinėja ekonomikos vystymosi vaidmenį“¹³⁰. A.Przeworski pasitelkia BVP, tenkančio vienam gyventojui, rodiklius bei prieina išvadą, kad ekonomikos vystymasis nėra susijęs su demokratizacija, nors ir gali sutapti. Kartu šalies išsivystymas nereiškia, kad bus pasukta demokratizacijos keliu. Taip paneigdamas ekonominio išsivystymo ir demokratizacijos koreliaciją, A.Przeworski iškelia kito faktoriaus – istorijos – svarbą, nes ji lemia dabartinių režimų stabilumą, užtikrinantį didesnes pajamas. Tad tyrėjas kiekybiniais skaičiavimais demonstruoja, kad „nėra priežasties aukoti demokratijos ant išsivystymo altoriaus“¹³¹.

Greta ekonominio faktoriaus A.Przeworski dėmesį skiria ir valstybės integralumo klausimams. Jis atmeta demokratijos konsolidacijos teoretikų tyrimų prieigas, prieštaraudamas primordialistinėms nuostatoms, ir tvirtina, kad separatistiniai atskirų kultūrinių grupių siekiai negali būti aiškinami kultūriniais skirtumais, o tėra „nesėkminga kultūrinių grupių mobilizacija nacionalizmo vardu“¹³². Tad A.Przeworski išlaiko tranzitologams būdingą instrumentalistinę kultūrinių atskirčių vertinimo poziciją, kultūrinį identitetą laikydamas mobiliu, o nacionalinę politiką laikydamas galinčia įveikti kultūrines atskirtis.

1.2.3. Transnacionalizmas

Tiek struktūralizmo ar funkcionalizmo, tiek tranzitologijos teorinės prieigos atstovai, telkdami dėmesį į vidinius demokratizaciją skatinančius veiksnius, išorės faktorius (kitų valstybių, tarptautinių organizacijų) įtaką, jei ir pamini, daugiau dėmesio neskiria. Kaip teigia Jon C.Pevehouse, tarptautinės organizacijos ir demokratijos ryšys dažnai tampa svarbiu pateisinimu plėtrai tokių organizacijų, kaip NATO, ES, Europos Taryba, tačiau tiek akademinėje, tiek politinėje sferoje, šis ryšys, nors ir dažnai konstatuojama, tačiau retai paaiškinama asociacija.¹³³ S.Huntington teorija – pirmoji atsvara savotiškam tarptautinės dimensijos ignoravimui demokratizacijos proceso analizėje. Nors ir kritikuota, ji tapo stimulu demokratizacijos procesų paaiškinimo ieškoti ne tik nacionaliniu lygmeniu. Dėl šios priežasties G.Pridham išskiria ir trečiąją demokratizacijos studijų stovyklą – transnacionalinę teoriją. Iš dalies atkartodama struktūralistų ir funkcionalistų siūlomas idėjas, ji eina toliau ir pasiūlo platesnį demokratizaciją aiškinančių faktorių rinkinį, „ypatingai dėmesį skirdama tarptautinėms tendencijoms, kurios, manoma, daro įtaką vidiniams šalies pasikeitimams“.¹³⁴

¹³⁰ Przeworski, A. Economic Development and Transitions to Democracy. Working Paper, 2004 March 1, Rasta: <http://politics.as.nyu.edu/docs/IO/2800/transwp.pdf>; Žiūrėta: 2009 04 03.

¹³¹ Przeworski, A. Democracy and Economic Development.//Mansfield, E.D. and Sisson, R. (ed.) *The Evolution of Political Knowledge*. Columbus: Ohio State University Press, 2004, Rasta: <http://politics.as.nyu.edu/docs/IO/2800/sisson.pdf>; Žiūrėta: 2009 04 03.

¹³² Przeworski, 1995, Op. Cit. p. 32.

¹³³ Pevehouse, 2002a, Op. Cit.

¹³⁴ Pridham, 2000, Op. Cit. p. 8.

XX amžiaus pabaigoje – XXI amžiaus pradžioje, kaip reakcija į S.Huntington „*The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*“ ir naujus demokratizacijos procesus Vidurio ir Rytų Europoje buvusiose Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos (SSRS) valstybėse, jų integracijos į ES siekius, pasirodė naujos teorijos, iškeliančios tarptautinių organizacijų svarbą valstybės tranzicijoje į demokratiją. Naujas stimulus transnacionalinių demokratizacijos teorijų plėtotei buvo 2001 m. rugsėjo 11-osios atakos, sukėlusios „tarptautinių politinių ir ekonominių iniciatyvų, nukreiptų gerinti valstybių demokratijos kokybę, sprogimą“¹³⁵. Visgi ši demokratizacijos studijų teorinių prieigų dalis, nors ir būdama aktualiausia XXI amžiaus demokratizacijos procesų kontekste, kaip naujausia teorinė kryptis lieka mažiausiai išplėtotą, labiausiai fragmentiška bei stokojanti empirinio pagrindimo.

Samuel Huntington analizės perspektyva, aiškinant demokratizaciją, išsiskyrė nuo funkcionalistų ir tranzitologų vertinimo. Visų pirma, S.Huntington pasirenka minimalų demokratijos apibrėžimą: tai politinė sistema, kurioje „svarbiausi visuotinių sprendimų priėmėjai yra renkami per teisingus, sąžiningus ir reguliarius rinkimus, kuriuose kandidatai laisvai konkuruoja dėl balsų ir faktiškai visi suaugusieji gali dalyvauti“¹³⁶. Minimaliai susiaurindamas demokratijos apibrėžimą, neįtraukiant net piliečių teisių ir laisvių, tyrėjas siekė suteikti jai daugiau aiškumo, lankstumo bei platesnių pritaikymo galimybių. Taip S.Huntington dėl analitinio aiškumo ir grynumo atsiriboja nuo demokratijos kaip etalono ir siekiamybės sampratos bei demokratiją paverčia dichotominiu kintamuoju, pripažįstančiu, kad egzistuoja ir tarpinių variantų, kurie gali būti atitinkamai klasifikuojami, kaip „pusiau demokratijos“.

Rinkimai, kaip esminė demokratijos ašis ir svarbiausia sąlyga tampa atskaitos tašku ir demokratizacijos procesų analizei. S.Huntington teorijoje demokratizacija suvokiama kaip vyriausybės, kuri nebuvo išrinkta, pakeitimas laisvų, atvirų ir teisingų rinkimų metu išrinkta vyriausybe. Demokratizacija – S.Huntington tyrimo priklausomas kintamasis, tačiau atitinkamai jos traktavimui orientuojamasi tik į režimo kaitos momento analizę, aiškinantis, kodėl kai kurios šalys, kurios buvo autoritarinės, tampa demokratiškomis tam tikru metu. Nors ir minimaliai susiaurina demokratijos apibrėžimą, tyrėjas pripažįsta, kad demokratizacija yra kur kas ilgesnis ir gilesnis procesas, apimantis ne tik demokratinio režimo sukūrimą ir jo konsolidaciją, bet ir autoritarinio režimo pabaigą, liberalizacijos procesui suteikiant kitą – dalinio autoritarinio režimo atsivėrimo – prasmę.

Demokratizacijos procesus S.Huntington vertina globaliai, modeliudamas demokratizacijos bangas, kurios yra „tranzicijų iš nedemokratinio režimo į demokratinį grupės, kurios vyksta tam tikru laiko periodu ir kurios žymiai viršija skaičių tranzicijų, tuo pat metu vykstančių priešinga

¹³⁵ Magen, Op. Cit.

¹³⁶ Huntington, Op. Cit. p. 7.

kryptimi“¹³⁷. Demokratizacijos bangos grindžiamos „sniego gniūžtės“ poveikio prielaida, todėl demokratizacijos teorija iš nacionalinio lygmens perkeliama į transnacionalinį. Kartu pripažįstama ir nacionalinio lygmens įtaka – socialiniai, ekonominiai, kultūriniai ir politiniai faktoriai, – tačiau jiems tenka antraeilis vaidmuo.

Demokratizacijos įvertinimas per globalizacijos prizmę – tai reikšmingiausias S.Huntington indėlis. Jo transnacionalinių demokratizacijos prielaidų išvalgos ir pastebėjimas, kad demokratija gali būti kuriama, net jei gyventojai to nenori, ypač aktualus XXI amžiaus demokratizacijos analizės kontekste. Visgi greta pabrėžiamos išorės veikėjų svarbos nuvertinami vidiniai faktoriai, todėl ne tik kultūrinė valstybės diferenciacija bei kiti socialiniai ir ekonominiai parametrai, bet ir vidinių politinių jėgų įtaka lieka demokratizacijos proceso nuošalyje. Kita vertus, nėra priimtinas ir S.Huntington minimalistinis demokratijos apibrėžimas bei orientavimasis tik į pradinį demokratizacijos momentą, norint pateikti gilesnę demokratizacijos procesų analizę.

1.2.4. Europeizacijos ir demokratizacijos sąsajos

Europeizacija – transnacionalinė demokratizacijos studijų prieiga, demokratizacijos modeliu siūlanti regioninę organizaciją – Europos Sąjungą – bei jos vykdomą politiką. Europeizacijos mechanizmo efektyvumas – ES spaudimo pobūdis, priklausantis nuo ES sprendimų pobūdžio ir nuo sprendimus blokuojančių ir palengvinančių veiksnių.¹³⁸ Čia svarbiausias vaidmuo tenka privalomosioms integracijos į ES sąlygoms, susijusioms su *acquis*: kadangi jų įgyvendinimas ir demokratizacijos vektoriai sutampa, integracija į ES turi tapti demokratizacijos varikliu. Šios teorinės prieigos, daugiausia atliepiančios funkcionalizmo nuostatas, ryškėja Michael Emerson ir Gergana Noutcheva, Frank Schimmelfennig ir Uirich Sedelmeier, Geoffrey Pridham studijose.

Michael Emerson ir Gergana Noutcheva europeizacijos sampratoje ES – gravitacijos centras, kuriant demokratiją. Jie konstruoja demokratizacijos gravitacijos modelį, kurio centras ES, o demokratizacijos, kaip gravitacijos jėgos veikimas priklauso nuo geografinio, istorinio, kultūrinio (transnacionaliniu, o ne valstybės lygmeniu) artumo. Europeizacijos įtaką M.Emerson ir G.Noutcheva apibrėžia per tris mechanizmus: teisinius įsipareigojimus (narystei ES keliamus politinius ir ekonominius reikalavimus), objektyvius ekonominius ir individų interesų pasikeitimus, kuriuos lemia integracija, subjektyvius individų nuomonės, lūkesčių ir identiteto pasikeitimus. Šie mechanizmai užtikrina greitą demokratizaciją, o kur gravitacijos jėgos neveikia, „demokratizacijos procesas gali vykti kaip universali tendencija, veikianti per ekonominę ir socialinę pažangą, tačiau procesas bus ilgesnis, ne toks sklandus bei su neaiškia ateitimi“¹³⁹. Šios

¹³⁷ Huntington, Op. Cit. p. 34.

¹³⁸ Maniokas, K. Lietuviškos gerosios praktikos perdavimo prielaidos ir ribos: europeizacijos nuotykių už Vidurio ir Rytų Europos ribų. *Politologija*, 2007, 4(48), p. 114-132.

¹³⁹ Emerson and Noutcheva, Op. Cit.

išvados grindžiamos *Freedom House* indeksais, kuriais remiantis išskiriamos penkerios valstybių grupės: naujosios ES narės, ES kandidatės, Europos tarybos narės ir Centrinės Azijos valstybės. Pastarosios yra labiausiai nutolusios ir mažiausiai su ES susijusios, todėl, kaip mažiausiai veikiamos ES gravitacijos, vertinamos žemiausiai *Freedom House* indeksais.

Europeizacijos ir demokratizacijos dimensijos – demokratijos konsolidacijos – ryšį nagrinėja Frank Schimmelfennig ir Ulrich Sedelmeier. Pabrėždami, kad demokratijos konsolidacija apima fundamentalius ES politikos principus, tyrėjai iškelia esamos vyriausybės, formuojančios valstybės reakciją į ES reikalavimus, vidaus politikos kaštų idėją bei atvirkštinės taisyklės negaliojimo mintį, kad „naudos gavimo dydis ir greitis neturi sisteminio poveikio normų įgyvendinimui“¹⁴⁰. Kartu pastebimas ir europeizacijos keliamas pavojus demokratijos konsolidacijai, kai *acquis* įgyvendinimas pradeda stabdyti demokratijos procesus. Todėl F.Schimmelfennig ir U.Sedelmeier akcentuoja europeizacijos prieštarinę poveikį demokratijai: „įtvirtina demokratines institucijas nacionaliniame lygmenyje ir kenkia joms supranacionaliniame lygmenyje“¹⁴¹.

Europeizacijos ir demokratizacijos ryšys ne kartą nagrinėtas ir Geoffrey Pridham studijose. Atsigręždamas į postkomunistinėse valstybėse vykusius politinius procesus nuo XX amžiaus dešimtojo dešimtmečio vidurio iki jų įstojimo į ES 2004 m., jis tiria, „kaip priėmimo spartinimas paveikė demokratijos konsolidaciją bei ar tai skatino demokratijos konsolidaciją postkomunistinėse šalyse“¹⁴². G.Pridham nagrinėja skirtingus scenarijus: europeizacijos ir demokratijos konsolidacijos konvergencijos, paralelės ir prieštaravimo. Nagrinėdamas 2004 m. ES plėtros etapą, jis prieina išvadą, kad europeizacija demokratizacijos dimensiją – konsolidaciją – galėjo veikti tiek teigiamai, tiek neigiamai. Demokratijos konsolidacijos ir integracijos procesų paralelė bei konvergencija randama prekybos, ekonomikos ir politikos vystymesi, pritaikant ES įstatyminę bazę, taip pat prisidedant prie politinės tolerancijos ir socialinio supratimo augimo. Kita vertus, integracija veikė kaip procesas „iš viršaus“, kurstydamas elito-masių santykių aštrėjimą bei masių nepasitikėjimo elitu augimą, kas stabdė modernios pilietinės visuomenės kūrimą. Todėl ES plėtra daugiausia prisidėjo prie demokratijos institucionalizacijos, tačiau nebuvo palanki transnacionalinio elito socializacijai bei piliečių modernizacijai. Šios išvalgos išplečia europeizacijos veikimo sampratos lauką ir atskleidžia kritines jos puses, aktualias XXI amžiaus demokratizacijos procesų analizės modelio kūrimui.

¹⁴⁰ Schimmelfennig and Sedelmeier, Op. Cit.

¹⁴¹ Schimmelfennig and Sedelmeier, Op. Cit.

¹⁴² Pridham, 2006, Op. Cit.

1.2.5. Alternatyvūs demokratizacijos vertinimai

J.C.Pevehouse savo tyrimuose daug dėmesio skyręs tarptautinėms organizacijoms, nagrinėdamas tarptautinių organizacijų ir demokratizacijos ryšį, pabrėžia teorijos, paaiškinančios tarptautinių organizacijų įtaką demokratizacijai, nebuvimą. Kadangi svarbus tarptautinių faktorių susiejimas su vidiniais veiksniais, nes demokratizacijos procesas, net ir stimuliuojamas iš išorės, veikia vidinių aplinkybių kontekste, atmetama neoliberalaus institucionalizmo siūloma vertinimo perspektyva dėl vidaus politikos ignoravimo. Tuo tarpu kitos tarptautinių institucijų teorijos – naujasis institucionalizmas ir sociologinis institucionalizmas – „pasiūlo išeitis identifikuojant tarptautinių organizacijų įtaką nacionaliniams valstybės procesams“¹⁴³. Pasitelkdamas šių teorijų išvagas, J.C.Pevehouse nagrinėja regioninių (nuošalyje palikdamas tarptautines ir finansines) organizacijų ir režimo kaitos ryšius.

Tyrėjas sukonstruoja modelį kiekybiniais tyrimams – formulę per tokius nepriklausomus kintamuosius, kaip tarptautinių organizacijų, kuriai priklauso valstybė, demokratiškumas, BVP, demokratiškų kaimynių skaičius, ankstesnė demokratijos patirtis, vidinių ir išorinių konfliktų skaičius, metų, kai valstybė yra nepriklausoma, skaičius, logistinės regresijos pagalba išmatuojančią demokratijos tranzicijos tikimybę. Kiekybiniais skaičiavimais J.C.Pevehouse pagrindžia tarptautinių organizacijų įtaką valstybės tranzicijai į demokratiją, bei prieina išvadą, kad mažesnės ir labiau homogeniškai demokratiškos regioninės tarptautinės organizacijos turi stipresnę įtaką demokratizacijos procesui. Nors šis tyrimas – vienas pirmųjų darbų, užpildančių transnacionalinių, į tarptautinių organizacijų įtaką orientuotų demokratizacijos procesų tyrimų spragą, empirinio modelio konstravimo technika ir kai kurie kintamieji kvestionuojami. Pirmia, tarptautinės organizacijos demokratiškumas, nustatytas išvedus Polity98 valstybių narių vertinimo vidurkį, nėra tvirtas pagrindas teigti, kad šio kintamojo dydis teigiamai koreliuos su demokratizacijos paskatomis. Narystė regioninėje organizacijoje gali būti suinteresuota ne tik kelyje į demokratiją esanti šalis, bet ir kitos narės. Šiuo atveju demokratizacijos paskatos sumažėja iki minimumo, o J.C.Pevehouse siūlomas kintamasis netenka prasmės. Vidinių konfliktų skaičius – taip pat polemiskis kintamasis. Protestai, streikai, riaušės – ne tik tranzicinių režimų savybė. Tai daugiau politinės kultūros apspręstas veiksnys, būdingas ir konsoliduotoms demokratijoms, todėl juos traktuoti kaip kliūtį demokratizacijai būtų neadekvatu ir nekorektiška. Abejonių kelia ir S.M.Lipset ekonominio determinizmo įtakoti su ekonominiu išsivystymu susiję kintamieji. Galiausiai, iš funkcionalizmo paveldėtas empirinis universalizmas, skaičius atsiejant nuo konkrečios valstybės istorinio, socialinio, politinio konteksto, veda į paslėptą paklaidą, statistiniams rezultatams nutolstant nuo realybės, todėl nėra tinkamas metodas ne tik XXI amžiaus demokratizacijos procesų analizei, bet ir šių procesų tranzicijos sėkmės tikimybei nustatyti.

¹⁴³ Pevehouse, 2002a, Op. Cit.

Nagrinėdamas regioninių organizacijų įtaką demokratijos konsolidacijai, Jon C. Pevehouse vėlgi pasitelkia kiekybinių tyrimų metodus ir analogiškai konstruoja formulę, kurioje narystės regioninėje organizacijoje ryšys su demokratijos konsolidacija šalyje pamatuojamas per nepriklausomus kintamuosius. Jon. C. Pevehouse daro išvadą, kad demokratizacijos konsolidacijai svarbiausios įsakmios narystės regioninėje organizacijoje sąlygos, kadangi, jei „tik vidiniai veikėjai pastebi, kad sąlygos nėra griežtos, tarptautinės organizacijos įtaka tampa minimali“¹⁴⁴. Tačiau matuodamas demokratijos konsolidaciją, tyrėjas pasitelkia tuos pačius nepriklausomus kintamuosius, kaip ir narystės tarptautinėje organizacijoje įtakos demokratizacijai formulėje, papildydamas ją tik dviem naujais nepriklausomais kintamaisiais: politinės sistemos (prezidentinė, parlamentinė ar mišri) ir demokratijos stabilumo (valstybė jau demokratiška ar ne). Dėl šios priežasties tyrimas, nepaisant jo novatoriškumo ir aktualumo, ne tik paveldi anksčiau aptarto tyrimo trūkumus, bet kartu kelia abejonių, ar galima tais pačiais kintamaisiais matuoti visas demokratizacijos dimensijas.

Tarptautinių organizacijų ir demokratizacijos ryšys matuojamas ir Edward D. Mansfield ir Jon C. Pevehouse tyrime¹⁴⁵. Čia, kaip ir prieš tai aptartuose tyrimuose, konstruojama formulė bei pasitelkiami logistinės regresijos kiekybiniai skaičiavimai, tačiau paaiškinti bandoma, ieškant atvirkštinio ryšio: analizuojamas demokratizacijos proceso poveikis valstybės sprendimui jungtis į tarptautines organizacijas. Tyrėjai prieina išvadą, kad demokratizacija yra ypatingai stipri paskata narystei tarptautinėje organizacijoje. Tokio pobūdžio demokratizacijos ir narystės tarptautinėse organizacijose ryšys aiškinamas lyderių suinteresuotumu, nes narystė ne tik padeda įgyvendinti tranzicijos reformas, bet ir įtvirtinti konsoliduotą demokratiją.

Jei, J.C.Pevehouse tyrimuose nagrinėjama tarptautinių organizacijų įtaka demokratizacijos procesams per narystę jose, Christoph Zuercher analizuoja tarptautinių organizacijų vykdomų taikos palaikymo misijų įtaką demokratizacijai. Tyrimą jis grindžia prielaidomis, kad taikos palaikymo misijos tapo valstybingumo kūrimo misijomis bei taiką užtikrina demokratinė valstybės santvarka. Chr.Zuercher analizuoja Jungtinių Tautų taikos palaikymo misijas septyniolikoje šalių bei, pasitelkdamas *Polity IV* indeksus, vertina misijų sėkmę, kurios vienas kriterijų – demokratizacija. Tyrimas parodo, kad ambicingos tarptautinių organizacijų pastangos skatinti demokratiją per vykdomas taikos palaikymo misijas būna nesėkmingos. Tik viena valstybė tapo demokratiškesnė, praėjus penkeriems metams nuo taikos palaikymo misijos pradžios. Tad daroma išvada, kad „demokratijos kūrimas, skirtingai plačiai daromoms prielaidoms, nėra užduotis, kuri gali būti lengvai valdoma ar skatinama išorinių veikėjų, primetant rinkiminius įstatymus ar

¹⁴⁴ Pevehouse, J. C. With a Little Help from My Friends? Regional Organizations and the Consolidation of Democracy. *American Journal of Political Science*, 2002, 46(3), p. 611-626.

¹⁴⁵ Mansfield, E.D. and Pevehouse, J. C. Democratization and International Organizations. *International Organization*, 2006, 60(1), p. 137-167.

reikalaujant ankstyvų rinkimų¹⁴⁶. Nors Chr.Zuercher tyrimo tikslas – tarptautinių organizacijų vykdomų misijų sėkmė ir šių misijų įtaka demokratizacijai – tik vienas sėkmės kriterijų, analizė atskleidžia dar vieną demokratizacijos iš išorės galimybę.

Dar vieną demokratizacijos analizės perspektyvą siūlo Jeffrey S. Kopstein ir David A. Reilly. Įtaką demokratizacijos procesams iš išorės jie nagrinėja per geografinius aspektus. Tyrėjai daro prielaidą, kad išorės veikėjų įtaka demokratizacijai intensyvumu nevienoda skirtinguose regionuose – ji priklauso nuo valstybės atstumo nuo Vakarų. Telkdami dėmesį į postkomunistinius tarptautinės erdvės pasikeitimus, jie daro išvadą, kad „geografinis artumas Vakarams daro teigiamą įtaką komunistinių valstybių transformacijai, o geografinė Rytų izoliacija šią transformaciją stabdo“¹⁴⁷. Priklausomu kintamuoju išskyrus postkomunistinių šalių politines ir ekonomines pasekmes, atliekama kiekybinė analizė. Operaciniame lygmenyje J.S.Kopstein ir D.A.Reilly naudoja *Polity IV*, *Freedom House*, *Dow Jones* paveldo fondo ekonominės laisvės, *World Development* matavimus bei tam tikrai skaitinei reikšmei pagal dydį priskirtą atstumą nuo Vakarų kaip nepriklausomus kintamuosius. Šis bandymas įvertinti išorės veiksmų įtaką demokratizacijos procesams, naudojant kiekybinius tyrimus, novatoriškas ir originalus. Visgi toks tyrimų modelio konstravimas kelia abejonių. Pirma, kvestionuojamas „Vakarų“ ribų nubrėžimas. Tiksliai ir objektyviai įvertinti šį atskaitos tašką neįmanoma, o tai nulemia didelę kiekybinio tyrimo paklaidą. Antra, netgi kaimynystė su Vakaraais negali būti vertinama tolygiai, nes kiekviena šalis gali skirtingai daryti įtaką kaimyninės šalies demokratizacijos procesui. Galiausiai, toks kiekybinis tyrimas nėra patikimas, nes skaitinių verčių ir indeksų suabsoliutinimas yra atsiejamas nuo konkrečios šalies atvejo, platesnio jos istorinio, kultūrinio, politinio, socialinio ir ekonominio bei santykių su Vakaraais konteksto.

Steven Levitsky ir Lucan A. Way išorės įtaką demokratizacijos procesams analizuoja per ryšių su Vakaraais ir Vakarų įtakos intensyvumą. Vakarų įtaka – tai spaudimas veikiant per silpnąsias vyriausybės vietas, pasitelkiant politines ir baudžiamąsias sankcijas, diplomatinį spaudimą, karinę intervenciją. Tuo tarpu ryšiai su Vakaraais – tai ekonominiai, geopolitiniai, socialiniai, komunikacijų, transnacionalinės pilietinės visuomenės saitai su JAV, ES ar kitomis Vakarų daugiašalėmis institucijomis. Tiriama įtakos ir ryšių intensyvumo koreliacija su poveikiu demokratizacijai. S.Levitsky ir L.A.Way daro išvadą, kad intensyvūs valstybės ryšiai su Vakaraais turi daugiau teigiamų pasekmių demokratijai nei silpni ryšiai, tuo tarpu Vakarų spaudimas demokratizacijai būna nenuoseklus ir dažnai neefektyvus.¹⁴⁸ Šie pastebėjimai aktualūs tiek XXI amžiaus demokratizacijos procesams, tiek konkretiems nagrinėjamiems atvejams.

¹⁴⁶ Zuercher, Op. Cit.

¹⁴⁷ Kopstein and Reilly, Op. Cit.

¹⁴⁸ Levitsky and Way, Op. Cit.

Hakan Yilmaz tyrimų objektas – išorės ir valstybės vidaus santykis tranzicijoje į demokratiją. Jis konstruoja demokratinės kaitos modelį, kuris „paaiškina vaidmenis tarptautinių veikėjų, formuojant strateginius apskaičiavimus ir vyriausybės politikos preferencijas, bei opozicijos veikėjų, kliudančių ar remiančių demokratijos reformas“¹⁴⁹. Modelis grindžiamas prielaida, kad demokratizacija gali santykinai sustiprinti valstybės pozicijas tarptautinėje arenoje, tačiau valstybės viduje autoritarinės valdžios galios silpnėja. Šis analizės modelis pritaikomas Turkijos, Ispanijos ir Portugalijos atvejų XX amžiaus 5-ojo dešimtmečio tyrimams, aiškinantis, kodėl Turkijos autoritarinis režimas buvo pakeistas demokratinis, o Ispanijoje ir Portugalijoje liko diktatūra. Atvejų analizė atskleidžia vidinės tolerancijos ir išorės spaudimo santykio įvertinimą, autoritarinei valdžiai imantis demokratinę reformą. Anot H.Yilmaz, valdžia demokratinę reformą imsis tik tuo atveju, jei vidinės tolerancijos kaštai nebus didesni nei spaudimo kaštai.¹⁵⁰ Visgi išvados pagrįstumas kelia abejonių, nes ji daroma iš lakoniškos ir paviršutiniškos atvejų analizės, paliekant nuošalyje kitų galimų demokratizacijos ar nedemokratizacijos motyvų tyrimą bei platesnio konteksto įvertinimą.

Ypač aktualias išvalgas XXI amžiaus demokratizacijos procesams, vertinant išorės ir vidaus jėgų santykį, pateikia Jason Brownlee. Jis nagrinėja išorinių jėgų įtaką, kuriant valstybiškumą nedemokratinėse valstybėse, aiškinantis, kodėl nepavyksta atkartoti Vokietijos ir Japonijos sėkmės. J.Brownlee pastebi, kad „vidinė valdžia priklauso nuo lyderių įtakoto socialinio sutikimo, dažnai per laipsniškas, laiko atžvilgiu neribotas derybas. Tuo tarpu užsienio skatinamas valstybingumo kūrimas stengiasi apeiti vietinį politikavimą ir dėl to niekur neveda“¹⁵¹. Šios priežastys yra esminės, aiškinant, kodėl išorės veikiamas valstybingumo kūrimas būna nesėkmingas. Kita vertus, Vokietijos ir Japonijos sėkmė grindžiama prielaida, kad šiose valstybėse užteko institucijų atkūrimo ir okupacinę valdžią, kurdama demokratinę sistemą, galėjo naudotis jau egzistuojančiu ekonominiu, biurokratiniu, politiniu aparatu. Tokia „infrastruktūrinė valdžios problema“¹⁵² grindžiama trijų atvejų grupių analize: trumpalaikė nesėkminga intervencija (Meksika 1914 m., Haitis 1994 m.), ilgalaikė sėkminga intervencija (Vokietija 1945 - 1952 m., Japonija 1945 - 1952 m., Filipinai 1898 - 1946 m.), ilgalaikė nesėkminga intervencija (britų valdomas Irakas 1918 - 1932 m.). Tad nepaisant to, kad atvejų analizė labai lakoniška ir fragmentiška, o aiškaus valstybingumo kūrimo ryšio su demokratizacija J.Brownlee nenurodo, kai kurios pateikiamos išvalgos – puikios gairės XXI amžiaus demokratizacijos procesų analizei.

¹⁴⁹ Yilmaz, Op. Cit.

¹⁵⁰ Yilmaz, Op. Cit.

¹⁵¹ Brownlee, Op. Cit.

¹⁵² Brownlee, Op. Cit.

Taigi XXI amžiaus demokratizacijos procesai netelpa nei į vienos – demokratijos konsolidacijos, tranzitologijos ar transnacionalizmo – paradigmos rėmus. Todėl, remiantis visomis teorinėmis prieigomis, kitame skyriuje bus konstruojamas integruotas tyrimų modelis, galintis paaiškinti išorinių veikėjų įtakojamus daugiakultūrių valstybių demokratizacijos procesus.

1.3. Demokratizacijos procesų tyrimo modelis: pagrindimo principo, institucinė ir pilietinės visuomenės dimensijos

Integruoto demokratizacijos procesų tyrimo modelio kūrimo pradiniu atspirties tašku vėlgi tampa demokratinės autonomijos samprata, apibrėžta ir kaip vienintelis galimas XXI amžiaus demokratizacijos proceso galutinis taškas įvardinta 1.1. skyriuje. Nustatytas etalonas – pirminis saikas, leidžiantis atsijoti teorines prieigas, prieš vertinant jas per išorinių ir vidinių jėgų santykį bei kultūrinės diferenciacijos faktorių.

Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos atvejai – XXI a. demokratizacijos procesai – dėl menkos laiko distancijos apriboja renkantis teorinį žiūros lauką. Struktūralistinis ar funkcionalistinis požiūris reikalauja demokratizacijos procesą vertinti retrospektyviai, laikantis nemenkos laiko distancijos, kad būtų galima ištirti vykusius socialinius, ekonominius ar kultūrinius poslinkius kaip pasibaigusius procesus. Tai tampa neįmanoma analizuojant naujausias, mažiau nei dešimtmetį vykstančias demokratizacijas. Taip pat nepriimtinas ir funkcionalistams būdingas „deterministinis, linijinių politikos vystymąsi palaikantis požiūris ir per didelis dėmesys į materialius faktorius“¹⁵³. Kita vertus, šioms teorijoms būdingas matematizavimas, rėmimasis kiekybiniais tyrimais veda prie objektyvaus pažinimo ir nekvestionuojamo vertinimo. Kiekybiniai demokratizacijos proceso matavimai konsolidacijos stovyklos atstovų, pavyzdžiui, S.M.Lipset ir T.Vanhanen, darbuose – neabejotinos gairės kiekybiniam demokratizacijos tyrimui. Todėl, atmetus struktūralizmo ir funkcionalizmo determinizmą, universalizmą, teleologiškumą ir tautologiškumą, kaip vienas analizės metodų bus pasitelkiamas kiekybinis tyrimas bei prielaida, kad mokslo matematizavimas leidžia „patikslinti žinių turinį analizuojant formą, nurodo perėjimą į kokybiškai kitą teorinį lygmenį ir naujų problemų iškėlimą“¹⁵⁴.

Kadangi nagrinėjamų procesų neskiria net dešimtmetis, tyrimo atstumo atžvilgiu tinkamesnė atrodytų tranzitologų demokratizacijos samprata, leidžianti vertinti laiko atžvilgiu artimus demokratizacijos procesus. Visgi, 1.1. skyriuje demokratijos etalonu apibrėžus demokratinės autonomijos modelį, ši teorija, kaip vienalytė analizės prizmė, taip pat tampa nepriimtina. Pripažindama elito, strategijos ir racionalaus pasirinkimo svarbą, ji atitrūksta nuo istorinių, kultūrinių, socialinių ir ekonominių faktorių, kurių analizė svarbi, demokratizacijos procesą

¹⁵³ Pridham, 2000, Op. Cit. p. 7.

¹⁵⁴ Gumauskaitė, Op. Cit. p. 11.

suvokiant ne kaip minimalių demokratijos kriterijų įgyvendinimą, bet kaip kelią į demokratinę autonomiją. Kita vertus, dalinis tranzitologinių nuostatų atkartojimas neišvengiamas. Pirma, tyrime neatmeta kultūrinio identiteto lankstumo idėja, kai elektorato preferencijos gali kisti vadovaujantis racionalaus pasirinkimo principais. Tačiau instrumentalizmas nepriimamas besąlygiškai, didelį dėmesį skiriant kultūriniais kintamiesiems. Antra, kiekybiniame tyrime centrinis vaidmuo suteikiamas rinkimų rezultatams, kaip gyventojų paramos išorės demokratizacijos matui, kas vėlgi iš dalies atkartoja elitistinę tranzitologų sampratą. Elitistinė tranzitologų nuostata: rinkimus laimėję kandidatai priima esminius demokratizacijos sprendimus bei taip įgalinami šį procesą įtakoti. Ši pozicija nutolsta nuo pasirinkto demokratizacijos proceso tyrimo kelio, nes reali rinkėjų įtaka demokratizacijai peržengia tyrimo problematikos ribas: didžiausias dėmesys skiriamas priešrinkiminėms, rinkėjų elgesį rinkimų metu galinčioms įtakoti kandidatų ir partijų pozicijoms, iš dalies paliečiant taip pat elektorinį elgesį įtakojantį ankstesnės kandidatų ir partijų veiklos apspręstą įvaizdį.

Atitinkamai dėl per didelio atotrūkio nuo vidinių valstybės veiksnių, lemiančių demokratizacijos procesą, kaip vienintelė prieiga netinka ir transnacionalinė teorija. Nors ji neabejotinai svarbi išorės demokratizacijos ir jos santykio su vidaus demokratizacija tyrimui kaip vienas esminių idėjinių laukų, šio darbo nuostata, kad demokratizacija, kaip išskirtinai valstybės vidaus procesas, negali būti nagrinėjama atsietą nuo valstybės istorinio, politinio, kultūrinio, socialinio ir ekonominio konteksto, atitrūksta ir nuo transnacionalinės teorinės prieigos. Tad etalonu pasirinktas demokratinės autonomijos modelis ragina atsigręžti į esminius šį modelį pagrindžiančius principus bei kartu diktuoja savitą demokratizacijos analizės metodiką, apjungiančią tiek funkcionalistų, tiek tranzitologų, tiek transnacionalistų siūlymus.

D.Held, kurdamas demokratinės autonomijos (liberalaus socializmo) modelį – idealų modernios demokratijos modelį – remiasi autonominiu principu. Autonomija, anot D.Held, „žymi žmonių sugebėjimą sąmoningai protauti, turėti savimonę (savirefleksiją) ir apsispręsti. Ji susijusi su sugebėjimu svarstyti, vertinti, rinktis ir įvairiai elgtis privačiame ir viešame gyvenime“¹⁵⁵. Tad pirmiausia šis modelis orientuoja į struktūralistinę teorinę prieigą, kai įprasminami R.A.Dahl išskirti demokratijos kriterijai: efektyvus dalyvavimas, balsavimo lygybė sprendžiamajoje fazėje, sąmoningas supratimas, darbotvarkės kontrolė, įtraukimas.¹⁵⁶ Išskirti kriterijai, daug ką perimantys

¹⁵⁵ Held, Op. Cit. p. 343.

¹⁵⁶ Efektyvus dalyvavimas – tai piliečių teisė turėti adekvačią ir lygią galimybę išreikšti savo preferencijas iki pat galutinio nuosprendžio; balsavimo lygybė sprendžiamajoje fazėje – kolektyvinių sprendimų fazėje kiekvienam piliečiui turi būti užtikrinta lygi galimybė išreikšti savo pasirinkimą, kuris bus laikomas lygiu su kitais; sąmoningas supratimas – kiekvieno piliečio adekvati ir lygi galimybė sužinoti ir įvertinti pasirinkimą dėl sprendimo reikalo, kuris geriausiai pasitarnautų to piliečio interesams; darbotvarkės kontrolė – piliečiai privalo turėti galimybę nuspręsti, kokie reikalai turi būti įtraukiami į dienotvarkę, apimančią reikalus, kurie turi būti sprendžiami demokratinio proceso priemonėmis, įtraukimas – pilietinių galių suteikimas visiems suaugusiems asmenims, turintiems teisėtų interesų valstybėje. Dahl, 1994, Op. Cit. p. 145-158.

iš liberalios demokratijos modelio, siūlo dvilypę demokratizaciją: valstybės ir pilietinės visuomenės (priedas Nr. 1). Šis demokratijos modelis kartu suponuoja ir dvisluksnę demokratizacijos tyrimo metodiką: valstybės lygmens ir pilietinės visuomenės lygmens. Demokratizacijos kaip daugiadimensio proceso samprata dar labiau išplečia tyrimo lauką iki socialinio ir tarptautinio lygmens. Antra, išskirti kriterijai – aliuzija į tiesioginės demokratijos elementus, kaip svarbiausius momentus, kai sąmoningai supratingi piliečiai turi galimybę adekvačiai ir lygiomis galimybėmis dalyvauti sprendžiamojame fazėje, taip juos įtraukiant į darbotvarkės kontrolę.

Kadangi tyrimo laukas aprėpia tiesioginės demokratijos elementus, svarbiu tampa platesnis demokratizacijos kontekstas: be jo analizė ne tik būtų neobjektyvi, bet ir įgautų didelę potencialią paklaidą. Čia svarbus „pagrindimo principas“, vėliau pereinant prie valstybės ir pilietinės visuomenės lygmenų, kurie kartu persidengia su tiesioginės demokratijos elementų – rinkimų, referendumų – kiekybine / kokybine lyginamąja analize. Būtent pagrindimo principo ir valstybės lygmens kontekste pirmiausia ir skleidžiasi valstybės vidinio impulso ir išorės įtakos demokratizacijai sąveika, įprasmindama rinkimų ir referendumų tyrimą bei suteikdama potencialą rezultatų kiekybiniais tyrimams. Todėl formuojasi tyrimo modelis, kai pirmasis tyrimo etapas – vertinimas per pagrindimo principą.

Demokratinės autonomijos pagrindimo principas – tai lygios asmenų teisės ir pareigos apibrėžiant politinę sistemą, kuriančią ir ribojančią jų rinkimosi galimybes¹⁵⁷. Iš esmės tai autoritarinio režimo žlugimas ir pradinis demokratizacijos kelio taškas – susiklosčiusios šio momento aplinkybės. Kartu bus atsižvelgiama ir į gilesnę šalies istoriją, vertinama ankstesnė demokratijos patirtis, kadangi „demokratinis procesas neegzistuoja kaip bekūnė esybė, atitraukta nuo istorinių sąlygų ir istoriškai sąlygotų žmonių“¹⁵⁸. Šiame etape taip pat bus vertinamos kitos demokratizacijos pradžios sąlygos bei veiksniai: susiklosčiusios politinės, ekonominės, socialinės aplinkybės (kadangi tai didžiąja dalimi faktinė medžiaga, ji susisteminta pateikiama prieduose). Pagrindimo principo dimensijos analizės tikslas – apčiuopti pradinio vidinio demokratizacijos impulso stiprumą ir išorės jėgų įtaką bei padėti pagrindą šių veiksmų sąsajų su tam tikromis politinėmis partijomis ar kandidatais identifikacijai kiekvienos nagrinėjamos valstybės atveju.

Antrasis tyrimo etapas atspindi demokratizacijos proceso daugiasluoksniškumą – pirmiausia tai valstybės sluoksnis. Valstybės lygmens demokratizacijos analizė pirmiausia apims teisinę režimo tranzicijos pusę bei institucinius aspektus. Pasitelkus kokybinių dokumentų (konstitucijų, įstatymų, atskirų teisinių aktų) tyrimą, bus tiriama vidaus ir išorės sąveika teisiniame kontekste, vertinama teisinės bazės poslinkio vektorius demokratizacijos proceso atžvilgiu ir pagrindimo

¹⁵⁷ Held, Op. Cit. p. 369.

¹⁵⁸ Dahl, 1994, Op. Cit. p. 414.

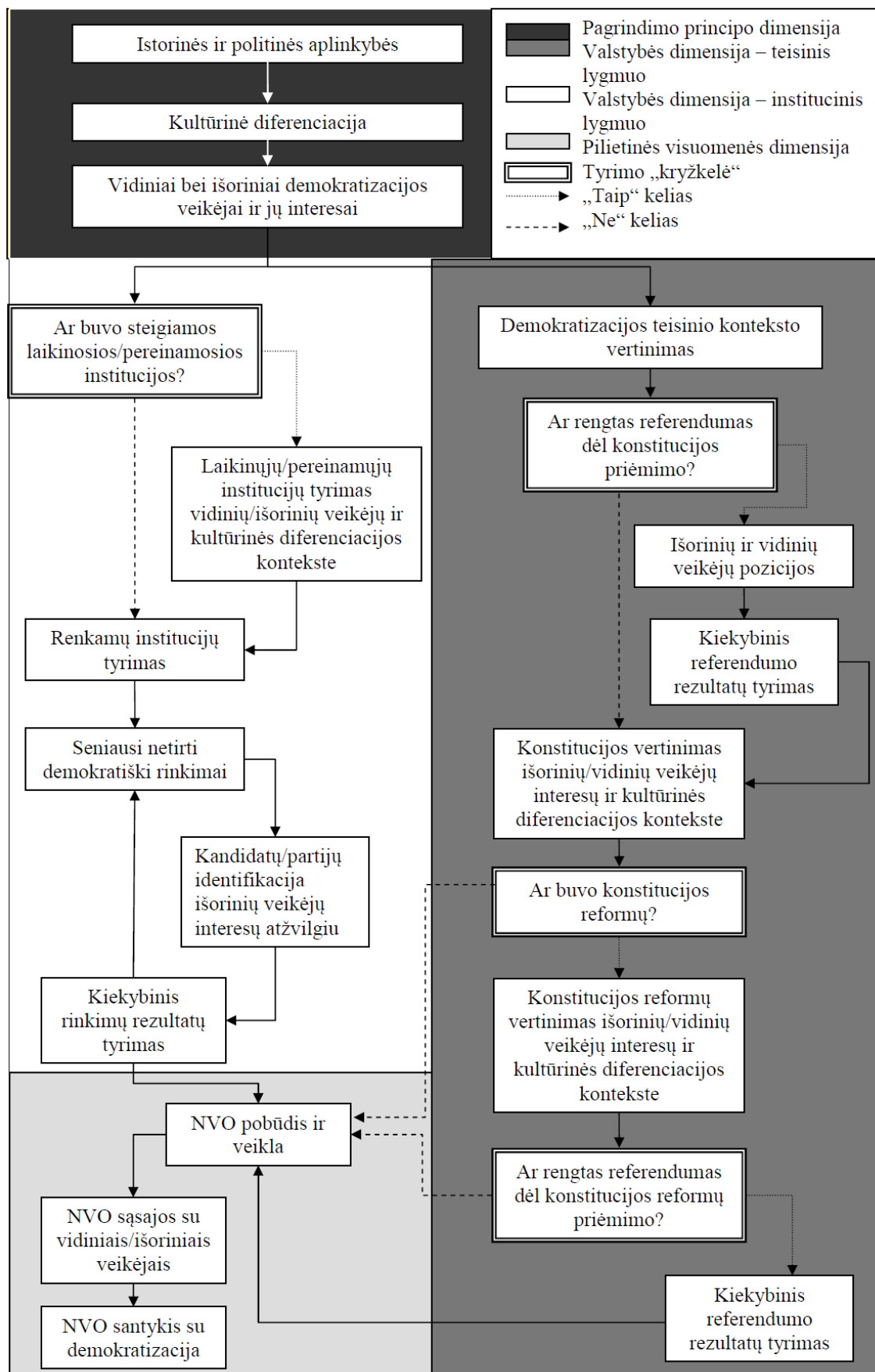
principo analizės etape identifikuotų asmenų, kaip atstovaujančių tam tikras pozicijas vidaus ir išorės santykio kontekste, nuostatos. Institucinis aspektas suponuoja kiekvienos valdančiosios institucijos teisinio pagrindo (kur įtvirtintas autonomijos principas) ir sąrangos tyrimą. Jei institucijos laikinos ar pereinamosios, bus vertinamos pagrindinės institucijų funkcijos bei svarbiausi darbai, kas neišvengiamai darė įtaką nuolatinėms institucijoms. Laikinių, pereinamųjų ir nuolatinės institucijų analize bus siekiama atskleisti išorės ir vidaus jėgų įtaką jau pirminėms institucijoms bei, nuosekliai sekant institucine metamorfoze, bus vertinamas išorės įtakos pokytis bei matuojamas jos virsmas vidine demokratizacija tiesioginės demokratijos momentų metu. Tad šis tyrimo etapas apimtų ir kiekybinės / neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės metodą, vertinant išorės demokratizacijos santykį su vidine demokratizacija ir ieškant elektorato preferencijas lemiančių nepriklausomų kintamųjų.

Trečiasis tyrimo etapas – antroji demokratizacijos kaip daugiasluoksnių proceso pusė. Pilietinės visuomenės lygmens analizė plačiausia prasme – politinės kultūros kūrimosi ar transformacijos tyrimas. D.Held autonominės demokratijos modelyje pilietinė visuomenė suvokiama per praktiškus aspektus: įvairaus tipo namų ūkiai, įvairūs informacijos šaltiniai, įvairios kultūrinės institucijos; savivaldžių įmonių plėtra ir eksperimentavimas su jų savivalda; įvairios privačios verslininkystės formos ir t.t.¹⁵⁹. Kadangi tiriami XXI a. demokratizacijos procesai, retrospektyvų pilietinės visuomenės kūrimo proceso, kuris trunka dešimtmečius, vertinimą apriboja santykinai trumpas šio proceso vyksmo laikotarpis. Tad dėmesys bus kreipiamas į pilietinės visuomenės kūrimosi apraiškas. Jų bus ieškoma per nevyriausybinių organizacijų, kaip pilietinės visuomenės brandumo išraiškos ir vidinio demokratizacijos impulso mato, analizę. Bus stengiamasi įvertinti nevyriausybinių organizacijų pobūdį, veiksmingumą, santykį su demokratizacija ir sąsajas su vidaus ar išorės veiksniais.

Nors autonomijos modelis užkoduoja ir ketvirtąjį tyrimo etapą – bendrųjų sąlygų įgyvendinimo paiešką – ši analizės dimensija eliminuojama. D.Heldo demokratinės autonomijos modelio bendrąsias sąlygas atspindėtų penkeri analizės objektai: objektyvios informacijos prieinamumas, sąmoningo dalyvavimo skatinimas, adekvatus valdžios ir rinkos santykis, atskaitingumas, atvirumas reformoms. Tačiau šis tyrimo etapas būtų daugiau orientuotas ne į vidaus ir išorės veiksmų sąveikos analizę demokratizacijos procese, o į demokratiškumo matavimą, todėl nutoltų nuo iškeltų disertacijos tikslų. Viso tyrimo modelio vizualizacija – paveiksle Nr. 1 pateikiamas algoritmas.

¹⁵⁹ Held, Op. Cit. p. 369.

1 Paveikslas. Demokratizacijos tyrimo modelis¹⁶⁰

¹⁶⁰ Sudaryta autorės

1.4. Kiekybinis tyrimo metodas ir neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė

Rinkimų ar referendumų rezultatai – empirinė demokratijos išraiška. Šalyse, kuriose politinė sistema vystosi / siekia vystytis (ar išorinės jėgos siekia, kad šalis vystytųsi) demokratijos režimo link, rinkimų rezultatai tampa vidinio demokratizacijos impulso matu. Kartu tiesioginės demokratijos rezultatai leidžia įvertinti ir vidaus bei išorės impulso sąveiką, kadangi išorinių jėgų įtaką valstybės demokratizacijos procesui, kaip ir vidinio demokratizacijos impulso stiprumą, galima pamatuoti tik valstybės vidaus reiškiniams, kur ir skleidžiasi demokratizacijos procesas. Natūraliausia ir gryniausia šio proceso išraiška yra tiesioginė demokratija – rinkimai ir referendumai – momentai, kai valstybės piliečių pažiūros, nuomonė įgyja tiksliausią kiekybinę išraišką. Tuomet svarbiu tampa ne tik rinkėjų aktyvumas, bet ir pasyvumas. To atkartoti nėra pajėgios jokios nuomonių apklausos, kurios tėra rinkimų prognozės. Todėl rinkimai ir referendumai – objektyvus įvertinimo, matematizuojant politinius procesus, galimybė.

Balsai, rinkimų metu atiduoti už vieną ar kitą kandidatą ar partiją, – rinkėjų preferencijų atspindys. Tam tikras kandidatas ar partija savo retorika ar programa atstovauja atitinkamą tolimesnės valstybės raidos poziciją, orientuotą į tolimesnį demokratizacijos, stagnacijos arba autoritarizmo procesą. Šios pozicijos gali sutapti arba nesutapti su tam tikrų išorės veikėjų pozicijomis ir interesais. Visi rinkimų duomenys: balsai už tam tikrą kandidatą, dalyvavimas ar nedalyvavimas rinkimuose – kiekybinė vidinio demokratizacijos impulso išraiška. Įvertinus prielaidą, kad piliečių apsisprendimas nėra izoliuotas nuo kultūrinių, socialinių ir ekonominių faktorių poveikio, vidinį demokratizacijos impulsą galima prilyginti vertikalei, kuri aukščiau ar žemiau bus kertama skirtingų kultūrinių, socialinių ir ekonominių faktorių horizontalės, todėl, atitinkamai, kultūriniai, socialiniai ir ekonominiai faktoriai turės didesnę ar mažesnę įtaką piliečių preferencijoms.

Kadangi analizės atvejai – daugiakultūrės valstybės, pagrindinis dėmesys bus skiriamas kultūriniais nepriklausomiems kintamiesiems: etninės, religinės ir kalbinės priklausomybės. Socialiniai ir ekonominiai kintamieji, kaip pajamos, miesto ar kaimo gyvenamoji vieta, išsilavinimas ar raštingumas¹⁶¹ taps papildomais nepriklausomais tyrimo kintamaisiais.

Rinkimų ar referendumų rezultatų analizės lygmuo varijuoja priklausomai nuo analizės tikslų. Vertinant mikro lygiu – tai atskiro individo kaip valstybės piliečio valingas politinis gestas. Makro lygio analizė pateikia preferencijų visumą: valstybės lygmens rezultatai atspindi nacionalinį verdiktą tolimesnei politinei raidai. Tuo tarpu regioninio lygmens rinkimų ar referendumų rezultatai – valstybės vidaus etninių, religinių, kalbinių, socialinių, ekonominių atskirčių refleksija.

¹⁶¹ Dėl istorinių ir kultūrinių aplinkybių Irako atveju bus pasitelkiamas raštingumo nepriklausomas kintamasis, kitais atvejais – išsilavinimo.

Todėl, jei bendras vidinis demokratizacijos impulsas matuojamas makro valstybės lygiu, norint atskleisti kultūrinių, socialinių ir ekonominių faktorių įtaką, leidžiamasi į regioninį lygmenį.

Disertacijoje išorės ir vidaus veiksnių sąveikos išmatavimui per kultūrinius, socialinius ir ekonominius kintamuosius, priklausomai nuo atvejų (N) skaičiaus, pasitelkiami du tyrimo metodai: daugiavariantė statistinė analizė ir neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Nepriklausomai nuo taikomo tyrimo metodo, pirmiausia, identifikavus kandidatų ir politinių partijų pozicijų tapatumą su išorinių veikėjų – valstybių, tarptautinių organizacijų – interesais, vertinama valstybės masto piliečių parama demokratizacijai (vidinis impulsas) bei tiriama, kiek šis vidinis impulsas atitinka išorės veikėjų interesus, kiek renkamasi alternatyvų demokratizacijos kelią, o gal net nuo jos nusigręžiama. Tad priklausomu tyrimo kintamuoju tampa rinkimų ar referendumo rezultatai.

Jei nagrinėjamų atvejų¹⁶² skaičius yra pakankamas (>80) statistinės analizės metodo taikymui, atliekamas kiekybinis tyrimas – linijinės regresijos statistiniai skaičiavimai. Siekiant įvertinti kultūrinės diferenciacijos įtaką išorės ir vidaus demokratizacijos sąveikai, pirmiausia nepriklausomais daugiavariantės analizės kintamaisiais tampa kultūriniai faktoriai – etninė, religinė, kalbinė sudėtis. Kultūriniai kintamieji pasitelkiami skyriumi nuo socialinių ir ekonominių kintamųjų, nes pastarieji, viena vertus, būdami statistiškai nereikšmingi, mažintų ir kultūrinių kintamųjų reikšmingumą taip didindami tyrimo paklaidą; kita vertus, didindami paklaidą neleistų tiksliai išmatuoti kultūrinių atskirčių mažėjimo ir socialinių bei ekonominių faktorių reikšmės augimo tendencijų. Antras kiekybinio tyrimo etapas – rinkimų ar referendumo rezultatų analizė per socialinius ir ekonominius kintamuosius. Čia daugiavariantėje analizėje nepriklausomais tyrimo kintamaisiais tampa BVP, tenkantis vienam gyventojui, miesto-kaimo dimensija, išsilavinimas/raštingumas. Analizės tikslas – statistiškai reikšmingų kintamųjų koreliacijų su priklausomu kintamuoju paieška. Svarbi sąlyga – socialiniai ir ekonominiai kintamieji turi nesutapti su kultūrinio kintamojo sklaida regionuose. Tokio pobūdžio sutapimas pateiktų iškreiptą tyrimo rezultatą bei neleistų tiksliai įvertinti socialinio ar ekonominio kintamojo reikšmingumo. Tad čia vėlgi labai svarbus tampa pagrindimo principo ir valstybės lygmens tyrimo etapuose pateiktas tiesioginės demokratijos momentų kontekstas, leidžiantis identifikuoti tokius kultūrinių, socialinių ir ekonominių kintamųjų sutapimus. Kiekybiniam tyrimui atlikti pasitelkiama SPSS programa.

Neryškiųjų aibių (ang. *fuzzy set*) kokybinė lyginamoji analizė pasitelkiama, jei atvejų (N) skaičius nėra pakankamas statistinės analizės pritaikymui. Kokybinės lyginamosios analizės privalumas – pajėgumas „išnarstyti“ sudėtingas priežastines konjunktūras, maksimaliai atsižvelgiant į realaus socialinio ir istorinio priežastingumo (tiksliau, turimų duomenų)

¹⁶² Atvejai (N) – tam tikros valstybės administracinis suskirstymas į teritorinius vienetus, kurių lygmeniu turimi kiekybiniai duomenys.

sudėtingumą.¹⁶³ Taikant šį metodą, priklausomojo kintamojo (rinkimų ar referendumų rezultatai) ir nepriklausomų kintamųjų (religinės, etninės, kalbinės sudėties, ekonominiai ir socialiniai parametrai) duomenys regioniniu mastu perkoduojami į šešių reikšmių neryškiają aibę. Tuomet neryškiųjų aibių duomenų lentelės pagrindu sukuriama tiesos lentelės (ang. *truth table*) – matavimai vektorinėje erdvėje. Skirtingai nei kiekybinio tyrimo atveju, atliekant kokybinę lyginamąją analizę nepriklausomi religinės ir etninės tapatybės kintamieji testuojami greta socialinių ir ekonominių kintamųjų. Atskirai vertinama tik kalbinių kintamųjų, kaip priežastinių rinkimų ar referendumų rezultatų sąlygų, įtaka. Ryškiųjų aibių tipo tiesos lentelė sudaroma pasirinkus aukštą 0,9 nuoseklumo koeficientą¹⁶⁴, kuris eliminuoja iš tiesos lentelės mažesnio nuoseklumo konfigūracijas. Tuomet, pasitelkus standartinį priežastinių sąlygų minimizavimo algoritmą, atliekamos keturios originalių priežastinių sąlygų konfigūracijų minimizavimo procedūros: teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų ir juos įtraukiant bei neigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų ir juos įtraukiant (jei minimizavimo procedūros neigiamoms baigtims rezultatai atitinka minimizavimo procedūros teigiamoms baigtims rezultatus, dėl apimties tyrimo iliustracijai pasitelkiami tik pastarojo minimizavimo algoritmo rezultatai). Jei atlikus minimizavimo algoritmą gaunamos kelios priežastinių sąlygų konfigūracijos, aiškinamos įgijusios didesnę nuoseklumo laipsnį. Kartu nustatomas priežastinės baigties sąlygos pobūdis: pakankama, būtina ar būtina ir pakankama ji yra. Jei priežastinė sąlyga yra būtina, pateikiama jos vizualizacija – sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafikas. Kokybinę lyginamoji neryškiųjų aibių analizė atliekama fs/QCA programiniu paketu.

¹⁶³ Norkus, Z., Morkevičius, V., Šarkutė, L. *Lyginamieji tyrimai su TOSMANA ir FS/QCA*. Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų paketas, Rasta:

http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/qca/qca.html&course_file=qca_literatura.html; Žiūrėta: 2011 02 17.

¹⁶⁴ Tik atskirais atvejais, įvertinus vektorinės erdvės matavimus, ši slenkstinė reikšmė gali būti mažesnė.

II. BOSNIJOS IR HERCEGOVINOS ATVEJO ANALIZĖ

XX-ojo amžiaus 10 – asis dešimtmetis BiH buvo pilietinio karo, destruktijos ir stiprios tarptautinės bendruomenės įtakos metai. Iš Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos (JSFR) paveldėjusi daugiaetnę sudėtį, BiH vidine problematika tapo „naująją Jugoslaviją“, o „tautinių nesutarimų kompleksas, kuris niekada neleido pasiekti taikos Jugoslavijoje, toliau komplikavo padėtį Bosnijoje“¹⁶⁵. Po 1990 m. rinkimų susiklosčiusi situacija (kultūrinių grupių nesutarimai, kilęs pilietinis karas) reiškė demokratizacijos stagnaciją, nors būta daug ir regresijos požymių (platesnė medžiaga apie tai pateikiama priede Nr. 2). Po Daytono taikos sutarties *de facto* pradėtos įgyvendinti demokratinės priemonės Bosnijos ir Hercegovinos kontekste tapo kultūrinių grupių atskirtis gilinančiomis „kenkėjomis“, o „realybėje Bosnijos ir Hercegovinos demokratija tebuvo apgaulė“¹⁶⁶. Realia BiH demokratizacijos pradžia galima laikyti XXI amžiaus pradžią. Tam prielaida tapo 2002 m. spalio 5 d. po Daytono taikos sutarties pasirašymo surengti pirmieji visuotiniai BiH valdžios administruojami rinkimai, kai pirmą kartą visi valstybės ir kultūrinių grupių valdžios organai buvo renkami visai ketverių metų kadencijai. Nors jau iki tol vyko rinkimai į įvairių lygmenų valdžios institucijas, šie rinkimai buvo pirmieji, kurie tarptautinių stebėtojų buvo įvertinti kaip „didžia dalimi atitinkantys tarptautinius demokratiškų rinkimų standartus“¹⁶⁷. Atitinkamai 2002 m. rinkimai tampa simbolišku BiH gyventojų sutarties su valstybe gestu, duodančiu impulsą realiai Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos proceso pradžiai.

2.1. Vidiniai bei išoriniai demokratizacijos veikėjai bei jų interesai

Daytono taikos susitarimas – teisinė BiH demokratizacijos proceso prielaida, – anot G.Dempsey, nuo pat pradžių buvo JAV užsienio politikos iniciatyva.¹⁶⁸ Be tarptautinės bendruomenės įsikišimo Daytono taikos sutartis nebūtų pasirašyta, ir pilietinis karas tikriausiai dar būtų tęsėsis. Kita vertus, vidinių jėgų sutarimas ir dalyvavimas taikos procese – svarbi sąlyga bent taikai *de jure*. Visgi taikos sutarties pasirašymas ir galima tolimesnė demokratizacija nebuvo svarbiausiu vidinių politinių jėgų siekiu, o tik priemone palankiausiai padėčiai susiklosčiusiomis

¹⁶⁵ Abazovic, D., Curak, N., Seizovic et al. *Ethno-Mobilization and the Organized Production of Violence in Bosnia and Herzegovina - Conscious Preparations*. European Academy, MIRICO: Human and Minority Rights in the Life Cycle of Ethnic Conflicts, March 2007, Rasta:

<http://www.eurac.edu/en/research/institutes/imr/Documents/BosniaandHerzegovinaReport.pdf>; Žiūrėta: 2009 11 25.

¹⁶⁶ International Crisis Group (ICG), *Doing Democracy a Diservice: 1998 Elections in Bosnia and Herzegovina*. ICG Balkans Report No 42, 1998 September 9, Rasta:

<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1511&CFID=14972669&CFTOKEN=48278642>; Žiūrėta: 2009 12 06.

¹⁶⁷ OSCE, *Bosnia and Herzegovina General Elections 5 October 2002, Final Report*. Warsaw, 2003 January 9, Rasta: <http://www.osce.org/odihr-elections/14427.html>; Žiūrėta: 2009 12 08.

¹⁶⁸ Dempsey, G. *Rethinking the Dayton Agreement: Bosnia Three Years Later. Policy Analysis*, 1998, No 327, Rasta: http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=1186; Žiūrėta: 2009 12 16.

sąlygomis pasiekti.¹⁶⁹ Taigi tenka konstatuoti esminį išorinio veikėjo indėlį, inicijuojant demokratizacijos procesus – didesnę, negu demokratizacijos paskatos iš visuomenės (tada visiškai susiskaldžiusios ir atvirai konfrontuojančios) vidaus.

Svarbiausi XX amžiaus 10-ojo dešimtmečio pradžios išoriniai veikėjai Bosnijos ir Hercegovinos atžvilgiu – Serbija ir Kroatija. Nuo BiH kaip nepriklausomos valstybės susikūrimo pradžios šios kaimynės darė įtaką tiek vidaus, tiek užsienio politikai. Viena vertus, veikė S.Milosevic „didžiosios Serbijos“¹⁷⁰ sukūrimo projektas, kita vertus „buvo įgyvendinama [Kroatijos prezidento] Tudjman „didžiosios Kroatijos“ sukūrimo programa“¹⁷¹. Tad Serbijos ir Kroatijos įtaka išaugo per BiH etninių grupių separatistines intencijas. Kaip teigia G.Dempsey, pilietinio karo metu „kroatai ir serbai kovojo siekdami atsiskirti nuo Bosnijos ir savo teritorijas prijungti atitinkamai prie Kroatijos ir Serbijos“¹⁷². Todėl, viena vertus, Serbijos ir Kroatijos įtaką galima vertinti kaip atvirkščiai proporcingą demokratizacijos procesui, kita vertus, šios valstybės vėliau tapo Daytono taikos sutarties – BiH teisinio demokratizacijos proceso pagrindo – šalimis.

Tad Daytono taikos susitarimas žymi BiH išorinių veikėjų įtakos poslinkį. Ši taikos sutartis kartu su JT Saugumo tarybos rezoliucija Nr. 1031 legalizavo JT valstybių narių ir regioninių organizacijų intervenciją BiH per daugianacionalines Vykdomąsias pajėgas (ang. *Implementation Force* – IFOR), „suformuotas iš NATO ir ne NATO valstybių žemės, oro ir jūros dalinių“¹⁷³. Tad Daytono taikos susitarimas išplėtė išorinių veikėjų spektrą, o jų įtakos vektorius įgavo demokratizacijos proceso pradžia palankią kryptį. Karo padėties situacijoje svarbi tapo NATO, kurios karinių misijų pagalba buvo sustabdyta serbų ekspansija. NATO vadovaujamos vykdomosios pajėgos efektyviai stabilizavo saugumo padėtį, atskirdamos ir demobilizuodamos bosnių, kroatų ir serbų armijas.¹⁷⁴ XX-ojo amžiaus pabaigoje JAV vaidmuo liko svarbus ne tik kaip Daytono taikos susitarimo iniciatorės, bet ir įgyvendintojos. JAV vadovaujama ir vykdoma „Mokymo ir apginklavimo“ (ang. *Train and Equip programme*) programa, kaip Daytono taikos susitarimo dalis buvo „gyvybiškai svarbi platesnių politikos tikslų, tokių kaip institucijų kūrimas, išorinės įtakos eliminavimas, ginklų kontrolės ir bendro taikos lygio palaikymo, siekimui“¹⁷⁵.

¹⁶⁹ Nation, R. C. *War in Balkans, 1991 – 2002*. University Press of the Pacific, 2004, p. 192-194.

¹⁷⁰ Nation, Op. Cit., 193.

¹⁷¹ Tzifakis, N. The Bosnian Peace Process: The Power-Sharing Approach Revisited. *Perspectives: Central European Review of International Affairs*, 2007, 28(Summer), p. 85-102.

¹⁷² Dempsey, Op. Cit.

¹⁷³ Resolution Nr. 1031, Security Council of United Nations, 3607th Meeting Resolution S/RES/1031, 1995 December 15, Rasta: <http://www.un.org/Docs/scres/1995/scres95.htm>; Žiūrėta: 2009 12 14.

¹⁷⁴ Cox, Op. Cit.

¹⁷⁵ United States Institute of Peace, Dayton Implementation: The Train and Equip Program. Special Report No 25, 1997 September, Rasta: <http://www.usip.org/resources/dayton-implementation-train-and-equip-program>; Žiūrėta: 2009 12 09.

Pilietinio karo apimta BiH tapo galimybe Vakarų įtakos lauko išplėtimui¹⁷⁶, Bosnijos ir Hercegovinos besikuriančio valstybingumo kryptį brėžiant kaip provakarietišką vektorių. Be šios simbolinės slinkties galima išskirti keletą JAV/NATO interesų dimensijų. Pirma, jau minėta kaimyninių valstybių įtaka. Serbijos ir Kroatijos interesai BiH atžvilgiu gilino vidinę šalies destruktiją bei dar labiau destabilizavo Balkanų regioną. Antra, BiH gyventojai musulmonai bosniai buvo akivaizdi grėsmė dėl galimos musulmoniškų šalių antivakarietiškos įtakos, pavyzdžiui, Irano. Visgi, praėjus keleriems metams po Daytono taikos susitarimo, taikos palaikymo operacijos Bosnijoje išlaidos Amerikos politikams pradėjo atrodyti neproporcingai didelės pagal JAV saugumui šio regiono destabilizacijos keliamas grėsmes ir pelnomą JAV visuomenės nepasitenkinimą. Clinton administracijai perspektyvesnė ir išmintingesnė politika Bosnijos atžvilgiu pasirodė siekimas įtikinti europiečius perimti vadovavimą taikos misijai Bosnijoje.¹⁷⁷ Ši politika minimaliomis galimomis išlaidomis leido išlaikyti Vakarų įtaką Bosnijoje ir Hercegovinoje bei pasiektą Rytų – Vakarų balansą Balkanų pusiasalyje.

XX-ojo amžiaus pabaiga – XXI-ojo amžiaus pradžia žymėjo tolygų ES įtakos augimą. 1996 m. karinės taikos misijos IFOR metamorfozė į Stabilizacijos pajėgų misiją (ang. *The Stabilisation Force – SFOR – Mission*), per taikos įtvirtinimo mechanizmus „kuriančią saugią ir patikimą aplinką Bosnijoje ir Hercegovinoje“¹⁷⁸, atvėrė kelią ES įtakai. Visgi 1997 m. prasidėjęs ES ir BiH dvišalis bendradarbiavimas nebuvo sklandus ir lengvas. Viena vertus, su ES buvo siejamos ateities viltys, bet XX amžiaus pabaigos realybė ir praeities patirtis BiH politikus vertė laikyti bendradarbiavimą su JAV svarbesniu.¹⁷⁹ Kita vertus, skubotai artimu bendradarbiavimu su BiH nebuvo suinteresuota ir ES. 1998 m. buvo įsteigta ES/Bosnijos ir Hercegovinos konsultacinė darbo grupė (ang. *EU/Bosnia and Herzegovina Consultative Task Force*) Todėl ES ir BiH santykių vystymasis peržengė į naująjį tūkstantmetį, kai 2003 m. birželio 23 d. Salonikų Europos Vadovų tarybos susitikimo metu BiH, kartu su kitomis Vakarų Balkanų šalimis, tapo potencialiomis narystės ES kandidatėmis. Kartu Salonikuose priimta bendra ES ir Vakarų Balkanų valstybių deklaracija išdėstė ne tik aiškią potencialių kandidačių narystės ES intenciją, bet ir vieningą ES poziciją šio regiono atžvilgiu: „ES pakartotinai patvirtina neabejotiną paramą Vakarų Balkanų

¹⁷⁶ JAV ir NATO pastangos stabilizuoti situaciją BiH atspindėjo ir pasaulinio galių balanso slinktį. Balkanų pusiasalis dar prieš keletą metų iki Daytono taikos susitarimo (iki Šaltojo karo pabaigos) buvo Rytų – Rusijos – įtakos zona. Šią įtaką Rusija dėjo pastangas išsaugoti ir kilusios Jugoslavijos krizės metu. 1993 m. Rusija vykdė aktyvią diplomatiją buvusių Jugoslavijos valstybių atžvilgiu. Rusijos prezidentas B.Jelcinas, tiesiogiai kontaktuodamas su Serbijos prezidentu S.Miloševićumi ir BiH Serbijos demokratinės partijos lyderiu Radovan Karadžić bei siūlydamas Rusijos paramą, rėmė Bosnijos serbų nacionalistinę poziciją ir dar labiau apsunkino Vakarų pastangas stabilizuoti padėtį BiH. (Nation, Op. Cit. p. 197).

¹⁷⁷ Dempsey, Op. Cit.

¹⁷⁸ SFOR Stabilisation Force, Rasta: <http://www.nato.int/sfor/index.htm>; Žiūrėta: 2009 12 16.

¹⁷⁹ International Crisis Group (ICG), Thessaloniki and After(II): The EU and Bosnia. ICG Europe Briefing Paper, No. 28, Sarajevo/Brussels, 2003 June 20, Rasta: <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1816&l=1>; Žiūrėta: 2009 12 17.

valstybių perspektyvai Europoje. Balkanų ateitis yra Europos Sąjungos sudėtyje¹⁸⁰. Tad ES ir BiH artimesnių dvišalių santykių užmezgimas sutapo su realaus BiH demokratizacijos proceso pradžia, o narystės ES viltys tapo vidaus veikėjų rinkiminių kampanijų dalimi.

Pagrindiniai Bosnijos ir Hercegovinos vidiniai veikėjai, darę didžiausią įtaką BiH demokratizacijos procesui, – kultūrinių grupių pagrindu 1990 m. sukurtos partijos: bosnių Demokratinio darbo musulmonų partija (ang. *Muslim Party of Democratic Action* – SDA), Kroatų demokratijos sąjunga (ang. *Croatian Democratic Union* – HDZ) ir Serbų demokratinė partija (ang. *Serbian Democratic Party* – SDS). Kultūriniais pagrindais sukurtos šios trys partijos užpildė po buvusios Komunistų lygos žlugimo susidariusį valdžios vakuumą, kartu paveldėdamos vykdomųjų institucijų, kariuomenės ir komandinės ekonomikos valdymo tiesioginės partinės kontrolės tradiciją.¹⁸¹ Tiek demokratizacijos proceso regresijos, tiek progreso etapais politinės partijos buvo pagrindiniai, demokratizacijos kryptį sprendžiantys vidiniai veikėjai. Pirma, šios vidinės politinės jėgos, vedamos separatistinių tikslų po BiH nepriklausomybės paskelbimo, tapo tiesiogiai atsakingos už pilietinio karo kilimą. Antra, politinės partijos buvo įrankis, kuriuo naudojosi savo tikslų, tiek sutampančių, tiek atvirkščių koreliuojančių su demokratizacijos proceso vektoriumi, siekdamos išorinės jėgos. Galiausiai, tik politinių partijų kompromiso dėka Daytono taikos susitarimas tapo įmanomu. Kaip tvirtina M.Cox, šios trys partijos kartu su savo rėmėjais Serbijoje ir Kroatijoje buvo pagrindinės Daytono taikos derybų pusės.¹⁸² Tad svarbiausi vidiniai veikėjai – kiekvienos kultūrinės grupės politinės partijos. Būtent jos buvo esminė visuomenę mobilizuojanti jėga, nuo kurios priklausė BiH demokratizacijos galimybės.

2.2. 1995 m. gruodžio 14 d. Daytono taikos susitarimas

1995 m. lapkričio 21 d. Daytone visų dalyvavusių pusių – Bosnijos ir Hercegovinos Respublikos, Kroatijos Respublikos ir Federacinės Jugoslavijos Respublikos – priimtas ir 1995 m. gruodžio 14 d. Paryžiuje pasirašytas Daytono taikos susitarimas (ang. *Dayton Peace Agreement*), pripažindamas „visapusio susitarimo poreikį, siekiant užbaigti tragišką konfliktą regione“¹⁸³ bei išreikšdamas norą paskatinti ilgalaikę taiką ir stabilumą, kartu padėjo esminius teisinius pagrindus Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos proceso pradžiai. Pirma, šis susitarimas įteisino BiH teritorinį integralumą ir politinę nepriklausomybę, kartu išsprendžiant sienų nesutarimus. Antra, buvo sudaryta ilgalaikė BiH rinkimų programa. Trečia, patvirtinta BiH Konstitucija. Galiausiai, taikos susitarimas apėmė tokius neatsiejamus demokratijos elementus, kaip žmogaus teisių

¹⁸⁰ EU-Western Balkans Summit Declaration. 10229/03 (Presse 163), Thessaloniki, 2003 June 21, Rasta: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/misc/76291.pdf; Žiūrėta: 2009 12 21.

¹⁸¹ Cox, Op. Cit.

¹⁸² Cox, Op. Cit.

¹⁸³ Dayton Peace Agreement, Paris, 1995 December 1, Rasta: <http://www.state.gov/www/regions/eur/bosnia/bosagree.html>; Žiūrėta 2009 12 05.

užtikrinimas, svetimų kariuomenių išvedimas iš BiH teritorijos, ginkluotės mažinimas, siekiant taikos ir stabilumo ir t.t. Šios nuostatos, išdėstytos Bendrajame pamatiniame susitarime dėl taikos Bosnijoje ir Hercegovinoje (ang. *General Framework Agreement for Peace*) ir prie jo pridedamuose 11 priedų, orientuotų į atskirus taikos užtikrinimo elementus, turėjo būti BiH demokratizacijos kelio gairėmis.

Pirmaisiais žingsniais, turėjusiais sudaryti sąlygas demokratizacijos BiH pradžiai, buvo įvardinti Taikos sureguliuavimo kariniai aspektai, Regiono stabilizavimas ir Susitarimas dėl subjektų tarpusavio sienos linijos ir susijusių klausimų. Daytono taikos susitarimo 1A, 1B ir 2 priedai įteisino tarptautinių pajėgų įvedimą ir karinius veiksmus IFOR formatu, pasitelkiant NATO karines pajėgas, numatė ginkluotės ir karinių veiksmų apribojimus ir kontrolę bei nustatė BiH ir kaimyninių valstybių sienas. Tarptautinės bendruomenės vaidmenį, kuriant taiką BiH, taip pat išplėtė 5 sutarties priedas „Arbitražas“, numatantis tarp dviejų BiH bendruomenių – Bosnijos ir Hercegovinos Federacijos ir Serbijos Respublikos – kylančių konfliktų sprendimo kelią; 10 priedas „Civilinės taikos sureguliuavimo įgyvendinimas“, legalizuojantis Vyriausiojo įgaliojimo instituciją, ir 11 priedas „Tarptautinės policijos pajėgos“, nustatantis tarptautinės policijos pajėgų įsteigimo sąlygas, detalizuojantis teises bei pareigas.

Bendras sąlygas demokratizacijai taip pat turėjo užtikrinti Daytono taikos susitarimo 6, 7, 9 priedai, atitinkamai orientuoti į žmogaus teisių užtikrinimą, pabėgėlių ir perkeltųjų asmenų grįžimo sąlygas, viešųjų korporacijų, besirūpinančių šalies infrastruktūros, energetikos, komunikacijos ir t.t. atkūrimu, įsteigimą. 8 priedas buvo skirtas BiH nacionalinio kultūrinio paveldo išsaugojimui, įteisinant specialios komisijos sudarymą.

Daytono taikos susitarimo 3 ir 4 priedai – orientuoti į demokratijos esminių elementų įgyvendinimą: rinkimus ir konstituciją. 3 priedas „Rinkimai“, iškeldamas „laisvų, teisingų ir demokratiškų rinkimų surengimą, atstovaujamosios vyriausybės sukūrimą ir laipsnišką demokratijos tikslų visoje Bosnijoje ir Hercegovinoje pasiekimą“¹⁸⁴ pagrindiniu tikslu, įpareigojo ESBO perimti ir įdiegti susitarime numatytą BiH rinkimų programą. Tuo tarpu 4 priedas „Konstitucija“ – teisinis BiH pagrindas, kartu su svarbiausiomis rinkimų nuostatomis, pateiktomis 3 priede, legalizuojantis vieningą valstybės politinę valdžią.

Daytono taikos susitarimas apėmė esminę demokratizacijos dimensiją – valstybės. Susitarimas ne tik numato bendrų sąlygų įgyvendinimą demokratiškai politinei santvarkai egzistuoti, bet ir reglamentuoja teisinį bei institucinį lygmenis. Taip taikos sutartis tampa tarptautinės bendruomenės primygtinai pasiūlytu Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos planu, su kuriuo vidiniams veikėjams beliko sutikti. Kartu Daytono taikos susitarimas peržengia įprastos taikos sutarties ribas. Jis pagrindiniu tikslu užsibrėžia ne tik sukurti daugiaetnę bendruomenę

¹⁸⁴ Dayton Peace Agreement, Op.Cit.

turinčią valstybę, bet nutraukti etninį valymą, pasiūlant naujos, suvienytos valstybės planą.¹⁸⁵ Ši intencija – aliuzija į pilietinės visuomenės dimensijos sureikšminimą, liudydama tarptautinės bendruomenės bandymą užprogramuoti demokratijos konsolidaciją daugiakultūroje visuomenėje, pasitelkiant teises priemones ir tarptautinių organizacijų praktinę pagalbą. Tad išorinių jėgų demokratizacijos planas turėjo tapti vidinių jėgų, kurios „tiki daugiaetne demokratija Bosnijoje ir Hercegovinoje“¹⁸⁶, nepaisant kultūrinės priklausomybės, pasirinkimu.

2.3. Teisinis Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos lygmuo

Valstybės dimensijos, apimančios teisinę ir institucinę režimo tranzicijos pusę, demokratizacijos proceso pradžia Bosnijos ir Hercegovinos atveju teisiškai fiksuojama Daytono taikos susitarimu – 1995 m. gruodžio 14 d. Šis susitarimas, legalizavęs BiH konstituciją ir padėjęs pagrindus bendrų atstovaujančių valstybinių institucijų kūrimuisi, teisiškai įgalino demokratizacijos proceso pradžią. Kadangi priimta konstitucija žymėjo demokratizacijos pradžią *de jure*, kuri *de facto* pradėta įgyvendinti instituciniame lygmenyje tik XXI amžiuje, pirmiausia teisinio valstybės dimensijos lygmens analizė bus vykdoma per svarbiausiojo politinio teisinio dokumento – konstitucijos – tyrimą, pasitelkiant išorės ir vidaus jėgų sąveiką bei daugiakultūriškumo faktorių.

Bosnijos ir Hercegovinos konstitucija, būdama Daytono taikos susitarimo dalimi, patvirtinta šio dokumento pasirašymu 1995 m. gruodžio 14 d. Taip išorinių jėgų pasiūlyta konstitucija, kaip dalis pastangų sustabdyti pilietinį karą, įgyvendino daug naujai atsirandančio tarptautinio konstitucinio sutarimo bruožų.¹⁸⁷ BiH konstitucijos kūrimas atitrūko nuo tradicinės konstitucionalizmo kūrimo sampratos, kai pagrindinis vaidmuo atitenka valstybei, kaip visuomeninės sutarties sudarymo su valstybės piliečiais simbolis, o pats „konstitucijos kūrimo procesas atspindi tautos valią siekti sutarimo dėl valstybės ateities ir užtikrina pagarbą visuotiniams principams, tokiems, kaip žmogaus teisės ir demokratinis valdymas“¹⁸⁸. BiH konstitucijos kūrimo ir priėmimo procesas, pirma, tapo precedentu naujai – transnacionalinio konstitucionalizmo kūrimo – praktikai. Antra, tai tapo iššūkiu valstybės vidaus impulsu grįžtam demokratizacijos procesui, demokratizacijos legalizacijos ribas išplečiant už valstybės ribų – transnacionalinį lygmenį.

¹⁸⁵ International Crisis Group (ICG), Is Dayton Failing?: Bosnia Four Years After the Peace Agreement. Balkans Report No 80, Sarajevo, 1999 October 28, Rasta: <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1524>; Žiūrėta: 2009 12 31.

¹⁸⁶ Dayton Peace Agreement, Op. Cit.

¹⁸⁷ Scheppele, K.L. The Agendas of Comparative Constitutionalism. *Law & Courts*, 2003, 13(2), p. 5-22, Rasta: http://www.law.upenn.edu/cf/faculty/kscheppe/workingpapers/13Law_Cts5_2003.pdf; Žiūrėta: 2010 01 05.

¹⁸⁸ Benomar, J. Constitution-Making and Peace Building: Lessons Learned From the Constitution-Making Processes of Post-Conflict Countries. United Nations Development Programme, 2003 August, Rasta: http://es.unrol.org/doc.aspx?n=Constitution+making+and+peace+building+Report_Jamal+Benomar.doc; Žiūrėta: 2010 01 07.

2.3.1. Vidinių ir išorinių demokratizacijos jėgų sąveika konstitucionalizmo kūrimo kontekste

Bosnijos ir Hercegovinos konstitucionalizmo kūrimo procesas – išorinių jėgų įtakos rezultatas. Kaip buvo aptarta 2.1 skyriuje, vertinant BiH demokratizacijos pradžią viso Daytono taikos susitarimo kontekste, galima teigti, kad vidiniai BiH demokratizacijos impulsai – vidinių veikėjų dalyvavimas ir pastangos susitarti. Konkrečiai konstitucionalizmo kūrimo atveju vidinių jėgų dalyvavimas buvo nepakankamas, demokratijos rėmuose legalizuojant priimamą konstituciją.

Pirma, pagrindinio valstybės įstatymo priėmimo ir kūrimo iniciatore tapo ne BiH susiskaidžiusios visuomenės vidinė politinė valia, o tarptautinė bendruomenė. 1995 m. susiklosčiusi politinė situacija Bosnijoje ir Hercegovinoje neleisdžia teigti egzistuojant vidinės valstybės nevienalyčio elito ir, juo labiau, skirtingoms kultūrinėms bendruomenėms atstovaujančios gyventojų masės intencijos demokratijos principais kurti vieningą valstybę. Skirtingų kultūrinių grupių politinių partijų atstovų kompromisas buvo paremtas gaunamos naudos esančiomis aplinkybėmis apskaičiavimu ir stipriai veikiamas išorės veikėjo – tarptautinės bendruomenės, – o ne vieningos demokratiškos valstybės vizija.¹⁸⁹

Antra, kadangi BiH Konstitucija buvo taikos susitarimo dalis, jos projektą patvirtino, visą Daytono taikos susitarimą pasirašę Bosnijos ir Hercegovinos, Kroatijos Respublikos ir Jugoslavijos Federacinės Respublikos vadovai, tarpininkaujant ES, Prancūzijos, Vokietijos, Rusijos, Jungtinės Karalystės ir JAV atstovams. Taip pagrindinio įstatymo priėmimas buvo perkeltas už nacionalinės valstybės ribų – į transnacionalinį lygmenį.

Trečia, konstitucijos projektas nebuvo svarstytas ir patvirtintas Nacionalinio Bosnijos ir Hercegovinos parlamento ar regioninių parlamentų. Kartu jis nebuvo teiktas ir BiH gyventojų pritarimui referendumu. Anot R.M.Hayden, referendumo greičiausiai buvo atsisakyta dėl to, kad konstitucijos projektui, kaip ir visam Daytono taikos susitarimui, Bosnijos serbai ir kroatai nebūtų pritarę.¹⁹⁰

Bosnijos ir Hercegovinos Konstitucijos turinys taip pat atspindėjo išorinių jėgų įtaką bei atitolimą nuo vidinės konstitucionalizmo kūrimo intencijos. 1995 m. konstitucija neįtvirtino istoriškai pagrįstų valstybingumo simbolių, 1 straipsnio 6 dalyje numatydama, kad „Bosnija ir Hercegovina turės tokius simbolius, kokius priims Parlamentinė Asamblėja ir patvirtins Prezidentas“¹⁹¹. Ši nuostata kartu atspindėjo Bosnijos ir Hercegovinos istorinių simbolių – kertinės kiekvienos tautos valstybingumo dalies – stoką.

¹⁸⁹ Nation, Op. Cit., p. 194.

¹⁹⁰ Hayden, R.M. Why Political Union Cannot Be Imposed by Foreign Powers. *East European Constitutional Review*, 1998, 7(2), Rasta: <http://www1.law.nyu.edu/eecr/vol7num2/special/bosnia.html>; Žiūrėta: 2010 01 07.

¹⁹¹ Constitution of Bosnia and Herzegovina, General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, 1995, Rasta: http://www.ccBiH.ba/eng/p_stream.php?kat=518; Žiūrėta: 2009 11 17.

Kitas svarbus aspektas, kuris galimai nebūtų įtvirtintas vidinių BiH jėgų kuriamoje konstitucijoje, – valstybės padalijimas į dvi bendruomenes (ang. *entity*). Konstitucijos 1 straipsnio 3 skirsnis legalizuoja dualistinę Bosnijos ir Hercegovinos sudėtį: iš Bosnijos ir Hercegovinos Federacijos, apimančios bosnių ir kroatų gyvenamas teritorijas, ir Serbijos Respublikos, kurioje gyvena Bosnijos serbai. Taip tris kultūrinės grupės apjungianti valstybė bei *de facto* susidedanti iš trijų teritorinių darinių (1995 m. buvo įkurta tarptautinės bendruomenės vadovaujama Brcko sritis) pagrindiniame valstybės įstatyme tapo dualia. Toks padalijimas 1995 m. susiklosčiusiomis aplinkybėmis, net darant vidinio konstitucionalizmo kūrimo galimybės prielaidą, kultūrinėms BiH grupėms dėl separatistinių ambicijų būtų buvęs nepriimtas ir įmanomas tapo tik kaip išorinių jėgų įtakos konstitucionalizmo kūrimui rezultatas.

Jungtinės laikinosios komisijos (ang. *Joint Interim Commission*) įsteigimas ir jai vadovaujančio vyriausiojo įgaliotinio (ang. *High Representative*) institucijos įtvirtinimas konstitucijos 2-ojo priedo 1 straipsniu – taip pat išorinių jėgų primastos konstitucijos ženklas. Valstybės vidinėms jėgoms, sugebančioms kompromiso keliu pasiekti visiems priimtina pagrindinio įstatymo projektą, tokio pobūdžio institucija, turinti „įgaliojimus diskutuoti praktiniais Bosnijos ir Hercegovinos Konstitucijos ir Bendrojo pamatinio susitarimo bei jo priedų įgyvendinimo klausimais ir teikti rekomendacijas bei pasiūlymus“¹⁹², kuriai vadovauja išorinių jėgų skiriamas vyriausiasis įgaliotinis, būtų nelegali ir nepriimtina.

Išorinių jėgų paskubomis sukurta ir patvirtinta Bosnijos ir Hercegovinos Konstitucija, anot J.Benomar, nesiūlė „bendros ateities vieningoje valstybėje vizijos“¹⁹³. Priimtas pagrindinis įstatymas tapo nauju iššūkiu ir taip priešišškai nusiteikusioms BiH kultūrinėms grupėms.

2.3.2. 1995 m. Konstitucijos įtaka kultūrinei visuomenės diferenciacijai

Nacionalinės valstybės ribas peržengiantis konstitucionalizmo kūrimo procesas, atitolęs nuo įprastos konstitucionalizmo kūrimo kaip vidinių valstybės jėgų kompromiso paieškos praktikos, kartu atitolo ir nuo vidinių jėgų interesų. Bosnijos ir Hercegovinos konstitucija buvo kuriama remiantis principais, prieštaraujančiais Bosnijos gyventojų ar bent jau jų renkamų atstovų interesams.¹⁹⁴ Todėl pastangos Daytono taikos susitarimu ir ketvirtuoju jo priedu „Konstitucija“ kurti taikią ir vieningą Bosnijos ir Hercegovinos valstybę tapo sunkiai įgyvendinamomis ar net neįmanomomis.

Kultūrinės atskirties įtvirtinimas konstitucijoje užkoduojamas jau preambulėje. Čia trijų kultūrinių grupių atstovai – bosniai, kroatai ir serbai – įvardijami, kaip „sudedamoji tautos dalis“ ir

¹⁹² Constitution of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

¹⁹³ Benomar, Op. Cit.

¹⁹⁴ Hayden, Op. Cit.

tik tada paminimi „kiti“ ir „piliečiai“.¹⁹⁵ Taip priklausomybė vienai iš pagrindinių trijų kultūrinių grupių iškelia aukščiau visus gyventojus vienijančio pilietybės instituto.

Konstitucijos 1 straipsnio 3 skirsnis, legalizuojantis dvilypę BiH sudėtį – bosnių-kroatų ir serbų, – atitinkamai pagrindiniame valstybės įstatyme dar kartą nubrėžia kultūrinės šalies takoskyras atkartojančias ribas. Sukurtos bendruomenės yra nelygiavertės savo centralizacijos ir subvalstybingumo laipsniu. Jei Serbijos Respublika valdžios centralizacija tampa gana panaši į valstybę, Federacijoje aktualiu tampa galios tarp bosnių ir kroatų pasiskirstymo klausimas, stengiantis kuo plačiau apimti valstybines funkcijas ir biudžeto pajamas.¹⁹⁶ Taip, serbams atsiribojant ir kuriant subvalstybinį valstybingumą, kroatai ir bosniai konstitucijoje įtvirtinta valstybės struktūra supriešinami valdžios pasiskirstymo kovoje.

BiH būdinga trilypė kultūrinė diferenciacija – visų pagrindinių bendrų valstybinių institucijų sąrangos principas, įtvirtintas pagrindiniame valstybės įstatyme. Parlamentinės Asamblėjos Bendruomenių rūmus sudaro „15 atstovų: du trečdaliai iš Federacijos (penki kroatai ir penkeri bosniai) ir vienas trečdalis iš Serbijos Respublikos (penkeri serbai)“¹⁹⁷. Tuo pačiu vienai kultūrinei grupei tenkančio trečdalio principu renkami 42 Atstovų rūmų, 3 Prezidiumo, 3 Centrinio banko pirmosios Vadovaujančios tarybos nariai. Etninio identiteto lygiateisiškumo principas dirbtinai primetamas ne tik pagrindinių valstybinių institucijų sudarymo nuostatomis, bet ir jų veiklai: juo remiantis sudaromas kворumas, priimant sprendimus, kiekvienos kultūrinės grupės atstovams suteikiama veto teisė. Negana to, tiesiogiai, vadovaujantis teritorinės ir kultūrinės atskirties principu, renkami ne tik Atstovų rūmų, bet ir Prezidiumo nariai. Viena vertus, toks dirbtinis etninio lygiateisiškumo principo įtvirtinimas prieštarauja demokratinio atstovavimo nuostatomis. Nors 1995 m. etninė gyventojų sudėtis po pilietinio karo metais vykusio etninio valymo atskiruose teritoriniuose vienetuose buvo gana vienalytė, etniniu identitetu grįstas atstovavimas pažeidė likusių menkų mažumų teises bei buvo trumparegiškas tuo pačiu Daytono taikos susitarimu legalizuotu pabėgėlių repatriacijos klausimu. Kita vertus, etninio identiteto, kaip pagrindinio valstybinių institucijų sudarymo ir veiklos principo, įtvirtinimas sudarė prielaidas BiH kultūrinių grupių takoskyrų gilėjimui. Kaip pastebi F.Bieber, visa apimantis etninės priklausomybės pabrėžimas Bosnijos įstatymų leidžiamojoje ir vykdomojoje valdžioje užtikrina visų trijų nacionalinių grupių nuolatinių didelių koalicijų susidarymą.¹⁹⁸ Tai atitinkamai užkirto kelią glaudesniai tarpkultūriniam bendradarbiavimui, siekiant kompromiso, ir sudarė sąlygas besąlygiškam skirtingų etninių grupių interesų gynimui.

¹⁹⁵ Constitution of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

¹⁹⁶ Cox, Op. Cit.

¹⁹⁷ Constitution of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

¹⁹⁸ Bieber, Op. Cit.

Silpna centrinė valdžia taip pat tapo kliūtimi vieningos valstybės kūrimui. Konstitucijos 3 straipsnis, apibrėžiantis Bosnijos ir Hercegovinos ir bendruomenių institucijų atsakomybės ribas bei santykį, bendrų valstybės institucijų įtakos sferą apriboja užsienio, monetarinės ir bendrais kultūrinių grupių klausimais, tokiais kaip vienos bendruomenės ribas peržengianti kriminalinė teisė, transportavimas, oro eismo kontrolė. Anot R.M.Hayden, valstybės galių pasiskirstymo struktūra, kai bendruomenės išlaikė beveik visas vyriausybines galias, įskaitant atskiras karines pajėgas, nesudarė sąlygų pilnaverčiam valstybės gyvybingumui.¹⁹⁹ Tokia valdžios decentralizacija, ne vienydama, o atitolindama skirtingas kultūrines grupes, kliudė BiH valstybingumo kūrimuisi.

Tad tarptautinės bendruomenės pastangos sukurti visoms BiH kultūrinėms grupėms priimtina konstituciją pastūmėjo šalį tolesnės diferenciacijos link. Legalizuota kultūrinių grupių atskirtis, valdžios decentralizacija ir silpnos bendros valstybinės institucijos tenkino bendruomenių politinį elitą – pagrindines partijas. Šis konstitucijos variantas buvo joms priimtinas, kadangi bendruomenių ribose partijos išsaugojo politinę ir karinę valdžią, išvengdamos konstitucinės kontrolės. Naujoji Bosnijos ir Hercegovinos Konstitucija, ne tik netapusi nesutariančių kultūrinių grupių kompromisu ir bendru kelrodžiu, kuriant vieningą BiH, bet dar labiau „pagilinusį jų nesutarimus ir įtvirtinusi priešiškas pozicijas“²⁰⁰, tapo ne vieningą valstybės visuomenę kuriančiu, o ją ardančiu veiksnium. Vietoj vienijančio ir valstybingumą kuriančio vaidmens, 1995 m. kartu su Daytono susitarimu patvirtinta konstitucija *de facto* sukūrė atskiras kultūrinių grupių valstybes tik *de jure* egzistuojančios bendros valstybės sudėtyje. Todėl, praėjus vos keleriems metams po konstitucijos priėmimo, buvo prabilta apie konstitucinės reformos būtinybę.

2.3.3. Konstitucinės reformos projektai, jų santykis su kultūrinės diferenciacijos ir demokratizacijos procesais

Įgyvendinus pagrindinį Daytono taikos susitarimo tikslą – sumažėjus smurtui šalyje bei nusistovėjus sąlygiškai taikai tarp Bosnijos ir Hercegovinos kultūrinių grupių, akivaizdus tapo kartu su Daytono taikos susitarimu patvirtintos konstitucijos neefektyvumas, siekiant vieningos valstybės kūrimo ir demokratizacijos. 2005 m. priimta Venecijos komisijos nuomone konstitucinės situacijos Bosnijoje ir Hercegovinoje klausimais, Konstitucijos nuostatos turi būti peržiūrėtos ir konstitucinė reforma yra būtina, nes „dabartinė konstitucija nėra nei efektyvi, nei racionali, ir stokoja demokratiško turinio“²⁰¹. Esminis BiH Konstitucijos trūkumas šiame kontekste – etninės atskirties įtvirtinimas, decentralizuojantis valstybės valdymą ir neleidžiantis vystytis bendram BiH

¹⁹⁹ Hayden, Op. Cit.

²⁰⁰ Benomar, Op. Cit.

²⁰¹ Venice Commission, Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the High Representative adopted by the Venice Commission at its 62nd plenary session (Venice, 11-12 March 2005). The European Commission for Democracy through Law, CDL-AD(2005)004, Venice, 2005 March 11, Rasta: <http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD%282005%29004-e.asp>; Žiūrėta: 2010 01 20.

valstybingumui. Tai ypač akivaizdu ir aktualu tapo BiH pradėjus siekti narystės tarptautinėse organizacijose – NATO ir ES.

Konkrečių veiksmų buvo imtasi tik 2005 m. kovo mėn., kai buvo sudaryta darbo grupė, turėianti parengti konstitucinę reformą.²⁰² Konstitucinės darbo grupės siūloma BiH Konstitucijos reforma, dėl kurios buvo pasiektas politinių partijų lyderių susitarimas, apėmė penkerius konstitucijos straipsnius: 2 straipsnį „Žmogaus teisės ir pareigos“, 3 straipsnį „Bosnijos ir Hercegovinos institucijų ir bendruomenių atsakomybė ir santykis“, 4 straipsnį „Parlamentinė Asamblėja“, 5 straipsnį „Prezidiumas“ ir 5 straipsnio 4 skirsnį „Ministrų taryba“.

Siūlomas 2 straipsnio konstitucijos pataisas vertinant demokratizacijos ir kultūrinės diferenciacijos kontekste, visų pirma pastebimos pastangos mažinti kultūrinę atskirtį. Jau pirmuoju straipsnio skirsniu „bendrijų“ sąvoka keičiama „pilietybės“ institutu, teigiant, kad „visi Bosnijos ir Hercegovinos piliečiai ir gyventojai yra lygūs prieš įstatymą“²⁰³. Atribojančios „bendrijų“ sąvokos šiame straipsnyje nelieka, taip jau „Žmogaus teisių ir pareigų“ nuostatomis užtikrinant pilietybės instituto įtvirtinimą. Kita vertus, siūlomų konstitucijos 2 straipsnio pataisų negalima laikyti reikšmingomis ir vienareikšmiškai pozityviomis demokratizacijos proceso atžvilgiu. „Bendrijų“ sąvokos eliminavimas ir „pilietybės“ instituto įteisinimas žmogaus teisių bei pareigų apibrėžimo kontekste teigiamai koreliuoja su demokratizacijos procesu, kaip visų BiH gyventojų, ne tik bosnių, kroatų ir serbų, teisių ir pareigų užtikrinimas. Visgi, kaip pabrėžia Venecijos komisija, projekte numatytas labai platus ir ambicingas, tačiau miglotas, teisių sąrašas sudaro programinio stiliaus įspūdį ir realybėje nebus pritaikytas teismuose konkrečiais atvejais²⁰⁴. Pasiūlytame konstitucijos pataisų projekte žmogaus teisės ir laisvės per daug išplečiamos, ne tik jas detalizuojant, bet ir nukrypstant į institucinius aspektus, todėl dėl menkų įgyvendinimo galimybių įgyja demokratizacijos proceso stabdymo potencialą.

Konstitucijos 3 straipsnio „Bosnijos ir Hercegovinos institucijų ir bendruomenių atsakomybė ir santykis“ pataisų projektas siūlė naują valdžios pasiskirstymo tarp centrinių ir bendruomenių institucijų modelį. Projektas centrinei valstybės valdžiai priskyrė tokias svarbias naujas funkcijas, kaip „a) gynyba ir saugumas, <...> i) Bosnijos ir Hercegovinos teismas“²⁰⁵, taip,

²⁰² Į šią grupę įėjo aštuonių didžiausių BiH politinių partijų, turinčių vietas parlamente, lyderiai. Greta buvo sudarytas ir sekretoriatas, susidedantis iš JAV Taikos studijų institutą atstovaujančio ambasadoriaus Donald Hays, Daytono taikos susitarimo projekto vadovo prof. R. Bruce Hitchner, Viešosios tarptautinės teisės ir politikos grupės atstovų prof. Paul Williams ir Meghan Stewart. Sekretoriatas parengė Konstitucijos pataisų siūlymus, kuriuos pateikė į darbo grupę įtrauktiems BiH partijų lyderiams. Šiuos siūlymus aptarti darbo grupė ir sekretoriatas rinkosi 2005 m. lapkričio 12 – 14 dienomis Briuselyje ir lapkričio 19 – 20 dienomis Vašingtone. Antrajame susitikime partijų lyderiai susitarė, nors ir ne dėl visų sekretoriato siūlomų konstitucijos reformų.

²⁰³ Constitutional Working Group recommendation on revisions of the Dayton Peace Agreement, Washington, 2005 November, Rasta: <http://www.daytonproject.org>; Žiūrėta: 2010 01 23.

²⁰⁴ Venice Commission, Preliminary Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of Bosnia and Herzegovina. The European Commission for Democracy through Law, CDL(2006)027, Strasbourg, 2006 April 7, Rasta: <http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL%282006%29027-e.asp>; Žiūrėta: 2010 01 20.

²⁰⁵ Constitutional Working Group recommendation on revisions of the Dayton Peace Agreement, Op. Cit.

perleidžiant dalį 1995 m. Konstitucija bendruomenėms suteiktų funkcijų centrinėms valdžios institucijoms. Ši intencija ne tik būtų teigiamas veiksnys siekiant didesnės valdžios centralizacijos, užtikrinančios didesnes galimybes demokratizacijos procesui, bet ir per neišvengiamą glaudesnę bendradarbiavimą turėtų potencialą mažinti kultūrinių BiH grupių atskirtis bei ilgalaikėje perspektyvoje teigiamai įtakoti ir valstybingumo kūrimą. Be to, stiprios centrinės valdžios sukūrimas yra svarbus siekiant narystės tarptautinėse organizacijose, kaip galimybė vykdyti stojimo įsipareigojimus.²⁰⁶ Kita vertus, 3 straipsnio 1 skirsnio n) punktas „likusias galias nustato įstatymas“²⁰⁷ centrinės valdžios ribas išplėtė už valdymo demokratiniais principais ribų. Šis apibrėžimas centrinėms valdžios institucijoms suteiktų teisę prisiskirti sau daugiau galių nekeičiant konstitucijos, t.y., įgyja numatyto bendruomenių lygybės principo pažeidimo potencialą. Tad, nors projekte numatyta valdžios centralizacija galėtų būti kultūrinių grupių atskirties mažinimo panacėja, demokratizacijos proceso atžvilgiu jos įtaka gali veikti ne tik teigiamai.

Konstitucinės reformos projekto valdžios centralizacijos tikslas atitinkamai tapo į institucinę valstybės sąrangą orientuotą 4 straipsnio „Parlamentinė Asamblėja“, 5 straipsnio „Prezidiumas“ ir 5 straipsnio 4 skirsnio „Ministrų taryba“ ašimi. Siūlomose pataisose institutinės sąrangos pokyčius pirmiausia atspindi 4 straipsnio struktūros ir pagrindinių nuostatų kaita. 1995 m. Konstitucijoje pirmiausia legalizuojama dviejų rūmų, neišskiriant viršenybės, sistema: „Parlamentinė Asamblėja turi dvejus rūmus: Bendruomenių rūmus ir Atstovų rūmus“²⁰⁸. Konstitucinės reformos projektas suponuoja Parlamentinės Asamblėjos, kaip vienalyčio valstybės valdymo organo, darbą: „Bosnijos ir Hercegovinos valstybės įstatymų leidžiamoji galia pavedama Parlamentinei Asamblėjai“²⁰⁹. Atitinkamai siūlomose pataisose Atstovų rūmams priskiriamos platesnės galios bei funkcijos, didinamas renkamų narių skaičius nuo 42 iki 87. Tai iš esmės keičia Parlamentinės Asamblėjos rūmų santykį: nuo dviejų lygiateisių rūmų sistemos judama stipresnių Atstovų rūmų ir ribotų galių Bendruomenių rūmų link.

Renkamų parlamento rūmų vaidmens didėjimą dar labiau išryškina siūlomos konstitucijos 5 straipsnio pataisos. Jos iš esmės keičia Prezidiumo ir Ministrų tarybos institucijų sąrangą. Prezidiumo institucija, susidedanti iš trijų lygiateisių prezidentų, transformuojama į Prezidento su dviem viceprezidentų pareigybėmis instituciją. Be to, Prezidiumą siūloma rinkti ne tiesiogiai, kaip numato 1995 m. konstitucija, bet šią teisį perleisti Parlamentinei Asamblėjai. Atitinkamai siaurinamos ir Prezidento bei Prezidiumo galios, Ministrų tarybos sudarymo funkciją perleidžiant Atstovų rūmams. Tad Ministrų taryba tampa „atskaitinga ir atsakinga Bosnijos ir Hercegovinos

²⁰⁶ International Crisis Group (ICG), Ensuring Bosnia's Future: A New International Engagement Strategy. Crisis Group Europe Report No 180, 2007 February 15, Rasta: <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=4655&l=1>; Žiūrėta: 2010 03 10.

²⁰⁷ Constitutional Working Group recommendation on revisions of the Dayton Peace Agreement, Op. Cit.

²⁰⁸ Constitution of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

²⁰⁹ Constitutional Working Group recommendation on revisions of the Dayton Peace Agreement, Op. Cit.

piliečiams ir gyventojams per Parlamentinę Asamblėją²¹⁰. Tad konstitucinės reformos projektas siūlo keisti valstybės politinės santvarkos modelį į parlamentinio valdymo. Tokia metamorfozė turėtų potencialą įveikti valdžios decentralizaciją ir galėtų tapti prielaida spartesniam demokratizacijos procesui. Todėl projekte siūlomą institucinę reformą iš principo galima vertinti kaip pozityvią BiH demokratizacijos atžvilgiu.

Kitas svarbus konstitucinės reformos projekto aspektas – kultūrinės priklausomybės, kaip svarbiausio veiksnio, eliminavimas. Jau 2 straipsnyje įtvirtintas pilietybės institutas tampa pagrindinių valstybės institucijų sąrangą implikuojančiu veiksnium. Priklausomybės bosniams, serbams ar kroatams kaip centrinio sudarymo mechanizmo atsisakoma tiek Parlamentinės Asamblėjos (nelieka trečdaliai narių atstovavimo kultūrinei grupei kiekvienuose rūmuose principo, tris vietas rezervuojant „kitiems ir nacionalinėms mažumoms“²¹¹), tiek Ministrų tarybos (trečdaliai atstovavimo principas keičiamas ne tokiu griežtu „pariteto“²¹² principu) lygmenimis. Visgi Prezidiumo institucija kultūrinio atstovavimo principą išlaiko, teigiant, kad „Prezidentas ir viceprezidentai negali būti tos pačios valstybės sudedamosios dalies nariai“²¹³. Nepaisant to, siūlomas konstitucinės reformos projektas ne tik turėtų valdžios decentralizacijos įveikimo užtaisą, bet ir vienareikšmiškai taptų kultūrinių atskirčių mažėjimo galimybe ilgalaikėje perspektyvoje.

Siūlomo konstitucinės reformos projekto priėmimas buvo vertinamas, kaip „Bosnijos ir Hercegovinos kompetencija perimti likimą į savo rankas“²¹⁴. BiH politinių partijų lyderių 2005 m. lapkričio 22 d. Vašingtone pasirašytas susitarimas deklaravo supratingumą, kad „reikia stiprinti valstybines institucijas, derinant prie kitų euroatlantinės bendruomenės narių, ir ginti visų Bosnijos ir Hercegovinos piliečių teises nepriklausomai nuo etniškumo“²¹⁵. Visgi dėl konstitucinių pataisų balsuojant parlamente 2006 m. balandžio 26 d., pritrūko dviejų balsų, ir reikiamos dviejų trečdalių balsų daugumos nebuvo surinkta. Konstitucinę reformą sustabdė skirtingi kultūrinių grupių interesai. Jei bosnių partijos buvo suinteresuotos vieningos ir pilietybės institucija pagrįstos valstybės santvarkos institucionalizacija, serbai ir kroatai puoselėjo iš dalies etnine priklausomybe, iš dalies pilietybės institutu pagrįstos federacinės valstybės viziją.²¹⁶ Tad išsiskynus kultūrinių grupių atskirtis užkirto kelią Daytono taikos susitarimo kontraversiškų nuostatų pataisoms ir BiH demokratizacijos proceso progresui teisiniame lygmenyje.

Kita vertus, konstitucinės reformos rengimas demonstruoja tolesnę išorinių veikėjų įtaką Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos procesui teisiniame lygmenyje. Nepaisant akivaizdžių

²¹⁰ Constitutional Working Group recommendation on revisions of the Dayton Peace Agreement, Op. Cit.

²¹¹ Constitutional Working Group recommendation on revisions of the Dayton Peace Agreement, Op. Cit.

²¹² Constitutional Working Group recommendation on revisions of the Dayton Peace Agreement, Op. Cit.

²¹³ Constitutional Working Group recommendation on revisions of the Dayton Peace Agreement, Op. Cit.

²¹⁴ Venice Commission, 2006, Op. Cit.

²¹⁵ Agreement by Political Parties to Pursue Constitutional Reform. Washington, 2005 November 22, Rasta; http://www.daytonproject.org/PDFs/BiH_Const_Reform_Statement_English.pdf; Žiūrėta: 2010 01 21.

²¹⁶ Hitchner, 2005, Op. Cit.

pagrindinio valstybės įstatymo trūkumų, konstitucinė reforma vėlgi nebuvo vidinių jėgų iniciatyva. Nors sekretoriato narys prof. R. Bruce Hitchner tvirtino, kad spaudimo BiH politikams nei iš sekretoriato pusės, nei iš kitos valstybės vyriausybės nebuvo, argumentuodamas, kad „visiškas konsensusas dėl reformų paketo nebuvo pasiektas nei Briuselyje, nei Vašingtone, kas rodo, jog institucinės reformos procesas buvo ir išlieka Bosnijos politinių lyderių rankose“²¹⁷, faktas, jog BiH politiniai lyderiai derėjosi dėl išorės jėgų siūlomos konstitucinės reformos, liudija, kad įžengus į XXI amžių teisinės dimensijos BiH demokratizacija, nors įgavo kryptį ir pagreitį, tačiau išliko išorinių jėgų įtakoje. Tai patvirtina ir tolesnis išorinių veikėjų – ES ir JAV – spaudimas, siekiant konstitucinės BiH reformos. Po žlugusio bandymo priimti siūlomas Konstitucijos pataisus, ES ne kartą akcentavo, kad BiH negali puoselėti narystės ES vilčių, kol nebus peržiūrėta kartu su Daytono taikos susitarimu 1995 m. priimta Konstitucija.²¹⁸ Atitinkamai JAV pabrėždavo konstitucinės reformos būtinybę, kalbėdama apie BiH narystę NATO.

Pirmu adekvačiu vidaus politinių jėgų žingsniu galima laikyti tik 2009 m. sausio 26 d. pasirašytą trijų pagrindinių BiH politinių partijų susitarimą dėl konstitucinių pataisų. Visgi sutarimas, kad „Bosnija turi būti decentralizuota valstybė su trimis valdymo lygmenimis, kurių antrasis padalintas į ketverius teritorinius vienetus su atskira įstatymų leidžiamąja, vykdomąja ir teismine valdžia“²¹⁹, nebuvo nukreiptas nei į valstybinių institucijų efektyvumo didinimą, nei į šalies demokratizaciją. Jis tapo tik dar vienu kultūrinių grupių diferenciacijos matu bei vidaus ir išorės veikėjų interesų neatitikimo atspindžiu. Tad konstitucinė reforma vėl atsidūrė aklagatvyje, vidaus ir išorės veikėjams liekant prie jiems priimtinių reformos projektų.

2.4 Institucinis demokratizacijos lygmuo: Vyriausiojo įgaliotinio tarnyba

Institucinio lygmens Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijai teisinius pagrindus padėjo 1995 m. Daytono taikos susitarimas. Dviejų rūmų Parlamentinė Asamblėja, susidedanti iš Atstovų rūmų ir tiesiogiai renkamų Bendruomenių rūmų, tiesiogiai renkamas Prezidiumas – pagrindinės Daytono taikos susitarimo įteisintos nacionalinio lygmens institucijos. Tačiau greta jų legalizuotas „platus valdžios išsklaidymas tarp dviejų bendruomenių, 10 Federacijos kantonų, 149 savivaldybių ir nuo 1999 m. Brčko srities“²²⁰ taip pat įtvirtino valdžios decentralizaciją, neišvengiamai per įsišaknijusią kultūrinių grupių diferenciaciją turėjusią įtakos ir BiH institucinio lygmens demokratizacijai.

²¹⁷ Hitchner, 2005, Op. Cit.

²¹⁸ Mustajbegovic, Op. Cit.

²¹⁹ BiH Main Parties Announce New Decentralisation Agreement, *South East European Times*, 2009 January 27, Rasta: http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2009/01/27/feature-01; Žiūrėta: 2010 01 25.

²²⁰ Cox, Op. Cit.

Kitas svarbus aspektas – Daytono taikos susitarimas įteisino Vyriausiojo įgaliotinio tarnybą (ang. *Office of the High Representative*). Ši institucija, žymėjusi „tarptautinių veikėjų augantį norą tiesiogiai įtakoti vietinės valdžios kovas, pakurstytas nepasitenkinimu rinkiminiu procesu, kuris grąžino karo meto lyderius į valdžią“²²¹, – dar vienas institucinio lygmens demokratizaciją įtakojantis veiksnys. Kadangi vyriausiajam įgaliotiniui mandatas buvo suteiktas dar 1995 m., o parlamento ir Prezidiumo rinkimai surengti tik 1996 m., ši institucija ir jos įtaka BiH institucinio lygmens demokratizacijai bei visam demokratizacijos procesui kultūrinės diferenciacijos kontekste, aptariama pirmiausia, vėliau pereinant prie atskirų nacionalinio lygmens institucijų laikotarpių, kurių atskaitos ir pagrindinis vertinimo kriterijus – rinkimai, analizės.

Vyriausiojo įgaliotinio tarnyba – *ad hoc* tarptautinė institucija, atsakinga už „susitarimo baigti karą Bosnijoje ir Hercegovinoje civilinių aspektų įgyvendinimo priežiūrą“²²². Šiai institucijai mandatas buvo suteiktas Daytono taikos susitarimo 10 priedu „Susitarimas civilinio įgyvendinimo klausimais“. Vyriausiasis įgaliotinis (ang. *High Representative*) skiriamas Jungtinių Tautų Saugumo tarybos rezoliucija, Taikos įgyvendinimo tarybos (ang. *Peace Implementation Council*) Valdančiosios tarybos, susidedančios iš Japonijos, Jungtinės Karalystės, Italijos, Kanados, Prancūzijos, Rusijos, Vokietijos, ES pirmininkaujančios valstybės, Europos Komisijos ir Islamo konferencijos organizaciją atstovaujančios Turkijos atstovų, siūlymu. Tad, jei Vyriausiojo įgaliotinio tarnybos įteisinimo mechanizmas, kaip demokratijos principų atžvilgiu kvestionuojamos Daytono taikos susitarimo dalis, pažeidė piliečių įtraukimo ir dalyvavimo principą, tai šios institucijos sudarymo nuostatos visiškai atitolo nuo kuriamos demokratiškos valstybės – Bosnijos ir Hercegovinos – nacionalinio lygmens, likdamos išskirtinai tarptautinės bendruomenės teise. Atitinkamai per Vyriausiojo įgaliotinio tarnybai suteiktas teises ir funkcijas ši institucija tapo tarptautinės bendruomenės veikimo nacionaliniame lygmenyje įrankiu.

Daytono taikos susitarimo 10 priedo nuostatomis, siekiant „mobilizuoti ir, atitinkamai, koordinuoti į taikos įgyvendinimą civiliniais klausimais įsitraukusių organizacijų ir institucijų veiklą“²²³, vyriausiajam įgaliotiniui buvo suteiktos tokios abstrakčios galios, kaip taikos sureguliuavimo kontrolė ir įgyvendinimas, ryšių su Daytono taikos susitarimo pusėmis palaikymas, ataskaitų rengimas. Kartu vyriausiajam įgaliotiniui buvo pavestas Jungtinės civilinės komisijos (ang. *Joint Civilian Commission*), susidedančios iš taikos susitarimo pusių politinių atstovų, IFOR atstovo ir, vyriausiojo įgaliotinio nuomone, svarbių civilinių organizacijų ir institucijų atstovų, šaukimas ir vadovavimas jai, įvairių civilinių komisijų tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu steigimas. Šias daugiau stebėjimui ir mobilizavimui nei koordinavimui ir kontrolei tinkamas

²²¹ Cox, Op. Cit.

²²² Office of the High Representative and EU Spacial Representative, Rasta: <http://www.ohr.int/>; Žiūrėta: 2010 01 28.

²²³ Dayton Peace Agreement, Op.Cit.

priemonės papildė išskirtinę vyriausiojo įgaliotinio prerogatyvą – Daytono taikos susitarimo interpretavimas civiliniais taikos įgyvendinimo klausimais.

Visgi keleri vyriausiojo įgaliotinio tarnybos darbo metai parodė, kad šios institucijos turimos galios yra nepakankamos įveikti BiH kultūrinių grupių diferenciaciją. Kaip teigia G.Dempsey, susidūrę su išsiskynusios etninės atskirties ir neapykantos faktu, Vakarai vis daugiau ėmėsi savivalės ir nedemokratiškų priemonių, siekdami priversti Bosnijos kroatus, serbus ir musulmonus gyventi valdomiems vienos fiktyvios vyriausybės.²²⁴ 1997 m. gruodį vykusio Taikos įgyvendinimo tarybos susitikimo Bonoje metu Vyriausiojo įgaliotinio tarnybos galios buvo išplėstos. Papildžius Daytono taikos susitarimo 10 priedą, vyriausiajam įgaliotiniui buvo suteikta teisė atleisti iš pareigų viešus BiH pareigūnus ir priimti reikiamus įstatymus, jei įstatymų leidžiamieji organai to nepadaro. Įgydama įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją galias, Vyriausiojo įgaliotinio tarnyba tapo įtakingiausia institucija BiH ir vienintele, kurios įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji galios nebuvo atskirtos.²²⁵ Taip, būdama išskirtinai išorinių veikėjų institucija savo prigimtimi, 1997 m. Vyriausiojo įgaliotinio tarnyba tapo tarptautinės bendruomenės mechanizmu ne tik kurti ir įgyvendinti taiką Bosnijoje ir Hercegovinoje, bet ir plačiausiu įmanomu mastu kištis į valstybės vidaus klausimus, taip pažeidžiant esminius demokratijos principus. Naują įtakos įrankį Bosnijos ir Hercegovinos vidinėms politinėms jėgoms Vyriausiojo įgaliotinio tarnyba įgavo 2002 m., kai ES Bendrųjų reikalų taryba vyriausiąjį įgaliotinį paskyrė ES specialiuoju atstovu BiH. Taip per ES teikiamas ataskaitas ir rekomendacijas vyriausiojo įgaliotinio institucija tapo ir lemiamu galimos BiH narystės ES veiksnium.

Taigi, pirma, 1995 m. Daytono taikos susitarimas legalizavo išorinių jėgų instituciją, turinčią priemones įtakoti vidaus jėgas. Antra, 1997 m. išplėstos Vyriausiojo įgaliotinio tarnybos galios leido ne tik įtakoti, bet ir formuoti vidaus politiką. Trečia, 2000 m., vyriausiajam įgaliotiniui tapus ES specialiuoju atstovu, ši institucija įgavo potencialą lemti ir BiH užsienio politikos kryptį bei išorinius santykius. Atitinkamai, kaip teigia R.M.Hayden, „vyriausiojo įgaliotinio pasirinktas „demokratijos“ skatinimo Bosnijoje metodas iš prigimties buvo diktatūra“²²⁶. Tai leidžia teigti, kad XX amžiaus 10-ojo dešimtmečio pabaiga buvo paženklinta išorinių jėgų pastangomis įtakoti BiH vidaus politiką per Vyriausiojo įgaliotinio tarnybą, o plečiamos institucijos galios šias pastangas realizavo. Todėl, viena vertus, šios priemonės išorinėms jėgoms leido užtikrinti padėties stabilizavimą ir taikos palaikymą – pagrindines prielaidas demokratizacijos procesui. Kita vertus, to siekiama buvo nedemokratiškais metodais, kas užkirto kelią Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijai XX amžiaus pabaigoje.

²²⁴ Dempsey, Op. Cit.

²²⁵ Bieber, Op. Cit.

²²⁶ Hayden, Op. Cit.

2.5. 1996 – 2000 m. Parlamentinės Asamblėjos ir Prezidiumo rinkimai

XX amžiaus pabaigą ženklino treji visuotiniai nacionalinio lygmens Bosnijos ir Hercegovinos institucijų rinkimai: 1996 m., 1998 m. ir 2000 m. Nei vieni iš šių rinkimų tarptautinių stebėtojų nebuvo pripažinti kaip atitinkantys demokratiškų rinkimų principus. Visgi tam tikra pažanga buvo fiksuojama nuo teigimo, kad rinkimus „sunku įvertinti <...> remiantis terminu „laisvi ir teisingi“ kaip jis įprastai yra suprantamas“²²⁷ 1996 m., iki pastebėjimo, kad, nepaisant nemažo rinkimų metu iškilusių problemų kiekio, „daug rinkimų aspektų rodo pažangą“²²⁸ 1998 m., ir ESBO misijos Bosnijoje ir Hercegovinoje vadovo Robert Barry konstatavimo, kad „rinkimai atspindi tikrą demokratijos sėkmę Bosnijoje ir Hercegovinoje“²²⁹ 2000 m. Ši pažanga, viena vertus, leidžia fiksuoti vis platesnį demokratinių principų įgyvendinimą rinkiminio proceso metu ir, atitinkamai, demokratizacijos pažangą. Kita vertus, bendra XX amžiaus pabaigos politinė situacija BiH, įvertinant ir išorinių jėgų įtaką, neatspindi teigiamos valstybės demokratizacijos krypties. Visgi 1996 m., 1998 m. ir 2000 m. nacionalinių rinkimų aptarimas yra būtinas kaip XXI amžiuje prasidėjusios realios BiH demokratizacijos kontekstas, atskleidžiantis vėlesnės kultūrinės fragmentacijos raidą.

1995 m. Daytono taikos susitarimas, kartu su valstybės konstitucionalizmo ir institucionalizmo pamatais padėjęs pagrindus Bosnijos ir Hercegovinos rinkiminiam procesui, numatė pirmųjų rinkimų datą: „per šešerius mėnesius nuo [Daytono taikos] susitarimo įsigaliojimo datos arba, jei ESBO nusprendžia, kad atidėjimas yra būtinas, ne vėliau nei per devynerius mėnesius“²³⁰. Šių rinkimų surengimui Daytono taikos susitarimu ESBO buvo suteiktas mandatas. Pasinaudojus ESBO suteikta teise atidėti pirmuosius po pilietinio karo nacionalinius rinkimus, jie buvo surengti 1996 m. rugsėjo 14 d. Visgi rinkimų atidėjimas neužtikrino Daytono taikos susitarimo numatytų sąlygų laisviems ir teisingiems rinkimams įgyvendinimo, tačiau, kaip teigė ši faktą konstatavęs 1996 m. ESBO pirmininkaujantis Šveicarijos Konfederacijos Užsienio reikalų Federalinio departamento vadovas Flavio Cotti, kuriam buvo suteiktas mandatas įvertinti situaciją BiH, „atsižvelgdamas į kitus svarbius faktorius, nepaisant to, patvirtinu, kad rinkimai turi būti surengti“²³¹. Tad rinkimai, surengti vadovaujantis nuostata, kad geriau bet kokie rinkimai nei jokių, jau iš anksto nepretendavo į demokratiškų kriterijų įgyvendinimą.

²²⁷ OSCE, Statement: The Elections in Bosnia and Herzegovina, 14 September 1996. Preliminary Statement of the Co-ordination for International Monitoring (CIM). Office of the Co-ordination for International Monitoring, 1996 October 14, Rasta: <http://www.osce.org/odihr-elections/14431.html>; Žiūrėta: 2009 12 08.

²²⁸ OSCE, Report: Bosnia and Herzegovina Elections 1998 12 – 13 September. Office for Democratic Institutions and Human Rights, 1998 October 13, Rasta: <http://www.osce.org/odihr-elections/14428.html>; Žiūrėta: 2009 12 08.

²²⁹ Barber, L. OSCE Support to Elections in BiH. SFOR Informer Online, 2000 November 22, Rasta: <http://www.nato.int/sfor/indexinf/101/s101p04a/t0011224a.htm>; Žiūrėta: 2010 02 02.

²³⁰ Dayton Peace Agreement, Op.Cit.

²³¹ Cotti, F. The OSCE's Increasing Responsibilities in European Security. *Nato Review*, Webedition, 1996, 44(6), Rasta: <http://www.nato.int/docu/review/1996/9606-2.htm>; Žiūrėta: 2010 02 01.

BiH demokratizaciją vertinant kultūrinės diferenciacijos kontekste, viena svarbi aplinkybė, dėl kurios tiesioginės demokratijos momentas daugiau nebuvo atidėliojamas, – tarptautinė bendruomenė tikėjosi, kad pirmieji nacionalinio lygmens rinkimai, surengti pagal naują BiH Konstituciją, taps kultūrinių grupių atskirčių mažėjimo impulsu. Tai užtikrinti turėjo per pilietinį karą gyvenamąją vietą pakeitę BiH gyventojai. Kaip nustato Daytono taikos susitarimo 3 priedo 4 straipsnis „Rinkimų teisė“, po 1991 m. gyvenamąją vietą pakeitę rinkėjai turi teisę asmeniškai ar neakivaizdžiai balsuoti 1991 m. gyventoje savivaldybėje arba savo preferencijas išreikšti bet kurioje savivaldybėje, prieš tai informavę rinkimų komisiją.²³² Ši formulė turėjo užtikrinti mažumų balsus skirtingose BiH bendruomenėse. Visgi, kaip parodė 1996 m. rinkimų rezultatai, ji nepasiteisino.

1996 m. rugsėjo 14 d. surengti nacionaliniai parlamento ir Prezidiumo rinkimai persidengė su subvalstybiniais lygmenimis²³³. Tai užtikrino gana aukštą rinkėjų aktyvumą (82,6 proc.), tačiau jis, kitaip nei tikėtasi, netapo kultūrinės integracijos pradžia. Priešingai, kaip rodo rinkimų rezultatai²³⁴, BiH kultūrinių grupių identitetas buvo pirminis veiksnys, apsprendęs rinkėjų preferencijas. Tad pirmieji rinkimai po pilietinio karo ne tik nebuvo demokratiški, bet ir netapo žingsniu kultūrinės BiH integracijos link.

Artėjant antriesiems Parlamentinės Asamblėjos ir Prezidiumo rinkimams, kuriuos rengti buvo numatyta 1998 m., situacija Bosnijoje ir Hercegovinoje nebuvo pasikeitusi. Atsižvelgiant į tai, 1997 m. gruodžio 9 – 10 d. Bonoje vykusio Taikos įgyvendinimo tarybos susitikimo metu buvo nuspręsta, kad „ESBO priežiūra išlieka esminė, norint užtikrinti 1998 m. rinkimų laisvę ir teisingumą. Todėl prašoma ESBO atitinkamai išplėsti misijos Bosnijoje ir Hercegovinoje mandatą“²³⁵. Naudodamasi suteikta teise ir pareiga, ESBO ėmėsi griežtų priemonių, nukreiptų prieš etninių grupių stipriausių partijų neribotą valdžią, siekdama užtikrinti kuo platesnį demokratinių principų įgyvendinimą rinkimų metu. Pirma, ESBO sudaryta Rinkimų apeliacinė subkomisija (angl. *Election Appeals Sub-Commission*) pradėjo braukti kandidatus iš partijų rinkiminių sąrašų. Rinkimų „Taisyklės ir nuostatos“, kurias parengė remiantis Daytono taikos susitarimu suteiktu mandatu ESBO sudaryta Laikinoji rinkiminė komisija, suteikė Rinkimų apeliacinei subkomisijai

²³² Dayton Peace Agreement, Op.Cit.

²³³ Iš viso buvo renkamos penkerios skirtingų valstybinių lygmenų institucijos: BiH parlamentas, serbų vykdomoji valdžia, Serbijos bei Bosnijos ir Hercegovinos Federacijos įstatymų leidžiamosios valdžios, Bosnijos ir Hercegovinos Federacijos kantonų asamblėjos.

²³⁴ Parlamentinės Asamblėjos Atstovų rūmų rinkimuose Bosnijos ir Hercegovinos Federacijoje daugiausia balsų gavo bosnių partija SDA ir kroatų partija HDZ (atitinkamai 54,4 ir 23,4 proc. balsų), o serbai palaikė pagrindinę serbų partiją – SDS surinko 54,4 proc. balsų. Prezidiumo rinkimuose, kuriuose kiekviena kultūrinė grupė rinko savo atstovą, dar labiau ryškėjo trijų pagrindinių partijų įsitvirtinimas. Bosniai balsavo už SDA atstovą, 80 proc. balsų dauguma išrinkdami Alija Izetbegovic, kroatai 88,7 proc. dauguma palaikė HDZ kandidatą Kresimir Zubak, o serbai 67,3 proc. balsų dauguma nubalsavo už SDS kandidatą Momcilo Krajisnik. (Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Rasta: <http://www.izbori.ba/eng/>; Žiūrėta: 2010 01 05).

²³⁵ Peace Implementation Council, Bosnia and Herzegovina 1998: Self-sustaining Structures. PIC Main Meeting, Bonn, 1997 December 10, Rasta: http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=5183; Žiūrėta 2010 01 31.

teisę „uždrausti politinei partijai dalyvauti rinkimuose, atimti iš partijos leidimą dalyvauti rinkimuose, pašalinti kandidatą iš partinio sąrašo ar nepriklausomą kandidatą iš rinkiminio sąrašo „Bendrojo pamatinio susitarimo dėl taikos Bosnijoje ir Hercegovinoje“ arba „Taisyklių ir nuostatų“ nustatytų principų pažeidimo atveju“²³⁶. Vadovaujantis šia teise, iš sąrašų buvo išbraukti 42 kandidatai. Antra, atkreiptas dėmesys į gyventojų informavimo priemones. Žiniasklaida visose kultūrinėse grupėse buvo kontroliuojama pagrindinių politinių partijų. Todėl objektyvus gyventojų informavimas ir alternatyvių informacijos šaltinių užtikrinimas tapo vienu iš tarptautinės bendruomenės tikslų, turėjusių ne tik įgyvendinti gyventojų informuotumo demokratijos principą, bet ir užtikrinti BiH valstybingumo kūrimą, ilgalaikėje perspektyvoje vedantį prie kultūrinių takoskyrų mažėjimo. Tai užtikrinti turėjo tarptautinėmis lėšomis įsteigta televizija *Open Broadcast Network*, tarptautiniai inspektoriai kultūrinių grupių televizijų stotyse ir įkurta nepriklausoma žiniasklaidos komisija. Trečia, buvo pakeista ESBO politika finansiniais klausimais. Viena vertus, buvo atsisakyta paramos partijoms grynais pinigais, siūlant pagalbą natūra. Kita vertus, iš partijų pareikalauta finansinių ataskaitų, siekiant pajamų ir jų šaltinių skaidrumo. Visos šios priemonės lėmė reliatyvią rinkimų demokratiškumo pažangą, lyginant su 1996 m. rinkimais. Vis dėlto nacionalinių rinkimų pokyčiai, kurie buvo sveikinami kaip BiH demokratizacijos proceso pažanga, iš tiesų buvo ne demokratijos suklestėjimas, o tarptautinės bendruomenės įtakos rezultatas. Kaip teigiama ICG ataskaitoje, realybėje Bosnijos demokratija tebuvo imitacija.²³⁷ Tuo tarpu išorinių jėgų nesėkmė ne tik demokratizacijos, bet ir kultūrinės integracijos srityje, rodo 1998 m. rinkimų rezultatai.

1998 m. rugsėjo 12 – 13 dienomis vykę rinkimai, nors, kaip ir 1996 m., buvo rengiami ne tik į nacionalinio, bet ir subnacionalinio lygmens institucijas, sulaukė mažesnio rinkėjų aktyvumo: savo nuomonės išreikšti atėjo 70 proc. rinkėjų. Visgi, kaip ir 1996 m., svarbiausias rinkėjo prioritetus lėmęs veiksnys – kultūrinė identifikacija. Negana to, kad bosniai, serbai ir kroatai balsavo už etniškumą atitinkančias partijas, greta ėmė ryškėti kita tendencija – balsavimas už pagrindines didžiausias partijas. Daugiausia balsų vėlgi surinko²³⁸ HDZ (14 proc.), SDS (10 proc.) ir į Koaliciją už vieningą ir demokratišką Bosniją (ang. *Coalition for a Single and Democratic Bosnia-Herzegovina* – KCD) įsijungusi SDA (40 proc.). Tai rodė stiprų didžiųjų partijų monopolio įsigalėjimą ir atspindėjo BiH demokratiškumo realybę. Nuo demokratinių principų nutolusi visuotinė partinė kontrolė ne tik buvo pagrindinė kultūrinės diferenciacijos ašis, bet ir neleido veikti demokratijoms, ypač jaunoms, būdingai politinei švytuoklei.

Nepavykus BiH politinėms jėgoms susitarti dėl naujo Rinkimų įstatymo priėmimo, 2000 m.

²³⁶ Rules and Regulations, OSCE – Mission to Bosnia and Herzegovina Provisional Election Commission, 1996 July 16, Rasta: http://aceproject.org/main/samples/em/emx_1006.pdf; Žiūrėta: 2010 02 03.

²³⁷ ICG (1998), Op. Cit.

²³⁸ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

gegužės 24 d. Taikos įgyvendinimo taryba savo deklaracija patvirtino naujų rinkimų datą – 2000 m. lapkričio 11 d. – ir dar kartą pratęsė ESBO mandatą, pavesdama surengti šiuos rinkimus. Deklaracijoje buvo išsakytas griežtas reikalavimas, kad „BiH valdžia privalo priimti ir įgyvendinti Rinkimų įstatymą, atitinkantį ankstesnių Taikos įgyvendinimo tarybos priimtų deklaracijų standartus“²³⁹. Todėl 2000 m. nacionaliniai rinkimai – paskutiniai rinkimai rengiami ir kontroliuojami ESBO misijos Bosnijoje ir Hercegovinoje sudaryto Laikinojo rinkiminio komiteto. Visgi tai įvyko ne demokratizacijos pažangos, o tarptautinės bendruomenės spaudimo BiH politinėms jėgoms perimti rinkiminio proceso organizavimą ir valdymą į savo rankas dėka.

Bosnijos ir Hercegovinos 2000 m. nacionalinius rinkimus vertinti vienareikšmiškai neįmanoma. Rinkiminis procesas leidžia konstatuoti pažangą, kadangi buvo įgyvendinta daugiau demokratijos principų. Be to, nors rinkėjų aktyvumas buvo mažesnis nei ankstesnių rinkimų metu (64 proc.)²⁴⁰, rinkimų rezultatai, atrodytų, taip pat rodo optimistišką demokratizacijos proceso perspektyvą. Skirtingai nuo 1996 m. ir 1998 m. rinkimų, trys stipriausios atskirų kultūrinių grupių politinės jėgos nesurinko daugumos balsų: jei serbai ir kroatai rėmė tas pačias partijas (SDS ir HDZ atitinkamai gavo po 5 ir 6 vietas Parlamentinėje Asamblėjoje), bosnių balsai pasiskirstė tarp nacionalistinių, centrinių ir kairiųjų partijų. Didžiausią paramą pelnusi kairioji Socialdemokratų partija (SDP) gavo 9, SDA – 8, o centrinė Bosnijos-Hercegovinos partija (SBiH) – 5 vietas. Todėl tokie rinkimų rezultatai ne tik buvo aliuzija į kultūrinių grupių partijų monopolio praradimą bent vienos kultūrinės grupės mastu, bet ir teikė vilčių, kad politinių jėgų rokiruotė Parlamentinėje Asamblėjoje pagaliau užtikrins Rinkimų įstatymo priėmimą ir kartu pradės įgyvendinti BiH demokratizacijos procesą ne tik *de jure*, bet ir *de facto*.

Kita vertus, vertinant ne tik 2000 m. rinkimų procesą ir rezultatus, bet ir visą politinį kontekstą, šių rinkimų demokratiškumas tampa kvestionuojamu. Pirma, rinkimai buvo ne tik, kaip ir ankstesnieji, rengiami ir kontroliuojami išorinių jėgų, bet ir veikiami išaugusio išorinių veikėjų spaudimo, kuriuo buvo siekiama pakreipti BiH politinę raidą išorinėms jėgoms palankia linkme. Todėl demokratijos BiH iš esmės buvo siekiama nedemokratiškomis priemonėmis – atmetant vidinių jėgų poreikius ir interesus.

Antra, 2000 m. rinkimų demokratiškumą temdė rinkiminė kampanija, kuri, anot rinkimų kampanijas stebėjusių ir vertinusių NVO „Rinkimai 2000“ (ang. *Elections 2000*) ir Helsinkio komiteto žmogaus teisėms Bosnijoje ir Hercegovinoje (ang. *Helsinki Committee for Human Rights in Bosnia and Herzegovina*), buvo „nešvariausia kampanija nuo daugiapartinių rinkimų šioje šalyje

²³⁹ Declaration of the Peace Implementation Council, Brussels, PIC Main Meeting, 2000 May 24, Rasta: http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=5200; Žiūrėta: 2010 02 04.

²⁴⁰ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

pradžios²⁴¹. Toks vertinimas buvo grindžiamas nepriimtiniu atskirų kultūrinių grupių partijų – HDZ, SDA ir SDS – elgesiu, juodinant oponentus, skleidžiant melagingą informaciją, ir išskirtiniu religinių figūrų įsitraukimu, taip pat remiant šias partijas.

Trečia, abejones rinkimų demokratiškumu ir apskritai legalumu kelia kroatų HDZ partijos rengiamas referendumas. Lygiagrečiai nacionaliniams rinkimams 2000 m. lapkričio 11 d. vykęs referendumas buvo orientuotas į didesnės kroatų bendruomenės autonomijos reikalavimą. Referendumo klausimas „Ar kroatai turėtų turėti savo politines, švietimo, mokslo, kultūros ir kitas institucijas Bosnijos ir Hercegovinos teritorijoje?“²⁴², nors ir būdamas HDZ rinkiminės kampanijos dalimi, sulaukė 99 proc. balsavusiųjų paramos, kai rinkėjų aktyvumas buvo 70 proc. ESBO kaip ir vyriausiasis įgaliotinis Robert Barry HDZ deklaraciją atmetė, tvirtindamas, kad ji „prieštarauja nacionalinei lygybei prieš įstatymą ir ardo pamatus, grindžiančius Bosnijos ir Hercegovinos Federaciją bei Bosnijos ir Hercegovinos valstybę“²⁴³. Visgi referendumo rezultatai ir kroatų partijų kaltinimai ESBO neteisėtai pakeitus rinkimų taisykles, kai rinkėjams buvo suteiktas pasirinkimas balsuoti už atitinkamos kultūrinės grupės atstovus ar ne, tapo iššūkiu tarptautinės bendruomenės vykdomai politikai ir 2000 m. rinkimų demokratiškumui.

Tad, jei 2000 m. lapkričio 11 d. rinkiminis procesas ir rinkimų rezultatai iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad gali būti laikomi demokratizacijos ir kultūrinės integracijos pažanga, rinkimų konteksto analizė tai paneigia. 2000 m. rinkimai ne tik nebuvo demokratiškesni už ankstesnius, juos ženklino gilėjanti kultūrinių grupių diferenciacija ir net separatistinės nuotaikos.

2.5.1. 1996 – 2000 m. pagrindiniai vidiniai politiniai veikėjai: jų santykis su išoriniais veikėjais ir demokratizacijos procesu

Pasibaigus pilietiniam karui ir 1995 m. pasirašius Daytono taikos susitarimą, XX amžiaus pabaigoje dominavo tos pačios vidinės politinės jėgos, kurios buvo atsakingos tiek už Bosnijos ir Hercegovinos nepriklausomybės paskelbimą, tiek už pilietinio karo kilimą, tiek vaidino svarbų vaidmenį (nebūtinai teigiamą), siekiant jo baigties: bosnių Demokratinio darbo musulmonų partija (SDA), Kroatų demokratijos sąjunga (HDZ) ir Serbų demokratinė partija (SDS).

Demokratinio darbo musulmonų partija buvo įkurta 1990 m. gegužės 26 d. vykusiame steigiamajame susirinkime. Priimtoje deklaracijoje pabrėždama suinteresuotumą „išsaugoti Bosniją ir Hercegoviną kaip musulmonų, serbų ir kroatų federaciją“²⁴⁴, ši partija įgijo potencialą sulaukti ne

²⁴¹ Dizdarevic, S. The dirtiest Campaign so Far. Helsinki Committee for Human Rights in Bosnia and Herzegovina, Press Release, 2000 November 8, Rasta: <http://www.BiH-hchr.org/Statements/e08-11-00.htm>; Žiūrėta: 2010 02 05.

²⁴² Bieber, F. Croat Self-government in Bosnia – a Challenge for Dayton? Europea Centre for Minority Issues, ECMI Brief No 5, 2001, Rasta: http://www.ecmi.de/download/brief_5.pdf; Žiūrėta: 2010 02 05.

²⁴³ Kampschorr, B. HDZ Protesting Election Regulations. *Central Europe Review*, 2000, 2(37), Rasta: <http://www.ce-review.org/00/37/bosnianews37.html>; Žiūrėta: 2010 02 05.

²⁴⁴ Stranka demokratske akcije, Rasta: <http://www.sda.ba/>; Žiūrėta: 2010 02 07.

tik bosnių, bet ir separatistinėms intencijoms nepritariančių serbų ir kroatų paramos. Visgi siekis kurti musulmonų religijos nuostatomis pagrįstą valstybę, kurioje pagrindinis vaidmuo tenka bosniams, konfrontavo su kitų kultūrinių grupių ambicijomis. Atitinkamai visiškai SDA siekių neatitiko ir Daytono taikos susitarimas. Viena vertus, jis buvo išeitis siekiant bendros valstybės su serbais ir kroatais, taip palaužiant jų separatistinius tikslus. Kita vertus, SDA netenkino Daytono taikos susitarimo įtvirtintas valstybės decentralizacijos lygmuo. Iš čia kilo ir SDA bei išorinių veikėjų interesų skirtumai: SDA vieningos BiH vizijos neatitiko išorinių jėgų siūlomas valstybės projektas. Šis nepasitenkinimas persmelkė XX amžiaus pabaigos BiH nacionalinių rinkimų SDA politines nuostatas, nukreiptas į radikalias Daytono taikos susitarimo įtvirtintos valstybinės santvarkos reformas. Kaip teigia Nikolaos Tzifakis, nepaisant bosnių kovos už vieningą Bosniją, pirmenybės teikimas radikaliai valstybės politinių struktūrų reorganizacijai prieštaravo tarptautinės bendruomenės požiūriui tai daryti laipsniškai ir atitiko serbų ir kroatų interesus.²⁴⁵ Kita vertus, SDA vieningos BiH vizija ir dominavimo siekis prasilenkė ir su BiH demokratizacijos procesu. Tad vedama išskirtinai vienos kultūrinės grupės tikslų, ši partija ne tik neįgyvendino išorinių veikėjų interesų, bet ir nesiūlė veiksmingos valstybės demokratizacijos programos.

1990 m. rugpjūčio 18 d. įkurta Kroatų demokratijos sąjunga taip pat buvo grindžiama nuostatomis, orientuotomis į vienos kultūrinės grupės interesus. Be to, nuo SDA šią partiją skyrė ne tik etninė, bet ir religinė priklausomybė. Tai akcentuojama partijos orientacijos apibrėžime, teigiant, kad „programos nuostatos yra pagrįstos demokratijos ir krikščioniškos civilizacijos principais ir kitomis, kroatų tautos tradicijas atitinkančiomis vertybėmis“²⁴⁶. Kita vertus, partija nuo pat pradžių buvo savotiška Kroatijos HDZ, įkūrimo metu vadovaujamos prezidento Franjo Tudjman, atšaka.²⁴⁷ Tai leido išorės veikėjui – Kroatijai – vykdyti sau palankią politiką: skatinant BiH HDZ separatistines idėjas siekti kroatų gyvenamos BiH teritorijos dalies prisijungimo prie Kroatijos. Šis planas, kaip F.Tudjman programos „Didžioji Kroatija“ dalis, buvo įgyvendinamas per Kroatijos prezidento siekį Bosnijoje ir Hercegovinoje surengti referendumą dėl prisijungimo prie Kroatijos.²⁴⁸ Nors kilęs pilietinis karas ir po to pasirašytas Daytono taikos susitarimas išsaugojo BiH kroatų BiH sudėtyje, didesnės nepriklausomybės ar net separatistinės intencijos buvo visos HDZ XX amžiaus pabaigoje vykdomos politikos dalis. Pirma, Daytono taikos susitarimas buvo neatmestas HDZ tik dėl pilietinio karo metu susiklosčiusiomis aplinkybėmis priimtino BiH kroatų nepriklausomybės laipsnio. Antra, per penkerius metus didesnės nepriklausomybės eskalacija tolydžio augo, kol kulminaciją pasiekė 2000 m. nacionalinių rinkimų

²⁴⁵ Tzifakis, Op. Cit.

²⁴⁶ Hrvatska Demokratska Zajednica BiH, Rasta: <http://www.hdzbih.org/>; Žiūrėta: 2010 02 09.

²⁴⁷ Nation, Op. Cit. p. 184.

²⁴⁸ Sudetic, Ch. Evolution in Europe: Zagreb Journal; As Croatia Goes, Will All Yugoslavia? *The New York Times*, 1990 May 5, Rasta: <http://www.nytimes.com/1990/05/05/world/evolution-in-europe-zagreb-journal-as-croatia-goes-will-all-yugoslavia.html?pagewanted=all>; Žiūrėta: 2010 02 09.

metu, kai buvo surengtas referendumas dėl didesnės Bosnijos ir Hercegovinos Federacijos decentralizacijos. Visgi, 1999 m. mirus Kroatijos prezidentui F.Tudjman, o tuometiniam prezidentui Stipe Mesic pareiškus, kad „Bosnijos kroatai savo teises turi įgyvendinti per Bosnijos valstybines institucijas, o ne per Kroatiją“²⁴⁹, tapo akivaizdu, kad HDZ prarado pagrindinio išorės veikėjo – Kroatijos – paramą. Tuo tarpu likusi tarptautinė bendruomenė tolydžio didino HDZ spaudimą laikytis Daytono taikos susitarimo nuostatų bei grasino partijai bausmėmis už atvirus partijos lyderio Ante Jelavic pareiškimus, kad jis daugiau nepripažįsta Vakarų valdžios. Tad HDZ veikla rodo, kad šios partijos siekiai, iki 1999 m. sutapę su vienintelio išorės veikėjo – Kroatijos – interesais, neatitiko nei BiH demokratizacijos krypties, nei kitų išorės veikėjų politikos vektorius.

Trečioji vidinė politinė jėga, vaidinusi svarbų vaidmenį XX amžiaus pabaigos Bosnijos ir Hercegovinos politiniame gyvenime, – Serbų demokratinė partija. 1990 m. liepos 12 d. įkurta partija, „suvokiant, kad serbų tautybės klausimas kartu yra ir demokratijos klausimas bei serbų išlikimo klausimas regione“²⁵⁰, nuo pradžių akcentavo vienos kultūrinės grupės interesus ir ne visai demokratizacijos kryptį atitinkančias separatistines idėjas. S.Miloševićiaus propaguojama „didžiosios Serbijos“ nacionalistinė ideologija buvo vienas iš esminių SDS įkūrimo veiksmų ir pagrindinė veiklos gairė. Taip ši vidinė politinė jėga tapo išorinės jėgos – Serbijos – įrankiu Bosnijoje ir Hercegovinoje. Būtent SDS tenka didžiausia atsakomybė už pilietinio karo kilimą BiH 1992 m. Atitinkamai, nors Daytono taikos susitarimas neleido įgyvendinti pagrindinio SDS siekio – serbų gyvenamas BiH teritorijas prijungti prie Serbijos, – susitarime užfiksuotas aukštas valstybės decentralizacijos laipsnis ir gana autonomiška Serbijos Respublika BiH sudėtyje tapo priimtiniu kompromisu ir šiai partijai. Visgi po Daytono taikos susitarimo pasirašymo XX amžiaus pabaigoje SDS išlaikė tą pačią kryptį. Nors partijos įkūrėjas Radovan Karadzic buvo priverstas pasitraukti iš Serbijos Respublikos prezidento posto, reali jo įtaka išliko. R.Karadzic ir jo bendražygiai buvo vidinė jėga „galinti kontroliuoti visas visuomenės veiklas, konkrečiai, žiniasklaidą, ekonomiką, policiją ir net humanitarinės pagalbos paskirstymą“²⁵¹. Tad iš esmės su vieno išorinio veikėjo – Serbijos – interesais sutampanti SDS veikla taip pat neatitiko likusios tarptautinės bendruomenės interesų ir demokratizacijos krypties.

Nors visos didžiosios kultūrinių grupių partijos, iš esmės formavusios XX amžiaus pabaigos Bosnijos ir Hercegovinos politiką bei lėmusios jos ateitį, savo pavadinime turėjo žodį „demokratinė“, tai tebuvo vienintelis ryšys su demokratija ir demokratizacijos procesu. Kartu šių partijų siekiai ir vykdoma politika prasilenkė su tarptautinės bendruomenės interesais, atskirais

²⁴⁹ Piatt, G. Croats in Bosnia Seeking Autonomy. *Global Security*, 2000 November 10, Rasta: <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2000/11/war-001110-eubih3.htm>; Žiūrėta: 2010 02 09.

²⁵⁰ Српска демократска странка, Rasta: <http://www.sdsrs.com/>; Žiūrėta: 2010 02 10.

²⁵¹ International Crisis Group (ICG), Inside Radovan's Republika: The Struggle for Power in Republika Srpska. Bosnia Report, , 1996 July 11, Rasta: http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:1604; Žiūrėta: 2010 02 10.

HDZ ir SDS atvejais sutapdama su dviejų išorinių veikėjų – atitinkamai Kroatijos ir Serbijos – tikslais. Visgi 2000 m. rinkimai, nors ir nepripažinti atitinkančiais demokratiškų rinkimų principus, ženklino bent vienos BiH kultūrinės grupės – bosnių – elektorato preferencijų lūžį. Būtent paskutiniuosiuose XX amžiaus nacionaliniuose rinkimuose daugiausia balsų musulmoniškasis elektoratas atidavė ne visą dešimtmetį politiką formavusiai SDA, o opozicinei Socialinės demokratijos partijai (ang. *Social Democratic Party* – SDP).

Socialinės demokratijos partija, pabrėždama ryšius su 1909 m. įkurta Bosnijos ir Hercegovinos socialdemokratų partija ir akcentuodama „demokratinės visuomenės ir valstybės kūrimo, remiantis socialinio teisingumo ir lygybės, solidarumo ir atsakomybės už kitus principais,²⁵² tikslus, pristatė BiH kultūrinės diferenciacijos atžvilgiu neutraliausią valstybės viziją. 2000 m. rinkimuose tai buvo vienintelė didelė partija, iškėlusi savo kandidatus visuose trijuose skirtingų kultūrinių grupių gyvenamuose BiH regionuose. Savo rinkiminėje retorikoje greta tokių tikslų kaip ekonomikos vystymasis ir teisinė reforma keldama etninės tolerancijos ir vieningos valstybės išsaugojimo idėjas, SDP tapo tarptautinės bendruomenės balsu Bosnijoje ir Hercegovinoje. Visgi, net ir būdama vienintele įtakinga partija, pasiūliusia etnines ribas peržengiančią ideologiją, SDP daugiausia buvo remiama vienos kultūrinės grupės – bosnių. Nors 2000 m. rinkimuose tik bosniams buvo priimtina valstybės vientisumo saugojimo idėja, ši partija turėjo potencialą XXI amžiuje tapti BiH vienijančia, o ne skaldančia politine jėga. Kartu, atitikdama tarptautinės bendruomenės kaip išorinio veikėjo interesus bei gaudama jos paramą, SDP įgavo galimybę kaip vidinė politinė jėga duoti impulsą realiai demokratizacijos proceso pradžiai.

2.6. 2002 m. Parlamentinės Asamblėjos rinkimai

2002 m. spalio 5 d. rinkimai – pirmieji rinkimai, kuriuos būtų galima laikyti pradiniu realios Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos pradžios tašku. Tai apsprendžia keletas aspektų. Pirmia, tai buvo pirmieji nacionaliniai rinkimai po Daytono taikos susitarimo pasirašymo 1995 m., kurie buvo administruojami ne išorinio veikėjo – tarptautinės organizacijos ESBO, – bet pačios BiH. 2001 m. rugpjūčio 21 d. Atstovų rūmų priimtas ir 23 d. Bendruomenių rūmų patvirtintas Rinkimų įstatymas leido ne tik patobulinti Daytono taikos susitarimo reglamentuotą teisinę rinkimų bazę, bet ir įgyvendinti svarbų gestą demokratizacijos atžvilgiu – rinkimų kontrolę iš transnacionalinio lygmens perkelti į nacionalinį. Antra, atitinkamai priimtam Rinkimų įstatymui pirmą kartą atstovai į nacionalinio ir bendruomenių lygmens institucijas buvo renkami visai ketverių metų kadencijai. Galiausiai, tai buvo pirmieji rinkimai, kuriuos tarptautiniai stebėtojai

²⁵² Socijaldemokratska Partija Bosne i Hercegovine, Rasta: <http://www.sdp.ba/>; Žiūrėta: 2010 02 11.

pripažino ne tik kaip žyminčius „svarbų progresą demokratijos konsolidacijos ir valstybės vidaus kontroliuojamos įstatymo valdžios link,“ bet ir „iš esmės atitinkančius demokratiškų rinkimų tarptautinius standartus“²⁵³.

Kita vertus, platesnis 2002 m. rinkimų teisinių transformacijų kaip konteksto vertinimas atskleidžia poslinkius, nesutampančius su demokratizacijos kryptimi. Nors rinkimų administravimas ir buvo perduotas BiH, vis dar liko įteisinta tarptautinės bendruomenės viršenybė. Be to, 2001 m. priimtam Rinkimų įstatymui prieštaravo Serbijos Respublikos bei Bosnijos ir Hercegovinos federacijos Konstitucijos, kurios dar 2000 m. liepos 1 d. priimtu Konstitucinio teismo „Sudedamųjų tautų“ sprendimu, teigiančiu, kad „sudedamųjų tautų kolektyvinės lygybės konstitucinis principas, remiantis bosnių, kroatų ir serbų kaip sudedamųjų tautų išskyrimu, draudžia bet kokias specialias privilegijas vienai ar dviems iš šių tautų“²⁵⁴, turėjo būti pakeistos. Nepriėmus šių pakeitimų bendruomenių lygmenyje, regioninio lygmens konstitucijos buvo pakeistos vyriausiojo įgaliojimo sprendimu. Nėgana to, naujai priimtas Rinkimų įstatymas taip pat buvo pakeistas vyriausiojo įgaliojimo taip, kad atitiktų naujus kultūrinių grupių konstitucijų pakeitimus. Vyriausiojo įgaliojimo kaip tarptautinės bendruomenės valios įgyvendintojo veikla sumenkino valstybės vidinį indėlį Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos procese, ir iliustravo realią situaciją: BiH demokratizacijos projektas ir toliau buvo vykdomas pagal išorinių veikėjų scenarijų, o 2002 m. rinkimai, vertinant jų platesnį teisinį kontekstą, geriausiu atveju galėjo būti traktuojami kaip pereinamieji. Visgi, nors ir parengta atitrūkstant nuo demokratiškų principų, 2002 m. rinkimų teisinė bazė perdavė valstybės valdymą vidinėms politinėms jėgoms. Atitinkamai demokratiškų rinkimų rezultatai leidžia gilesnį jų interpretavimą.

2002 m. rinkimų metu buvo renkami atstovai į trijų lygmenų institucijas: nacionalinio, bendruomenių ir regionų (savivaldos). Nacionaliniu lygmeniu buvo renkami atstovai į dvi institucijas: Prezidiumą ir Parlamentinės Asamblėjos Atstovų tarybą. Jei Prezidiumo rinkimai, kuriuose kiekviena kultūrinė grupė rinko savo atstovą – prezidentą, etninės diferenciacijos ir išorinių jėgų įtakos vertinimo kontekste neinformatyvūs, Atstovų rūmų tarybos rinkimų rezultatai leidžia takoskyrą tarp kultūrinių grupių kitimo vertinimą. Daugiausia balsų, vertinant skirtingų kultūrinių grupių mastu, surinkusios partijos SDA, SDS ir HDZ dar kartą patvirtino savo įtaką. Visgi valstybės mastu trečiojoje vietoje pagal gautų rinkėjų balsų skaičių atsiradusi Partija už Bosniją ir Hercegoviną (ang. *Party for Bosnia and Herzegovina* – SBiH) ir į ketvirtąją vietą išstumta SDP, dar po 2000 m. rinkimų žadėjusi valstybinės integracijos procesų pradžią, teikė

²⁵³ OSCE, 2002, Op. Cit.

²⁵⁴ Constituent Peoples' Decision of the BiH Constitutional Court, Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, 1 July 2000, Rasta: http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/const/default.asp?content_id=5853; Žiūrėta: 2010 02 16.

tarptautinei bendruomenei vilties, kad kultūrinė priklausomybė, kaip rinkėjų preferencijas lemiantis veiksnys, tampa ne tokiu svarbiu.

2.6.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija

Vertinant partijų dalyvavimo 2002 m. spalio 5 d. rinkimuose duomenis²⁵⁵ kultūrinių grupių diferenciacijos kontekste, svarbu pažymėti, kad 2002 m. rinkimai nuo ankstesnių rinkimų skyrėsi tuo, jog daugiau partijų pateikė savo kandidatus ne vienoje kultūrinėje grupėje. 2002 m. 27 Bosnijos ir Hercegovinos Federacijos partijos iškėlė kandidatus Serbijos Respublikoje, ir 12 Serbijos Respublikos partijų iškėlė kandidatus Federacijoje.²⁵⁶ Šis, iš esmės Konstitucijos pakeitimų ir priimto Rinkimų įstatymo apspręstas, reiškinys ne tik išplėtė rinkiminių kampanijų geografiją, bet ir galėjo tapti prielaida galimam kultūrinių grupių atskirčių mažėjimui. Visgi, skirtingai nei siekė išorės veikėjas – tarptautinė bendrija, – pagrindinių laimėtojų rinkiminės kampanijos nekėlė universalių, visas BiH kultūrines grupes vienijančių tikslų.

Kultūrinių grupių Bosnijos ir Hercegovinos partijos SDA, SDS ir HDZ 2002 m. spalio 5 d. rinkimų metu kaip ir anksčiau pirmiausia orientavosi į atitinkamų kultūrinių grupių rinkėjų ambicijas. Po 2000 m. rinkimų jų vykdyta politika, ypač Rinkimų įstatymo priėmimo atžvilgiu, atspindėjo, kiek partijos pasiryžusios atsisakyti vienos kultūrinės grupės interesų, siekiant kompromiso, ir kiek jos toliau vadovaujasi vienos kultūrinės grupės interesų eskalavimu, kaip pagrindine rinkėjo pritraukimo priemone. Nors ši retorika buvo pripažinta atsibodusia ir nepatrauklia rinkiminės kampanijos dalimi, ji ne tik išliko per 2002 m. rinkiminę kampaniją, bet ir buvo atvirai pabrėžiama: SDS ragino „Balsuokite serbai“, HDZ save pristatė kaip kroatų interesų gynėją, o SDA sulaukė kritikos už pareiškimus, kad iki kitų BiH rinkimų Serbijos Respublika nustos egzistuoti.²⁵⁷ Kita vertus, greta prioriteto teikimo vienos kultūrinės grupės interesams, 2000 m. rinkimų metu gauti SDP balsai tapo pamoka. Todėl, greta plataus vienos kultūrinės grupės interesų eskalavimo regioninio lygmens rinkimuose, nacionaliniame lygmenyje buvo laikomasi nuosaikesnių pozicijų, akcentuojamas bendradarbiavimo su tarptautine bendruomene siekis. Taip save pristatė SDA vadovas Sulejman Tihic, kuris „stengėsi sumažinti partijos proislamišką orientaciją ir patiekti save kaip tarptautinės bendruomenės vykdomos politikos šalininką“²⁵⁸. SDS rinkiminės kampanijos metu pabrėždama, kad „kova prieš unitarinę BiH yra svarbiausia SDS užduotis ir bet kokios pastangos pažeisti mūsų [serbų] interesus taps BiH referendumo

²⁵⁵ Dalyvauti rinkimuose užsiregistravo 7537 kandidatai. Rinkdami atstovus į Parlamentinės Asamblėjos Atstovų rūmus, rinkėjai galėjo rinktis iš 57 partijų, 9 koalicijų ir 3 nepriklausomų kandidatų. (Inter-Parliamentary Union, Bosnia and Herzegovina, Parliamentary Chamber, Elections Held in 2002. 2002, Rasta: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2039_02.htm; Žiūrėta: 2010 02 22.)

²⁵⁶ OSCE, 2002, Op. Cit.

²⁵⁷ OSCE, 2002, Op. Cit.

²⁵⁸ Tzifakis, Op. Cit.

klausimu²⁵⁹, nebekėlė separatistinių tikslų, orientuodamiesi į *status quo* BiH išlaikymą, kas vėlgi liudija nuosaikesnę poziciją. HDZ rinkiminė kampanija taip pat, palyginus su 2000 m., buvo nuosaikesnė. Nebebuvo girdėti atvirtų kaltinimų Vakarams, išipareigojama siekti valstybinių institucijų stiprinimo, vieningos kariuomenės, vidaus reikalų ministerijos bei žvalgybos įkūrimo.²⁶⁰ Šie nežymūs didžiųjų BiH kultūrinių grupių partijų politinių kampanijų poslinkiai, nors vis dar liko nutolę nuo tarptautinės bendruomenės kaip išorinės jėgos interesų, bet ženklino jei ne kultūrinių grupių takoskyrų mažėjimą politiniame lygmenyje, tai bent tradicinių partijų nuosaikesnes pozicijas.

Visgi šis poslinkis buvo per mažas, kad SDA, SDS ir HDZ siekiai priartėtų prie tarptautinės bendruomenės interesų. Todėl atitinkamai ES 2002 m. spalio 5 d. rinkimų išvakarėse išsakyta pozicija aiškiai siūlė BiH rinkėjams atsisakyti kultūriniu identitetu grįsto balsavimo. J.Solana, vertindamas ankstesnius rinkimus laimėjusių partijų darbą kaip stagnaciją, teigė, kad „dabar nebėra vietos politikams, kurie, siekdami trumpalaikių politinių tikslų, užkirto kelią būtinų įstatymų priėmimui“²⁶¹. Ši nuostata iš esmės atspindėjo visos tarptautinės bendruomenės poziciją. Ją atkartojų ir JAV ambasadorius BiH Clifford Bond, tvirtindamas, kad „nacionalistai valdžioje nebus laikomi legitimiais partneriais“²⁶². Šie vienos kultūrinės grupės interesus atstovaujančioms partijoms nepalankūs signalai kartu reiškė tarptautinės bendruomenės paramą kultūrinių grupių interesus peržengiančioms partijoms, tarp jų ir stipriausioms – SDP ir SBiH.

Socialdemokratų partija ir Partija už Bosniją ir Hercegoviną – partijos tarptautinei bendruomenei teikusios viltį, kad po rinkimų įmanoma sklandesnė BiH demokratizacijos proceso eiga per tarpkultūrinį bendradarbiavimą, BiH vidinę integraciją ir bendro valstybingumo kūrimą. Nors buvo abejotina, ar „šios partijos turi kitą tikslą ar politinę filosofiją nei tarnauti atitinkamų lyderių ambicijų įgyvendinimui“²⁶³, vis žymesnė stojimo tradicinių partijų opozicijon nauda skatino atsisakyti XX amžiaus pabaigoje saiščiusių ryšių su šiomis partijomis: SBiH atsisiribojo nuo SDA, o SDP – nuo SDS. Kartu tai lėmė tolygų partijų tapimą nuosaikesnėmis, rinkimine retorika artėjant prie atitikimo išorinių jėgų interesams. 2002 m. rinkiminės kampanijos metu SBiH vadovas ir kandidatas į prezidento postą Haris Silajdzic pabrėžė, jog bus imtasi „visų reikiamų priemonių,

²⁵⁹ *Nacional*, 2002 09 30. Cituota iš OHR BiH Media Round-up, 30/09/2002. Office of the High Representative and EU Special Representative, 2002 September 30, Rasta: http://www.ohr.int/ohr-dept/presso/BiH-media-rep/round-ups/default.asp?content_id=28018; Žiūrėta: 2010 02 18.

²⁶⁰ International Crisis Group (ICG), *Bosnia's Nationalist Governments: Paddy Ashdown and the Paradoxes of State Building*. Balkans Report, No 146, 2003 July 22, Rasta: <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?l=1&id=1474>; Žiūrėta: 2010 02 19.

²⁶¹ Message To The People Of Bosnia And Herzegovina From EU High Representative Javier Solana On The Eve Of The 5 October 2002 Elections, Office of the High Representative and EU Special Representative, 2002 October 3, Rasta: http://www.ohr.int/other-doc/eu-stmnt/default.asp?content_id=28056; Žiūrėta: 2010 02 18.

²⁶² *Oslobodjenje*, 2002 10 03. Cituota iš Office of the High Representative and EU Special Representative, OHR BiH Media Round-up, 3/10/2002, 2002 October 03, Rasta: http://www.ohr.int/ohr-dept/presso/BiH-media-rep/round-ups/default.asp?content_id=28055; Žiūrėta: 2010 02 18.

²⁶³ ICG, 2003b, Op. Cit.

kad būtų išsaugotas BiH suverenitetas ir integralumas, ko visada siekė SBiH²⁶⁴. Tuo tarpu SDP vadovas Zlatko Lagumdžija, partijos prioritetais išskirdamas valstybinių institucijų, įstatymo valdžios stiprinimą ir ekonomikos vystymąsi, tvirtino, kad „SDP, atsižvelgiant į narystę ET ir norą prisijungti prie ES, toliau inicijuos būtinas bendruomenių reformas“²⁶⁵. Tai leidžia šias partijas identifikuoti kaip atitinkančias išorinės jėgos interesus, o rinkimų metu už šias partijas atiduotus balsus laikyti kultūrinių grupių atskirties mažėjimo matu. Suvokdamos savo bendrą jėgą kaip potencialią atsvarą tradicinėms partijoms, dar prieš rinkimus Zlatko Lagumdžija ir Haris Silajdzic pareiškė sudarysiantys koaliciją. Šis signalas rinkėjams aiškiai apibrėžė būsimą SDP ir SBiH politikos kryptį bei turėjo mobilizuoti ne vienos kultūrinės grupės interesais besivadovaujančius rinkėjus.

2.6.2. 2002 m. rinkimų rezultatai

2002 m. spalio 5 d. nacionaliniu lygmeniu buvo renkami atstovai į Parlamentinės Asamblėjos Atstovų rūmus. Priimtas Rinkimų įstatymas reglamentavo tą pačią rinkimų sistemą, kai atskirai buvo renkami atstovai BiHF ir SR: „28 tiesiogiai renkami rinkėjų, registruotų BiH Federacijos teritorijoje, ir 14 tiesiogiai renkami rinkėjų, registruotų Serbijos Respublikos teritorijoje“²⁶⁶. Rinkimuose dalyvavo 55 proc.²⁶⁷ rinkėjų. Žemas rinkėjų aktyvumas pirmųjų nacionalinės valdžios organizuojamų ir kontroliuojamų rinkimų metu, tapęs ne atskirų regionų, o visos šalies masto reiškiniu, nepatvirtino dar 2002 m. balandžio mėnesio gyventojų apklausomis pagrįstų prognozių, kad rinkimuose dalyvaus rekordiškas skaičius rinkėjų²⁶⁸. Kartu rinkimai turėjo pateikti atsakymą į klausimą, kokiais prioritetais remsis rinkėjai. Jau tuomet buvo baimintis, kad vykdoma politika nusivylę rinkėjai atsigręš į tradicines partijas ir rinkėjo preferencijas lemiančiu veiksmu taps kultūrinė priklausomybė. Vertinant bendrus rinkimų rezultatus (lentelė Nr. 1), galima teigti, kad pasitvirtino būtent ši prielaida.

²⁶⁴ *Dnevni Avaz*, 2002 09 13. Cituota iš Office of the High Representative and EU Special Representative, OHR BiH Media Round-up, 13/09/2002, 2002 September 13, Rasta: http://www.ohr.int/ohr-dept/preso/BiH-media-rep/round-ups/default.asp?content_id=27917; Žiūrėta: 2010 02 18.

²⁶⁵ Metiljevic, A. Interview given by Mr. Zlatko Lagumdžija, Minister of Foreign Affairs of BiH. *Slobodna Bosna*, 2002 June 27, Rasta: http://www.mfa.gov.ba/HTML/Interview_SB_0502.pdf; Žiūrėta: 2010 02 18.

²⁶⁶ Election Law of BiH. *Official Gazette*, No. 23/01, 2001 September 19, Rasta: <http://www.oscebih.org/documents/25-eng.pdf>; Žiūrėta: 2010-02-24.

²⁶⁷ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

²⁶⁸ American National Democratic Institute atliktos gyventojų apklausos duomenimis rinkimuose ketino dalyvauti 90 proc. turinčių teisę balsuoti rinkėjų. (Peric, B. Pre-election Poll: Petrification of Ethnic Divisions? *AIM*, Banja Luka, 2002 April 29, Rasta: <http://www.aimpress.ch/dyn/trae/archive/data/200205/20502-002-trae-sar.htm>; Žiūrėta: 2010 03 06.

1 lentelė. BiH 2002 m. parlamento rinkimų rezultatai²⁶⁹

Partija	Vietos parlamente
SDA	10
SBiH	6
SDS	5
HDZ ²⁷⁰	5
SDP	4

Kita vertus, antrąją partiją pagal gautų vietų skaičių parlamente tapo SBiH – išorės jėgas atstovaujanti partija, kadangi jos keliama prioritetai (vidinė valstybės integracija ir integracija į ES ir NATO) atitiko tarptautės bendruomenės interesus. Ar šie balsai gali būti laikomi išlikusia kultūrinės atskirties mažėjimo tendencija, SDP Atstovų rūmuose pakeičiant SBiH, leidžia išmatuoti kiekybinis tyrimas²⁷¹.

Bosnijos ir Hercegovinos atveju nepriklausomas, kultūrinę tapatybę identifikuojantis kintamasis yra trilypis, atkartojantis etninių grupių takoskyras: bosniai, kroatai ir serbai. Vertinant už SDA atiduotus rinkėjų balsus kultūrinės priklausomybės nepriklausomi kintamieji yra patikimi ($p=0,000$, t.y. $p<0,05$,) ir paaiškina 72,8 proc. priklausomojo kintamojo verčių. Aukštas determinacijos koeficientas ($R=0,853$), sutampantis su koreliacijos koeficientu, rodo, kad regresijos modelis yra tinkamas. Statistiškai reikšmingi, tačiau įgyjantys skirtingo stiprumo koreliacijos koeficientus, yra du nepriklausomi kintamieji: priklausomybė bosniams ir serbams (2 lentelė).

2 lentelė. Paramos SDA ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2002 m. BiH parlamento rinkimai)²⁷²

Kintamasis	Beta koeficientas	Reikšmingumas
Bosniai	,823	,050
Serbai	-,760	,067
Kroatai	-,011	,972
R=,853		
R ² =,728		
Sig. =,000		

Aukštas teigiamas beta koreliacijos koeficientas (0,823) tarp kultūrinės priklausomybės bosniams ir balsų už SDA rodo, kad šią partiją rėmė būtent ši etninė grupė. Kitais nepriklausomų kintamųjų atvejais, beta koreliacijos koeficientas įgyja neigiamas reikšmes, liudydamas, kad serbai ir kroatai SDA nepalaikė. Ši tendencija būdingesnė serbams, nes kultūrinės tapatybės serbams

²⁶⁹ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

²⁷⁰ Kartu su kitomis kroatų partijomis sudaryta koalicija.

²⁷¹ Kadangi BiH atveju $N=140$, rinkimų rezultatų tyrimui pasitelkiama kiekybinė analizė SPSS.

²⁷² Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Rasta: <http://www.BiHas.ba/eng/Default.asp>; Žiūrėta: 2009 11 17.

nepriklausomas kintamasis ne tik yra statistiškai reikšmingesnis, bet ir įgyja stipresnę neigiamą beta koreliacinio koeficiento išraišką (-0,760).

Atitinkamas tendencijas atspindi ir balsų už SDS kiekybinis vertinimas. Šiuo atveju regresijos modelis taip pat yra tinkamas ($R=0,902$), o nepriklausomi kintamieji statistiškai patikimi ($p=0,000$, t.y. $p<0,05$,) ir pagrįsti (paaiškina 81,3 proc. priklausomojo kintamojo verčių). Reikšmingais ($p<0,05$) tampa tie patys kultūrinės tapatybės bosniams ir serbams nepriklausomi kintamieji, kurių beta koreliacijos koeficientai matuoja rinkėjų vienos kultūrinės grupės interesų apspręstų preferencijų stiprumą (3 lentelė).

3 lentelė. Paramos SDS ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2002 m. BiH parlamento rinkimai)²⁷³

Kintamasis	Beta koeficientas	Reikšmingumas
Bosniai	-,238	,388
Serbai	1,000	,016
Kroatai	,109	,660
$R=,902$ $R^2=,813$ Sig. =,000		

Kaip rodo 3 lentelė, parama serbų atveju tampa dar tvirtesnė: su nepriklausomu kintamuoju ją susieja idealiai stiprus koreliacijos koeficientas. Tai rodo, kad didesnis serbų skaičius regione reiškia daugiau balsų už SDS. Kita vertus, partijos nerėmė bosniai (beta koreliacijos koeficientas įgyja neigiamą reikšmę), o kroatų parama buvo labai žema.

Tuo tarpu kroatų nacionalistinių preferencijų stiprumas artimas bosnių. Kiekybinė analizė, kai statistiškai patikimi ($p=0,000$) nepriklausomi kintamieji paaiškina 78,9 proc. balsų, rodo, kad kultūrinės tapatybės kroatams ir balsų už HDZ kintamuosius sieja 0,699 beta koreliacijos koeficientas (lentelė Nr. 4).

4 lentelė. Paramos HDZ ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2002 m. BiH parlamento rinkimai)²⁷⁴

Kintamasis	Beta koeficientas	Reikšmingumas
Bosniai	-,262	,450
Serbai	-,401	,268
Kroatai	,699	,093
$R=,888$ $R^2=,789$ Sig. =,000		

²⁷³ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

²⁷⁴ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

Neigiami, nors skirtingo stiprumo ir reikšmingumo, beta koreliacijos koeficientai tarp bosnių ir serbų nepriklausomų kintamųjų bei balsų už HDZ patvirtina tą pačią tendenciją: rinkėjai kitos kultūrinės grupės partijų neremia. Taip kiekybinis tyrimas iš esmės patvirtina prielaidą, kad 2002 m. spalio 5 d. rinkimuose buvo atsigręžta į atitinkamų kultūrinių grupių interesus. Kita vertus, tarptautinė bendruomenė rinkimų rezultatus traktavo ne kaip kultūrinių atskirčių gilėjimą, o rinkėjų frustraciją: „Aš šiuos rinkimus laikau nepasitenkinimo dėl permainų stokos išraiška, bet ne balsavimu už praeitį. Tai protesto balsai, rodantys, kad Bosnijos ir Hercegovinos gyventojai nori, didesnio, o ne mažesnio progreso,²⁷⁵ – teigė ES vyriausiasis įgaliotinis bendrai užsienio ir saugumo politikai Javier Solana. Pasyvia protesto forma buvo laikomas žemas rinkėjų aktyvumas rinkimų metu, kai savo nuomonės išsakyti atėjo tik siauriems kultūrinės grupės interesams ir juos atstovaujančioms partijoms ištikimi rinkėjai. Visgi parama nuosaikiai SBiH partijai rodo, kad rinkimuose dalyvavo ne tik tradicinių partijų rėmėjai. Būtent jų balsus turėjo mobilizuoti SBiH ir kiek mažiau paramos sulaukusi SDP. Todėl, jei paramos tradicinėms partijoms per kultūrinės priklausomybės kintamąjį kiekybinė analizė matuoja rinkėjų vienos kultūrinės grupės interesų apspręstų preferencijų stiprumą, paramos SBiH ir SDP tyrimas regioniniu lygmeniu leidžia atskleisti, pirma, ar BiH vyksta kultūrinės integracijos ir atskirčių mažėjimo procesas, antra, koku mastu BiH gyventojų interesai atitinka išorinių jėgų interesus.

Abiem paramos nuosaikioms BiH partijoms kiekybinio tyrimo atvejais aukštas determinacijos koeficientas (paramos SBiH atveju $R=0,675$, o paramos SDP atveju $R=0,772$) liudija regresijos modelio tinkamumą, o nepriklausomi kintamieji atitinkamai paaiškina 45,6 proc. ir 59,6 proc. priklausomojo kintamojo verčių. Visgi statistinis nepriklausomų kintamųjų patikimumas sukvėstionuojamas, kadangi, tiek aiškinant paramą SBiH, tiek SDP per kultūrinės identifikacijos kintamuosius, $p>0,05$. Kita vertus, bendras paramos tendencijas kiekybinis tyrimas parodo.

²⁷⁵ Statement by Javier Solana, EU High Representative for the Common Foreign and Security Policy (CFSP), on the result of the elections in Bosnia and Herzegovina. Office of the High Representative and EU Spacial Representative, 2002 October 7, Rasta: http://www.ohr.int/other-doc/eu-stmnt/default.asp?content_id=28106; Žiūrėta: 2010 03 06.

5 lentelė. Paramos CBiH bei SDP ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2002 m. BiH parlamento rinkimai)²⁷⁶

Kintamasis	Beta koeficientas	Reikšmingumas
Priklausomas kintamasis SBiH		
Bosniai	,668	,187
Serbai	-,662	,198
Kroatai	-,262	,542
R=,675 R ² =,456 Sig. =,441		
Priklausomas kintamasis SDP		
Bosniai	,789	,095
Serbai	-,726	,121
Kroatai	-,285	,448
R=,772 R ² =,596 Sig. =,261		

Kaip rodo lentelė Nr. 5, tik didesnis bosnių skaičius regione reiškė didesnę paramą nuosaikioms BiH partijoms (teigiami beta koreliacijos koeficientai). Tuo tarpu kroatai ir serbai SBiH ir SDP nebuvo linkę palaikyti. Tai suponuoja tris išvadas. Pirmą, SBiH ir SDP mobilizavo tik vienos BiH kultūrinės grupės – bosnių – paramą. Antra, bosniai rėmė nuosaikias partijas, nes pastarosios iš esmės atitiko jų interesus. Atitinkamai valstybės vidaus interesai išorinių jėgų interesus atitiko tiek, kiek sutapo su atskirų kultūrinių grupių tikslais, tad vienos kultūrinės grupės ribų iš esmės neperžengė. Galiausiai, sąlygiškai didelis balsų kiekis už SBiH ir SDP 2002 m. spalio 5 d. rinkimuose nereiškė kultūrinių grupių diferenciacijos mažėjimo, nes parama nuosaikioms partijoms, vėlgi buvo grįsta atskiros kultūrinės grupės interesais. Kita vertus, šios išvados neleidžia visiškai atmesti nuosaikių pažiūrų rinkėjų pasyvaus protesto prielaidos. Todėl kultūrinės diferenciacijos matavimui svarbiais tampa 2006 m. Bosnijos ir Hercegovinos Parlamentinės Asamblėjos Atstovų rūmų rinkimai.

²⁷⁶ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

2.7. 2006 m. Parlamentinės Asamblėjos rinkimai

2006 m. spalio 1 d. Parlamentinės Asamblėjos Atstovų rūmų rinkimai – pirmieji rinkimai, visiškai administruojami Bosnijos ir Hercegovinos. Tarptautinių stebėtojų pripažinti iš esmės atitinkančiais tarptautinius demokratiškų rinkimų reikalavimus, rinkimai buvo laikomi „demokratijos konsolidacijos ir įstatymo valdžios progreso ženklų“²⁷⁷. Kaip ir ankstesnieji, rinkimai buvo rengiami trimis lygmenimis: nacionaliniu, bendruomenių ir regionų. Žlugus konstitucinei reformai, nacionaliniu lygmeniu atstovai vėl buvo renkami į 42 vietų Atstovų rūmus.

Rinkimuose dalyvavo iš viso 56 politiniai subjektai²⁷⁸: 36 partijos, 8 koalicijos ir 12 nepriklausomų kandidatų. Skirtingai nuo ankstesnių rinkimų, visoms pagrindinėms partijoms – SDA, SDS ir HDZ – atsirado konkurencija kovojant dėl balsų atskirose kultūrinėse grupėse. Jei SDA kaip ir 2000 m. bei 2002 m. rinkimuose dėl bosnių paramos varžėsi su SBiH, SDS rimtą konkurenciją pelnant serbų balsus sudarė Nepriklausomų socialdemokratų aljansas (ang. *Alliance of Independent Social Democrats* – SNSD). Kroatų elektorato balsai pasidalino tarp naujos partijos Kroatų demokratinė sąjunga 1990 (ang. *Croatian Democratic Union 1990* – HDZ 1990) bei Bosnijos ir Hercegovinos HDZ. Tuo tarpu tik SDP galima laikyti peržengusia kultūrinių grupių ribas ir rimčiau kovojusia visose kultūrinėse grupėse.

2.7.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija

2006 m. spalio 1 d. rinkimai vyko pakitusiame išorinių jėgų įtakos kontekste. Viena vertus, tai lėmė JAV ir ES įtakos Bosnijoje ir Hercegovinoje permainos. JAV kaip ir anksčiau buvo suinteresuota BiH, kaip ir viso Balkanų regiono, stabilumu, kuris turėjo užtikrinti, jog BiH netaps organizuotų nusikaltėlių ar teroristų prieglobsčiu.²⁷⁹ Atitinkamai JAV buvo suinteresuota glaudesniu BiH bendradarbiavimu su ES bei spartesne integracija į tarptautines organizacijas – ES ir NATO. Dar 2004 m. gruodžio 2 d. JAV formaliai užbaigė SFOR misiją BiH, taikos ir stabilumo palaikymo pareigą perduodama Europos Sąjungos pajėgoms (ang. *European Union force* – EUFOR). Europos Tarybos 2004 m. liepos 12 d. priimtu sprendimu ES įsipareigojo ne tik perimti karinę taikos palaikymo misiją, bet ir „remti Bosnijos ir Hercegovinos, dedant jai pačiai pastangas, integracijos į ES progresą“²⁸⁰. Taip nuo XX amžiaus pabaigos tolydžio didėjusi ES kaip išorinio veikėjo įtaka BiH 2004 m. pabaigoje tapo dominuojančia: ES tapo „vadovaujančiu tarptautiniu

²⁷⁷ OSCE, Bosnia and Herzegovina General Elections 1 October 2006. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report, Warsaw 2007 February 6, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2007/02/23206_en.pdf; Žiūrėta: 2010 03 07.

²⁷⁸ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

²⁷⁹ ICG, 2007, Op. Cit.

²⁸⁰ Council Joint Action 2004/570/CFSP of 12 July 2004 on the European Union military operation in Bosnia and Herzegovina. *Official Journal of the European Union*, The Council of the European Union, 2004 July 28, Rasta: http://eur-lex.europa.eu/pri/en/oj/dat/2004/l_252/l_25220040728en00100014.pdf; Žiūrėta: 2010 03 09.

veikėju, atsakingu už saugumo Bosnijoje užtikrinimą ir padedančiu kurti demokratišką visuomenę bei sveiką rinkos ekonomiką²⁸¹. Ši įtaka ES buvo priimama kaip natūralus augančio įsitraukimo į Vakarų Balkanų demokratizacijos procesą padarinys.

Kita vertus, 2006 m. priešrinkiminė situacija neleidžia traktuoti tarptautinės bendruomenės kaip vienalyčio išorinio veikėjo. Tam įtakos turėjo Kroatijos ir Serbijos veiksmas, turėję sustiprinti atitinkamų kultūrinių grupių rinkėjų ambicijas bei atitinkamai pakelti šių kultūrinių grupių tradicinių partijų reitingus. Todėl greta „tarptautinės bendruomenės“ kaip vieno išorinio veikėjo – JAV ir ES – intereso, atsiranda besiskiriančius interesus Bosnijos ir Hercegovinos atžvilgiu turintys išoriniai veikėjai – Kroatija ir Serbija.

2006 m. spalio 1 d. rinkimų kampanijos ašimi tapo dalyvaujančių partijų santykis su 2006 m. balandį nepavykusi bandymu priimti konstitucinę reformą. Pagrindinio įstatymo pataisų klausimas tapo partijų kovos kontekstu, leidžiančiu manipuluoti nacionalistiniais rinkėjų jausmais. Kartu tai rodo, kiek keliami partijų interesai sutapo su atitinkamų išorinių jėgų interesais. JAV ir ES, dariusios stiprų spaudimą, kad konstitucinė reforma būtų įgyvendinta dar iki 2006 m. rinkimų, vienareikšmiškai siekė BiH vidinės integracijos, kultūrinių atskirčių mažėjimo per stiprios centrinės valdžios įteisinimą – faktorių, užtikrinančių demokratizacijos proceso progresą. Tuo tarpu Serbija ir Kroatija, priešingai, demonstravo paramą atskiroms kultūrinėms BiH grupėms, kurstydamas ambicijas, lemiančias kultūrinių takoskyrų gilėjimą. Atitinkamai išsiskyrė ir rinkimuose dalyvaujančių politinių veikėjų pozicijos.

SDS rinkiminė kampanija buvo grindžiama ne valstybingumo ir integracijos, o separatizmo ir net nepriklausomybės idėjomis. Pakartotinai keliamas referendumo klausimas dėl Serbijos Respublikos nepriklausomybės ir paralelės su Kosovo situacija išvalgos turėjo pakurstyti serbų nacionalizmą ir mobilizuoti rinkėjus balsuoti už SDS, tačiau atitrūko nuo JAV ir ES interesų BiH atžvilgiu. Tuo tarpu Serbijos pozicija akivaizdžiai demonstravo BiH Serbijos Respublikos nacionalistinių ambicijų palaikymą. 2006 m. rugsėjo 26 d. Serbijos ir BiH SR aukščiausių vadovų (Serbijos Prezidento Boris Tadić ir Ministro pirmininko Vojislav Kostunica bei BiH Serbijos Respublikos Prezidento Dragan Cavic ir Ministro Pirmininko Milorad Dodik) buvo pasirašytas bendradarbiavimo susitarimas „Dėl lygiagrečių santykių tarp RS ir Serbijos įsteigimo“ (ang. *Agreement on establishment of special parallel relations between the Republic of Serbia and the Republika Srpska*). Kadangi, tarptautinės bendruomenės nuomone, susitarimas buvo „labai panašus į 2001 m. susitarimą, pasirašytą tarp SR ir Buvusios Jugoslavijos Respublikos, kuris tuomet vyriausiojo įgaliojimo laikytas priimtiniu“²⁸², jis nesulaukė JAV ir ES priešiško, laikant jį

²⁸¹ Dobbins et al, Op.Cit.

²⁸² Office of the High Representative and EU Special Representative. Statement: OHR Comment on the Draft Agreement on the Establishment of Parallel Relations between the RS and Serbia. 2006 September 22, Rasta: http://www.ohr.int/ohr-dept/press/pressr/default.asp?content_id=38132; Žiūrėta: 2010 03 08.

rinkiminės kampanijos dalimi. Visgi Serbijos vadovų, lydimų 300 verslininkų, vizitas ir dviprasmiška retorika, kad „tai ilgai laukta diena, [nes susitarimas] bus įgyvendintas ir taps naudingu Serbijos ir SR piliečiams“²⁸³, ne tik tapo akivaizdžia Serbijos parama BiH serbų nacionalistams, bet ir demonstravo atitinkamą šio išorinio veikėjo poziciją.

2006 m. rinkimuose dėl serbų balsų su SDS varžėsi SNSD. 1996 m. Serbijos Respublikos Nacionalinės Asamblėjos nepriklausomų narių įkurta partija, įsitvirtinusi savivaldos ir vienos kultūrinės grupės lygmenyse, 2002 m. rinkimų metu surinko 9,8 proc. balsų ir gavo 3 vietas Parlamentinės Asamblėjos Atstovų rūmuose.²⁸⁴ Po 2002 m. rinkimų SNSD tolydžio stiprino savo pozicijas Serbijos Respublikoje, o 2006 m. tapo rimta SDS konkurente. Nors Serbijos Respublikos Ministro pirmininko M.Dodik vadovaujama partija laikoma kiek nuosaikesne (į radikalų nacionalizmą M.Dodik pakrypo po 2006 m. rinkimų, leisdamasis į kovą su Vyriausiojo įgaliotinio tarnyba), nuo nacionalistinių interesų neatsiribojo. Pirmą kartą per savo 14 metų karjerą M.Dodik vykdė nacionalistinę-populistinę rinkiminę kampaniją.²⁸⁵ Greta integracijos į ES SNSD politinėje programoje deklaravo BiH Konstitucijos pakeitimų tik bendru sutarimu galimybę, nes „bet koks bandymas [keisti konstituciją] daugumos sprendimu ar iš išorės tik kelia nepasitikėjimą ir lemia BiH nestabilumą ateityje“²⁸⁶. Glaudesnis BiH serbų bendradarbiavimas su Serbija, nacionalistinės ambicijas kurstanti retorika dėl referendumo surengimo bei savitas BiH konstitucinės reformos variantas – tos pačios iš SDS perimtos kovos dėl rinkėjų balsų priemonės, nederančios su pagrindinių išorinių veikėjų – ES ir JAV – interesais.

Kroatų partija HDZ 2006 m. rinkimuose taip pat išlaikė BiH kroatų interesų gynėjos vaidmenį. 2006 m. balandžio mėnesį skilusi partija, spalio 1 d. rinkimuose ir toliau laikėsi kroatų pozicijų Bosnijoje ir Hercegovinoje stiprinimo tikslų. Kita vertus, lyginant su ankstesniais rinkimais, partijos pozicijos buvo nuosaikesnės. Pirmą, HDZ buvo viena partijų, parėmusių konstitucinę reformą 2006 m. balandį, kas tapo partijos skilimo priežastimi. Antra, nuo partijos atsiskyrus radikaliesiems nacionalistams, HDZ pozicijos sušvelnėjo. Rinkimų programoje ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į ekonominę ir socialinę politiką, pagrindiniu tikslu išsikeliant „padaryti viską, kad būtų sustabdytos ir sumažintos neigiamos ekonominės ir socialinės tendencijos“²⁸⁷. Visgi HDZ iš principo neatitiko ES ir JAV interesų, kadangi, orientuodamasi į kroatų kultūrinės grupės elektoratą, nesiūlė universalios programos, ir taip labiau priartėjo prie Kroatijos, kaip išorės

²⁸³ Serbia, Bosnian Serb entity sign special relations agreement, *People's Daily Online*, 2006 September 27, Rasta: http://english.peopledaily.com.cn/200609/27/eng20060927_306746.html; Žiūrėta: 2010 03 09.

²⁸⁴ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

²⁸⁵ ICG, (2007), Op. Cit.

²⁸⁶ Савез независних социјалдемократа, *Politički program*. Rasta: <http://www.snsd.org/dnn/Portals/0/Dokumenti/politickiProgram.pdf>; Žiūrėta: 2010 03 10.

²⁸⁷ Hrvatska demokratska zajednica, *Program Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine*, Mostar, 2006, Rasta: <http://www.hdzbih.org/hr/stranice/prikaz/program-hdz-bih>; Žiūrėta: 2010 03 11.

veikėjo, valdančiosios partijos interesų. Atitinkamai HDZ nepateikė nei perspektyvaus valstybės demokratizacijos plano, nei vizijos.

Kroatų demokratinė sąjunga 1990 – 2006 m. balandžio mėnesį nuo HDZ atsiskyrusios dalies narių, susidūrusių su „pagrindinių idėjų ir principų, kuriais remiantis buvo sukurta valstybė, atsisakymu“²⁸⁸, įkurta partija. Partijos skilimo priežastis – skirtingas požiūris į konstitucinę reformą. HDZ 1990 neparėmė konstitucinės reformos, kadangi nebuvo įtrauktos jų siūlytos konstitucinės pataisos. HDZ 1990 tvirtino, kad reforma visiškai nepagerins kroatų padėties, o lems dar didesnę kroatų marginalizaciją BiH.²⁸⁹ Taip HDZ 1990 įgavo potencialą pritraukti HDZ sąlygišku nuosaikumu, derantis dėl konstitucijos pataisų, nusivylusių rinkėjų balsus. Išnaudodama šią galimybę HDZ 1990 2006 m. rinkiminės kampanijos metu laikėsi radikalaus nacionalizmo, eskaluodama kroatų lygybės su kitomis BiH kultūrinėmis grupėmis idėją. Jos pozicijas taip pat stiprino katalikų bažnyčios ir Kroatijos valdančiosios partijos parama. Taip HDZ 1990 nutoldama nuo ES ir JAV interesų atitiko kitos išorinės jėgos – Kroatijos – pozicijas, kurios valdančioji partija rėmė naujuosius kroatų nacionalistus.

SDA 2006 m. rinkimuose iš esmės išlaikė tą pačią bosnių kultūrinės grupės interesus atstovaujančią nacionalistinę kryptį. Tiesa, retorika buvo švelnesnė nei 2002 m. rinkimų metu, greta pasisakymo už centralizuotą ir efektyvią BiH valdžią nebeskaluojant Serbijos Respublikos panaikinimo idėjos. S.Tihic viešai deklaravo, kad „dirba ir atstovauja visiems piliečiams“²⁹⁰, o BiH ateitis – „narystė ES ir NATO – tautos saugumo ir gerovės kelias“²⁹¹. Kartu tai buvo viena partijų, kurios parėmė konstitucinę reformą 2006 m. balandžio 26 d. balsavime. Todėl 2006 m. SDA priešrinkiminę poziciją galima laikyti nuosaikesne, kai SDA „pristatė save kaip istorinio kompromiso partiją“²⁹². Kita vertus, SDA nuosaikumas kilo iš to, kad siūlytos konstitucinės pataisos atitiko bosnių interesus. Todėl šiuo atveju kompromiso sąvoka labai ribota, o SDA politika išorinių jėgų interesus ir demokratizacijos perspektyvas atitiko tiek, kiek sutapo su bosnių kultūrinės grupės interesais.

Tuo tarpu pagrindinės SDA konkurentės serbų kultūrinei grupei atstovaujančių rinkėjų tarpe SBiH 2006 m. priešrinkiminė retorika labai skyrėsi nuo 2002 m. rinkiminės kampanijos. Prieš

²⁸⁸ Hrvatsku demokratsku zajednicu 1990, HDZ 1990 – Programska deklaracija. Mostar, 2009, Rasta: http://hdz1990.org/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=36; Žiūrėta: 2010 03 12.

²⁸⁹ Office of the High Representative and EU Spacial Representative, Report to the European Parliament by the High Representative of the International Community and EU Special Representative for BiH, February-June 2006. 2006 September 11, Rasta: http://www.ohr.int/other-doc/hr-reports/default.asp?content_id=38511; Žiūrėta: 2010 03 12.

²⁹⁰ Sulejman Tihić, kandidat SDA za člana predsjedništva BiH: Opasna priča o ukidanju entiteta i referendumu. Sarajevo, *Nezavisne novine*, 2006 September 12, Rasta: <http://www.sda.ba/vijest.php?id=114>; Žiūrėta: 2010 03 10.

²⁹¹ Stranka Demokratske Akcije, Obračanje predsjedavajućeg Predsjedništva BiH Sulejmana Tihića na otvaranju Islamskog centra u Srebrenici, Srebrenica, 2006, Rasta: <http://www.sda.ba/vijest.php?id=109>; Žiūrėta: 2010 03 10.

²⁹² International Crisis Group (ICG), Bosnia's Incomplete Transition: Between Dayton and Europe. Crisis Group Europe Report No 198, 2009 March 9, Rasta: <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=5978>; Žiūrėta: 2010 03 11.

ketverius metus nuosaikia partija laikyta SBiH, 2006 m. politinėmis pozicijomis nutolo nuo SDP, priartėdama prie SDA nacionalizmo. Vis radikalesnėmis partijos pozicijos tapo rengiant BiH konstitucines pataisas. Ji buvo viena iš partijų, 2006 m. balandžio 26 d. nepritarusi pasiūlytiems konstitucijos pakeitimams. Partijos lyderio H.Silajdzic argumentacija, kad siūlomos reformos nėra pakankamos, tapo ankstyva rinkimine kampanija, turėjusia sustiprinti SBiH pozicijas bei atkovoti dalį SDA rėmėjų balsų. SBiH radikalizmo vektorius buvo išlaikytas ir prasidėjus oficialiai rinkiminei kampanijai. Tai liudijo H.Silajdzic pareiškimas, kad serbų kultūrinės grupės sienos privalo būti panaikintos, kadangi jos yra genocido rezultatas.²⁹³ Svarbia rinkiminės kampanijos dalimi tapo SDA pozicijas atkartojantys stiprios centrinės valdžios ir bosnių dominavimo tikslas. Jau konstitucijos pataisų atmetimu SBiH nutolusi nuo ES ir JAV interesų, nacionalistinę retoriką pasirinkusi prieš rinkimus ši partija ne tik neatitiko pagrindinių išorinių jėgų pozicijų, bet ir nesiūlė alternatyvaus demokratizacijos kelio.

Vienintelė partija, kuri atsisakė vienos kultūrinės grupės interesus eskaluojančios retorikos ir, orientuodamasi į visų trijų kultūrinių grupių elektoratą, pasiūlė universalią programą – Socialdemokratų partija. Kartu tai buvo vienintelė didesnė partija, kūrusi pilietiškai orientuotą platformą (universalią, į pilietiškumo kūrimą orientuotą programą taip pat pasiūlė Liaudies partija darbas už gerovę (ang. *People's Party Work for Betterment*)).²⁹⁴ Rinkiminę programą grįsdama laisvės, lygybės, teisingumo, humanizmo ir solidarumo principais kuriamos modernios visuomenės modeliu, SDP orientavosi į „socialinę demokratiją, kur žmogaus teisės ir laisvės yra Bosnijos ir Hercegovinos visuomenės pagrindas“²⁹⁵. Šie tikslai, nepaisant praeities komunizmo šešėlio, atitiko ES ir JAV interesus. Todėl tik SDP galima identifikuoti kaip pagrindinių išorinių jėgų interesus atitinkančią politinę jėgą, o balsus, 2006 m. spalio 1 d. rinkimų metu atiduotus už šią partiją, laikyti gyventojų paramos ES ir JAV pozicijoms matu.

2006 m. priešrinkiminės vidinių politinių veikėjų nuotaikos nedaug tesiskyrė nuo buvusiųjų prieš dešimtmetį, oficialiai pasibaigus pilietiniam karui. Pagrindinės tos pačios partijos – SDA, SDS ir HDZ, – nors ir nuosaikesniu tonu, toliau nuosekliai kėlė vienai kultūrinei grupei svarbius tikslus, besikertančius su bet kurios kitos grupės interesais. Dėl šių priežasčių nei viena senoji tradicinė partija neatitiko ES ir JAV pozicijų. Visgi išskirtinis 2006 m. rinkimų bruožas – politinio elito fragmentacija visose kultūrinėse grupėse. Daugiau ar mažiau nuosaikesnės SNSD, HDZ 1990 ir SBiH taip pat nevengė atskirų kultūrinių grupių ambicijas kurstančių pareiškimų bei veiksmų, siekdamas pritraukti daugiau rinkėjų balsų ir taip tapdamos alternatyviu pasirinkimu tradicinių

²⁹³ Jovanovic, D. Old Wounds Emerge as Bosnia Elections Loom. *ABC News*, Sarajevo, 2006 September 29, Rasta: <http://abcnews.go.com/International/story?id=2508735&page=1>; Žiūrėta: 2010 03 10.

²⁹⁴ ICG, 2007, Op. Cit.

²⁹⁵ Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine. Program partije. Rasta: <http://translate.google.lt/translate?hl=lt&sl=hr&tl=lt&u=http%3A%2F%2Fwww.sdp.ba%2F&anno=2>; Žiūrėta: 2010 03 13.

didžiųjų partijų rėmėjams. Todėl tik SDP galima laikyti universalia partija, pateikusia visas kultūrinės grupės turėjusią tenkinti rinkiminę programą, labiausiai priartėjančią prie pagrindinių išorinių jėgų – ES ir JAV – interesų bei siūlančia bent teorinę realios demokratizacijos perspektyvą. Atitinkamai 2006 m. spalio 1 d. rinkimų rezultatų kiekybiniame tyrime tik balsai atiduoti už SDP gali būti laikomi rinkėjų, pasirengusių vidinei BiH integracijai, valstybingumo kūrimui ir, galiausiai, demokratizacijai, matu. Kur kas mažesnę BiH rinkėjų preferencijų pokytį ženklina balsai atiduoti už SDA, SDS ir HDZ bei SNSD, HDZ 1990 ir SBiH. Visgi negalima sutapatinti ir šių dviejų elektorato dalių balsų, ignoruojant naujai iškilusių politinių jėgų nuosaikumo ar dar aršesnio kultūrinių grupių nacionalizmo apraiškas. Statistinė analizė, atsižvelgiant į politinių jėgų pozicijų kitimą, leidžia konstatuoti kultūrinių atskirčių kaitos mastą ir tendencijas.

2.7.2. 2006 m. rinkimų rezultatai

2002 m. žemas rinkėjų aktyvumas rinkimų metu buvo laikomas BiH gyventojų nusivylimo valdžia ženklu ir protestu, tvirtinant, kad prie urnų atėjo tik ištikimieji kultūrinių grupių interesus atstovaujančių partijų rėmėjai. 2006 m. spalio 1 d. rinkimai tapo įspėjimu, kad rinkėjų abejingumas tampa permanentiniu. Visiškai BiH administruojamuose rinkimuose, turėjusiuose tapti dar vienu žingsniu demokratizacijos proceso kelyje, savo nuomonės išsakyti atėjo 54,48 proc.²⁹⁶ visų turėjusiųjų balso teisę. Kita vertus, 2006 m. rinkimai išsiskyrė partine fragmentacija ir atsiradusia pasirinkimo alternatyva rinkėjams visose trijose kultūrinėse grupėse. Rinkimų rezultatai (lentelė Nr. 6), viena vertus, patvirtina senųjų tradicinių partijų pozicijų stiprėjimą, kita vertus, faktas, kad ketvirtą vietą pagal gautų mandatų skaičių užėmė SDP, universalią programą visos šalies mastu pateikusi partija, gali būti laikomas aliuzija į kultūrinių takoskyrų mažėjimą. Kultūrinės atskirties kitimo tendencijos matuojamos kiekybiniu tyrimu.

6 lentelė. BiH 2006 m. parlamento rinkimų rezultatai²⁹⁷

Partija	Vietos parlamente
SDA	9
SBiH	8
SNSD	7
SDP	5
HDZ	3
SDS	3
HDZ 1990	2

²⁹⁶ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

²⁹⁷ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit..

Pirmas tyrimo etapas – statistinė analizė balsų, atiduotų už tradicines partijas, per nepriklausomą kultūrinės priklausomybės kintamąjį. Šiais trimis atvejais, vertinant rinkėjų balsus per kultūrinės tapatybės prizmę, nepriklausomi kintamieji yra patikimi ($p=0,000$, t.y. $p<0,05$,) ir paaiškina SDA atveju 37,6 proc., SDS atveju 52,7 proc., HDZ atveju 43,9 proc. priklausomojo kintamojo verčių. Aukšti determinacijos koeficientai (atitinkamai $R=0,631$; $R=0,726$; $R=0,663$) rodo, kad regresijos modelis yra tinkamas. Kaip rodo lentelė Nr. 7, statistiškai reikšmingi ($p<0,05$), tačiau įgyjantys skirtingo stiprumo ir krypties koreliacijos koeficientus, visais atvejais yra du nepriklausomi kintamieji.

7 lentelė. Paramos SDS, SDA bei HDZ ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2006 m. BiH parlamento rinkimai)²⁹⁸

Kintamasis	Beta koeficientas	Reikšmingumas
Priklausomas kintamasis SDA		
Bosniai	,688	,000
Serbai	-,301	,000
Kroatai	-,031	,654
$R=,631$ $R^2=,376$ Sig. =,000		
Priklausomas kintamasis SDS		
Bosniai	-,172	,011
Serbai	,790	,000
Kroatai	-,058	,340
$R=,726$ $R^2=,527$ Sig. =,000		
Priklausomas kintamasis HDZ		
Bosniai	-,054	,458
Serbai	-,283	,000
Kroatai	,643	,000
$R=,663$ $R^2=,439$ Sig. =,		

Aukštas teigiamas beta koreliacijos koeficientas (0,688) tarp kultūrinės priklausomybės bosniams ir balsų už SDA rodo, kad šią partiją rėmė būtent ši etninė grupė. Kitais nepriklausomų kintamųjų atvejais, beta koreliacijos koeficientas įgyja neigiamas reikšmes, liudydamas, kad serbai ir kroatai SDA nepalaikė. Ši tendencija būdingesnė serbams, nes kultūrinės priklausomybės serbams nepriklausomas kintamasis ne tik yra statistiškai reikšmingas, bet ir įgyja stipresnę neigiamą beta koreliacinio koeficiento išraišką (-0,301).

²⁹⁸ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

Parama serbų tradicinei partijai dar tvirtesnė: su nepriklausomu kintamuoju ją susieja 0,790 koreliacijos koeficientas. Tai rodo, kad didesnis serbų skaičius regione reiškia daugiau balsų už SDS. Kita vertus, partijos atitinkamai nerėmė bosniai ir kroatai: šiais atvejais beta koreliacijos koeficientas įgyja neigiamas reikšmes.

Tuo tarpu kroatų nacionalistinių preferencijų stiprumą galima palyginti su bosnių: paramą šiai kultūrinę tapatybę atitinkančiai partijai rodo gana stiprus 0,643 koreliacinis koeficientas. Neigiami, nors skirtingo stiprumo ir reikšmingumo, beta koreliacijos koeficientai tarp bosnių ir serbų nepriklausomų kintamųjų bei balsų už HDZ patvirtina tą pačią tendenciją: rinkėjai kitos kultūrinės grupės partijų neremia.

2006 m. rinkimų paramos tradicinėms partijoms analizė rodo išliekančias svarbias priklausomybės tam tikrai kultūrinei grupei apspręstas preferencijas. Visgi kiekybinės analizės rezultatai, lyginant su 2002 m. rinkimais, fiksuoja žemesnius koreliacijos laipsnius tarp kultūrinio identiteto ir paramos. Beta koreliacinių ryšių pokytis svyruoja nuo 0,05 HDZ atveju iki 0,21 SDS. Šie pokyčiai, viena vertus, reiškia žemesnę paramą tradicinėms partijoms, kita vertus, gali būti laikomi kultūrinio identiteto apspręstų preferencijų mažėjimo ženklu, kas reikštų pagrindinių išorinių jėgų – ES ir JAV – optimistinio scenarijaus pildymąsi. Todėl paramos kitoms partijoms analizė per nepriklausomus kultūrinės priklausomybės kintamuosius leidžia atskleisti, ar 2006 m. rinkimai iš tiesų atskleidė vidinės integracijos ir kultūrinių atskirčių mažėjimo tendencijas.

Didžiausią potencialą 2006 m. rinkimuose perimti SDA, SDS ir HDZ partijų paramą įgijo taip pat atskirų kultūrinių grupių nacionalistinę retoriką pasitelkusios partijos. Savo pasisakymais prie radikalių vienos kultūrinės grupės interesus atstovaujančių pozicijų priartėjusios SBiH, SNSD ir HDZ 1990 tapo stipriomis konkurentėmis senosioms politinėms jėgoms. Paramos SBiH, SNSD ir HDZ 1990 analizė per nepriklausomus kultūrinės priklausomybės kintamuosius leidžia paaiškinti, kultūrinių takoskyrų Bosnijoje ir Hercegovinoje pokyčius.

Atliekant kiekybinį tyrimą, visais trimis atvejais nepriklausomi kintamieji yra patikimi ($p=0,000$, t.y. $p<0,05$,) ir paaiškina SBiH atveju 38,2 proc., SNSD atveju 75,6 proc., HDZ 1990 atveju 49,2 proc. priklausomojo kintamojo verčių. Determinacijos koeficientai (atitinkamai $R=0,618$; $R=0,870$; $R=0,701$) patvirtina, kad regresijos modelis yra tinkamas. Kaip rodo lentelė Nr. 8, statistiškai reikšmingi ($p<0,05$), tačiau įgyjantys skirtingo stiprumo ir krypties koreliacijos koeficientus, SNSD ir HDZ 1990 atvejais yra du nepriklausomi kintamieji, o SBiH atveju – vienas kintamasis.

8 lentelė. Paramos SBiH, SNSD bei HDZ 1990 ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2006 m. BiH parlamento rinkimai)²⁹⁹

Kintamasis	Beta koeficientas	Reikšmingumas
Priklausomas kintamasis SBiH		
Bosniai	,666	,000
Serbai	-,125	,098
Kroatai	-,015	,827
R=,618 R ² =,382 Sig. =,000		
Priklausomas kintamasis SNSD		
Bosniai	-,300	,000
Serbai	,955	,000
Kroatai	,029	,510
R=,870 R ² =,756 Sig. =,000		
Priklausomas kintamasis HDZ 1990		
Bosniai	-,120	,083
Serbai	-,286	,000
Kroatai	,677	,000
R=,701 R ² =,492 Sig. =,000		

Stipriausias, vienetui artimas beta koreliacinis koeficientas (0,955) sieja serbų paramą SNSD. Paramos šiai partijai atveju reikšmingas ir tapatybės bosniams nepriklausomas kintamasis, įgyjantis neigiamą reikšmę, kuri rodo, kad didesnis bosnių skaičius regione reiškė mažesnę paramą SNSD. Atitinkamai serbai nerėmė daugiausia bosnių remiamą SBiH ir kroatų remiamą HDZ 1990. Tuo tarpu balsų už šias partijas koreliacija su bosnių ir kroatų skaičiumi regione labai artima: 0,666 ir 0,677. Tad paramos partijoms, tapusioms senųjų tradicinių partijų alternatyva, analizė, pirma, rodo tas pačias kultūrinio identiteto apspręstas rinkėjų preferencijas. Antra, jei 2006 m. rinkimų metu buvo užfiksuotas tradicinių partijų nuostatų švelnėjimas, kurį suponuoja susitarimas dėl konstitucijos projekto 2006 m. balandį, SBiH ir HDZ 1990 pozicijos buvo kur kas radikalesnės, ne tik nepritariant siūlytoms konstitucijos pataisoms, bet ir šias nuostatas paverčiant centrine rinkiminės kampanijos dalimi. Atitinkamai išaugusi parama šioms partijoms liudija, kad rinkėjai nėra linkę atsižadėti atskirų kultūrinių grupių interesų ir lieka ištikimi savo nuostatoms, nekeičiant jų net keičiantis visą laiką remtų partijų pozicijoms.

SDP 2006 m. rinkimuose buvo partija, kurios rėmimą galima sieti su BiH kultūrinių atskirčių mažėjimu. Kiekybinis paramos šiai partijai tyrimas rodo, kad patikimi nepriklausomi kintamieji paaiškina 33,3 proc. priklausomojo kintamojo verčių, o gana aukštas determinacijos

²⁹⁹ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

koeficientas ($R=0,577$) leidžia teigti, kad taikomas regresijos modelis yra tinkamas. Deja, kaip rodo lentelė Nr. 9, ši partija netapo visos šalies elektoratą vienijančia jėga.

9 lentelė. Paramos SDP ir kultūrinės priklausomybės koreliacija (2006 m. BiH parlamento rinkimai)³⁰⁰

Kintamasis	Beta koeficientas	Reikšmingumas
Priklausomas kintamasis SBiH		
Bosniai	,625	,000
Serbai	-,159	,044
Kroatai	,021	,768
$R=,577$ $R^2=,333$ Sig. =,000		

Reikšmingas ir aukštas teigiamas beta koreliacinis koeficientas su parama SDP sieja tik bosnių skaičių regione. Tuo tarpu, jei kroatų atveju silpnas teigiamas koeficientas rodo, kad parama buvo labai menka, didesnis serbų skaičius regione netgi neigiamai koreliavo su parama SDP. Vadinas, SDP, pristačiusi universalią, į pilietiškumo kūrimą ir BiH visuomenės integraciją orientuotą programą buvo išskirtinai remiama vienos kultūrinės grupės, kurios interesus šios vertybės iš principo atitiko. Tad SDP tik dar kartą atkartoję preferencijų kultūrinio identiteto pagrindu taisyklę.

2006 m. spalio 1 d. Parlamentinės Asamblėjos Atstovų rūmų rinkimų rezultatai dar kartą nepateisino tarptautinės bendruomenės Bosnijos ir Hercegovinos demokratizacijos pastangų. Išoriniai veikėjai didžiausia problema laikė rinkėjų paramą tradicinėms kultūrinių grupių partijoms, 2006 m. rinkimai pademonstravo, kad gyventojų nuostatos yra kur kas tvirtesnės nei senųjų partijų pozicijos. Rinkėjai buvo linkę palaikyti radikalesnes partijas, lengviau atsižadėdami anksčiau remtų politinių jėgų, nei keisdami savo nuostatas. Vienijančia jėga netapo ir SDP, nes paramos analizė šiai politinei jėgai parodė, kad dar kartą pasitvirtina kultūriniu identitetu grįstas balsavimas, kaip permanentinis Bosnijos ir Hercegovinos tiesioginės demokratijos reiškinys. Kartu tai liudija demokratizacijos proceso stagnaciją: svarbiausio pirminio impulso, kurį suteikia valstybės piliečiai, nebuvimas, rodo, kad kultūrinės takoskyros BiH yra pernelyg giles, kad jas būtų galima paveikti didelėmis išorinių jėgų ir simbolinėmis vidinių politinių veikėjų pastangomis.

³⁰⁰ Rinkimų rezultatų duomenys iš Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

2.8. Pilietinės visuomenės dimensija: Bosnijos ir Hercegovinos nevyriausybinių organizacijos

Bosnijai ir Hercegovinai paskelbus nepriklausomybę, pilietinės visuomenės dimensija, suvokiant ją per nevyriausybinių organizacijų skaičiaus, gyvybingumo ir kokybės kaip santykio su demokratijos principais mastą, buvo siaura ir neišvystyta. Tuo metu vyravo iš komunistinių laikų paveldėtos NVO, tokios kaip profesinės sąjungos, sporto asociacijos ir jaunimo organizacijos.³⁰¹ Atitinkamą BiH gyventojų santykį su NVO, demonstruojantį ir pilietinės visuomenės percepciją, liudija faktas, kad didžioji dalis organizacijų buvo orientuotos į humanitarinių problemų sprendimą, o svarbiausią vaidmenį šioje srityje vaidino Raudonasis kryžius. Prasidėjęs pilietinis karas ženklino humanitarinio pobūdžio NVO įsitvirtinimą ir pilietinės visuomenės kūrimosi stagnaciją. Situacija ėmė keistis 1995 m. po Daytono taikos susitarimo pasirašymo.

Tarptautinės bendruomenės įsikišimas buvo lemiamas veiksnys ne tik stabilizuojant situaciją Bosnijoje ir Hercegovinoje, bet ir dedant pilietinės visuomenės pagrindus. Kaip teigia Patrice C. McMahon, pilietinės visuomenės kūrimo scenarijus vyko pagal kitų pokomunistinių šalių patirties modelį, pilietinės visuomenės vystymo iniciatyvas pirmiausia paverčiant parama nevyriausybinių organizacijų sektoriui.³⁰² Todėl NATO karines pajėgas lydėjo tarptautinių NVO ir užsienio valstybių vyriausybių parama, kuri per pilietinio sektoriaus kūrimą, stiprinimą ir vystymą turėjo įgyvendinti atskirus Daytono taikos susitarimo aspektus. Svarbus vaidmuo teko tiek tarptautinėms, tiek regioninėms, tiek dvišalėms organizacijoms.³⁰³ BiH pilietinės visuomenės kūrimo dimensijoje veikė Jungtinių tautų agentūros – JT Vystymo programa, JT Vyriausiojo pabėgėlių komisaro institucija, JT Vaikų fondas, – pasaulinės organizacijos Pasaulio bankas ir Tarptautinis valiutos fondas, regioninės institucijos Europos Taryba, Europos Komisija, Europos rekonstrukcijos ir vystymo bankas. Taip pat galima išskirti JAV tarptautinio vystymo agentūrą (ang. *United States Agency for International Development – USAID*) ir Švedų tarptautinio vystymo bendradarbiavimo agentūrą (ang. *Swedish International Development Cooperation Agency – SIDA*), kurios yra iš esmės vyriausybinių organizacijos, todėl jų paramą galima traktuoti kaip dvišalio lygmens.

Vienas iš tarptautinės bendruomenės intervencijos rezultatų – vakarietiško tipo NVO atsiradimas Bosnijoje ir Hercegovinoje. Šių organizacijų, turėjusių padėti pamatus pilietinės visuomenės atsiradimui, kūrimui 1995 – 2000 m. išorinės jėgos išleido apie 5 – 6 milijardus

³⁰¹ Papic, Z. (ed.) *International Support Policies to See Countries – Lessons (not) Learned in Bosnia-Herzegovina*. Open Society Fund Bosnia-Herzegovina/Soros Foundations, Sarajevo, 2001, p. 138.

³⁰² McMahon, P. C. *Civil Society, NGOs and Peace Building in Bosnia: an institutionalist explanation for the disconnect*. Annual Meeting of the International Studies Association, Chicago, IL, 2007, Rasta: http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/7/9/2/9/pages179294/p179294-1.php; Žiūrėta: 2010 03 17.

³⁰³ Papic, Op. Cit., p. 138.

dolerių.³⁰⁴ Siūloma finansinė parama, žinoma, rado realizacijos galimybes, todėl nuo 1996 m. NVO skaičius BiH ne tik ėmė sparčiai didėti, bet kartu pasikeitė jų pobūdis. Greta tradicinių profesinių sąjungų, humanitarinių ir jaunimo organizacijų ėmė kurtis į demokratizaciją ir pilietinės visuomenės kūrimą orientuotos NVO. Dar 1994 m. BiH gyvenančių serbų įkurta NVO Serbų pilietinė taryba (ang. *Serb Civic Council*), anot jos steigėjo Mirko Pejanovic, pagrindiniu tikslu laikė paramą „humaniškai, daugiatautei, demokratinei Bosnijai-Hercegovinai“³⁰⁵. 1995 m. įkurtas Helsinkio komitetas už žmogaus teises Bosnijoje ir Hercegovinoje (ang. *Helsinki Committee for Human Rights in Bosnia and Herzegovina*) pilietinės visuomenės sektorių telkė per žmogaus teisių gynimo problemas. 1996 m. įkurtas Pilietinės visuomenės vystymo centras (ang. *Civil Society Promotion Center*) taip pat, veikdamas per viešojo sektoriaus darbuotojų, renkamų atstovų, pilietinių organizacijų lyderių ir aktyvistų mokymų ir konsultacijų programas, ėmėsi projektų, padedančių kurti demokratiją ir pilietinę visuomenę BiH. Į taikos kūrimą ir BiH visuomenės integraciją buvo orientuotos ir tokios NVO, kaip Nansi dialogo tinklas (ang. *Nansen Dialogue Network*), Pasirinkimas (ang. *Alternative*) ar Jonvabalis (ang. *Firefly*). Jei Nansi dialogo tinklas pagrindiniu tikslu laikė „prisidėti prie susitaikymo ir taikos kūrimo per tarpetninį dialogą tarp svarbių asmenų ir grupių, kurios turi stiprią įtaką ar sprendimų priėmimo galią labai susiskaldžiusiose bendruomenėse“³⁰⁶, moterų forumas Pasirinkimas orientavosi į pilietinės visuomenės kūrimą per aktyvų moterų įsitraukimą, o Jonvabalis tarpkultūrinio dialogo plėtojimo siekė per įvairius jaunimo projektus. Tad 1997 m. BiH veikė apie 400 įvairių savanoriškų grupių ir pilietinės visuomenės organizacijų.³⁰⁷

Visgi naujos NVO, nors ir įgavusios kitą pobūdį, vertinant per jų veiklos sritį, daugiausia buvo siejamos vieno išskirtinio bruožo – jos buvo kuriamos vienos kultūrinės grupės rėmuose. Netgi tokios humanitarinę pagalbą teikiančios organizacijos kaip katalikų *Caritas*, musulmonų *Merhamet* ar serbų ortodoksų *Dobrotvo* išlaikė stiprų priklausomybės tam tikrai kultūrinei grupei identitetą.³⁰⁸ Todėl galima išskirti nedaug NVO, naryste ir veikla susiejusių skirtingų BiH kultūrinių grupių narius. Dar 1993 m. įkurtas Tuzlos piliečių forumas (ang. *Tuzla Citizens' Forum*) siekė pademonstruoti, kad „žmogaus laisvė yra įmanoma tikrai nesusiskaldžiusioje teritorijoje, visiškai pripažįstant kiekvieno piliečio orumą, nepaisant jo tautybės ir religijos“³⁰⁹. Analogiško tarpkultūrinio susitaikymo siekė jaunimo organizacija Jaunimo tiltas (ang. *Young Bridge*). Efektyvių tarpkultūrinių organizacijų stoka, viena vertus, galima paaiškinti giliomis kultūrinėmis

³⁰⁴ Belloni, R., Hemmer B. Bosnia-Herzegovina: Constructing Civil Society Under a Semi-Protectorate. In *Civil Society and Peacebuilding: Concepts, Cases, Lessons*, Paffenholz, T. (ed.), Boulder: Lynne Reiner, 2009.

³⁰⁵ Right Livelihood Award, Rasta: <http://www.rightlivelihood.org/scc.html>; Žiūrėta: 2010 03 18.

³⁰⁶ Nansen Dialogue Network, Rasta: <http://www.nansen-dialogue.net/content/view/13/4/>; Žiūrėta: 2010 03 18.

³⁰⁷ Sampson, S., Weak States, Uncivil Societies and Thousands of NGOs. Western Democracy Export as Benevolent Colonialism in the Balkans. In *Cultural Boundaries of the Balkans*, Recic, S. (ed.), Lund University Press, 2002.

³⁰⁸ Belloni, Op. Cit.

³⁰⁹ Tuzla Citizens' Forum, Rasta: <http://www.forumtz.com/eng/deklaracija.htm>; Žiūrėta: 2010 03 18.

takoskyromis. Anot, Robert Belloni ir Bruce Hemmer, nemažai NVO, atsižvelgdamos į užsienio rėmėjų reikalavimus, deklaravo tarpkultūrinio dialogo svarbą, tačiau neveikė kultūrinių atskirčių mažinimo ir pilietinės visuomenės kūrimo linkme.³¹⁰ Kita vertus, platesnę NVO veiklą ir efektyvias galimybes kurti pilietinę visuomenę ilgai riboja teisinis NVO sektoriaus reglamentavimas.

Iki 2002 m. NVO Bosnijoje ir Hercegovinoje galėjo būti registruojamos tik bendruomenių lygiu. Dėl to skyrėsi ir NVO teisinė bazė: jei Bosnijos ir Hercegovinos Federacijoje NVO steigimą ir veiklą reglamentavo Pilietinių asociacijų, Humanitarinių organizacijų ir Fondų įstatymai, Serbijos Respublikoje galiojo tik vienas Pilietinių asociacijų įstatymas. Atitinkamai, SR įteisino vienintelę pilietinių organizacijų formą, o BiH NVO galėjo veikti kaip pilietinės, humanitarinės organizacijos ir fondai. Anot S. Sali-Terzic, daugiau nei 60 proc. NVO identifikavo save pilietinėmis organizacijomis, apie 20 proc. – humanitarinėmis, ir apie 20 proc. nepriskyrė jokiai grupei.³¹¹ Ši situacija nuolatos sulaukdavo tarptautinės bendruomenės kritikos, tačiau tik 2001 m. buvo priimtas Bosnijos ir Hercegovinos asociacijų ir fondų įstatymas, kuris įsigaliojo 2002 m. sausio 5 d. Naujasis įstatymas asociacijų ir fondų registravimą Bosnijoje ir Hercegovinoje, užsienio ir tarptautinių asociacijų ir fondų bei kitų nepelno organizacijų registraciją valstybės lygiu pavedė Pilietinių reikalų ir susisiekimo ministerijai (vėliau ši funkcija buvo perduota BiH Teisingumo ministerijai).³¹² Tik Bosnijos ir Hercegovinos asociacijų ir fondų įstatymo priėmimas, centralizavęs NVO registraciją, suvienodino BiH ir SR NVO kūrimo ir veiklos teisinį reglamentavimą bendruomenių lygiu. Tai suteikė potencialą tarpkultūrinių NVO kūrimuisi, tačiau pilietinės visuomenės kūrimosi procesas išliko labai lėtas.

Kultūrinių atskirčių mažėjimą, kuriant BiH pilietinę visuomenę, turėjo užtikrinti 2007 m. pasirašytas Susitarimas dėl bendradarbiavimo tarp NVO sektoriaus bei Bosnijos ir Hercegovinos Ministrų tarybos. Šio susitarimo pagrindu įkurta Pilietinės visuomenės taryba tapo valstybiniu NVO forumu, tačiau jos veiksmingumas buvo abejotinas, norint „sukurti reguliarius ir sisteminius ryšius su pilietine visuomene bei paskatinti jos dalyvavimą politikos formavime“³¹³. Analogiškas klausimas kyla ir dėl 2008 m. Teisingumo ministerijoje įkurto Bendradarbiavimo su NVO sektoriumi departamento efektyvumo. Tad valstybinio lygmens iniciatyvos, orientuotos į BiH pilietinės visuomenės kūrimą, vis dar tebėra labai jaunos.

³¹⁰ Belloni, Op. Cit.

³¹¹ Papic, Op. Cit., p. 153.

³¹² Zakon o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine. *Official Gazette Bosne i Hercegovine*. No. 42/03, 2001, Rasta:

<http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Biblioteka/zakoni/BiH/ZAKON%20O%20UDRUZENJIMA%20I%20FONDACIJAMA/Zakon%20o%20udruzenjima%20i%20fondacijama%20-%202032%20-%202001.pdf>; Žiūrėta: 2010 03 19.

³¹³ Commission of the European Communities, Bosnia and Herzegovina 2008 Progress Report. SEC(2008) 2693 final, Bussels, 2008 November 5, Rasta: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key_documents/reports_nov_2008/bosnia_herzegovina_progress_report_en.pdf; Žiūrėta: 2010 03 15.

Antras pilietinės visuomenės dimensijos bruožas – pilietiškai pasyvūs BiH gyventojai. 2009 m. įvairių NVO nariais buvo tik 17,8 proc.³¹⁴ BiH gyventojų. Bendra pilietiškai aktyvaus BiH gyventojo charakteristika: mažiau 30 metų turintis vyras. Gyventojai virš 60 m. – mažiausiai linkę įsitraukti į NVO veiklą: aktyvių yra tik 14,4 proc. Svarbus niuansas – dalyvavimui NVO veikloje ir pilietinės visuomenės kūrimo iniciatyvumui aktualus yra ir kultūrinės grupės tapatybės kriterijus: jei bosniai ir serbai panašiai linkę dalyvauti pilietinėje veikloje (atitinkamai 20 ir 19,1 proc.), tai kroatai šiuo atžvilgiu yra kur kas pasyvesni – tik 7,5 proc. dalyvauja įvairių NVO veikloje.

Trečia BiH NVO ypatybė – priklausomybė nuo užsienio jėgų finansavimo šaltinių. Jei po Daytono taikos susitarimo pasirašymo NVO skaičius sparčiai augo, tai XXI amžiaus pradžioje, sumažėjus išorinių jėgų paramai, pradėjo mažėti ir nevyriausybinių organizacijų skaičius. Ši tendencija tapo permanentiniu reiškiniu, liudydama realios pilietinės visuomenės Bosnijoje ir Hercegovinoje nebuvimą. Nors 2008 m. BiH buvo įregistruota 9095 NVO, tačiau tik 4629³¹⁵ iš jų, manoma, buvo aktyvios ir tik 69³¹⁶ NVO buvo reikšmingos taikos kūrimo ir demokratizacijos procesui.

Taigi Bosnijos ir Hercegovinos pilietinės visuomenės dimensija ne tik atkartoja gilią kultūrinės fragmentacijos takoskyras, bet ir išlieka gyvybiškai priklausoma nuo išorinių jėgų. Šią pilietinės visuomenės kūrimo(si) nesėkmę nulėmė išorinių veikėjų pasirinktas netinkamas modelis. Tarptautinė bendruomenė pripažino, kad „BiH buvo unikalūs atvejis, visiškai besiskiriantis nuo Vidurio ir Rytų Europos, nors uždaviniai ir siejami tikslai iš esmės buvo panašūs“³¹⁷. Šis unikalumas vėlgi buvo apspręstas bendro šalies konteksto – kultūrinės diferenciacijos. Tai rodo, kad pilietinės visuomenės kūrimosi procesas yra dar tik formavimosi stadijoje ir iš esmės neprasidėjo. Atitinkamai pilietinės visuomenės nebuvimas, kaip demokratizacijos stimulo „iš apačios“ stoka, užkerta kelią vidinei Bosnijos ir Hercegovinos integracijai ir valstybingumo kūrimui, kas vėlgi demokratizacijos procesą palieka išorinių jėgų prerogatyva.

³¹⁴ 2009 m. BiH gyventojų dalyvavimo NVO veikloje duomenys iš United Nations Development Programme (UNDP) in Bosnia and Herzegovina, *The Ties That Bind: Social Capital in Bosnia and Herzegovina*. National Human Development Report 2009, Rasta: <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=14>; Žiūrėta: 2010 03 17.

³¹⁵ Us Aid from the American People, Rasta: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2008/bosnia_herzegovina.pdf; Žiūrėta: 2010 03 19.

³¹⁶ Belloni, Op. Cit.

³¹⁷ Martin, Op. Cit.

III. IRAKO ATVEJO ANALIZĖ

Irako demokratizacija ženklino naują demokratizacijos proceso pobūdį, prasidėjusį XXI amžiuje. Takoskyra tarp XX amžiaus pabaigos postkomunistinių šalių demokratizacijos (arba S.Huntington apibrėžtos trečiosios demokratizacijos bangos³¹⁸) ir Irako demokratizacijos tampa 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykiai. Irako demokratizacija – tiesioginis atsakas į teroristų išpuolius, siekiant (bent formaliai) sunaikinti terorizmo pamatus.³¹⁹ Tad demokratizacija nebuvo pagrindinis JAV invazijos į Iraką tikslas³²⁰, greičiau vienas iš daugelio ar net priemonė³²¹ (kai kuriais atvejais – priedanga³²²) kitiems tikslams pasiekti. Sudėtingų Irako XX amžiaus istorinių ir politinių įvykių kontekste, kurį dar labiau komplikavo kultūrinė visuomenės diferenciacija (priedas Nr. 3), pradėtas demokratizacijos procesas iškėlė ne tik jo būtinybės ir eigos, bet galiausiai ir galimos proceso baigties klausimus.

3.1. Vidiniai ir išoriniai demokratizacijos veikėjai bei jų interesai

Irako demokratizacijos procesas – išorinių veikėjų iniciatyva. Pagrindinis išorinis veikėjas – JAV. Prezidento G.W.Bush retorikoje prieš karą Irake vyravo keletas aspektų, tapusių oficialiu invazijos pateisinimu: noras likviduoti masinio naikinimo ginklus bei raketų sistemas³²³, kovoti su tarptautiniu terorizmu³²⁴, užtikrinti Irako gyventojų gyvenimo kokybę ir saugumą³²⁵. Šios priežastys buvo paminėtos kur kas anksčiau, nei prabilta apie demokratijos kūrimą Irake, o konkretūs demokratizacijos žingsniai buvo numatyti tik praėjus daugiau nei metams po karo

³¹⁸ Huntington, Op. Cit. p. 34.

³¹⁹ President Bush: "World Can Rise to This Moment". The White House, 2003 February 6, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030206-17.html>; Žiūrėta: 2009 07 23.

³²⁰ Eland, I. *Have 1,000 U.S. Souls Died for Oil?* The independent Institute 2004, September 13, Rasta: <http://www.independent.org/newsroom/article.asp?id=1362>; Žiūrėta: 2009 07 23.

³²¹ Katzman, K., Iraq: U.S. Efforts to Change the Regime. CRS Report, March 22, 2002.

³²² Paul, J. and Nahory, C. *War and Occupation in Iraq*. Global Policy Forum, June 2007, Rasta: <http://www.usawatch.org/docs/wariniraq.pdf>; Žiūrėta: 2009 07 20.

³²³ President Bush Meets with Prime Minister Blair, The White House, 2003 January 31, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/01/20030131-23.html>; Žiūrėta: 2009 07 23; President Bush: "World Can Rise to This Moment". The White House, 2003 February 6, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030206-17.html>; Žiūrėta: 2009 07 23; President's Remarks on Iraq at "Congress of Tomorrow" Reception. The White House, 2003 February 10, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030210.html>; Žiūrėta: 2009 07 23; President's Radio Address. The White House, 2003 March 1, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030301.html>; Žiūrėta: 2009 07 23; War on Terror. The White House, 2003 March 8, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030308-1.html>; Žiūrėta: 2009 07 23 etc.

President Bush: „World Can Rise to This Moment”, Op. Cit.; President's Radio Address, Op. Cit.; War on Terror. Op. Cit. etc.

³²⁵ President Bush Meets with Prime Minister Blair, Op. Cit.; President Bush: "World Can Rise to This Moment". Op. Cit.; President's Radio Address. Op. Cit. etc.

pradžios³²⁶. Greta oficialių įsiveržimo į Iraką priežasčių, keliamos neoficialios JAV interesų hipotezės, susijusios su Irako naftos ištekliais. Viena vertus, tvirtinama, kad JAV siekė apsaugoti naftos išteklius, taip užtikrinant pasaulio ekonomikos stabilumą, kita vertus, prieštaraujama, kad priėjimas prie neperdirbtos naftos ekonominiu požiūriu turi mažai prasmės.³²⁷ Tad, nors šalies demokratizacija nebuvo nei pagrindinė, nei svarbiausia tiek tarp oficialių, tiek tarp neoficialių priežasčių, JAV kaip išorinio veikėjo indėlis vykdant šį procesą buvo esminis ir nepaneigiamas.

JAV pozicijos rėmėjos prieš karo pradžią ir invazijos bei tuo pačiu demokratizacijos proceso vykdymo sąjungininkės Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės (Jungtinės Karalystės – JK) vaidmuo menkesnis. Visgi jis, palaikant JAV poziciją, siekiant legalizuoti karą Irake per Jungtinių Tautų rezoliucijas, yra neabejotinas. Faktas, kad jau 2002 m. rugsėjo mėn. JK Ministras Pirmininkas Tony Blair susitikimo su G.W.Bush metu kėlė grėsmių „kylančių iš Saddam Hussein ir masinio naikinimo ginklų“³²⁸ klausimą bei strategijos, kaip su šiomis grėsmėmis kovoti, parengimo būtinybę, liudija, jog JK buvo ne pasyvi JAV rėmėja, o aktyvi veikėja Irako klausimų atžvilgiu. Karinės intervencijos iniciatyva ir JAV pozicijos palaikymas atsispindi ne vieno JAV ir JK vadovų pokalbio metu³²⁹. Kita vertus, ženklas, kad S.Hussein grėsmės nėra pakankamai įrodytos, buvo JK iniciatyva siekti Jungtinių Tautų rezoliucijos, suteikiančios karui teisinį pagrindą. Nors oficialios JK pozicijos priežastys atkartoja JAV – kova prieš grėsmę, kylančią iš masinio naikinimo ginklų, kova su terorizmu ir Irako gyventojų saugumo užtikrinimas – didelės pastangos legalizuoti karą tarptautiniu lygmeniu atspindi siekį išskaidyti atsakomybės našta nesėkmės atveju bei kartu rodo karinės intervencijos motyvacijos stoką. Tad JK tampa tik pagrindine sąjungininke, bet ne esmine veikėja Irako demokratizacijos kontekste.

JT Irako demokratizacijos kontekste buvo išorinis veikėjas, galėjęs tarptautiniame lygmenyje legalizuoti intervenciją bei visą demokratizacijos procesą. Pasitelkę prielaidą, kad S.Hussein turi ir gali panaudoti masinio naikinimo ginklus, JT Saugumo tarybos susitikimo, vykusio 2003 m. vasario 5 d., metu JAV sekretorius Colin Powell ir JK užsienio reikalų sekretorius Jack Straw

³²⁶ Žingsnius, leisiančius pasiekti demokratiją ir laisvę Irake J.W.Bushas nurodė 2004 m. gegužę (President Outlines Steps to Help Iraq Achieve Democracy and Freedom. The White House, 2004 May 24, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/05/20040524-10.html>; Žiūrėta: 2009 07 23).

³²⁷ Eland, Op. Cit.

³²⁸ President Bush, Prime Minister Blair Discuss Keeping the Peace. The White House, 2002 September 7, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/09/20020907-2.html>; Žiūrėta: 2009 07 24.

³²⁹ Teigiamą JK poziciją dėl grėsmių, kylančių iš Irako, sprendimo karinėmis priemonėmis atspindi T.Blair retorika šių susitikimų metu: President Bush Meets with Prime Minister Blair, Op. Cit.; President Bush, Prime Minister Blair Hold Press Availability. The White House, 2003 March 27, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030327-3.html>; Žiūrėta: 2009 07 24; o 2003 m. balandžio 8 d. J.W.Bush ir T.Blair paskelbia bendrą pareiškimą (Joint Statement by President Bush, Prime Minister Blair on Iraq's Future. The White House, 2003 April 8, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/04/20030408-1.html>; Žiūrėta: 2009 07 24.

stengėsi įtikinti Saugumo tarybos narius dėl būtinybės panaudoti jėgą Irako atžvilgiu.³³⁰ Tačiau pirmoji JT rezoliucija Nr. 1483 (2003) buvo priimta jau po karo pradžios – 2003 m. gegužės 22 d. Nors jos pagrindiniu tikslu nurodomas kreipimasis į „šalis nares bei susijusias organizacijas padėti Irako žmonėms reformuoti jų institucijas ir atkurti šalį, taip pat prisidėti atkuriant Irako stabilumą ir saugumą“³³¹, tačiau rezoliucijos teiginys, kad Saugumo taryba „pagal galiojančią tarptautinę teisę pripažįsta ypatingus šių valstybių [JAV ir JK] įgaliojimus, atsakomybę ir įsipareigojimus kaip užėmusių valstybių“³³² legalizavo karą Irake. Tad JT tenka ne veikėjo, bet skeptiško stebėtojo vaidmuo, kaip išorės veikėjui įsijungiant tik karui ir demokratizacijos procesui prasidėjus. Tokia JT Saugumo tarybos pozicija rodo tarptautinės bendrijos intenciją, nukreiptą tiesiogiai į demokratizacijos procesą, bei atsiribojimą nuo karą Irake pradėjusių JAV ir JK interesų.

Vidiniai veikėjai, suinteresuoti režimo kaita, buvo nuo valstybės valdymo izoliuotos kultūrinės grupės – kurdai ir šiitai arabai. Dar S.Hussein valdymo metais buvo surengti kurdų ir šiitų sukilimai. Paskutinis jų vyko 1991 m. kovo mėn., kai kilo kurdų sukilimas šalies šiaurėje ir šiitų – pietuose. Tačiau sukilimai buvo nesėkmingi dėl kelių priežasčių: „koordinacijos tarp kurdų partijų stokos, jokios karinės struktūros nebuvimo, koordinuotos ir lemiamos Respublikinės gvardijos sausumos atakos, padedant malūnsparniams, kurdų baimės dėl naujos cheminės atakos, nesėkmingo Persijos įlankos karo sąjungininkų bandymo įsiterpti“³³³. JAV, savo retorika paskatinusi 1991 m. sukilimus, kurdų sukilėlius rėmė iki 2003 m. Dar prieš invaziją JAV ir JK slapta teikė paramą kurdų partinei/gentinei milicijai Irako Kurdistane.³³⁴ Tad, jei kurdai ir šiitai arabai – Irako demokratizacijos procesu suinteresuoti vidiniai veikėjai, šis vidinis impulsas nebūtų pakankamas 2003 m., kad demokratizacijos procesas būtų prasidėjęs be išorinių veikėjų iniciatyvos.

³³⁰ Security Council of United Nations, 4701st meeting, New York, 2003 February 5, Rasta: <http://www.casi.org.uk/info/undocs/sc2003-4701.pdf>; Žiūrėta: 2009 07 24.

³³¹ Resolution 1483 (2003), Security Council of United Nations, (S/RES/1483 (2003)), Rasta: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/368/53/PDF/N0336853.pdf?OpenElement>; Žiūrėta: 2009 07 24.

³³² Resolution 1483 (2003), Op. Cit.

³³³ International Crisis Group (ICG), Iraq Backgrounder: What Lies Beneath. Middle East report No 6, 2002 October 1, Rasta: <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1674&l=1>; Žiūrėta: 2009 07 24.

³³⁴ Paul, Nahory, Op. Cit.

3.2. JAV Irako demokratizacijos strategija

2004 m. gegužės 24 d. Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas G.W. Bush teigė: „Amerikos užduotis Irake yra ne tik nugalėti priešą, bet ir suteikti stiprybės draugui – laisvą, atstovaujamąją vyriausybę, kuri tarnautų jos žmonėms ir kovotų jų pusėje“³³⁵. Šiam tikslui, praėjus daugiau nei metams po įsiveržimo į Iraką, G.W.Bush koalicijos vardu pristatė strategiją, kurioje išskyrė atskirus žingsnius, kaip įgyvendinti laisvę ir demokratiją Irake:

- Valdžios perdavimas suvereniai Irako vyriausybei;
- Demokratijai reikalingo stabilumo ir saugumo sukūrimas Irake;
- Irako infrastruktūros atkūrimas;
- Platesnės tarptautinės pagalbos skatinimas;
- Laisvų nacionalinių rinkimų surengimas, kurie leistų Irako žmonėms išrinkti lyderius.³³⁶

Demokratinės politinės sistemos kūrimui nekvestionuojamai svarbūs antrasis, trečiasis ir ketvirtasis žingsniai, t.y. stabilumo ir saugumo kūrimas, infrastruktūros atkūrimas bei tarptautinės pagalbos skatinimas, strategijoje pateikiami gana abstrakčiai. Tuo tarpu valdžios perdavimas ir nacionalinių rinkimų surengimas – ne tik labai konkretūs, bet ir laiko atžvilgiu įreminantys tikslai. Valdžios perdavimas suvereniai Irako vyriausybei strategijoje atitinkamai išskirtas į atskirus žingsnius:

- 2004 m. balandžio 30 d. visiškas suvereniteto perdavimas iš Irako piliečių sudarytai vyriausybei;
- Irako laikinosios vyriausybės sukūrimas³³⁷.

Visiško suvereniteto perdavimas irakiečių vyriausybei buvo suprantamas kaip Laikinosios koalicinės valdžios galiojimo sustabdymas. Numatyta, kad Irako gyventojai turi pradėti patys vykdyti savo politiką. Tai turėjo būti įgyvendinama per Laikinąją vyriausybę, kurios pagrindinė užduotis – didinti saugumą ir paruošti šalį nacionaliniams rinkimams.

Laikinąją Irako vyriausybę JAV strategijoje numatyta sukurti pagal Jungtinių Tautų Specialiojo pasiuntinio Lakhdar Brahimi sukurtą projektą. Jai turi patarti Irako gyventojų renkama nacionalinė taryba. Laikinoji Irako vyriausybė turi būti reglamentuojama Pereinamojo/Laikinojo administracinio įstatymo, kuris kartu numato ir nuolatinės vyriausybės išrinkimą 2005 m.

Penktasis, kartu esantis ir paskutinis, žingsnis į demokratišką Iraką, įvardintas nacionaliniais rinkimais, susidėjo iš keleto etapų, laiko atžvilgiu išsidėsčiusių 2005 metais:

³³⁵ President Outlines Steps to Help Iraq Achieve Democracy and Freedom. Op. Cit.

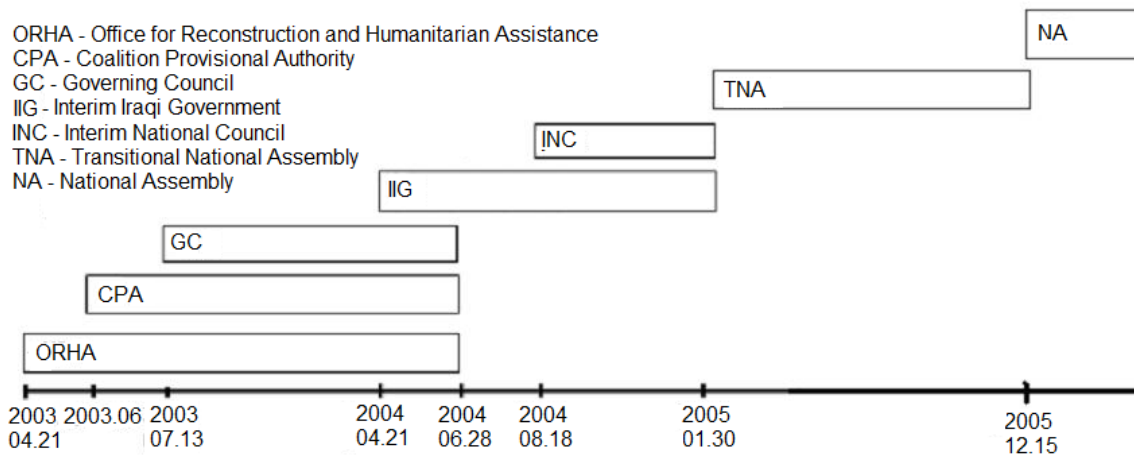
³³⁶ Fact Sheet: The Transition to Iraq Self-Government. The White House, 2004 May 24, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/05/20040524-4.html>; Žiūrėta 2009 07 25.

³³⁷ Fact Sheet: The Transition to Iraq Self-Government, Op. Cit.

- Pereinamosios nacionalinės asamblėjos išrinkimas ne vėliau kaip iki sausio mėnesio pabaigos;
- Referendumas dėl pereinamosios Nacionalinės asamblėjos parengtos nuolatinės Irako Konstitucijos ratifikavimo;
- Nuolatinio parlamento rinkimai, remiantis ratifikuota konstitucija, ne vėliau kaip iki 2005 m. pabaigos³³⁸.

Strategijoje numatoma, kad nepriklausomą rinkimų komisiją, prižiūrinčią nacionalinių rinkimų drausmę ir tikslumą, turi konsultuoti Jungtinių Tautų rinkimų grupė. Pirmiausia rinkimuose turi būti išrinkta pereinamoji Nacionalinė asamblėja, kuri, kaip teigiama strategijoje, bus „pirmas laisvai išrinktas atstovaujamas nacionalinis valdantis organas Irako istorijoje“³³⁹. Asamblėja bus įstatymų leidžiamoji ir turės išrinkti įstatymų vykdomąją galią turinčią pereinamąją vyriausybę. Kita svarbi užduotis, kuri numatyta Irako asamblėjai: ji turės paruošti naujos Irako konstitucijos projektą, kuri turi būti patvirtinama nacionaliniame referendume 2005 m. rudenį. Pagal naująją konstituciją Irake iki 2005 m. pabaigos turės būti išrinkta nuolatinė vyriausybė. Kaip numatytos institucijos išsidėstė laiko juostoje vaizduoja paveikslas Nr. 2.

2 paveikslas. Laikinosios ir pereinamoji Irako institucijos³⁴⁰

2004 m. gegužę G.W.Bush nustatyta Irako demokratizacijos kryptis teoriškai turėjo įvykdyti demokratizacijos iš išorės virsmą į vidinę demokratizaciją. Prielaida šiai metamorfozei – institucinės sąrangos kaita, palaipsniui turėjusi okupacinio pobūdžio valdžią paversti demokratiška, visuotinai lygiomis teisėmis renkama atstovaujama valdžia. Laikinių Irako institucijų, kurių sudarymui tiesioginės demokratijos instrumentai nebuvo pasitelkti, aptarimas svarbus kaip vėlesnių Irako institucijų genezė. Laikinių institucijų tyrimas sudaro pagrindą išorės ir vidaus demokratizacijos veikėjų sąveikos analizei, aiškinantis, ar Irako atveju išorės veikėjų vykdoma

³³⁸ President Outlines Steps to Help Iraq Achieve Democracy and Freedom, Op. Cit.

³³⁹ Fact Sheet: The Transition to Iraq Self-Government, Op. Cit.

³⁴⁰ Sudaryta autorės.

demokratizacija virto Irako vidine demokratizacijos intencija, atkreipiant dėmesį į demokratizacijos procesą lydinčius socialinius reiškinius kultūrinės diferenciacijos kontekste.

3.3. Laikinosios Irako institucijos

Prasidėjus 2003 m. JAV invazijai į Iraką, pirmoji institucija, kurią JAV sukūrė Irake, buvo Atstatymo ir humanitarinės pagalbos tarnyba (ang. *Office for Reconstruction and Humanitarian Assistance*). Ji buvo įkurta 2003 m. balandžio 21 d. ir veikė kaip tvarką prižiūrinti tarnyba iki 2004 m. birželio 28 d. 2003 m. birželio viduryje, iš Irako išvykus paskirtam jos vadovui Jay Garner, ši tarnyba prarado politinį atspalvį ir tapo humanitarinio pobūdžio institucija, bendradarbiaujančia su JT. J. Garner Irake turėjo įgyvendinti globėjo, padėjėjo, bet ne vadovo vaidmenį. Jo įvaizdis³⁴¹ leido užsitikrinti bent tam tikros Irako gyventojų dalies paramą ir palaikymą. Vis dėlto parama buvo labai segmentiška ne tik viso Irako mastu, bet ir tame pačiame kurdų regione.³⁴² Taip pat priešišškai buvo nusiteikę ne tik anksčiau valdžioje buvę sunitai, bet ir dalis šiitų, kurių dauguma religinių vadovų reikalavo nedelsiamo užsienio pajėgų išvedimo iš Irako. Šis kontekstas rodo pradinės valdančiosios institucijos okupacinį pobūdį, kadangi visiškai neįtraukė Irako gyventojų, įskaitant ir kurdus bei šiitus, kuriems režimo kaita buvo palanki bei kurie galėjo tapti demokratizacijos šalininkais bei demokratijos iš vidaus kūrėjais. Dėl Irako piliečių neįtraukimo į valdančiosios institucijos sudėtį kilo masinis pasipriešinimas, kol kas, tiesa, taikių protestų forma.

2003 m. gegužės 11 d. į Bagdadą kaip Atstatymo ir humanitarinės pagalbos tarnybos vadovas atvyko Paul Bremer, todėl buvęs vadovas J. Garner tapo jam pavaldus. P. Bremer vadovaujama tarnyba tapo JAV Gynybos departamento padaliniu, tiesiogiai atskaitingu JAV Gynybos sekretoriui Donald Rumsfeld. 2003 m. birželio viduryje iš Irako išvykus J. Garner, Atstatymo ir humanitarinės pagalbos tarnybos pavadinimas buvo pakeistas į Laikinosios koalicinės valdžios (ang. *The Coalition Provisional Authority*).³⁴³ Naujos institucijos įkūrimas turėjo būti demokratizacijos³⁴⁴

³⁴¹ J. Garner Irake turėjo įgyvendinti „globėjo, padėjėjo, bet ne vadovo vaidmenį“ (BBC, Interim 'leader' tours Baghdad. BBC News, 2003a April 21, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2963227.stm; Žiūrėta: 2009 08 01). Būtent jo kandidatūros pasirinkimą pagrįsti būtų galima ankstesne J. Garner veikla ir patirtimi Irake: „Ponas Garner prisimenamas kurdų kontroliuojamoje Irako šiaurėje kaip žmogus, kuris prieš dvyliką metų įkūrė saugų prieglobstį pabėgėliams, besigelbėjantiems nuo žiauraus S. Hussein kurdų sukilimo nuslopinimo“ (BBC, Cheers greet Garner in north Iraq. BBC News, 2003b April 21, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2967237.stm; Žiūrėta: 2009 08 01).

³⁴² Net ir vertinę už ankstesnius nuopelnus J. Garner, kurdai nenorėjo, kad jis imtųsi politinės veiklos. Patriotinės Kurdistanų sąjungos lyderis teigė, kad užsieniečių vadovaujama Irako vyriausybė nėra priimtina, ji turi būti laikina koalicija, kurią sudarytų irakiečiai (BBC, 2003a, Op. Cit). Be to, priešišškai nuteikė ir tai, kad J. Garner – generolas, karinės struktūros atstovas, tiesiogiai atskaitingas JAV Gynybos departamentui.

³⁴³ The Coalition Provisional Authority, Rasta: <http://www.cpa-iraq.org/>; Žiūrėta 2009 03 11.

³⁴⁴ Oficialiai CPA buvo pristatoma kaip laikinas valdantysis organas, sukurtas remiantis JT rezoliucija 1483 (2003) ir karo teise bei praktika, kuri „laikinais turės vyriausybės galias, kad užtikrintų efektyvią Irako administraciją, <...> sudarytų sąlygas Irako žmonėms laisvai kurti savo politinę ateitį“ (Regulation Number 1, The Coalition Provisional Authority, (CPA/REG/16 May 2003/01), Rasta: http://www.cpa-iraq.org/regulations/20030516_CPAREG_1_The_Coalition_Provisional_Authority_.pdf; Žiūrėta: 2009 08 01). Nors

ženklas: „Pavadinimo pakeitimas turėjo reikšti tranziciją per kadru kaitą į koalicinę vyriausybę – kariai ir kariuomenės administratoriai važiuoja namo ir atvyksta diplomatai“³⁴⁵. Šiame kontekste P.Bremer manipuliavo „laikinumo“ sąvokomis sakydamas, kad tokie bus Laikinosios koalicinės valdžios paskirti pareigūnai bei priimami sprendimai ir vykdoma politika (ang. *interim* ir *provisional*). Žodžių žaismas daugiau buvo nukreiptas į vis didesnę nepasitenkinimą reiškiančius Irako gyventojus, todėl iš esmės tai buvo teorinė, o ne faktinė permaina. Vis dėlto, viena vertus, svarbios šiai institucijai priskirtos funkcijos, nes ji tapo modeliu, kurio struktūrą ir funkcijas paveldėjo ir kitos Irako institucijos. Kita vertus, svarbi Laikinosios koalicinės valdžios vykdyta politika, tiesiogiai veikusi kultūrinę Irako diferenciaciją.

Laikinajai koalicinei valdžiai buvo suteikta vykdomosios, įstatymų leidžiamosios ir teisminės galios teisė.³⁴⁶ Per suteiktą įstatymų leidžiamąją galią Laikinoji koalicinė valdžia pradėjo naują procesą Irake – procesą nukreiptą prieš *Baath* partiją (ang. *de-Baathification*). Pirmiausias ženklas buvo pačios partijos uždraudimas bei specialiosios tarybos, skirtos šiam procesui prižiūrėti ir vadovaujamos Ahmed Chalabi, įsteigimas. Tuo pačiu sunitai arabai buvo sutapatinti su *Baath* partija: „Sunitai arabai buvo problema, kuri turėjo būti izoliuota, su ja turėjo būti kovojama, nesistengiant įtraukti per derybas ir įtikinimą“³⁴⁷. Toks požiūris kartu sustiprino šių kaltinimus sunitams arabams dėl S.Hussein vykdytos politikos, todėl visas prieš *Baath* partiją nukreiptas procesas tapo nukreiptu prieš sunitus arabus. Tai tapo ne tik Irako visuomenės poliarizacijos paastrėjimo, bet ir prieš kitas etnokonfesines grupes nukreiptų išpuolių pradžios ženklu. Dėl šios priežasties kas mėnesį Irako gyventojų aukų skaičius nuo 545 2003 m. gegužės išaugo iki 1265 aukų 2004 m. balandžio ir 1533 aukų lapkričio mėnesiais³⁴⁸ (priedas Nr. 4). Taigi Laikinąją koalicinę valdžią visų pirma būtų galima traktuoti, kaip iš esmės okupacinę – išorės veikėjo įkurtą, kontroliuojamą ir vykdomą – valdžią. Antra, Laikinosios koalicinės valdžios kova su buvusios *Baath* partijos nariais nuo modernaus Irako istorijos pradžios atsiradusių ir S.Hussein laikais slopintą kultūrinę diferenciaciją pakreipė nauja linkme: gilėjančių etninių ir religinių grupių takoskyrų ir susipriešinimo.

teisiniu pagrindu pasitelkta JT rezoliucija – aliuzija į tarptautinę teisę ir tarptautinę naujos Irako institucijos legitimaciją. P.Bremer, CPA administratoriaus, pasirašytas reglamentas atkartoja Atstatymo ir humanitarinės pagalbos tarnybos okupacinį pobūdį, kadangi CPA vėlgi išskirtinai buvo sukurta remiantis ne nacionalinės valstybės vidiniu judesiu, o išorinėmis jėgomis.

³⁴⁵ Kafala, T. Coalition hits the wrong notes. BBC News, 2003 June 24, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3012666.stm; Žiūrėta: 2009 08 01.

³⁴⁶ Regulation Number 1, Op. Cit.

³⁴⁷ International Crisis Group (ICG), The Next Iraqi War? Sectarianism and Civil Conflict. Middle East Report No 52, 2006 February 27, Rasta: http://www.crisisgroup.org/library/documents/middle_east_north_africa/iraq_iran_gulf/52_the_next_iraqi_war_sectarianism_and_civil_conflict.pdf; Žiūrėta: 2009 03 23.

³⁴⁸ Documented civilian deaths from violence, Iraq Body Count, Rasta: <http://www.iraqbodycount.org/database/>; Žiūrėta: 2009 08 01.

Irako Valdančioji taryba (ang. *Iraq's Governing Council*) buvo įkurta 2003 m. liepos 13 d. Ją Reglamentu Nr. 6 įteisino Laikinoji koalicinė valdžia: „Laikinoji koalicinė valdžia patvirtina Valdančiosios tarybos suformavimą, kaip pagrindinį Laikinosios Irako administracijos organą, kol, remiantis rezoliucija Nr. 1483, bus įkurta turinti tarptautinį pripažinimą, sudaryta iš Irako gyventojų atstovaujamoji vyriausybė“³⁴⁹. Nors ir ši institucija buvo taip pat išorės veikėjų sukurta ir valdoma institucija, visgi atsiranda ir vidinių veikėjų įtakos. Tai buvo pirmoji institucija ne tik sudaryta iš Irako gyventojų³⁵⁰, bet ją sudarant atsiklausoma Irako piliečių nuomonės (konsultuotasi tik su antisadamiškomis grupėmis). Todėl realiai Valdančioji taryba nebuvo nei įtraukta į politinį procesą, nei atstovaujama institucija.³⁵¹ Kartu P.Bremer nustatytos kvotos atstovų Valdančiojoje taryboje skaičiui sukūrė Irako kultūrinių grupių segregaciją bei vienu grupių viršenybę prieš kitas, kas vėlgi ne tik nesuteikė institucijai demokratiško atspalvio, bet dar labiau aštrino Irako kultūrinių grupių takoskyrų gilėjimą.

Kita vertus, svarbus faktas, kad sudarydama Valdančiąją tarybą JAV veikė ne viena: dėl Valdančiosios tarybos sudarymo konsultavo JT atstovas Irake Sergio Vieira de Mello.³⁵² Palaikydamas P.Bremer poziciją, jis tvirtino, kad esančiomis aplinkybėmis buvo neįmanoma organizuoti ankstyvų demokratinių rinkimų ir „save paskiriantis“ laikinas organas buvo vienintelis pasirinkimas.³⁵³ Pirmą kartą rimtesnio vaidmens suteikimas tarptautinei organizacijai – Jungtinėms Tautoms – kiek palengvino JAV tenkančią atsakomybę dėl Irako demokratizacijos proceso prie išorės veikėjų šiame procese prijungiant ir tarptautinę bendriją. Tai buvo žingsnis, kurį JAV žengė pavėlavusi daugiau nei du svarbius mėnesius, išauginusius Irake nepasitenkinimą. 2003 m. rugsėjo 2 d. Laikinosios koalicinės valdžios memorandumu Nr. 6 sudarė pirmąjį Irako Valdančiosios tarybos ministrų kabinetą. Sudarydama Tarybą Laikinoji koalicinė valdžia rėmėsi JT Saugumo tarybos rezoliucija Nr. 1500, kuri teigė, kad tai buvo svarbus žingsnis formuojant turinčią tarptautinį pripažinimą, sudarytą iš Irako gyventojų atstovaujamąją vyriausybę.³⁵⁴ Todėl Valdančiosios tarybos ministrų kabinetas jau turėjo JAV pasiektą JT rezoliuciją.

³⁴⁹ Regulation Number 6, (CPA/REG/13 July 2003/06), Coalition Provisional Authority, 2003, Rasta: http://www.cpa-iraq.org/regulations/20030713_CPAREG_6_Governing_Council_of_Iraq_.pdf; Žiūrėta: 2009 08 01.

³⁵⁰ GC buvo sudaryta iš įvairios religinės bei etninės priklausomybės Irako gyventojų, įtraukiant ir moteris. Šiitams, sudarantiems 60 proc. Irako gyventojų, 25 vietų taryboje buvo skirta 13 vietų, 12 vietų buvo padalinta pagrindinėms Irako mažumoms: sunitams, kurdams, asirams ir turkmėnams. Tačiau į GC nebuvo paskirti, nors ir įtakingi, bet antiamerikietiški šiitų lyderiai, tokie kaip Imam Muqtada al-Sadr. Taip pat nepateko ir buvę S.Hussein Baath partijos nariai.

³⁵¹ ICG, 2006, Op.Cit.

³⁵² Iraq's Governing Council, Council on Foreign Relations, 2004, Rasta: http://www.cfr.org/background/background_iraq_council.php; Žiūrėta: 2009 08 01.

³⁵³ Al-Alaily, J. UN rejects Iraq Council criticism. BBC News, 2003 July 20, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3081787.stm; Žiūrėta: 2009 08 01.

³⁵⁴ Resolution 1500 (2003), Security Council of United Nations, (S/RES/1500 (2003), 2003, Rasta: [http://www.undemocracy.com/S-RES-1500\(2003\).pdf](http://www.undemocracy.com/S-RES-1500(2003).pdf); Žiūrėta: 2009 08 01.

Svarbiausia Valdančiosios tarybos užduotis – Laikinosios konstitucijos – Pereinamojo administracinio įstatymo (ang. *Transitional Administrative Law*) sudarymas. Laikinosios konstitucijos kūrimo, kaip svarbiausio Valdančiosios tarybos tikslo, didžiausią reikšmę turėjo 2003 m. lapkričio 15 d. susitarimas tarp Laikinosios koalicinės valdžios ir Valdančiosios tarybos, kuris suteikė teisinį pagrindą galimam tolimesniam Irako demokratizacijos procesui. Svarbu tai, kad šis susitarimas buvo numatęs JAV inicijuota ir 2003 m. spalio 16 d. priimta JT Saugumo tarybos rezoliucija Nr. 1511. Ši rezoliucija davė „naują legitimaciją JAV vadovaujamai administracijai Irake, bet pabrėžė, kad valdžia turi būti perduota irakiečiams kaip galima greičiau“³⁵⁵. Pereinamąjį administracinį įstatymą Valdančioji taryba patvirtino 2004 m. kovo 8 d. Kaip ir pati institucija, taip ir jos priimta Laikinoji konstitucija, turėjusi padėti pagrindus tolesnei demokratizacijai bei ją įteisinti kaip pačių irakiečių priimtas įstatymas, nesulaukė Irako gyventojų paramos: „Irakiečiai dėl konsultacijų stokos buvo vis labiau kritiškesni Pereinamojo administracinio įstatymo atžvilgiu, todėl visas procesas greitai prarado legitimaciją“³⁵⁶. Valdančioji taryba veikė iki 2004 m. birželio 1 d., kai buvo išrinktas tarybos narys Ghazi Mashal Ajil al-Yawer Irako Laikinosios vyriausybės prezidentu.

Laikinoji Irako vyriausybė (ang. *Interim Iraqi Government*) buvo sukurta 2004 m. balandžio 1 d. Ją teisiškai reglamentavo Pereinamasis administracinis įstatymas³⁵⁷. Laikinoji Irako vyriausybė buvo pirmoji Irako institucija, sukurta pagal Irako piliečių priimtą įstatymą. Tad čia galima fiksuoti santykinai išaugusį vidinį impulsą. Visgi išorės veiksnio įtaka *de facto* išliko svarbiausia: Pereinamasis administracinis įstatymas buvo parengtas išorinės jėgos sukurtos institucijos – Valdančiosios tarybos, kuri, be to, dar buvo kontroliuojama Laikinosios koalicinės valdžios. Dėl šios priežasties ir Laikinosios Irako vyriausybės nebūtų galima laikyti ženklesne pažanga siekiant vidinės demokratizacijos. Tai liudija ir faktas, kad, nors Laikinoji Irako vyriausybė kaip suvereni Irako valdžia buvo pripažinta JAV, JT ir Arabų lygos ir Irake oficialiai turėjo visišką suverenitetą, tačiau veikdamos turėjo konsultuotis su Laikinąja koalicine valdžia ir Valdančiąja taryba.

Pagrindinė Laikinosios Irako vyriausybės užduotis buvo valdyti Iraką po 2004 m. birželio 28 d. valdžios perdavimo Irako gyventojams, kol 2005 m. sausį išrinkta Nacionalinė asamblėja sudarys Pereinamąją vyriausybę (ang. *Iraqi Transitional Government*). Laikinoji Irako vyriausybė 2004 m. birželio 28 d. turėjo perimti valdžią iš Laikinosios koalicinės valdžios ir Valdančiosios

³⁵⁵ BBC, Q&A: Iraq resolution. BBC News, 2003c October 16, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3198444.stm; Žiūrėta: 2009 08 01.

³⁵⁶ Marr, P. Occupational Hazards. *Foreign Affairs*, 2005 July/August, p. 180-186.

³⁵⁷ Laikinąja konstitucija vadinamo įstatymo 2 straipsnio B1 punktas skelbia: „...Laikinoji Irako vyriausybė perima valdžią 2004 m. birželio 30 d. Ši vyriausybė turės veikti konsultuodamasi su įvairiomis gyventojų grupėmis, kurioms vadovauja GC ir CPA bei su JT“ (Law of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period. Iraq's Governing Council, 2004 March 8, Rasta: <http://www.cpa-iraq.org/government/TAL.html>; Žiūrėta: 2009 08 02).

tarybos. Valdžios perdavimui įteisinti 2004 m. birželio 9 d. buvo priimta JT Saugumo tarybos rezoliucija Nr. 1546. „Rezoliucijos reikšmė mums, irakiečiams, yra okupacijos sąvokos panaikinimas realybėje,“³⁵⁸ – teigė Irako užsienio reikalų ministras Hoshyar Zebari. Laikinosios koalicinės valdžios panaikinimas teoriškai reiškė mažesnę JAV – pagrindinio išorės veikėjo – įtaką Irake. Kita vertus, dar 2004 m. gegužės 6 d. JAV Senatas patvirtino John Negroponte pirmuoju JAV ambasadoriumi Irake po S.Hussein valdymo. Jis turėjo pakeisti P.Bremer po 2004 m. birželio valdžios perdavimo. Tad Laikiną koalicinę valdžią pakeitė JAV ambasada Irake, turinti apie 1700 žmonių personalą, iš kurių 1000 buvo amerikiečiai, o 700 – irakiečiai, bei disponuojanti 18 bilijonų dolerių JAV parama Irakui.³⁵⁹

Laikinosios nacionalinės tarybos (ang. *Interim National Council/Assembly*) išrinkimas 2004 m. rugpjūčio 19 d. buvo paskutinis etapas laikinųjų valdymo institucijų kūrime. Remiantis Pereinamuoju administraciniu įstatymu, ją išrinkti turėjo mažiausiai 1000 žmonių 4 dienas posėdžiaujanti Nacionalinė konferencija³⁶⁰. Nacionalinės konferencijos idėja buvo remiama JT specialiojo pasiuntinio Lakhdar Brahimi. Tai buvo siekiama parodyti, kad, nors rinkimai ir nerengiami, politinis procesas vyksta dalyvaujant Irako visuomenei.³⁶¹ Tad jau ne tik JAV, bet ir tarptautinės bendruomenės pastangomis buvo siekiama bent išorinio vidinio impulso egzistencijos pagrindimo.

Konferencijoje buvo atstovaujama kiekviena Irako provincija, politinės partijos, genčių lyderiai, prekybos ir profesinės sąjungos, universitetai, religinės bendruomenės. Atskirai buvo kreipiamasi į gana radikalaus šiitų lyderio Sadr rėmėjus, siūlant jiems vieną vietą Nacionalinėje konferencijoje. Tačiau, įvertinę, kad viena vieta yra per mažai populiariam Irako judėjimui, Sadr rėmėjai šios vietos atsisakė teigdami: „Mes norime konferencijos, kuri iš tikrųjų atstovautų Irako žmones, jo politinius judėjimus ir socialinę sudėtį“³⁶². Penkios didžiausios Irako partijos³⁶³ (Irako nacionalinis susitarimas, vadovaujamas A.Allawi; dvi šiitų religinės partijos: Islamiškos

³⁵⁸ BBC, World leaders hail deal on Iraq. BBC News, 2004b June 9, Rasta:

http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3789449.stm; Žiūrėta: 2009 08 02.

³⁵⁹ BBC, Negroponte confirmed for Iraq job. BBC News, 2004a May 7, Rasta:

http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3692243.stm; Žiūrėta: 2009 08 02.

³⁶⁰ Laikinoji nacionalinė taryba buvo sudaryta iš 100 atstovų, iš kurių 81 vieną rinko Nacionalinė konferencija. 19 narių buvo iš anksčiau egzistavusios Irako valdančiosios tarybos (GC), kuri buvo paskirta JAV. Ketvirtadalis, t.y., 25 nariai, Nacionalinėje taryboje buvo moterys, kaip buvo numatyta iš anksto.

³⁶¹ Hardy, R. Iraqi assembly: Democracy or pretence? BBC News, 2004 August 19, Rasta:

http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3580006.stm; Žiūrėta: 2009 08 02.

³⁶² BBC, Sadr spurns Iraq council incite. BBC News, 2004c June 23, Rasta:

http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3834733.stm; Žiūrėta: 2009 08 02.

³⁶³ Partijos nepriklausomiems kandidatams nepaliko jokios galimybės. Taip atsitiko dėl to, kad nepaisant JT ekspertų siūlymo pasirinkti kiek kitokią Laikinosios nacionalinės asamblėjos rinkimo būdą, buvo nuspręsta balsuoti už sąrašus, o ne už atskirus kandidatus. Pastarasis būtų suteikęs daugiau galimybių nepriklausomiems kandidatams ir mažoms partijoms, tačiau JT atstovų pasiūlymus atmetė procedūrą organizuojantys Irako lyderiai: „JT pareigūnai Bagdade tyliai nusišalino nuo rezultatų. Jie davė patarimų, tačiau procesas nebuvo jų valioje“ (Hardy, Op. Cit.). Kita vertus, reikalavimo, kad į Laikiną nacionalinę tarybą patektų ir nepriklausomi politikai, nebuvo, keliant sąlygas tik pateiktiems kandidatų sąrašams, t.y. kad kiekvienas sąrašas proporcingai atstovautų Irako provincijas, gentis, etnines mažumas.

revoliucijos aukščiausia taryba Irake ir Dawa partija; dvi didžiausios etninės kurdų partijos: Kurdų demokratinė partija ir Kurdų patriotinė sąjunga) sudarė bendrą sąrašą, taip nepalikdamos galimybės mažesnėms partijoms. Beje, būtent šios penkios partijos buvo opozicija S.Hussein vadovaujamai partijai prieš JAV intervenciją į Iraką. O sunitai arabai vėl liko išskirti ir neatstovaujami. Naujos institucijos, turėjusios įprasminti maksimalų galimą vidinio veiksnio įtaką šalies demokratizacijai, ruošiantis visuotiniams rinkimams, kūrimas demonstruoja, kad šis reiškinys Irako demokratizacijoje jau tapo tendencija. Be to, sunitų arabų išskyrimas vis labiau įgavo ir kitą formą – ginkluotų sunitų arabų ekstremistų išpuolių. Tai liudija skaičiai, rodantys, kad 2004 m. žuvusiųjų irakiečių skaičius per mėnesį išaugo dvigubai³⁶⁴.

Taigi, viena vertus, Laikinajai nacionalinei tarybai, kaip ir Laikinajai Irako vyriausybei, galioja išorinio veikėjo įtakos prielaidos. Jas apsprendžia Laikinosios konstitucijos, kaip pagrindinio tolimesnio demokratizacijos proceso plano, sudarymo aplinkybės. Kita vertus, sudarant Laikinąją nacionalinę tarybą, jau buvo realus piliečių dalyvavimas, nors Irake dažnai kvestionuojamas.

3.4. 2005 m. sausio 30 d. rinkimai į pereinamąją Nacionalinę asamblėją

Pereinamoji Nacionalinė asamblėja (ang. *Transitional National Assembly*) – pereinamoji Irako institucija. Ji buvo sukurta remiantis Laikinąja Irako konstitucija. Kaip ir laikinosios Nacionalinės asamblėjos, jos teisinis pagrindas – Laikinasis administracinis įstatymas: ji taip pat buvo sudaryta pagal įstatymą, kurį rengė, kaip nustatyta anksčiau, išorės jėgų veikiama Valdančioji taryba. Vis dėlto šiuo atveju vidinė iniciatyva didesnė jau vien dėl to, kad tai buvo pirmoji institucija, kurios kūrime turėjo teisę dalyvauti visi valstybės piliečiai: 2005 m. sausio 30 d. įvyko visuotini rinkimai į Nacionalinę asamblėją. Irako administracinis suskirstymas bei ribotas duomenų prieinamumas apsprendžia mažą atvejų (N=18) skaičių, todėl pirmųjų demokratiškų rinkimų rezultatai bus analizuojami neryškiųjų aibių kokybiniu lyginamuoju metodu fs/QCA programa.

3.4.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija

2005 sausio 30 d. rinkimai vyko ne tik į 275 vietų Irako Nacionalinę asamblėją, bet ir į 18 provincijos tarybų bei regioninį parlamentą šiaurės Irake esančioje Kurdų savivaldžioje srityje. Politiniais subjektais galėjo būti registruojami „individualūs kandidatai, politinės partijos arba politinių partijų koalicija“³⁶⁵. Rinkimų komisija buvo užregistravusi 111 dalyvių sąrašų, kuriuose

³⁶⁴ Iraq Body Count, Rasta: <http://www.iraqbodycount.org/database/>; Žiūrėta: 2009 08 03.

³⁶⁵ Fact Sheet: Political Entity Agents, The Independent High Electoral Commission of Iraq, Rasta: http://www.ihec.iq/content/file/factsheets/ihec_fsheets_political_entity_agents_en.pdf; Žiūrėta: 2009 08 03.

savo kandidatūras kėlė 7471 kandidatas. Rinkimuose dalyvavo 75 politinės partijos, 9 koalicijos ir 27 nepriklausomi kandidatai.³⁶⁶ Iš 2005 m. sausio 30 d. vykusių rinkimų kandidatų galima išskirti tris pagrindines politines grupes: Jungtinė irakiečių sąjunga (ang. *United Iraqi Alliance* – UIA), Demokratinė patriotinė Kurdistano sąjunga (Kurdų sąjunga) (ang. *Democratic Patriotic Alliance of Kurdistan (Kurdish Alliance)* – KA) ir Iyad Allawi irakiečių sąrašas (ang. *Iraqi List of Iyad Allawi* – IL).

Jungtinės irakiečių sąjungos telkiantis lyderis ajatola Ali Sistani subūrė pagrindines šiitų religines grupes. S.Hussein valdymo metu ilgus laiko tarpus praleidęs namų arešto režimo sąlygomis, šis dvasininkas 2003 m. po režimo nuvertimo konfrontavo su jaunesniu bei radikalesniu pažiūrų šiitų dvasininku Moqtada Sadr. A.Sistani stengėsi atsieti religiją nuo politikos ir „laikėsi konservatyvių pagrindinių Irako šiizmo pažiūrų, atmetančių Irano stiliaus teokratinės valstybės modelį“³⁶⁷. Retai pasisakantis politinėmis temomis dar 2003 m. A.Sistani kritikavo JAV vykdomą politiką ir jau 2004 m., atmesdamas JAV siūlomą valdžios perdavimo planą steigiant Laikinąją Irako vyriausybę ir Laikinąją nacionalinę tarybą, reikalavo visuotinių rinkimų: „Irako žmonės reikalauja politinės sistemos, paremtos tiesioginiais rinkimais ir konstitucija, kuri kiekvienam užtikrina lygybę ir teisingumą“³⁶⁸.

M.Sadr judėjimas, nors ir besiskiriantis pastangomis suderinti nacionalizmą su šiizmo radikalizmu, taip pat įsijungė į UIA sudėtį, siekiant mobilizuoti Irako šiitų balsus. Kita vertus, M.Sadr įsijungimas tik dar labiau paryškino UIA, kaip antiamerikietiškos politinės jėgos įvaizdį. 2003 m. rugpjūčio 7 d. M.Sadr „Al-Hawza“ laikraštyje buvo išplatintas šio dvasininko pasisakymas: „Jungtinės Valstijos atėjo ne tik nuversti Sadamo ar pasiimti mūsų naftos. Jie atėjo norėdami sugriauti visą kultūrą, moralę ir Irako civilizacijos žmogiškąją struktūrą, pakeisdami ją sunaikintos tautos struktūra“³⁶⁹. Ši retorika M.Sadr išliko būdinga ir vėliau, kritikuojant JAV siūlomą demokratizacijos planą bei steigimas institucijas. Todėl viename sąrašė derantis nuosaikus A.Sistani ir aršus M.Sadr antiamerikietiškas UIA pavertė išskirtinai vidaus jėgas atstovaujančia partija, kurios pozicija Irako demokratizacijos klausimais su išorės jėgomis nesutampa.

Kitas Svarbus UIA bruožas – ši partija pabrėžtinai į savo sudėtį įtraukė ir mažumų atstovus. Jungtinis irakiečių sąrašas, „akcentuodamas identiteto politikos riziką šalyje“ apjungė sunitų arabų, kurdų bei turkų kandidatus. Žinoma, didžioji partijos dalis – du trečdaliai – išliko pagrindė partijos jėga – šiitai, tačiau intencija integruoti visos šalies kultūrinių grupių atstovus ne tik apeliavo į

³⁶⁶ Iraq. Historical Archive of Parliamentary Election Results, Inter-Parliamentary Union, Rasta: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2151_05.htm; Žiūrėta: 2009 03 14.

³⁶⁷ BBC, Who's who in Iraq: Ayatollah Sistani. BBC News, 2004d August 26, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3033306.stm; Žiūrėta: 2009 08 03.

³⁶⁸ Guardian, 100 000 demand Iraqi elections. 2004 January 19, Rasta: <http://www.guardian.co.uk/world/2004/jan/19/iraq>; Žiūrėta: 2009 08 04.

³⁶⁹ BBC, In Quotes: Moqtada Sadr's fiery rhetoric. BBC News, 2004e April 6, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3603565.stm; Žiūrėta: 2009 08 04.

plačiausią elektoratą, bet ir demonstravo neigiamo augančių kultūrinių takoskyrų poveikio supratimą.

Kurdų sąjunga – 2005 m. sausio mėnesio rinkimams sudaryta Irako šiaurėje gyvenančių kurdų politinių jėgų koalicija. Jos pagrindinės narės buvo Kurdistano demokratinė partija (ang. *Kurdistan Democratic Party* – KDP) ir Patriotinė Kurdistano sąjunga (ang. *Patriotic Union of Kurdistan* – PUK)³⁷⁰. KDP, vadovaujama partijos prezidento Masoud Barzani, – seniausia įtakinga kurdų politinė jėga³⁷¹, veikusi nuo XX amžiaus 6-ojo dešimtmečio. S.Hussein valdymo laikais su valdžia konfrontavusi partija yra derėjęs ir bendradarbiavusi su Iranu bei Turkija, kartu ginkluotos kovos ir derybų pagalba stengdamasi išlaikyti balansą ir su centrine valdžia. Demokratines teises ir laisves oficialiai propaguojanti partija koncentravosi ties pagrindiniu tikslu – federalizmo Irake ir kiek įmanoma daugiau autonomijos kurdų gyvenamoms teritorijoms. „Mes sunkiai dirbame siekdami Federacinės Irako Respublikos“³⁷², – teigiama oficialiame partijos tinklalapyje, tačiau Kurdistano nepriklausomybė nėra KDP tikslas, deklaruojant taikaus, demokratiško ir daugiakultūrio Irako idėją. Kita vertus, nors režimo kaita kurdams buvo palanki, ši partija kritikavo karinę JAV intervenciją bei valdžios perdavimo formulę, taip atsakydami į neigiamą JAV požiūrį Irako federalizmo klausimu.

1975 m. įkurta Patriotinė Kurdistano sąjunga tapo konkuruojančia politine jėga KDP Irako šiaurėje. Jalal Talabani vadovaujama, ginkluotas pajėgas turinti partija kontroliuoja likusias kurdų gyvenamas teritorijas. Tik 1998 m. susitarimas pradėjo lėtą bendradarbiavimo procesą tarp pagrindinių kurdų partijų. Kaip ir KDP, PUK programoje dominuoja kurdų etninės mažumos problematika. Čia akcentuojamas valstybės federalizmas, teigiant, kad siekiama „įkurti demokratiškai renkamą Kurdistano Nacionalinę asamblėją, kuri turėtų aukščiausią valdžią Kurdistane“³⁷³. PUK vieningai su KDP deklaravo federacinio Irako idėją, kurio vienas iš regionų būtų Kurdistanas, argumentuodami, kad nepriklausomybė sulauktų „didelio kaimyninių šalių, turinčių skaitlingas kurdų mažumas, priešiško“³⁷⁴. Nors ši pozicija buvo sąlygiškai švelni, visgi ir antrosios stipriausios KA politinės jėgos tikslai nesutapo su JAV Irako demokratizacijos planu. Nepaisant to, kad kurdų politinės partijos dalyvavo JAV vykdomame demokratizacijos procese,

³⁷⁰ KA apėmė ir kitas politines jėgas, tokias kaip Irako Kurdų demokratinė partija (ang. *Kurdistan Democratic Party of Iraq*), Patriotinė Kurdistano sąjunga (ang. *Patriotic Union of Kurdistan*), Islamiška Kurdistano sąjunga (ang. *Kurdistan Islamic Union*), Kurdistano komunistų partija (ang. *Kurdistan Communist Party*), Kurdistano Demokratinė socialistų partija (ang. *Kurdistan Democratic Socialist Party*) etc.

³⁷¹ Ši partija „vadovauja dešimtims tūkstančių ginkluotų kovotojų, žinomų *peshmergas* vardu, ir kontroliuoja didelę šiaurės-vakarų Irako teritoriją“ (BBC, Profile: Kurdistan Democratic Party (KDP). BBC News, 2003c January 13, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/low/not_in_website/syndication/monitoring/media_reports/2588073.stm; Žiūrėta: 2009 08 05).

³⁷² Kurdistan Democratic Party, Rasta: <http://www.kdp.se/>; Žiūrėta: 2009 08 05.

³⁷³ Patriotic Union of Kurdistan, Rasta: <http://www.puk.org/web/html/about/gen.html>; Žiūrėta: 2009 08 05.

³⁷⁴ Autonomy or independence: Iraqi Kurds take position ahead of vote, Kurdistan Regional Government, 2005 January 28, Rasta: <http://www.krg.org/articles/detail.asp?smap=02010200&lngnr=12&asn=&anr=694&rnr=73>; Žiūrėta: 2009 08 05.

buvo kritiškai nusiteikusios jo atžvilgiu dėl Kurdistano savivaldos nepalaikymo. Tai liudija dar 2004 m. birželio 1 d. bendras M.Barzani ir J.Talabani laiškas JAV prezidentui G.W.Bush, kuriuo buvo atkreipiamas dėmesys į JAV steigiamų institucijų priešišumą Kurdistano autonomijai bei Kurdistano regioninės vyriausybės nepripažinimą. Todėl, atsižvelgiant į pagrindinių KA politinių jėgų pozicijas, pirmiausia orientuotas į vienos kultūrinės Irako grupės interesus, KA taip pat galima identifikuoti kaip vidaus interesus atstovaujančią politinę jėgą.

Irakiečių sąrašas – šiitų arabų partijų koalicija, kurioje dominavo³⁷⁵ Iyad Allawi vadovaujamas Nacionalinis irakiečių susitarimas (ang. *Iraqi National Accord* – INA). I.Allawi buvo vertinamas kontraversiškai: „Religinių lyderių nuomone jis yra per daug pasaulietiškas, JAV vadovaujama koalicija mato jį kaip kritiką, antisadamiška opozicija kaltina jį esant buvusiu *Baath* partijos nariu, o paprasti Irako gyventojai teigia jį esant Centrinės žvalgybos valdybos pasiuntiniu“³⁷⁶. Skirtingus vertinimus apsprendžia marga I.Allawi biografija: 1970 m. studijuodamas Bagdado universitete mediciną jis dirbo kartu su *Baath* partija, tačiau vėliau nuo jos atsiribojo, 1975 m. oficialiai iš jos pasitraukdamas.³⁷⁷ Dėl atsisakymo bendradarbiauti su S.Hussein režimu jam teko pasitraukti į užsienį, kur dirbo įvairių JT departamentų konsultantu, o 1991 m. padedant JAV Centrinei žvalgybos valdybai bei JK žvalgybai tapo vienu iš INA steigėjų. Po S.Hussein nuvertimo I.Allawi JAV buvo paskirtas į svarbius postus: 2003 m. jis buvo Valdančiosios tarybos nariu, ėjo Saugumo komiteto pirmininko pareigas, 2004 m. jis buvo išrinktas pirmuoju pokarinio Irako Ministru pirmininku. Be to, rinkiminės kampanijos metu JAV išleido didžiulę sumą, apmokant pasirinkto laikinojo ministro pirmininko I.Allawi rinkiminę kampaniją.³⁷⁸ Todėl per 2005 m. sausio mėnesį vykusius rinkimus I.Allawi atstovavo JAV interesus bei buvo pozityviai nusiteikęs jos siūlomo Irako demokratizacijos plano atžvilgiu. Tai liudija tiek priešrinkiminė, tiek porinkiminė jo retorika: jei 2004 m. viduryje jis Irako žmonių vardu dėkojo „koalicijai už kareivių ir kitų žmonių pasiaukojimą išvaduojant ir atkuriant Iraką“³⁷⁹, tai po pirmųjų 2005 m. rinkimų, pripažindamas juos „visiškai demokratiškais“³⁸⁰, I.Allawi nuosekliai atkartoją JAV siūlomą demokratizacijos planą kaip neabejotinai priimtina bei palankų. Tad jo vadovaujama partijų koalicija Irakiečių sąrašas – išorinių demokratizacijos veikėjų interesus atstovaujanti Irako politinė jėga.

³⁷⁵ Taip pat į šį sąrašą įėjo tokios partijos, kaip Irako įžymybių taryba (ang. *Council of Iraq's Notables*), Irako demokratų judėjimas (ang. *Iraqi Democrats Movement*), Demokratinė nacionalinė pabudimo partija (ang. *Democratic National Awakening Party*) etc.

³⁷⁶ BBC, Who is who in Iraq: Iyad Allawi. BBC News, 2004f May 28, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3757923.stm; Žiūrėta: 2009 08 06.

³⁷⁷ Iyad Allawi Biography, Rasta: <http://www.ayadallawi.com/page4/page4.html>; Žiūrėta: 2009 08 06.

³⁷⁸ Diamond, 2005a, Op. Cit.

³⁷⁹ Allawi, I. A New Beginning. *The Washington Post*, 2004 June 27, Rasta: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A6946-2004Jun25.html>; Žiūrėta: 2009 08 06.

³⁸⁰ Allawi, I. Building a Nation. *The Wall Street Journal*, 2005 January 28, Rasta: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A6946-2004Jun25.html>; Žiūrėta: 2009 08 06.

3.4.2. 2005 m. sausio 30 d. rinkimų rezultatai

2005 m. sausio 30 d. vykusiuose pirmuosiuose visuotiniuose rinkimuose į 275 vietų pereinamąją Nacionalinę asamblėją dalyvavo 8 550 571 arba 58,32 proc. visų, turėjusių teisę balsuoti. Į Nacionalinę asamblėją pateko 12 sąrašų (daugiausia vietų pelniusios partijos pateikiamos lentelėje Nr 10).

10 lentelė. Irako 2005 m. sausio 30 d. rinkimų rezultatai³⁸¹

Partija	Vietos parlamente
UIA	140
KA	75
IL	40

Gana žemas dalyvavimas (turint omenyje, kad pirmųjų demokratiškų rinkimų metu renkami atstovai į instituciją, kurios tikslas sukurti nuolatinę konstituciją, taip padedant pamatus naujai valstybei) rinkimuose visos šalies mastu dar didesnių rinkimų visuotinumą abejonių kelia vertinant regioniniu lygmeniu. Rinkėjų aktyvumas atskiruose regionuose svyravo nuo vieno kraštutinumo iki kito: jei Anbar ir Qadisiya provincijose balsavo atitinkamai 1,88 ir 7,01 procentai rinkėjų, tai Tammeem ir Basros provincijose savo nuomonės pareikšti atėjo 77,48 ir 72,04 procentai rinkėjų.

Rinkimų visuotinumui ir rinkėjų aktyvumui atskiruose regionuose didelę įtaką darė vienas svarbus veiksnys – rinkimų boikotas, t.y. sunitų arabų, sudarančių 20 proc. šalies gyventojų, atsisakymas dalyvauti rinkimuose. Jų atsisakymas balsuoti buvo grindžiamas keletu aspektų, kurių kontekste nedera pamiršti ir praktinių šios grupės sumetimų dėl pasikeitusios pozicijos po S.Hussein diktatūros nuvertimo. Pirma, nesaugumas ir priešiško išpuolio pavojus Sunitų gyvenamuose regionuose. Dėl šios priežasties didžiausios sunitų arabų grupės reikalavo rinkimus atidėti, kam labai priešinosi šių partijos. Rinkimų dieną mažiausiai 25 žmonės žuvo ir daugiau nei 25 buvo sužeisti per įvykdytus 16 išpuolių.³⁸² Antroji sunitų arabų atsisakymo balsuoti bei rinkimų atidėjimo reikalavimo priežastis – per menka rinkimų legitimacija dėl nepakankamo sunitų arabų įtraukimo į ankstesnius politinius procesus. Šio reikalavimo kontekstas – pradėtas prieš *Baath* partiją nukreiptas procesas, dėl kurio sunitai arabai nuo pat pradžių buvo išskiriami bei nepakankamai atstovaujami. Galiausiai sunitų arabų tiek politiniai, tiek religiniai vadai kvietė boikotuoti rinkimus, teigdami, kad demokratiški rinkimai negali būti, kol Irake yra svetimi kariai.³⁸³

³⁸¹ Iraq. Historical Archive of Parliamentary Election Results, Op. Cit.

³⁸² Iraq, Angus Reid Global Monitor, Rasta: <http://www.angus-reid.com/tracker/view/5143>; Žiūrėta: 2009 03 14.

³⁸³ Democracy Now, Headlines for January 31, 2005. 2005, January 31, Rasta: <http://www.democracynow.org/2005/1/31/headlines>; Žiūrėta: 2009 08 17.

Daugiausia vietų asamblėjoje gavo UIA. A.Sistani „įrodė esantis svarbiausiu žaidėju planuojant pirmąją demokratišką Irako valdžią 2005 m. pradžioje“³⁸⁴. Tai, kad daugiausia balsų buvo atiduota už politinę jėgą, kritikuojančią JAV vykdomą demokratizacijos politiką bei siūlančią alternatyvų jos planą, tampa vidaus ir išorės demokratizacijos jėgų veikimo nesutapimo įrodymu. Dauguma Irako piliečių buvo linkę atsiriboti nuo išorinės demokratizacijos, rinkdamiesi alternatyvų kelią.

Atliekant balsų už UIA kokybinę lyginamąją analizę, į minimizavimo algoritmą neįtraukus logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, gaunamas sprendinys: parama UIA = raštingumas * gyvenamoji vieta mieste * šiitai, jei neveikia BVP/gyventojui ir sunitų veiksniai (11 lentelė). Vadinasi, balsavimą už UIA apsprendžia rinkėjo raštingumas, gyvenamoji vieta mieste ir priklausomybė šiitams, jei atitinkamas administracinis vienetas nėra turtingas ir balsuoja ne sunitai. Priežastinių sąlygų konfigūracija gana nuosekli teigiamos baigties atžvilgiu (nuoseklumas = 0.916667), ir apima didžiąją dalį atvejų (aprėptis = 0.578947). Tad priklausomybė kultūrinei grupei šiuo atveju sulyginama su įtakojančiu socialiniu faktoriumi – raštingumu.

11 lentelė. Balsų už UIA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai)³⁸⁵

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
raštingumas*~BVP*urbanizacija*~sunitai*šiitai	0.578947	0.578947	0.916667
Sprendinio aprėptis	0.578947		
Sprendinio nuoseklumas	0.916667		

Atskirų faktorių įtakos reikšmę leidžia įvertinti logiškai galimų, bet nestebimų atvejų įtraukimas į minimizavimo algoritmą. Šiuo atveju balsavimą už UIA apsprendžia etninė priklausomybė ir gyvenamoji vieta. Atskirų sprendinių nuoseklumas rodo (12 lentelė), kad patikimesnė yra priežastinių sąlygų konfigūracija: parama UIA = gyvenimas mieste * šiitai (nuoseklumas=0.916667).

³⁸⁴ Sistani, A. al, *Encyclopædia Britannica Online*. 2009, Rasta:

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1005637/Ali-al-Husseini-al-Sistani>; Žiūrėta: 2009 08 03.

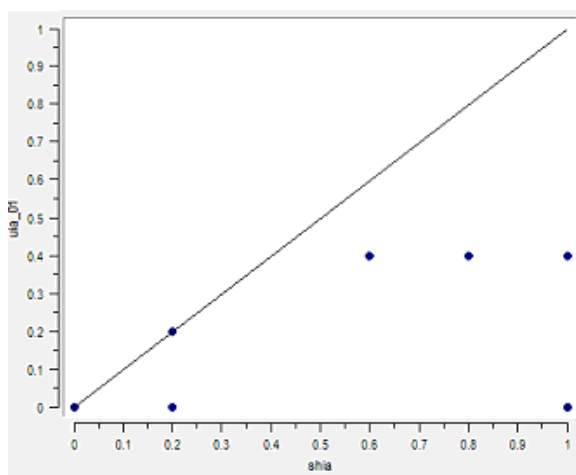
³⁸⁵ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Iraq National Report on the Status of Human Development. Iraq, 2008, Rasta: http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Iraq/Iraq_HDR_English.pdf; Žiūrėta: 2009 07 15.

12 lentelė. Balsų už UIA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai)³⁸⁶

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
urbanizacija*~sunitai	0.605263	0.026316	0.851852
urbanizacija*šiitai	0.578947	-0.000000	0.916667
Sprendinio aprėptis	0.605263		
Sprendinio nuoseklumas	0.851852		

Religinės priklausomybės šiitams svarbą, balsuojant už UIA patvirtina ir 3 paveikslas.

3 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už UIA ir priklausomybės šiitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai)³⁸⁷

Sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafikas leidžia įvertinti, ar priklausomybė šiitams yra būtina/pakankama/būtina ir pakankama sąlyga, kad būtų balsuojama už UIA. Grafike taškai išsidėstę žemiau šio grafiko diagonalės rodo, kad priklausomybė šiitams yra būtina sąlyga, kad būtų balsuojama už UIA. Tai dar kartą patvirtina kokybinės lyginamosios analizės rezultatai: 2005 m. sausio 30 d. Irako Nacionalinės asamblėjos rinkimų metu alternatyvų išorinių jėgų siūlomam demokratizacijos keliui per paramą UIA pritarė šiitai.

KA atstovavo kurdų, kurie sudaro 17 proc. Irako gyventojų, interesus. Vis dėlto parama tik nedidelėje Irako teritorijoje nesutrukdė santykinai mažai Irako gyventojų daliai (galima išskirti tik tris regionus Irako šiaurėje, kur kurdai sudaro daugumą, bei dar keturis, kur kurdai – žymesnė gyventojų dalis) gauti 26 proc. vietų parlamente. Tai nulėmė aktyvus kurdų dalyvavimas

³⁸⁶ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit. socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

³⁸⁷ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.

rinkimuose jų gyvenamose teritorijose. Kita vertus, rinkimai kurdams buvo svarbūs ne tik dėl pilietinių teisių įgyvendinimo. Šis demokratizacijos procesas – tiesioginis dalyvavimas valstybės politikoje – buvo žingsnis į dar didesnę kurdų regiono savarankiškumą. Iš esmės siekdami kuo didesnės autonomijos arba politiniais sumetimais neeksploatuojamos nepriklausomybės idėjos, “pradžioje kurdų lyderiai norėjo teisiškai nustatyti aukštą savivaldos lygį”³⁸⁸. Kuo aktyvesnis dalyvavimas rinkimuose buvo priemonė didesniai atstovų skaičiaus išrinkimui į Pereinamąją Nacionalinę asamblėją, kas garantuotų palankaus konstitucijos projekto parengimą. Kartu pasirinkdami KA kurdai davė dar vieną ženklą – jiems priimtinas yra siūlomas alternatyvus vidinės demokratizacijos kelias.

Balsavimo už KA priežastines sąlygas leidžia identifikuoti rinkimų rezultatų kokybinę lyginamoji analizę. Kai į priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims minimizavimą neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, gaunamas sprendinys (13 lentelė): balsai už KA = BVP/gyv * gyvenimas mieste * sunitai, jei neveikia priklausomybės šiitams faktorius. Šis sprendinys rodo, kad didesnė parama kurdų partijai priklauso nuo didesnio BVP, tenkančio vienam gyventojui, gyvenamosios vietos mieste ir priklausomybės sunitams (kurdai – sunitai). Priklausomybė šiitams šiuo atveju atsiejama „loginiu ne“: jie KA neremia. Priežastinių sąlygų konfigūracija nėra visiškai nuosekli teigiamos baigties atžvilgiu (nuoseklumas = 0.578947), tačiau apima beveik visus atvejus (apreptis = 0.916667). Žemesnį nuoseklumą šiuo atveju apsprendžia tai, kad sunitai arabai KA nerėmė.

13 lentelė. Balsų už KA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai)³⁸⁹

	Eilutės apreptis	Unikali apreptis	Nuoseklumas
BVP*urbanizacija*sunitai*~šiitai	0.916667	0.916667	0.578947
Sprendinio apreptis	0.916667		
Sprendinio nuoseklumas	0.578947		

Į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, gaunamas ekonominio faktoriaus svarbą žymintis sprendinys: balsai už KA = BVP/gyventojui (nuoseklumas = 0.387097, apreptis = 1.000000). Sprendinys rodo, kad paramą KA apsprendžia ekonominis faktorius (14 lentelė).

³⁸⁸ Marr, 2005, Op. Cit.

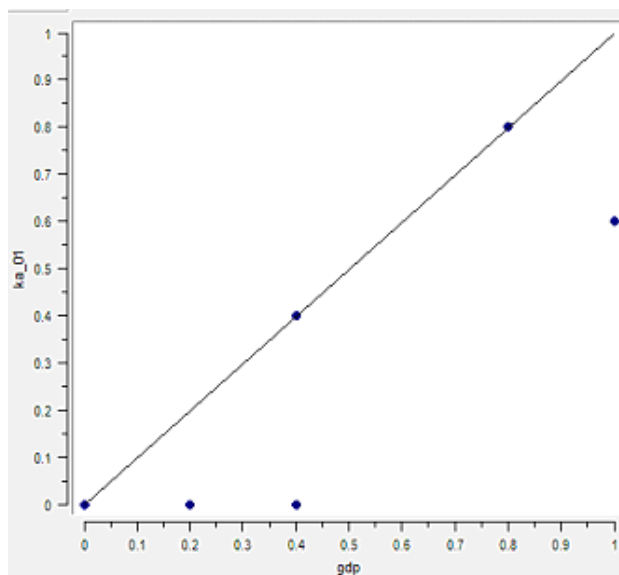
³⁸⁹ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

14 lentelė. Balsų už KA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai)³⁹⁰

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
BVP	1.000000	1.000000	0.387097
Sprendinio aprėptis	1.000000		
Sprendinio nuoseklumas	0.387097		

Visgi santykinai žemas sprendinio nuoseklumas ekonominio faktoriaus reikšmę skatina patikrinti sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafiku.

4 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už KA ir BVP, tenkančio vienam gyventojui, nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai)³⁹¹

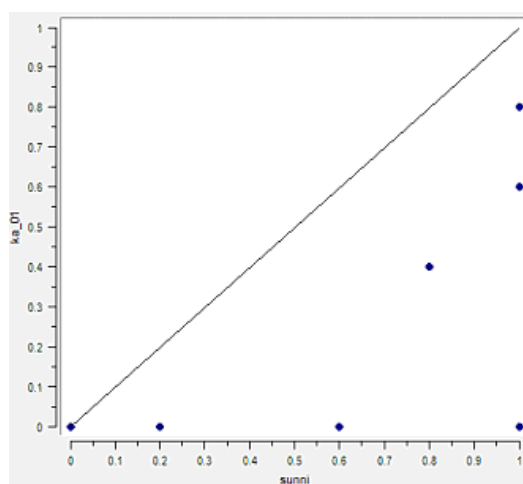

Sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafikas (paveikslas Nr. 3) rodo, kad didesnis BVP vienam gyventojui yra būtina priežastinė sąlyga. Tad šiuo atveju ekonominis kintamasis pasirodo esąs svarbesnis už priklausomybę religinei grupei. Kita vertus, kurdų gyvenami regionai – turtingiausi. Čia vienam gyventojui tenka didžiausia BVP dalis. Todėl ekonominio kintamojo reikšmingumas gali būti apspręstas šio sutapimo. Tai patvirtina grafikas (5 paveikslas): religinė priklausomybė – taip pat būtina sąlyga balsams už KA.

³⁹⁰ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

³⁹¹ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

5 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už KA ir priklausomybės sunitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai)³⁹²

Sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafike (paveikslas Nr. 5) visi taškai išsidėsto žemiau grafiko diagonalės. Tai rodo, kad priklausomybė sunitams visgi yra būtina balsavimo už KA sąlyga. Įvertinus faktą, kad sunitai arabai rinkimus boikotavo, vidinei demokratizacijos alternatyvai pirmenybę teikė sunitai kurdai.

Išorinės demokratizacijos jėgas atstovaujančiam Irakiečių sąrašui parama svyravo nuo 0.2 proc. iki 13 proc. Daugiausia remiamas IL buvo šešiuose regionuose: Bagdado, Basros, Karbala, Misan, Muthann ir Wasit. Juose didžiąją dalį gyventojų (išskyrus Bagdadą) sudarė šiitai. Kaip rodo neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė, greta religinio faktoriaus veikė ir socialiniai bei ekonominiai (15 lentelė): parama IL = raštingumas * urbanizacija * šiitai, kai neveikia didesnio BVP gyventojui ir sunitų faktoriai (aprėptis = 0.628571, nuoseklumas = 0.916667).

15 lentelė. Balsų už IL priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfiguracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai)³⁹³

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
raštingumas*~BVP*urbanizacija*~sunitai*šiitai	0.628571	0.628571	0.916667
Sprendinio aprėptis	0.628571		
Sprendinio nuoseklumas	0.916667		

Algoritmo minimizavimas, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, atskleidžia, kad greta religinės priklausomybės svarbi yra gyvenamoji vieta. Šiuo atveju galimi du panašaus

³⁹² Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.

³⁹³ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

reikšmingumo sprendiniai: parama IL = gyvenamoji vieta mieste, kai nebalsuoja sunitai (nuoseklumas = 0.888889) ir parama IL = gyvenamoji vieta mieste * šiitai (nuoseklumas = 0.916667). Tad IL parėmė mieste gyvenantys šiitai (16 lentelė).

16 lentelė. Balsų už IL priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. sausio 30 d. Irako parlamento rinkimai)³⁹⁴

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
urbanizacija*~sunitai	0.685714	0.057143	0.888889
urbanizacija*šiitai	0.628571	-0.000000	0.916667
Sprendinio aprėptis	0.685714		
Sprendinio nuoseklumas	0.888889		

Nors parama IL buvo nedidelė, gauti balsai užtikrino vietas Laikinojoje Nacionalinėje Irako asamblėjoje. Visgi mažas atiduotų balsų skaičius JAV remiamai partijai liudija skeptišką Irako gyventojų požiūrį į koalicijos veiksmus ir išorinių veikėjų vykdomą šalies demokratizacijos planą. Kartu tai rodo nesėkmę mėginant pritraukti kitų kultūrinių grupių balsus, dėl ko į sąrašus buvo įtraukti visų kultūrinių grupių atstovai. Antra, išorinės demokratizacijos jėgas atstovaujantis IL netapo kultūrinės grupės vienijančiu veiksmu, taip pat surinkdamas tik vienos kultūrinės grupės – šiitų arabų – balsus.

Taigi iš socialinių ir ekonominių nepriklausomų kintamųjų (BVP, tenkantis vienam gyventojui, gyventojų raštingumas, miesto-kaimo dimensija), įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, 2005 m. sausio 30 d. rinkimų metu reikšmingi buvo du nepriklausomi kintamieji: BVP, tenkantis vienam gyventojui, ir gyvenamoji vieta. Raštingumo kintamasis priežastingumo lygtyse atsiranda tik neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų. Tad išorinių jėgų demokratizacijos planas priimtinas tik neturtingų regionų gyventojams. Tai atkartoja ekonominę Irako geografiją: turtingesni šiaurės Irako kurdų gyvenami regionai.

Kultūrinės Irako grupės, siekdamos savo interesų įgyvendinimo, 2005 m. sausio mėnesį vykusiuose Nacionalinės asamblėjos rinkimuose balsavo už etnine bei konfesine priklausomybe identišką partiją. Viena vertus, tai būtų galima vertinti kaip natūralų reiškinį, nes skirtingi rezultatai, pavyzdžiui, pasienio regionuose, yra natūralus reiškinys Vakarų demokratijoje. Tačiau Irake tai buvo, nors ir ne naujo, tačiau vis intensyvesnio proceso – diferenciacijos – kiekybinė išraiška. Kultūrine priklausomybe pagrįstas balsavimas Irake reiškė stiprėjantį visuomenės

³⁹⁴ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; ,; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

susiskaldymą į etnines ir konfesines grupes bei po to sekantį susipriešinimą ginant savo interesus. Dar prieš 2005 m. sausio mėnesio rinkimus L.Diamond teigė: „Rinkimai tik padidins politinę poliarizaciją bei smurto protrūkius įtvirtinant sunitų arabų išskyrimą”³⁹⁵. Demokratizacijos procesas Irake išties tapo proporcingas išpuolių skaičiui.

Kita vertus, 2005 m. pradžioje susiklosčiusioje situacijoje Irake rinkimų atidėjimas nebūtų padėjęs. Sunitų boikotu išreikštas protestas buvo retrospektyvinis, o naujų sunitų arabų įtraukimo mechanizmų ne tik nebuvo numatyta, bet ir nebuvo to siekiama, paliekant šį klausimą spręsti išorinės demokratizacijos eigai. Proporcinio atstovavimo paremta rinkiminė sistema nulėmė vietų skirstymą, remiantis ne tam tikrų regionų, o visos šalies rinkimų rezultatais. Akivaizdu, kad apie 17 proc. gyventojų sudarantys sunitai arabai net ir aktyviai dalyvaudami rinkimuose visos šalies mastu galėjo laimėti tik menką vietų Pereinamojoje Nacionalinėje asamblėjoje skaičių. Pasipriešinimas visos šalies, kaip vieno rinkiminio vieneto, traktavimui buvo svarbus sunitų arabų rinkimų boikoto argumentas, „prieštaraujant ne pačiai demokratijai, bet pereinamojo politinio proceso struktūrai”³⁹⁶. Šis argumentas kartu tapo rimtu iššūkiu tolesniam demokratizacijos procesui – maža dalis atstovų asamblėjoje bei dėl priešiško nusistatymo jokių galimybių jungtis į koaliciją su šiitais ar kurdais nebuvimas nesuteiktų jokių galimybių sunitams arabams pasiekti jiems aktualių klausimų įtraukimo į politinę darbotvarkę.

Svarbiausia 2005 m. sausio rinkimuose išrinktos pereinamosios Nacionalinės asamblėjos užduotis – nuolatinės Irako konstitucijos projekto paruošimas. Referendumas dėl konstitucijos turėjo būti surengtas ne vėliau nei 2005 m. spalio 15 d. Konstitucija turėjo įteisinti nuolatinę Irako asamblėją, kuri buvo išrinkta referendume patvirtinus konstituciją. Taigi Nacionalinė asamblėja, kaip pereinamoji Irako institucija, turėjo padėti tvirtus demokratiškus pagrindus nuolatinei Irako valdžiai.

3.5. Teisinė demokratizacijos dimensija: nuolatinė Irako Konstitucija

Teisinė demokratizacijos dimensija apima nuolatinės Irako konstitucijos kūrimą ir jos ratifikavimą, t.y. konstitucionalizmo įtvirtinimą Irake. Konstitucionalizmas, kaip politinė teisinė santvarka, pagrįsta konstitucija ir konstituciniais valdymo metodais, turėjo demokratiškais principais legitiuoti Iraką kaip valstybę ir jį įkurti per valstybinės bendruomenės siekiamą „įsireminimą“ pamatinių principų ir vertybių sistemoje – Konstitucijoje.³⁹⁷ Esminė

³⁹⁵ Diamond, 2005b, Op. Cit.

³⁹⁶ Diamond, 2005b, Op. Cit.

³⁹⁷ Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p.37.

konstitucionalizmo prielaida – vidinis valstybės gestas kuriant konstituciją, kaip valstybės piliečių valios išraiška.

2005 m. sausio 30 d. išrinktos Nacionalinės asamblėjos pagrindinė užduotis buvo paruošti Nuolatinės Irako Konstitucijos projektą. Tai turėjo sudaryti prielaidas įgyvendinti penktojo JAV Irako demokratizacijos strategijos žingsnio antrąjį etapą – surengti referendumą dėl nuolatinės Irako Konstitucijos ratifikavimo. Kita svarbi 2005 m. turėjusi įvykti permaina – išorės demokratizacijos virtimas vidine demokratizacija. Šį virsmą turėjo garantuoti piliečių išrinktos asamblėjos parengtas Konstitucijos projektas, jo ratifikavimas ir nuolatinės asamblėjos išrinkimas 2005 m. pabaigoje, remiantis ratifikuota konstitucija. Tad konstitucija tapo laikinosios Nacionalinės asamblėjos pagrindine užduotimi ir nuolatinės Nacionalinės asamblėjos pagrindu.

Konstitucinės vyriausybės sukūrimui pereinamosios Nacionalinės asamblėjos sudaryta komisija paruošė konstitucijos projektą. Po to sekė konstitucijos projekto ratifikavimas referendumu 2005 m. spalio 15 d. Tačiau demokratizacijos proceso eiga ir kultūrinė diferenciacija komplikavo konstitucionalizmo kūrimą Irake, ir sutelkto visuomenės intereso, reikalingo konstitucionalizmo įtvirtinimui, nebuvo pasiekta. Šio proceso priežastis ir pasekmės atskleidžia kokybinis konstitucijos tyrimas, bei referendumo rezultatų kokybinė lyginamoji analizė, naudojantis fs/QCA programa, per Irako kultūrinius, socialinius ir ekonominius nepriklausomus kintamuosius.

3.5.1. Vidinių ir išorinių Irako demokratizacijos jėgų sąveika konstitucionalizmo kūrimo kontekste

Irako konstitucionalizmo kūrimo metu vidinių ir išorinių demokratizacijos jėgų sąveika įgavo tampriausią pobūdį: būtent šis procesas turėjo užtikrinti išorinių jėgų veikiamos demokratizacijos virsmą vidine demokratizacija. Tačiau Konstitucijos projekto rengimas liko dviprasmiškas. Viena vertus, projektas buvo rengiamas demokratiškų principų neatitinkančių rinkimų metu išrinktų valstybės atstovų, kita vertus, dėl sunitų arabų protesto išrinkti atstovai visuomenę atstovavo neproporcingai, o pats projektas buvo kuriamas pagal JAV nubrėžtą planą.

Svarbiausias išorinių veikėjų įtakos konstitucionalizmo kūrimui Irake aspektas – faktas, kad pats procesas buvo nuosekliai įgyvendinamos JAV Irako demokratizacijos strategijos dalis. Irako teisėje šis išorinės jėgos demokratizacijos strategijos žingsnis įpareigojančia forma buvo įteisintas Laikinajame administraciniame įstatyme, kaip pereinamojo periodo sudedamoji dalis bei Nacionalinės asamblėjos funkcija: „Nacionalinė asamblėja turi parengti nuolatinės Konstitucijos projektą ne vėliau kaip iki 2005 m. rugpjūčio 15 d“³⁹⁸. Pereinamasis administracinis įstatymas taip pat nustatė Konstitucijos projekto ratifikavimo sąlygas ir numatė veikimo scenarijų, jei projektui

³⁹⁸ Law of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period. Op. Cit.

referendume nebūtų pritarta. Irako valdančiosios tarybos (institucijos, kuri buvo sukurta JAV – išorės veikėjo – iš lojalių valstybės vidaus asmenų, dėl ko jos veikla ir veiklos rezultatai visiškai sutapo su JAV interesais) priimtas įstatymas dar kartą patvirtina išorinės jėgos įtaką ir šiam demokratizacijos etapui. Svarbiausias neigiamas įtakos aspektas – griežtai įreminantys terminai projekto parengimui ir ratifikavimui. „Fundamentalaus dokumento sukūrimas, kurį ne tik paremtų dauguma visuotiniame referendume, bet ir būtų pagrįstas visuotinėmis pastangomis ir sutarimu, galėjo būti optimalus kelias stabilizuojant padėtį Irake“³⁹⁹, tačiau varžantys terminai šio optimalaus rezultato pasiekti neleido. Negana to, laiko deryboms stoka kėlė vidinę įtampą, taip dar labiau destabilizuojant padėtį Irake: 2005 m. rugpjūtį civilių gyventojų mirčių per išpuolius skaičius pasiekė piką⁴⁰⁰.

Be tiesioginės išorinių jėgų įtakos, nustatant konstitucionalizmo proceso laiko rėmus, galima identifikuoti ir netiesioginę įtaką Irako Konstitucijos projekte įtvirtintiems principams. Pirmiausia, jau Pereinamajame administraciniame įstatyme buvo įtvirtinta federacinė valstybės sistema, „pagrįsta geografinėmis ir istorinėmis aplinkybėmis bei valdžių atskyrimu, bet ne kilme, rase, etniškumu, tautybe ar konfesija“⁴⁰¹. Todėl, rengiant Konstitucijos projektą, buvo koncentruojamasi ties federalizmo laipsnio nustatymu, bet ne pačia valdymo sistema. Pastarasis, tiesa, buvo nustatytas kitoks, nei numatė Pereinamasis administracinis įstatymas: jei Laikinoji konstitucija Bagdado ir Kirkuko gubernijoms nesuteikė galimybės jungtis į regionus, Konstitucijos projektas šios galimybės nesuteikė tik Bagdadui, nepalikdamas jam regiono statuso. Kitas svarbus išorinės jėgos primestas ir Konstitucijoje įtvirtintas aspektas – *de-Baathifikacijos* legalizavimas. Pagrindinis šalies įstatymas konkrečiai įvardina *Baath* partijos grėsmę rasizmo, terorizmo, „takfir“ formuluočių kontekste. Taip tekstas tapo „Laikinosios koalicinės valdžios 2003 m. gegužės įsakymo, teisiančio irakiečius ne pagal jų elgesį, o pagal priklausomybę partijai, tąsa“⁴⁰² bei tęsė išorinės jėgos pradėtą *de-Baathifikacijos* procesą. Tad Konstitucijos projekto ruošimo negalima identifikuoti, kaip vidinių jėgų demokratizacijos proceso perėmimo, kadangi jis, net ir sąlygiškai mažai balsų gavus išorės jėgas atstovaujančiam Irakiečių sąrašui, buvo tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai veikiamas išorinės jėgos įtakos. Dėl šios priežasties Konstitucijos projekto ratifikavimas taip pat reiškia pritarimą išorinės jėgos demokratizacijai, o balsų atiduotų už projektą, skaičius – išorinės demokratizacijos virsmo vidine demokratizacija mastą.

³⁹⁹ International Crisis Group, 2005a, Op. Cit.

⁴⁰⁰ Documented Civilian Death from Violence, Op. Cit.

⁴⁰¹ Law of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period. Op. Cit.

⁴⁰² International Crisis Group, 2005b, Op. Cit.

3.5.2. Konstitucionalizmo kūrimas ir kultūrinė Irako visuomenės diferenciacija

Konstitucionalizmo kūrimo procesas tapo dar vienu iššūkiu kultūriniu pagrindu eižėjančiai Irako visuomenei. Konstitucijos projektas įtraukė keletą aspektų, kurie sukėlė daug kultūrinių Irako grupių debatų bei liko visiškai nepriimtini tam tikroms kultūrinėms grupėms. Kaip svarbiausius ir labiausiai visuomenę skaldančius galima išskirti keturis pagrindinius klausimus: decentralizacijos, „*de-Baathifikacijos*“, nacionalinio identiteto ir islamo viršenybės.

Penktoji konstitucijos dalis, skirta Irako regionų galioms apibrėžti, suteikia regionams didelę autonomiją: jie gauna teisę „priimti konstituciją, kuri apibrėžia regiono vyriausybės struktūrą, jos galias ir tų galių veikimo mechanizmą, kas neprieštarauja šiai konstitucijai“.⁴⁰³ Konstitucija įteisino vieną Irako regioną – Kurdistaną, – bet kartu numatė ir kitoms Irako gubernijoms galimybę jungtis į regionus: „Viena ar daugiau gubernijų turi teisę organizuoti savo struktūrą į regioną, pirmiausia šiuo klausimu surengiant referendumą“⁴⁰⁴. Šios nuostatos, visų pirma, atspindi kurdų interesus ne tik turėti savo autonomiją, bet ir ambicijas ateityje sukurti ir nepriklausomą valstybę: „Būkime atviri, Kurdistano tauta turi teisę įkurti savo nepriklausomą valstybę kaip ir bet kuri kita tauta pasaulyje,“⁴⁰⁵ – teigė Kurdistano prezidentas Masoud Barzani. Tokie pareiškimai kėlė pagrįstus sunitų arabų nuogąstavimus, kad, regioną sukūrus ir šiitams, sunitų arabų gyvenamos teritorijos pasiliks atskirtos nuo didžiausio pajamų šaltinio – naftos telkinių. Tačiau menkas jų atstovų skaičius išrinktoje laikinojoje Nacionalinėje asamblėjoje neturėjo galios pasipriešinti rengiamos Konstitucijos projekte įtvirtintam Irako decentralizacijos potencialui.

Antrasis klausimas, kuris taip pat kėlė daugiausia sunitų arabų nepasitenkinimą – *Baath* partijos, kaip S.Hussein valdymo įrankio, pripažinimas. Konstitucijos 7 straipsnis ją uždraudė kaip rasizmą, etninį valymą kurstančią: „Organizacijos ar srovės, kurios propaguoja, kursto ar palaiko rasizmą, terorizmą, „takfir“ yra uždraudžiamos, ypačingai sadamistinė *Baath* partija Irake bei jos simboliai, bet koku vardu. Jai neleidžiama būti daugiašalės politinės sistemos Irake nariu, kas yra apibrėžiama įstatymo“.⁴⁰⁶ Taip *Baath* partija pagrindiniame valstybės įstatyme tapo demokratijos antonimu, uždraudžiant ne tik veiklą, bet ir patį požiūrį. Šie teiginiai sunitų arabų buvo suvokiami kaip grėsmė, tvirtinant, kad vėliau prieš juos gali būti imtasi priemonių, reikalaujant atsakyti už tai, kad priklausė *Baath* partijai, nors S.Hussein režimo laikotarpiu šis priklausymas nebūtinai buvo savanoriškas. Kita vertus, 7-ojo Konstitucijos straipsnio formuluotė tapo JAV Irako demokratizacijos strategijos, kuri teigia: „Jungtinės Valstijos neketina apspręsti naujosios Irako

⁴⁰³ Iraqi Constitution, National Assembly, Iraq, 2005, Rasta: http://www.uniraq.org/documents/iraqi_constitution.pdf; Žiūrėta: 2009 08 12.

⁴⁰⁴ Iraqi Constitution, Op. Cit.

⁴⁰⁵ Muir, J. Iraq edging towards precipice. BBC, 2006 March 8, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4786660.stm; Žiūrėta: 2009 08 19.

⁴⁰⁶ Iraqi Constitution, Op. Cit.

vyriausybės formos. Ši teisė priklauso Irako žmonėms. Tačiau mes užtikrinsime, kad vienas žiaurus diktatorius nebus pakeistas kitu⁴⁰⁷, – perkėlimu į pagrindinį valstybės įstatymą.

Trečiasis klausimas – nacionalinio identiteto – buvo kvestionuojamas kurdų. Konstitucijos tekstas teigia, kad Irakas yra Islamo pasaulio ir arabų tautos dalis. Tuo tarpu kurdai nėra arabai⁴⁰⁸. Tokiu atveju konstitucija atstovauja tik Irako arabų – sunitų ir šiitų – pozicijas.

Ketvirtasis nesutarimų objektas – islamo, kaip religijos vaidmens valstybės valdyme, klausimas. Antrasis straipsnis teigia: „Islamą yra oficiali valstybės religija ir įstatymo šaltinis: joks įstatymas, prieštaraujantis islamui, negali būti priimtas; joks įstatymas, prieštaraujantis demokratijos principams, negali būti priimtas“⁴⁰⁹. Tad čia atsiranda islamo ir demokratijos kolizija. Pirma, vien ankstesnis islamo paminėjimas – aliuzija į jo viršenybę prieš demokratinius principus. Antra, islamo religija užkoduoja daug nuostatų, iš esmės prieštaraujančių demokratijai.⁴¹⁰ Dėl šių priežasčių islamo, kaip pagrindinio teisės šaltinio, įteisinimą konstitucijoje, galima laikyti demokratinių principų pažeidimu.

3.5.3. Referendumas dėl nuolatinės Irako Konstitucijos

Anot Dennis C. Mueller, „Referendumas yra pusiaukelė tarp tiesioginės demokratijos, kai susirinkę piliečiai sprendžia problemas tiesiogiai balsuodami dėl jų, ir atstovaujamosios demokratijos, kai piliečių dalyvavimas yra apribojamas tik balsavimu už patinkantį kandidatą“⁴¹¹. Irako atveju šis apibrėžimas tampa labai simbolišku ir prasmingu, nes 2005 m. spalio 15 d. referendumas dėl nuolatinės Irako konstitucijos buvo pusiaukelė tarp dviejų rinkimų.

Irako referendumas išorės ir vidaus demokratizacijos veikėjų santykio kontekste aktualiu tampa kaip dar viena piliečių nuostatų kiekybinė išraiška. Bet kuris pasisakymas, dalyvavimas ar nedalyvavimas atspindi rinkėjų preferencijas ir žymi jų pasirenkamą demokratizacijos kryptį, nebūtinai sutampančią su išorinių veikėjų suponuojama. Kartu referendumas aktualus ir valstybės kultūrinės diferenciacijos rėmuose, kadangi jo rezultatai taip pat brėžia visuomenės kultūrinių takoskyrų gilėjimo intensyvumo tendencijas.

2005 m. spalio 15 d. dalyvaudami referendume rinkėjai turėjo teisę pritarti arba nepritarti pereinamosios Nacionalinės asamblėjos parengtam nuolatinės Irako Konstitucijos projektui. Identifikuojant pasirinkimo alternatyvas kaip pritarimą išorinių jėgų siūlomam demokratizacijos keliui ar alternatyvaus vidinės demokratizacijos kelio rinkimąsi, vėlgi dera atsižvelgti į JAV Irako

⁴⁰⁷ National Strategy for Victory in Iraq, National Security Council, USA, 2005 November, Rasta: http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/iraq/iraq_national_strategy_20051130.pdf; Žiūrėta: 2009 08 16.

⁴⁰⁸ BBC, Top Shia urges Iraq charters 'yes'. BBC News, 2005 October 13, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4337598.stm; Žiūrėta: 2009 08 19.

⁴⁰⁹ Iraqi Constitution, Op. Cit.

⁴¹⁰ ICG, 2005b, Op. Cit.

⁴¹¹ Mueller, D.C. *Constitutional Democracy*. New York: Oxford University Press, 1996, p. 177.

demokratizacijos strategiją ir Pereinamąjį administracinį įstatymą. Tiek viename, tiek kitame fiksuojamas demokratizacijos kelias tiksliai atitiko tą, kuriuo iki tol buvo žengiama: neatsižvelgiant į naujai iškylančias aplinkybes bei galimas grėsmes rengiami pirmieji visuotiniai rinkimai, laikantis griežtų terminų rengiamas ir ratifikuojamas konstitucijos projektas. Teigiamas pasisakymas referendume – dar viena prielaida įgyvendinti paskutinįjį JAV demokratizacijos strategijos žingsnį: 2005 m. gruodžio mėn. surengti visuotinius rinkimus į nuolatinę Nacionalinę asamblėją. Todėl tik teigiamas pasisakymas gali būti identifikuojamas kaip atitinkantis išorinio veikėjo interesus. Neigiamas pasisakymas referendume apeliuotų į Pereinamojo administracinio įstatymo 61 straipsnio E dalį, teigiančią, kad „jei referendume nuolatinės Konstitucijos projektas būtų atmestas, Nacionalinė asamblėja turėtų būti paleista“⁴¹². Ta pati dalis toliau nurodo, kad turėtų būti surengti nauji rinkimai į pereinamąją Nacionalinę asamblėją, kuri vėlgi turėtų parengti nuolatinės konstitucijos projektą ir teikti jį ratifikuoti referendume. Tačiau neigiamas pasisakymas 2005 m. spalio 15 d. referendume, nors ir numatytas Pereinamojo administracinio įstatymo, JAV demokratizacijos strategijos neatitiko. Todėl tegali būti identifikuojamas kaip alternatyvaus vidinės demokratizacijos kelio pasirinkimas.

Referendume dėl nuolatinės Irako Konstitucijos dalyvavo 63 proc. užsiregistravusių rinkėjų⁴¹³. Skirtingai nei 2005 m. sausio rinkimų metu dalyvavimas referendume buvo visuotinis, tačiau kultūrinė Irako diferenciacija apsprendė naujus niuansus. Rinkimus boikotavę sunitai arabai buvo raginami dalyvauti referendume ir išreikšti neigiamą poziciją Irako Konstitucijos projekto atžvilgiu: „Sunitų lyderiai kvietė savo bendruomenę atmesti konstitucijos projektą“⁴¹⁴. Čia svarbūs nuolatinės Irako Konstitucijos projekto ratifikavimo reikalavimai bei sunitų arabų dalyvavimo referendume priežastys. Konstitucijos ratifikavimui buvo reikalaujama daugumos, t.y., daugiau nei pusės balsavusiųjų, pritarimo. Konstitucijos ratifikavimas – tai visos visuomenės susitarimo logika paremtas veiksmas. Kaip teigia D.C.Mueller: „Penkių šeštųjų dauguma – geriausias variantas, trijų ketvirtųjų ir dviejų trečiųjų – taip pat priimtinos alternatyvos, tačiau nuleidimas žemiau dviejų trečiųjų daugumos reikalavimo, kaip bebūtų prasilenkia su konsensuso

⁴¹² Law of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period. Op. Cit.

⁴¹³ Aktyvumas referendumo metu buvo penkiais procentiniais punktais didesnis nei 2005 m. sausio rinkimuose. Kartu kur kas siauresnėje skalėje išsklido dalyvavimas skirtingose provincijose: net žemiausias dalyvavimas provincijoje perkopė 50 procentų ribą.

⁴¹⁴ BBC, Q&A: Iraq referendum. BBC News, 2005b October 15, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4337200.stm; Žiūrėta: 2009 08 20.

⁴¹⁵ Svarbiausias sunitų arabų pateikiamas argumentas, pagrindžiantis neigiamą pasisakymą 2005 m. spalio 15 d. referendume, – jie nebuvo įtraukti į konstitucijos projekto rengimą. Po to, kai sunitai arabai boikotavo 2005 m. sausio 30 d. rinkimus, jų atstovai nebuvo išrinkti į pereinamąją Nacionalinę Asamblėją, kuriai buvo pavesta paruošti nuolatinės Irako Konstitucijos projektą. 2005 m. gegužės pabaigoje pereinamoji Nacionalinė asamblėja sudarė specialų komitetą, į kurį įėjo šiitai bei kurdai. Atsižvelgiant į sunitų arabų protestus, 2005 m. liepos pradžioje buvo leista 15 sunitų arabų prisijungti prie konstituciją rengiančio komiteto, bet per visą konstitucijos projekto rengimo laiką sunitai arabai pabrėžė, kad jie yra išskiriami. Tokias nuostatas dar labiau sustiprino tai, kad „jie nedalyvavo 2005 m. rugpjūčio 28 d. parlamentinėje sesijoje, kurioje buvo pristatomas konstitucijos projektas Nacionalinės asamblėjos pritarimui“ (BBC, 2005b, Op. Cit.).

logika“⁴¹⁶. Tad ratifikavimo sąlygas galima laikyti palengvintomis. Tai leidžia tvirtinti, kad konstitucijos projekto atmetimą buvo stengiamasi padaryti neįmanomu: tam reikėjo daugumos pasisakymo prieš projektą nemažiau nei trijose Irako regionuose. Sunitai arabai ketveriose provincijose sudaro daugumą, bet ne absoliučią. Todėl dviejų trečdalių „prieš“ balsų reikalavimas, norint atmesti Konstituciją, buvo tolygu absoliutaus visų sunitų dalyvavimui rinkimuose reikalavimui, visiems pasisakant „prieš“.⁴¹⁷ Tad išorinių demokratizacijos veikėjų interesai sutapo su dalies vidinių jėgų – šiitų ir kurdų – siekais užkirsti kelią konstitucijos projekto atmetimui, ir konstitucijos priėmimas buvo vienintelė galima pasekmė.

Neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė leidžia tvirtinti, kad tiek parama, tiek priešiškas Irako konstitucijai buvo svarbus pagrindas sunitams dalyvauti 2005 m. spalio referendume dėl nuolatinės Irako konstitucijos. Aiškinant paramą konstitucijos projektui, į minimizavimo algoritmą neįtraukus logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, gaunamos dvi priežastinių sąlygų konfigūracijos (17 lentelė): parama konstitucijai = raštingumas * šiitai, jei mažas BVP gyventojui ir nebalsuoja sunitai (nuoseklumas = 0.733333), ir parama konstitucijai = BVP/gyventojui * gyvenamoji vieta mieste * sunitai, kai balsuoja ne šiitai (nuoseklumas = 0.894737).

17 lentelė. Paramos konstitucijos projektui priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. spalio 15 d. referendumas dėl Irako konstitucijos)⁴¹⁸

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
raštingumas*~BVP*~sunitai*šiitai	0.564103	0.461539	0.733333
BVP*urbanizacija*sunitai*~šiitai	0.435897	0.333333	0.894737
Sprendinio aprėptis	0.897436		
Sprendinio nuoseklumas	0.777778		

Priežastinių sąlygų konfigūracijos tiksliai identifikuoja kultūrines grupes, rėmusias konstituciją. Pirma, už konstituciją balsavo neturtinguose regionuose gyvenantys šiitai arabai. Antra, konstitucijos projektą parėmė turtinguose regionuose gyvenantys sunitai – kurdai.

⁴¹⁶ Mueller, Op. Cit., p. 320.

⁴¹⁷ Negana to, akivaizdų stengimąsi užgniaužti bet kokią konstitucijos projekto atmetimo galimybę liudija dar sudėtingesnių sąlygų konstitucijos ratifikavimui siekimas. 2005 m. spalio 2 d. šiitų ir kurdų atstovai pereinamojoje Nacionalinėje asamblėjoje patvirtino dviejų trečdalių daugumos visų turėjusių balsavimo teisę trijose provincijose reikalavimą, norint atmesti konstitucijos projektą (BBC, UN condemns Iraq charter change. BBC News, 2005c October 4, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4309164.stm; Žiūrėta: 2009 08 20). Toks griežtas reikalavimas pakeistas buvo 2005 m. spalio 5 d., JT paskirtiems patarėjams pareiškus, kad tokiomis sąlygomis surengtas referendumas neatitiktų tarptautinių standartų.

⁴¹⁸ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

Į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus, atvejus, pateikiami trys galimi sutrumpėję sprendiniai (18 lentelė). Didžiausią nuoseklumą šiuo atveju įgyja sprendinys, kuris paramą konstitucijai aiškina ekonominiu kintamuoju (nuoseklumas = 0.870968). Ši priežastinių sąlygų konfigūracija liudija didžiausią paramą konstitucijos projektui referendumo metu ekonomiškai stipriausiuose kurdų gyvenamuose regionuose. „Loginio ne“ sunitams ir priklausomybės šiitams sprendiniai įgyja žemesnį nuoseklumo koeficientą. Visgi religinės tapatybės figūravimas sprendiniuose – kultūrine tapatybe grįsto balsavimo nuoroda.

18 lentelė. Paramos konstitucijos projektui priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“ (2005 m. spalio 15 d. referendumas dėl Irako konstitucijos)⁴¹⁹

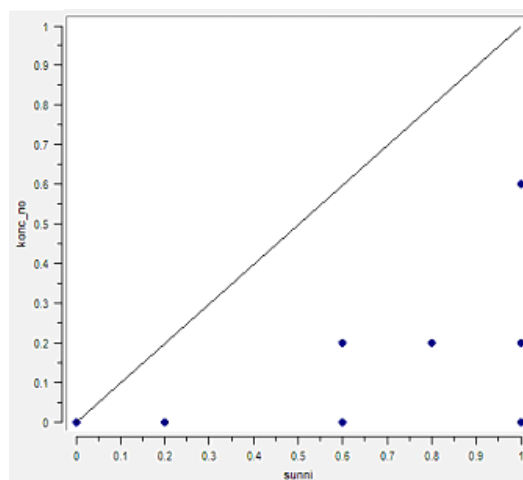
	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
BVP	0.692308	0.358974	0.870968
~sunitai	0.641026	0.025641	0.520833
šiitai	0.564103	0.000000	0.536585
Sprendinio aprėptis	1.000000		
Sprendinio nuoseklumas	0.590909		

Religinės priklausomybės, kaip priežastinės paramos konstitucijai sąlygos, sumenkę nuoseklumo koeficientai atspindi etninius Irako niuansus. Irako sunitai yra ne tik kurdai, aktyviai palaikę konstitucijos projekto ratifikavimą, bet ir arabai, kurie buvo raginami balsuoti prieš konstitucijos projektą. Pagal gyventojų dalį Irake neproporcingai daug vietų pereinamojoje Nacionalinėje asamblėjoje gavę kurdai sugebėjo pasiekti jiems palankaus nuolatinės Irako Konstitucijos projekto, kas nulėmė aukštą dalyvavimą rinkimuose bei teigiamą pasisakymą. Taip religinę takoskyrą išplėtus etnine dimensija, galima teigti, kad sunitų kurdų palaikymą atsvėrė sunitų arabų priešiškus.

Nustatyti būtiną priežastinių sąlygų konfigūraciją leidžia balsų prieš konstitucijos projektą vertinimas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų prieš konstituciją ir priklausomybės sunitams nustatymas rodo, kad ši priežastinė sąlyga yra būtina (6 paveikslas).

⁴¹⁹ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

6 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų prieš konstituciją ir priklausomybės sunitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. spalio 15 d. referendumas dėl Irako konstitucijos)⁴²⁰

Tad rinkėjų pozicijos liko nuoseklios: Irakiečių sąrašą, atstovaujantį išorines demokratizacijos jėgas, 2005 m. sausio mėn. rinkimuose palaikę rinkėjai, referendumo metu rėmė Konstitucijos projektą, kurio ratifikavimas taip pat buvo išorės jėgos interesas. Visgi, kaip ir rinkimų metu, referendume aktualiausiu išlieka kultūrinėmis preferencijomis grįstas balsavimas, kurio rinkimuose išreikštą paramą skirtingoms partijoms referendume pakeitė „už“ ir „prieš“ nuostatos. Taigi, viena vertus, nepritarimą išorinių jėgų ir su ja sutampančių vidaus jėgų grupių interesams išreiškė sunitai arabai, gyvenantys kaimiškose teritorijose. Kita vertus, JAV sudarytos Irako Valdančiosios Tarybos priimtoje Laikinojoje Konstitucijoje užkoduota formulė užkirto kelią sunitų arabų pastangoms sužlugdyti konstitucijos ratifikavimą. Be to, Laikinojoje Konstitucijoje buvo numatytos ir visos pereinamojo laikotarpio pagrindinių įvykių datos, nulemiančios mažai laiko (du mėnesius) konstitucijos projekto parengimui. Tad sunitams arabams ne tik nebuvo laiko ilgesnės deryboms, kurios ir taip buvo apsunkintos dėl mažo jų atstovavimo pereinamojoje Nacionalinėje asamblėjoje, bet ir visuomenės mobilizavimui, pareikšti vieningą pasipriešinimą, kuris nuskambėjo, bet nepakankamai, kad įgyvendintų Laikinosios Konstitucijos sąlygas.⁴²¹

De jure Irako Konstitucija, kaip kodifikuota fundamentalių principų ir normų visuma, turėjo įgyvendinti Irake konstitucionalizmą: valstybę demokratiškai kuriančios bendruomenės pastangomis konstituciškai išreikšti ir pažaboti nacionalizmą bei nubrėžti faktinę raidos kryptį.⁴²² *De facto* konstitucionalizmo Irake kūrimas, turėjęs užtikrinti sutelktas vidines valstybės pastangas vieningam raidos nubrėžimui, pirma, tapo dar viena visuomenės diferenciacijos ašimi, antra, neįstengė išorinės valstybės demokratizacijos pakeisti sutelkta vidine valia kuriama demokratija:

⁴²⁰ Referendumo rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.

⁴²¹ International Crisis Group, 2005a, Op. Cit.

⁴²² Šileikis, Op. Cit.

išorinė demokratizacija sutapo su vidine demokratizacija dviejų kultūrinių grupių – kurdų ir šiitų – mastu, nesulaukdama sunitų arabų pritarimo.

3.6. 2005 m. nuolatinės Irako Asamblėjos rinkimai

Irako Konstitucijos ratifikavimas referendumu leido toliau, nenukrypstant nei nuo JAV, nei nuo Pereinamojo administracinio įstatymo numatyto plano, vykdyti Irako demokratizaciją. Paskutinis žingsnis, turėjęs užbaigti pereinamąjį laikotarpį, buvo rinkimai į nuolatinę Irako Nacionalinę asamblėją (ang. *National Assembly* – NA). Rinkimai įvyko 2005 m. gruodžio 15 d. Juose dalyvavo 307 politinės partijos, įskaitant 19 koalicijų. Iš viso 7655 kandidatai pasiskirstė 996 užregistruotuose kandidatų sąrašuose⁴²³.

3.6.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija

Antruosiuose rinkimuose, rengiamuose pagal demokratiškus principus, tarp trijų 2005 m. sausio 30 d. daugiausia rinkėjų balsų pelniusių partijų ir politinių koalicijų – UIA, KA ir IL – atsirado nauja politinė jėga. Sunitai arabai, boikotavę pirmuosius rinkimus, šiuose rinkimuose aktyviai dalyvavo tiek keldami savo kandidatus, tiek reiškdami savo nuomos rinkimų dieną. Daugiausia sunitų arabų balsų surinko ir didžiausią vietų skaičių Nacionalinėje asamblėjoje gavo Irako frontas (ang. *Tawafiq Iraqi Front* – TIF).

Irako frontas – specialiai gruodžio mėn. rinkimams 2005 m. spalio 26 d. įkurta politinių partijų koalicija. Ši koalicija apėmė tris pagrindines sunitų arabų partijas: Irako žmonių vyriausiąją tarybą (ang. *General Council for the People of Iraq*), vadovaujamą vyresniojo sunitų dvasininko Adnan Dulaimi, Irako islamistinę partiją (ang. *Iraqi Islamic Party*), vadovaujamą Tariq Hashimi, ir Irako nacionalinio dialogo tarybą (ang. *Iraqi National Dialogue Council*), vadovaujamą Khalaf Ulayyan.⁴²⁴ Dalyvavimas rinkimuose atspindėjo naują sunitų arabų taktiką: ne boikotuoti, siekiant diskredituoti rinkimų rezultatų legalumą, kaip buvo daroma per 2005 m. sausio 30 d. rinkimus, ne prieštarauti, siekiant atmesti, kaip buvo daroma 2005 m. spalio 15 d. referendumo metu, o dalyvauti ir įsitraukti į politinį procesą. Todėl ir sunitų arabų vyresnysis dvasininkas bei vienos iš pagrindinių politinių partijų vadovas A. Dulaimi, raginęs boikotuoti ne tik sausio mėn. rinkimus, bet ir referendumą dėl Konstitucijos projekto ratifikavimo, šį kartą kvietė aktyviai dalyvauti

⁴²³ Fischer, J. Council of Representatives Election Composite Report Iraq. December 15, 2005. Final Report. Washington: Center for Transitional and Post-Conflict Governance. 2006 February 20, Rasta: <http://www.ifes.org/publication/d2046fde59cd1eeda675eb611bfd4d9e/Council%20of%20Representatives%20Election%20Composite-Update20FebV3.doc>; Žiūrėta: 2009 08 21.

⁴²⁴ BBC, Guide to Iraqi political parties. BBC News, 2006 January 20, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4511450.stm#iaf; Žiūrėta: 2009 08 21.

rinkimuose, teigdamas, kad jo partija dirbs „stiprioje koalicijoje, kuri apgins Irako gyventojų teises“⁴²⁵.

Sunitų arabų dalyvavimas rinkimuose nereiškė pritarimo vykdomam demokratizacijos procesui. Priešingai, dalyvaudami jie siekė aktyviai išitraukti į politinį procesą, kad galėtų jį pakeisti: išvaduoti šalį iš okupacijos, peržiūrėti ir pakeisti Konstituciją, nutraukti *de-Baathifikacijos* procesą ir sustiprinti Irako nacionalinį identitetą.⁴²⁶ Aršiausia kritika buvo nukreipta JAV kariuomenės, esančios Irako teritorijoje, atžvilgiu. Kuo skubesnis svetimos kariuomenės išvedimas iš šalies – buvo vienas pagrindinių jų deklaruojamų tikslų. Būtent kariuomenės buvimas sunitų arabų buvo traktuojamas kaip demokratiškus principus pažeidžiantis faktorius, diskredituojantis tiesioginės demokratijos momentų legalumą. Antrasis siekis – ratifikuotos Konstitucijos pakeitimas – turėjo užtikrinti sunitų arabų interesų gynimą ir įgyvendinimą pagrindiniame valstybės įstatyme. Buvo skelbiama, kad šiam tikslui bus sukurtas specialus komitetas, iš naujo peržiūrėsiantis Konstituciją. Proceso, nukreipto prieš *Baath* partiją, nutraukimas turėjo apginti sunitų arabų teises bei mažinti kultūrinių grupių susipriešinimą Irake. Kartu tai, sunitų arabų teigimu, turėjo mažinti kultūrinės takoskyras ir kurti bendrą Irako nacionalinį identitetą. Kita vertus, čia galima išvelgti ir siekį mažinti Konstitucijoje numatytą galimybę decentralizacijai, kas keltų grėsmę dėl neturtingų sunitų arabų gyvenamų regionų ekonominės izoliacijos. Šios rinkiminės gairės – radikaliausi prieštaravimai JAV demokratizacijos strategijai. Todėl TIF identifikuojama kaip vidinės, nesutampančios su išorine, demokratizacijos jėgos atstove. Šią identifikaciją patvirtina ir JAV sunitų arabų percepcija, traktuojanti juos kaip vieną iš JAV priešų greta S.Hussein šalininkų ir teroristų: „Prieštaraujantys yra eiliniai irakiečiai, daugiausia sunitai arabai, kurie prarado savo privilegijuotą statusą, turėtą S.Hussein režimo metu“⁴²⁷.

2005 m. sausio 30 d. rinkimuose dalyvavusios politinės koalicijos UIA ir KA, brėžusios išorinėms demokratizacijos jėgoms neatitinkančią demokratizacijos kryptį bei atstovavusios vidinės demokratizacijos alternatyvą, 2005 m. gruodžio rinkimuose pristatė kur kas nuosaikesnes pozicijas. Gavusios daugiausia vietų pereinamojoje Nacionalinėje asamblėjoje ir pasiekusios joms palankaus Konstitucijos projekto ratifikavimo, UIA ir KA pozicijos iš esmės susiliejo su išorinės jėgos atstovavusiu IL. Tam įtakos taip pat turėjo ir pakitusi UIA ir IL sudėtis. Ji nebeturėjo pereinamosios Nacionalinės asamblėjos veikla nusivylusio ajatolos A.Sistani, aršiai kritikavusio JAV demokratizacijos planą, paramos.⁴²⁸ Tad buvo išsaugota tik M.Sadr parama, kuris vis dar

⁴²⁵ BBC, Sunni leader praises Iraq ballot. BBC News, 2005d December 17, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4538220.stm; Žiūrėta: 2009 08 21.

⁴²⁶ BBC, 2006, Op. Cit.

⁴²⁷ President Discusses War on Terror and Upcoming Iraqi Elections. The White House, 2005 December 12, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/12/20051212-4.html>; Žiūrėta: 2009 08 22.

⁴²⁸ BBC, Iraqi Shia unite to contest poll. BBC News, 2005 October 27, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4382640.stm; Žiūrėta: 2009 08 21.

laikėsi radikalios pozicijos, kad religija ir valstybė negali būti atskirtos: „Religija yra visa apimanti, įskaitant ir politiką“⁴²⁹. Taip pat koaliciją paliko ir atskirą sąrašą sudarė Irako nacionalinis kongresas (ang. *Iraqi National Congress*) ir Irako Hesbollah (ang. *Iraqi Hezbollah*). KA sudėtis nepakito, tačiau rinkiminė retorika tapo nuosaikesnė, orientuota į bendrų vertybių stiprinimą, federalizmo įtvirtinimą ir Kurdistaną, kaip modelio Irakui, propagavimą.⁴³⁰ Tad UIA ir KA 2005 m. gruodžio 15 d. rinkimines pozicijas galima sutapatinti su IL, kuris dėl pakitusios sudėties tapo kur kas universalesnis kultūrinės sklaidos atžvilgiu: šį kartą I.Allawi įtraukė ir sunitų partijas, o „ketvirtadalis jo sąrašo Anbar provincijoje – buvę *Baath* partijos nariai“⁴³¹. Todėl šie pakitimai leidžia visas tris partijas – UIA, KA ir IL – identifikuoti kaip atstovaujančias pozicijas, kurios sutampa su išorinių demokratizacijos veikėjų, o balsus, atiduotus už šias partijas, laikyti kaip išorinės demokratizacijos vartimo vidinę masą.

3.6.2. 2005 m. gruodžio 15 d. rinkimų rezultatai

2005 m. gruodžio mėnesio rinkimai išsiskyrė aktyviu rinkėjų dalyvavimu. Iš viso buvo gauti 12 396 631 balsai, kas nulėmė aukštą – 77,7 proc. – rinkėjų aktyvumą⁴³². Mažesni buvo ir dalyvavimo rinkimuose atskiruose Irako regionuose svyravimai, lyginant su sausio mėnesio rinkimais ar spalio mėnesio referendumu dėl konstitucijos. Tai nulėmė kur kas didesnis rinkėjų aktyvumas bei rinkimų boikoto nebuvimas. Daugiausia balsų pelnusių partijų gautos vietos parlamente pateikiamos lentelėje Nr. 19.

19 lentelė. Irako 2005 m. gruodžio 15 d. rinkimų rezultatai⁴³³

Partija	Vietos parlamente
UIA	128
KA	53
TIF	44
IL	25

Neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė rodo, kad gruodžio mėnesio rinkimuose, vertinant rinkėjų paramą konfesiniu pagrindu, išliko tos pačios tendencijos. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ pateikia sprendinį (20 lentelė): parama UIA = raštingumas * šiitai, kai

⁴²⁹ Moqtada al-Sadr on Aljazeera. 2006 February 19, Rasta: <http://www.juancole.com/2006/02/muqtada-al-sadr-on-aljazeera-ready-to.html>; Žiūrėta: 2009 08 21.

⁴³⁰ Kurdistan Alliance, For a Democratic and Federal Iraq. 2005 December 13-15, Rasta: <http://www.puk.org/web/htm/news/nws/730.pdf>; Žiūrėta: 2009 08 21.

⁴³¹ The Guardian, The balance shifts in the battle between secular and Islamist Iraq. 2005 December 13, Rasta: <http://www.guardian.co.uk/world/2005/dec/13/iraq.jonathansteele>; Žiūrėta: 2009 08 21.

⁴³² Iš daugiau nei 15 milijonų (15 568 702) registruotų rinkėjų buvo gauta 11 895 756 galiojantys balsai Irake ir 295 377 balsai už Irako ribų (The Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.).

⁴³³ Inter-parliamentary Union, Council of Representatives of Iraq. Last Elections. Rasta: http://www.ipu.org/parline-e/reports/2151_E.htm; Žiūrėta: 2009 08 21.

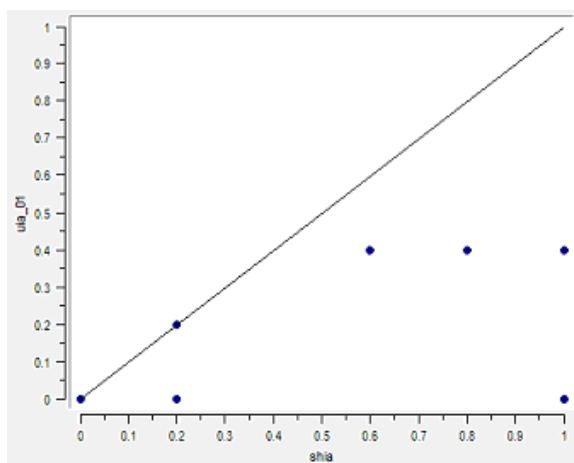
neveikia BVP vienam gyventojui ir priklausomybės sunitams faktoriai (aprėptis = 0.725000, nuoseklumas = 0.966667).

20 lentelė. Balsų už UIA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai) ⁴³⁴

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
šiitai*~sunitai*~BVP*raštingumas	0.725000	0.725000	0.966667
Sprendinio aprėptis	0.725000		
Sprendinio nuoseklumas	0.966667		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~sunitai	1.000000	0.100000	0.833333
šiitai	0.900000	0.000000	0.878049
Sprendinio aprėptis	1.000000		
Sprendinio nuoseklumas	0.833333		

I minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, gaunami du sprendiniai (20 lentelė): parama UIA = šiitai (nuoseklumas = 0.878049) ir „loginis ne“ sunitams (nuoseklumas = 0.833333). Tad, kaip ir sausio mėnesį, parama UIA buvo grindžiama konfesine priklausomybe. Tai patvirtina ir sąlygos bei baigties reikšmių sklaidos grafikas (paveikslas Nr. 7): priklausomybė šiitams yra būtina sąlyga (taškai išsidėsto žemiau grafiko diagonalės arba ant jos).

7 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už UIA ir priklausomybės šiitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai) ⁴³⁵

Antrasis sąrašas pagal gautų balsų skaičių, kaip ir per 2005 m. sausio mėnesio rinkimus, buvo Kurdų koalicija ⁴³⁶. Šiuo atveju, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, gaunama

⁴³⁴ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

⁴³⁵ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.

priežastinių sąlygų konfigūracija (21 lentelė): parama KA = BVP gyventojui * gyvenamoji vieta mieste * sunitai, kai nebalsuoja šiitai (“loginis ne”). Aprėptis = 0.631579, nuoseklumas = 0.631579.

21 lentelė. Balsų už KA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai)⁴³⁷

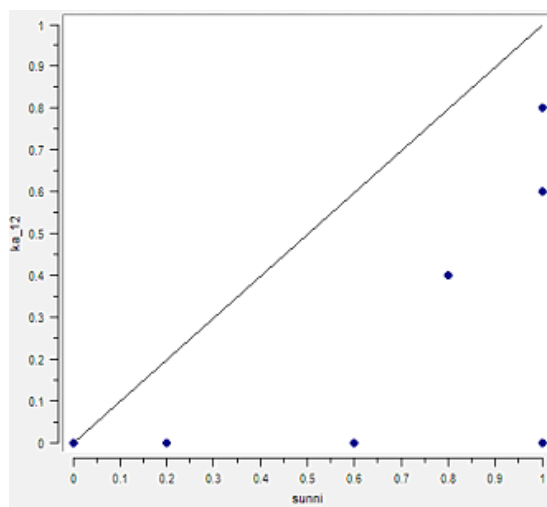
	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
BVP*urbanizacija*sunitai*~šiitai	0.666667	0.666667	0.631579
Sprendinio aprėptis	0.666667		
Sprendinio nuoseklumas	0.631579		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
BVP	0.888889	0.888889	0.516129
Sprendinio aprėptis	0.888889		
Sprendinio nuoseklumas	0.516129		

Lyginant su 2005 m. sausio mėnesio rinkimų neryškiųjų aibių kokybine lyginamąja analize, aiškinant paramos KA priežastines sąlygas, nuoseklumas vėlgi lieka sąlygiškai žemas. Greta priklausomybės sunitams ir ekonominio faktoriaus, kurie sutampa su kurdų kultūrinės grupės savybėmis, kaip ir 2005 m. sausio mėnesio parlamento rinkimų metu, veikia gyvenamosios vietos faktorius. Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas atskleidžia, kad svarbiausia balsų už KA sąlyga vėlgi lieka regiono turtingumas: parama KA = BVP/gyventojui (aprėptis =0.888889, nuoseklumas =0.516129). Rezultatų patikrinimas sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafiku rodo, kad vienodai svarbios tiek priklausomybė sunitams, tiek regiono turtingumo sąlygos (paveikslai Nr. 8 ir Nr. 9).

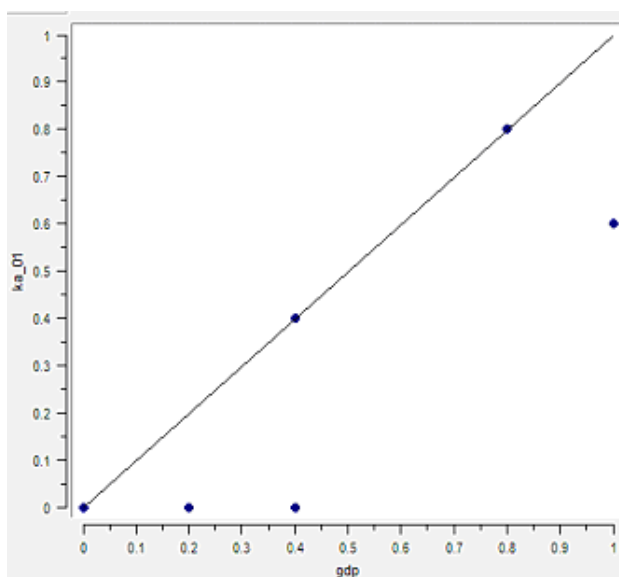
⁴³⁶ KA gruodžio mėnesio rinkimuose gavo 22 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų. Nors tai yra 4 proc. mažiau nei per sausio mėnesio rinkimus, šis skirtumas buvo apspręstas ne tiek santykinai sumažėjusios paramos, kiek didesnio rinkėjų dalyvavimo rinkimuose kituose Irako regionuose. Kaip ir sausio mėnesį, didžiausia parama buvo kurdų gyvenamuosiuose regionuose: Erbil, Dohuk, Suleymania ir Tameem. Tai vėl nulėmė drastiškus skirtumus, vertinant paramą Kurdų koalicijai viso Irako mastu: nuo 95 proc. iki 0,04 proc.

⁴³⁷ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

8 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už KA ir priklausomybės sunitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai)⁴³⁸

9 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už KA ir BVP, tenkančio vienam gyventojui, nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai)⁴³⁹

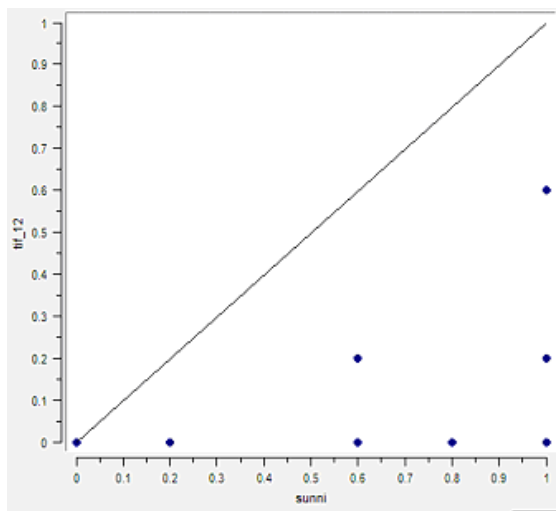
Sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafikuose (paveikslai Nr. 8 ir Nr. 9) taškai išsidėstę žemiau grafiko diagonalės arba ant jos. Vadinasi, abiem atvejais nepriklausomi kintamieji yra būtina paramos KA sąlyga. Tad, lyginant su sausio mėnesio rinkimais, balsų už KA kokybinės lyginamosios analizės rezultatai nerodo didėjančių takoskyrų tarp konfesinių grupių (į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, konfesinės priklausomybės kintamasis eliminuojamas), bet liudija, kad šios takoskyros išlieka svarbios (tai yra būtina paramos priežastinė sąlyga).

⁴³⁸ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.

⁴³⁹ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

Irako frontas – trečioji daugiausiai balsų 2005 m. gruodžio mėnesio rinkimuose surinkusi koalicija⁴⁴⁰. Nors gauta parama greta kitų laimėjusių partijų yra per maža, kad būtų galima taikyti minimizavimo algoritmą, sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafikas (paveikslas Nr. 10) rodo, kad parama TIF pagal konfesinę priklausomybę – taip pat galiojanti tendencija.

10 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už TIF ir priklausomybės sunitams nustatymas su „fs/QCA“ (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai)⁴⁴¹

10 paveiksle taškai, išsidėstę žemiau grafiko diagonalės, rodo, kad priklausomybė sunitams – būtina paramos TIF sąlyga. Šiai partijai palankų elektoratą identifikuoja ir kartu nuo kurdų, kurie taip pat yra sunitai, atskiria faktas, kad ekonominis veiksnys, kaip priežastinė paramos TIF sąlyga, negalioja. Tad balsai už TIF, kartu reiškę ir nepritarimą išorinei demokratizacijai, rodo, kad tai buvo prezidento G.W.Bush identifikuotų JAV priešų sunitų arabų protestas.

Irakiečių sąrašas 2005 m. sausio mėn. rinkimuose surinko šiitų balsus. Gruodžio mėnesio rinkimų vertinimas šios tendencijos fiksuoti jau neleidžia. Kaip rodo 22 lentelė, priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ pateikia dvi vienodai reikšmingas priežastinių sąlygų konfigūracijas: parama IL = raštingumas * sunitai, kai neveikia šiitų ir BVP/gyventojui faktoriai (nuoseklumas = 0.761905) ir parama IL = raštingumas * šiitai, kai neveikia sunitų ir BVP/gyventojui faktoriai (nuoseklumas = 0.700000). Tad už IL balsavo ne tik raštingi šiitai, bet ir raštingi sunitai.

⁴⁴⁰ Parama TIF kaip ir kitais atvejais buvo labai fragmentiška. Jei daugiausia balsų gavo Anbar provincijoje – 74 proc., tai kurdų gyvenamuose regionuose šis sąrašas balsų nesurinko visiškai.

⁴⁴¹ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.

22 lentelė. Balsų už IL priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2005 m. gruodžio 15 d. Irako parlamento rinkimai) ⁴⁴²

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
raštingumas*~BVP*sunitai*~šiitai	0.432432	0.324324	0.761905
raštingumas*~BVP*~sunitai*šiitai	0.567568	0.459459	0.700000
Sprendinio aprėptis	0.891892		
Sprendinio nuoseklumas	0.702128		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~BVP	0.972973	0.972973	0.610169
Sprendinio aprėptis	0.972973		
Sprendinio nuoseklumas	0.610169		

Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“ atskleidžia, kad svarbiausiu paramos faktoriumi buvo mažesnis BVP, tenkantis vienam gyventojui regione. Tai leidžia teigti, kad, nors IL buvo remiamas ne tik šiitų, bet ir sunitų gyvenamuose regionuose (Salahad, Ninewa, Basra, Diyala), šio sąrašo nerėmė turtingiausiuose Irako regionuose gyvenantys kurdai. Tad IL taktika orientuotis į kuo platesnį, visas kultūrines grupes apimančią elektoratą, įtraukiant į koalicijos sudėtį ir sunitų partijas, pasiteisino ir pelnė dalį sunitų arabų balsų išorinės demokratizacijos planui.

Taigi 2005 m. gruodžio 15 d. rinkimai atkartoją tas pačias visuomenės diferenciacijos tendencijas. Tai buvo identiškumu pagrįsti rinkimai, kuriuose visi balsavo remdamiesi savo konfesija bei etniškumu. Pasidalinus į tris skirtingas stovyklas, rinkimų, turėjusių tapti paskutine pakopa į demokratiją pereinamajame procese, tikslu tapo ne demokratija, bet laimėjimas ar pralaimėjimas tarp pagrindinių Irako grupių: šiitų, kurdų ir sunitų arabų.⁴⁴³ Atitinkamai balsavimo tikslu nebuvo ir bendra Irako ateitis: greičiau tai buvo atskirų grupių ateities vizijos, kaip taisyklė, siejamos su kuo didesne autonomija ar net nepriklausomybe. Kartu pasidalinimas į atskiras stovyklas užkirto kelią išorinės Irako demokratizacijos virsmui vidine demokratizacija. Kultūrinė diferenciacija neleido sutelkti visuomenės, todėl rinkimai į nuolatinę Nacionalinę asamblėją tapo ne tik daliniu išorinės ir vidinės demokratizacijos susitapatinimu, bet ir 15 proc. gyventojų protestu prieš vykdomą demokratizaciją ir viltimi tą procesą koreguoti. Kultūrinės takoskyros, bei sunitų arabų frustracija, neturint galimybių pakeisti ratifikuotą konstituciją, po 2005 m. gruodžio mėnesio rinkimų vėl pavertė išpuolius grėsme peraugti į pilietinį karą. Ši grėsmė kilo tada, kai, anot JAV

⁴⁴² Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

⁴⁴³ ICG, 2006, Op.Cit..

strategijos, Irakas jau turėtų būti demokratiškas, valdomas vidinių politinių jėgų. Tačiau demokratizacijos procesą ir toliau lydėjo tolydžio augantys smurtiniai išpuoliai.

3.7. 2010 m. kovo 7 d. Nacionalinės asamblėjos rinkimai

Pirminė 2010 m. rinkimų sąlyga – reikiamos teisinės bazės priėmimas. Rinkimų įstatymo pataisų projektas buvo parengtas dar 2009 m. rugsėjį. Atstovų taryba, po to, kai buvo du kartus vetavo viceprezidentas Tariq al-Hashemi, jam pritarė tik 2009 m. lapkričio 8 d. Dėl šių priežasčių 2010 m. sausio mėnesį turėję vykti parlamento rinkimai buvo atidėti.

Vienas daugiausia diskusijų sukėlusių rinkimų įstatymo aspektas – naujos rinkimų sistemos įteisinimas.⁴⁴⁴ Šis daugiau laisvės rinkėjams suteikiantis ir atitinkamai partijų galias pažabojantis siūlymas, Irako demokratizacijos kontekste buvo svarbus, nes, kaip tvirtino ajatola Sistani, senoji sistema „sumažins žmonių norą dalyvauti rinkimuose, o tai turės neigiamų padarinių demokratijos procesui Irake“⁴⁴⁵. Tačiau Rinkimų įstatymo priėmimas strigo: naujai rinkimų sistemai oponavo Aukščiausioji islamiška Irako taryba (ang. *Supreme Islamic Iraqi Council – SIIC*) ir dvi valdančiosios kurdų partijos (KDP ir PUK).

Kitas kontraversiškas klausimas, taip pat turėjęs įtakos pavėluotam Rinkimų įstatymo priėmimui, – Tameem regionas: buvo nesutariama kaip šį regioną traktuoti rinkimų kontekste.⁴⁴⁶ Priimtas variantas įteisino Atstovų tarybos komiteto sudarymą, kuris per metus „su Jungtinių Tautų pagalba turi peržiūrėti Kirkuko rinkimų rezultatus“⁴⁴⁷ ir, jei reikės, atšaukti nesąžiningą balsavimą.

Tad jau Rinkimų įstatymo pataisų priėmimas – išorinių ir Irako vidinių jėgų santykio bei kultūrinės šalies diferenciacijos, praėjus penkeriems metams po pirmųjų demokratiškų parlamento rinkimų, atspindys. Čia ryškėja JAV, kaip išorinio veikėjo, išlaikiusio tvirtas dalyvavimo Irako demokratizacijos procese pozicijas, vaidmuo. Nepaisant nuosaikesnės naujojo JAV prezidento Barack Obama politikos, Irako demokratizacijos proceso iniciatorė nesiliovė ne tik stebėti, bet ir

⁴⁴⁴ Naujasis projektas siūlė, kad valstybės parlamentas būtų renkamas vadovaujantis proporcinge rinkimine sistema, leidžiančia balsuoti ne tik už atskirus partijų ir koalicijų sąrašus, kaip buvo 2005 m. parlamento rinkimų metu, bet ir kandidatus. Vadovaujantis tokia sistema jau buvo surengti 2009 m. gubernijų rinkimai.

⁴⁴⁵ Alsumaria Iraqi Satellite TV Network, Sistani Aide: Closed List Affects Democracy. Iraq News, 2009 October 7, Rasta: <http://www.alsumaria.tv/en/Iraq-News/1-38569-Sistani-aide:-Closed-list-affects-democracy.html>; Žiūrėta: 2010 04 27.

⁴⁴⁶ Čia susidūrė kurdų, kurių skaičius regione per paskutiniuosius metus buvo ženkliai išaugęs, ir kitų regione gyvenančių etnoreliginių grupių interesai. Jei Kurdų sąjunga palaikė Tameem regiono, kaip įprasto rinkiminio vieneto traktavimą, kiti, pavyzdžiui, Irako islamiškoji partija siūlė keturioms pagrindinėms regiono grupėms – kurdams, arabams, turkmėnams ir krikščionims – sukurti kvotas (Kirkuk and the 2010 Election Law, Musings On Iraq, 2009 September 30, Rasta: <http://musingsoniraq.blogspot.com/2009/09/kirkuk-and-2010-election-law.html>; Žiūrėta: 2010 04 27). Be religinių lyderių spaudimo ši pozicija aktyviai buvo remiama ir išorinių jėgų – JAV ir JT.

⁴⁴⁷ President Decree No 20, Republic of Iraq, Rasta: http://www.uniraq.org/documents/ElectoralMaterial/020310/Presidential%20Decree%20on%20Amendments_Unofficial%20UNAMI%20Translation_EN.pdf; Žiūrėta: 2010 04 28.

kontroliuoti, šio proceso eigą. JAV ambasadoriaus Christopher Hill indėlis, siekiant politinių Irako jėgų sutarimo, neabejotinai svarbus buvo ir Rinkimų įstatymo pataisų priėmimo atveju, kuomet jau paskutinę dieną pasiekus kompromisą, B.Obama teliko pasveikinti, teigiant, kad „tai svarbus įvykis, leisiantis Irako žmonėms prisiimti atsakomybę už savo ateitį“⁴⁴⁸ bei pabrėžiant, kad JAV ir toliau bus pasirengusi padėti. Kita vertus, ši situacija demonstruoja per pastaruosius demokratizacijos metus išaugusį JT vaidmenį: Jungtinių Tautų pagalbos Irakui misija per dar 2003 m. jai suteiktą mandatą tapo JAV Irako demokratizacijos plano įgyvendintoja.

Greta išorinių jėgų vėlgi ryškėja vidinės politinės jėgos, kurios, nutoldamos nuo išorinių jėgų interesų, siūlė alternatyvią Irako ateities viziją, gindamos atskirų kultūrinių grupių interesus. Kadangi tik per paramą vidinėms politinėms jėgoms tiesioginės demokratijos momentais atsiskleidžia valstybės piliečių santykis su vykdoma politika, 2010 m. parlamento rinkimai tapo dar vienu Irako demokratizacijos egzaminu ir kultūrinių atskirčių masto identifikatoriumi.

3.7.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija

2010 m. Irako parlamento rinkimai vyko po 2005 m. rinkimų pakitusioje tarptautinėje erdvėje. Įtakos turėjo ir vidinės pagrindinio išorinio veikėjo – JAV – permainos. JAV prezidentų kaita reiškė ir naują JAV politiką Irako demokratizacijos atžvilgiu. Vienas pagrindinių B.Obamos rinkiminės kampanijos pažadų – karo Irake pabaiga. Visgi, kai naujasis prezidentas susitiko su savo patarėjais karo klausimais, tapo aišku, kad šis pažadas kelia gausių Irake dislokuotų Amerikos pajėgų klausimą.⁴⁴⁹ Todėl 2009 m. vasario 27 d., tvirtindamas, kad „ilgalaikis sprendimas Irako atžvilgiu turi būti politinis – ne karinis, nes svarbiausius sprendimus dėl Irako ateities dabar turi priimti Irako gyventojai“⁴⁵⁰, B.Obama pristatė naują JAV strategiją, pagrįstą dviem etapais.

Pirmas žingsnis – pereinamasis laikotarpis ir savivaldos Irakui perdavimas. Šio etapo pradžia – 2010 m. rugpjūčio 31 d.: iki šios datos turi būti išvesta didžioji JAV pajėgų dalis. Likusių 35 000 – 50 000 žmonių užduotis – parama Irako vyriausybei ir jos saugumo pajėgoms per apginklavimo, mokymo, konsultacijos programas. Pirmojo etapo numatyta trukmė – iki 2011 m. gruodžio 31 d., o jo pabaigą turi žymėti visų JAV pajėgų išvedimas. Remiantis B.Obama strategija, 2012 m. sutaps

⁴⁴⁸ Agence France-Presse, Obama Hails Iraq's Approval of 2010 Election Law. ABS-CBN News.com, 2009 September 11, Rasta: <http://www.abs-cbnnews.com/world/11/08/09/obama-hails-iraqs-approval-2010-election-law>; Žiūrėta: 2010 04 29.

⁴⁴⁹ International Crisis Group (ICG), Iraq's Uncertain Future: Elections and Beyond. ICG Middle East report No 94, 2010 February 25, Rasta: http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Iraq/94_iraq_s_uncertain_future_elections_and_beyond.ashx; Žiūrėta: 2010 05 03.

⁴⁵⁰ Remarks of President Barack Obama – As Prepared for Delivery Responsibly Ending the War in Iraq. White House, 2009 February 27, Rasta: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-ndash-responsibly-ending-war-iraq>; Žiūrėta: 2010 05 12.

su antrojo etapo, kuris reikš „ilgalaikę diplomatiją taikaus ir klestinčio Irako vardu“⁴⁵¹, pradžia. Tad naujoji JAV strategija – perėjimas nuo agresyvios politikos iki nuosaikios laikysenos ir visiško atsitraukimo. Todėl iš esmės ji užkoduoja ir atitinkamą JAV, kaip išorinio veikėjo, įtakos mažėjimą.

Visgi JAV atsitraukimas ir įtakos mažėjimas nereiškė Vakarų misijos Irake pabaigos. B.Obamos strategija žymėjo teorinį JAV kaip pagrindinio veikėjo vaidmens perleidimą JT – Jungtinių Tautų pagalbos Irakui misijai (ang. *United Nations Assistance Mission for Iraq – UNAMI*). Lygiagrečiai naujai JAV strategijai 2009 m. rugpjūčio 7 d. JT Saugumo tarybos rezoliucija Nr. 1883 „išplėtė Jungtinių Tautų kompetenciją ir suteikė misijai teisę rinktis, kur ji gali turėti realios įtakos ir pridėtinės vertės“⁴⁵². Atsitraukiant JAV, ši rezoliucija ne tik pripažino UNAMI „konsultacijų, paramos, pagalbos Irako žmonėms ir vyriausybei, stiprinant demokratiškas institucijas, vystant politinį dialogą ir tautinį sutarimą, lengvinant regioninį dialogą“⁴⁵³ svarbą, bet ir suteikė mandatą JT organizacijoms veikti kaip pagrindinėms Vakarų, kaip išorinių jėgų, interesų įgyvendintojoms. Tai buvo viena esminių išorinių veikėjų įtakos slinkčių po 2005 m. gruodžio rinkimų.

Kitas svarbus išorinių veikėjų įtakos kaitos bruožas – per ketverius metus išaugo Irano vaidmuo. Po 2005 m. rinkimų Iranas nuosekliai siekė kuo skubesnį JAV pajėgų išvedimo iš Irako. Jis tapo aršiu G.W.Bush administracijos pasiūlymo dėl ilgalaikės saugumo sutarties, leisiančios pajėgoms likti Irake, kritiku, tvirtindamas, kad tai „Irako gyventojus pavers Amerikos vergais“⁴⁵⁴. Irano prezidento Mahmud Ahmadinejad teigimu, jų interesas – „Irako stabilumas ir saugumas“⁴⁵⁵. Tai užtikrina šių išlikimas valdžioje – geriausias stabilių ilgalaikių dvišalių santykių garantas. Todėl 2010 m. rinkimų kontekste Irano vaidmuo atsiskleidė skirtingomis perspektyvomis. Pirma, buvo akivaizdūs atskirų partijų lyderių ryšiai su šia kaimyne ir prielankumas. Antra, Irano įtaka įžvelgiama Atskaitomybės ir teisingumo komisijos sprendimui, remiantis *de-Baathifikacijos* proceso įgyvendinimu, likus kelioms savaitėms iki rinkimų uždrausti beveik 500 kandidatų juose dalyvauti. Tad šios kaimyninės valstybės strategija didinti savo įtaką Irakui, manipuliuojant

⁴⁵¹ Barack Obama, Remarks of President Barack Obama – As Prepared for Delivery Responsibly Ending the War in Iraq, Op. Cit.

⁴⁵² United Nations Assistance Mission for Iraq, UNAMI, Rasta: http://www.uniraq.org/documents/Infokit2010_EN.pdf; Žiūrėta: 2010 05 12.

⁴⁵³ Resolution 1883 (2009), Security Council of United Nations, (S/RES/1883 (2009)), 2009, Rasta: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Iraq%20SRES%201883.pdf>; Žiūrėta: 2010 05 13.

⁴⁵⁴ Erdbrink, T. and Paley, A. R. Iran Urges Closer Defense Ties With Iraq. *The Washington Post*, 2008 June 9, Rasta: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/06/08/AR2008060801897.html?nav=rss_world; Žiūrėta: 2010 05 11.

⁴⁵⁵ Democracy Now, Iranian President Mahmoud Ahmadinejad on Iran-Iraq Relations, Iran's Persecution of Gays and the Future of Israel-Palestine. 2008 September 26, Rasta: http://www.democracynow.org/2008/9/26/iranian_president_mahmoud_ahmedinejad_on_iran; Žiūrėta: 2010 05 11.

partijomis, kurios siekia jos paramos prieš konkurentus, pasirodė esanti labai efektyvi.⁴⁵⁶ Taip Iranas, viena vertus, įgijo svertus veikti Irako vidaus politiką sau palankia linkme, kita vertus, pavertė Iraką netiesioginės konfrontacijos su JAV arena.

Iki 2010 m. Irako parlamento rinkimų pasikeitė ir vidinės politinės jėgos. 2005 m. sausio mėnesio rinkimuose daugiausia balsų surinkusi UIA 2009 m. skilo į dvi partijas: Teisinės valstybės koaliciją (ang. *State of Law coalition* – SLC), vadovaujamą ministro pirmininko Maliki, ir Nacionalinę Irako sąjungą (ang. *Iraqi National Alliance* – INA), vadovaujamą Ammar Hakim. Allawi vadovaujamas IL tapo Irako nacionaliniu judėjimu (ang. *Iraqi National Movement (al-Iraqiya)* – INM). Nors Kurdų sąjungą ir vėl sudarė plačią koaliciją, apjungdama 14 partijų, įskaitant ir dvi pagrindines – PUK ir KDP, iškilo jai oponuojanti ir kartu dėl kurdų balsų konkuruojanti politinė jėga – Permainų judėjimas (ang. *Movement for Change – Gorran*). Tuo tarpu sunitų balsus mobilizuoti stengėsi Irako vienybė (ang. *Iraqi Unity – IU*) ir Irako susitarimo frontas (ang. *Iraqi Accord Front – IAF*).

2009 m. sausio 16 d. Allawi paskelbė apie naujo politinio aljanso sudarymą – Irako nacionalinį judėjimą. INM apėmė Allawi vadovaujamą Nacionalinį irakiečių susitarimą, Irako frontą už nacionalinį dialogą (ang. *Iraqi Front for National Dialogue*) ir mažesnes sunitų partijas.⁴⁵⁷ Naujoji politinė jėga išlaikė pasaulietišką Allawi poziciją: pasisakė už griežtą religijos ir valstybės atskyrimą. Negana to, jie kėlė Konstitucijos 2 straipsnio, kuris įteisina šariatą kaip pagrindinį įstatymų šaltinį, peržiūrėjimo idėją.⁴⁵⁸ Šios nuostatos, kaip ir anksčiau Allawi vadovaujamų politinių jėgų, atitiko pagrindinių išorės veikėjų – JAV ir JT – interesus. Vakarų pozicijas tenkino ir pagrindinis Iraqiya rinkiminės kampanijos šūkis, kuris buvo „griežta regionų kišimosi į Irako reikalus opozicija, paslepianči nuorodą į Iraną, stipriai remiantį Teisinės valstybės ir INA koalicijas“⁴⁵⁹. Tad Irako nacionalinis judėjimas 2010 m. Irako parlamento rinkimų metu buvo universali politinė jėga, kuri keldama Irako nacionalizmo idėjas bei integruodama skirtingų kultūrinių grupių atstovus, atitiko JAV sukurta Irako viziją ir atstovavo Vakarų interesus.

2009 m. suskilus UIA, spalio 1 d. tuometinis ministras pirmininkas Maliki pristatė naujos politinės jėgos – Teisinę valstybę – sąrašą. Naujosios koalicijos pagrindas – Maliki vadovaujama Dawa ir Anbar gelbėjimo frontas (ang. *Anbar Salvation Front*). Nepaisant Dawa ambicijų suburti „platų nacionalinį sąrašą, apimančią visą politinį spektrą“⁴⁶⁰, bandymas kurti kultūrinės ribas peržengiančią koaliciją šiuo atveju buvo kur kas mažiau vykęs: nei vienas žinomesnis sunitas

⁴⁵⁶ Grenier, R. Iraq 'Condemned' to Democracy. *Aljazeera.net*, 2010 March 7, Rasta:

<http://english.aljazeera.net/focus/iraqelection2010/2010/03/201037115714685574.html>; Žiūrėta: 2010 05 09.

⁴⁵⁷ Inter-parliamentary Union, Iraq. Council of Representatives of Iraq, Last Elections, Op. Cit.

⁴⁵⁸ ICG, 2010, Op. Cit.

⁴⁵⁹ Aljazeera.net, Focus: Iraq Election 2010: Iraq Most Powerful Coalitions. 2010 March 4, Rasta:

<http://english.aljazeera.net/focus/iraqelection2010/2010/03/20103493048404203.html>; Žiūrėta: 2010 05 06.

⁴⁶⁰ ICG, 2010, Op. Cit.

arabas politikas prie koalicijos neprisijungė. Visgi išorines jėgas tenkinęs pasaulietiškos koalicijos įvaizdis buvo sukurtas: „Aš nesu nei vienos religijos pusėje, aš atstovauju visus irakiečius“,⁴⁶¹ – teigė Maliki. Be to, jis palaikė ir Konstitucijos 7 straipsnio įgyvendinimo tęstinumą, taip nutoldamas nuo dalies Irako gyventojų – sunitų – interesų, bet savo pozicija atitikdamas JAV interesus. Kita vertus, Maliki rinkiminės kampanijos metu pasitelkta nacionalistinė retorika ir tariamas JAV ignoravimas tolo nuo Vakarų interesų: buvo keliamas valstybės suvereniteto ir šalies resursų valdymo atkūrimas, tvirtinant, kad „Irako valdymas ir autoritetas tarptautinėje bendruomenėje negali būti atkurti kol vykdoma tarptautinė kontrolė“⁴⁶². Tad pasaulietiškas įvaizdis šiuo atveju nusvėrė tariamą antiamerikietiškumą, todėl SLC pozicijas galima traktuoti kaip iš esmės atstovaujančias Vakarų interesus.

2009 m. rugpjūčio 24 d. šiitų politikai pristatė naują rinkiminį sąrašą – Nacionalinę Irako sąjungą. Pagrindinė Ammar Hakim vadovaujamos koalicijos jėga buvo Irako islamiška aukščiausioji taryba (angl. *Islamic Supreme Council of Iraq – ISCI*) ir Muqtada Sadr islamiškas judėjimas. Į šį politinį sąrašą taip pat įsijungė smulkios politinės partijos ir atskiri kandidatai, tiek islamistai, tiek pasauliečiai šiitai, tarp jų – buvusio ministro pirmininko Ibrahim al-Jaafari vadovaujama atskilusi Dawa partijos dalis. Prie koalicijos prisijungė ir keletas sunitų. Anot A.Hakim, pastangos sukurti platų „nacionalinį frontą“ tapo galimybe „skirtingoms politinėms partijoms pirmą kartą Irako istorijoje diskutuoti ir bendradarbiauti dar prieš rinkimus“⁴⁶³. Tačiau dar platesnė sąjunga, apimanti įtakingesnes politines jėgas, nebuvo sukurta dėl dviejų priežasčių: sunitų ir pasauliečių nepasitikėjimo dėl INA vadovujančių šiitų islamistiško įvaizdžio ir Maliki atsisakymo prisijungti, nenorint prarasti ministro pirmininko posto.

INA pozicijos 2010 m. parlamentiniuose rinkimuose buvo dvilypės. Viena vertus, buvo tvirtinama, kad koalicija „siūlo nacionalinę programą ir galimybes visiems“⁴⁶⁴. Gerokai sušvelnėjusi M.Sadr retorika taip pat kėlė nacionalistines idėjas, ISCI vadovui reiškiant norą, kad „irakiečiai tarnautų irakiečiams, nesvarbu jis kurdas, šiitas, turkmėnas ar sunitas, mažumoms ar daugumai priklauso“⁴⁶⁵. Šiuo atžvilgiu INA pozicija atitiko Vakarų interesus. Kita vertus, M.Sadr antiamerikietiškumas išliko, nors ir gerokai sušvelnėjęs: akcentuodamas kuo greitesnio JAV pajėgų išvedimo iš Irako svarbą, M.Sadr ragino dalyvauti rinkimuose ir balsuoti už „Irako išlaisvinimą ir

⁴⁶¹ State of Law Coalition, Al-Maliki: Sectarianism Has Not Returned. 2010 March 3, Rasta: <http://qanoon337.org/en/news.php?action=view&id=33>; Žiūrėta: 2010 05 07.

⁴⁶² The State of Law Coalition, Our Manifesto, Rasta: <http://qanoon337.org/en/index.php?action=pages&id=13>; Žiūrėta: 2010 05 07.

⁴⁶³ Los Angeles Times, Iraq: Q&A with Shiite Religious and Political Leader Ammar Hakim. 2009 October 24, Rasta: <http://latimesblogs.latimes.com/babylonbeyond/2009/10/iraq-q-a-with-shiite-political-leader-ammar-hakim.html>; Žiūrėta: 2010 05 08.

⁴⁶⁴ Los Angeles Times, Iraq: Q&A with Shiite Religious and Political Leader Ammar Hakim, Op. Cit.

⁴⁶⁵ Al-Alam Television, Iraqi Shiite Figure Al-Sadr Rejects Violence. 2010 March 6, Rasta: <http://www.juancole.com/2010/03/sadr-calls-for-election-of-mps-who-will.html>; Žiūrėta: 2010 05 08.

išvadavimą iš užgrobtųjų nagų⁴⁶⁶. Po Mohammed Baqir Hakim mirties, vadovavimą partijai paveldėjęs sūnui A.Hakim, ISCI pozicijos, atvirkščiai, tapo radikalesnės. Jei tėvas JAV pajėgų buvimą Irake ne tik laikė priimtiniu, bet ir prevencija prieš buvusios *Baath* partijos narių grįžimą į valdžią, A.Hakim pasisakė už kuo skubesnį šių pajėgų išvedimą. Kitas svarbus aspektas – tiek ISCI, tiek M.Sadr ryšiai su kita išorine jėga, neparankia JAV ir JT siekiui toliau nuosekliai įgyvendinti Irako demokratizacijos planą, – Iranu. Dar nuo ISCI kovos su *Baath* partija XX amžiaus 9-ajame dešimtmetyje užmegzti ryšiai su Irano vyriausybe ir A.Hakim santykinis radikalizmas buvo Vakarams nepriimtinas ir neparankus derinys. Be to, šių islamistinės partijos kėlė nerimą dėl jų potencialios ištikimybės Iranui, pažadant netaikyti jokių apribojimų šių religinei valdžiai kaip tas buvo daroma anksčiau.⁴⁶⁷ Tad, nors INA kaip ir SLC kėlė nacionalistines idėjas, ministro pirmininko retorika buvo įtikinamesnė, nuolat pabrėžianti stiprios centralizuotos valstybės svarbą, o INA liko prie senojo ISCI radikalizmo, atsižadėdama tik šių regiono viršenybės reikalavimo. Dėl šių aplinkybių INA pozicijos nutolsta nuo JAV ir JT interesų atstovavimo, priartėdamos prie Irano, kaip tolydžio stiprėjančio išorinio veikėjo, interesų.

Stipriausia kurdų interesus atstovaujanti politinė jėga vėl tapo Kurdų sąjunga, 2009 m. lapkritį apjungusi 14 partijų, tarp kurių dvi pagrindinės kurdų partijos: Irako prezidento Talabani vadovaujama PUK ir kurdų regiono vyriausybės prezidento Masud Barzani partija KDP. Naujas svarbus 2010 m. rinkimų aspektas – atsiradusi konkurencija tarp kurdų partijų. 2009 m. Nawshirwan Mostaf iniciatyva nuo PUK atskilus daliai partijos narių, buvo įkurta nauja politinė partija Gorran. Savo pagrindiniu tikslu keldama vidinę reformą: politinę, socialinę, kultūrinę ir ekonominę, ši partija tapo opozicija KA. Dar prieš 2005 m. gruodį vykusius rinkimus sušvelnėjęs KA separatistinei retorikai, 2010 m. kurdų konfrontacijos ašimi 2010 m. rinkimų metu tapo Kirkuko klausimas. KA pasižadėjo išplėsti kurdų regiono sienas, įtraukiant Kirkuko miestą.⁴⁶⁸ Tuo tarpu Gorran griežčiau pasisakė už Kirkuko prijungimą prie Kurdistano regiono bei kaltino KA dėl pernelyg didelio nuosaikumo ginant šią poziciją. Kita vertus, Gorran taip pat nekurstė kurdų separatistinių ambicijų: tvirtindamas, kad federalizmas kurdams šiame etape yra optimalus sprendimas, N.Mostafa nuosaikiai teigė, kad „artimiausioje ateityje mes liksime Irako dalimi, tačiau aš negaliu pranašauti, kas bus po dvidešimt metų“⁴⁶⁹. Todėl iš principo tiek KA, tiek Gorran pozicijos nesikirto su JAV demokratizacijos planu, todėl kurdų politinių jėgų pozicijas 2010 m. parlamento rinkimų metu galima traktuoti kaip atitinkančias Vakarų interesus.

⁴⁶⁶ Al-Alam Television, Iraqi Shiite Figure Al-Sadr Rejects Violence, Op. Cit.

⁴⁶⁷ Grenier, Op. Cit.

⁴⁶⁸ Aljazeera.net, Focus: Iraq Election 2010: Iraq Most Powerful Coalitions, Op. Cit.

⁴⁶⁹ Al-Jazeera TV, An Interview with „Change List“ Leader Nawshirwan Mostafa. 2009 June 11, Rasta: <http://www.ekurd.net/mismas/articles/misc2009/6/independentstate2814.htm>; Žiūrėta: 2010 05 10.

Irako kultūrinių grupių politinių jėgų poliarizacijos kontekste ne išimtis buvo ir sunitų arabų koalicijos. Didžiausia sunitų koalicija TIF, 2005 m. gruodžio rinkimuose pelnusi 8 proc. rinkėjų balsų, 2010 m. rinkimuose dalyvavo pakitusios sudėties. Koaliciją palikus Irako nacionalinio dialogo tarybai, IAF sudarė nepriklausomi kandidatai, Irako islamistinė partija (ang. *Iraqi Islamic Party*), Irako liaudies susirinkimas (ang. *Iraqi People's Gathering*) bei Sunitų islamistinė turkmėnų teisingumo partija (ang. *Sunni Islamist Turkmen Justice Party*). Tuo tarpu 2009 m. spalį paskelbtas Irako vienybės rinkiminis sąrašas susidėjo iš sunitų ir šiitų politikų, iš kurių „be lyderio Jawad al-Bolani ji neapjungė jokių svarbesnių nacionalinių veikėjų“⁴⁷⁰. Ketveri metai po 2005 m. gruodžio rinkimų iš esmės pakeitė ne tik sunitų politinių jėgų spektrą, bet ir politikų retoriką. Vyravę griežti TIF reikalavimai, nukreipti konstitucijos keitimo, *de-Baathifikacijos* proceso atžvilgiu, ir JAV kritika virto kur kas nuosaikesne retorika. Kadangi dar 2009 m. vykę regioninio lygmens rinkimai žymėjo „vienareikšmišką sunitų arabų pritarimą ir išiliejimą į politinę ir institucinę areną, kurią anksčiau jie masiškai buvo atmetę bei kuriai labai priešinosi“⁴⁷¹, 2010 m. IAF rinkiminė kampanija daugiausia buvo grindžiama vidinių politinių jėgų kritika, kuri pirmiausia buvo nukreipta tiesioginio oponento – INM – atžvilgiu. IU po nepavykusių derybų su Maliki, siekiant prisijungti prie SLC sąrašo, tapo antruoju pagal dydį po SLC kultūrinės Irako takoskyras peržengiančiu rinkiminiu sąrašu. Atitinkamai IU kūrė pasaulietiškos politinės jėgos įvaizdį ir apeliavo į visą šalies elektoratą, todėl iš principo savo pozicijomis buvo artima SLC. Tad 2010 m. rinkiminė kampanija pademonstravo radikalius sunitų arabų pozicijų poslinkius: aršią JAV vykdomo demokratizacijos plano kritiką pakeitė nuo nuosaikių šiitų partijų nedaug besiskirianti retorika ir pastangos įsiliesti į politikos procesą. Tai leidžia sunitų arabų politines jėgas identifikuoti taip pat kaip atstovaujančias Vakarų interesus.

3.7.2. 2010 m rinkimų rezultatai

2010 m. kovo 7 d. rinkimai vyko į 325 vietų⁴⁷² Irako Atstovų tarybą. Rinkėjų aktyvumas po paskutiniųjų rinkimų sumažėjo 15 proc. – iki 62,4 proc.⁴⁷³ Didžiausias rinkėjų aktyvumas buvo kurdų gyvenamuose regionuose – Dohuk regione dalyvavo 80 proc. visų turėjusiųjų teisę balsuoti. Tačiau kaip ir ankstesnių rinkimų metu išliko dideli paramos partijoms skirtumai atskiruose Irako regionuose. Lentelėje Nr. 23 pateikiami 2010 m. Irako parlamento rinkimų rezultatai.

⁴⁷⁰ ICG, 2010, Op. Cit.

⁴⁷¹ ICG, 2010, Op. Cit.

⁴⁷² Atstovų tarybos narių skaičius buvo padidintas Rinkimų įstatymo pataisomis nuo 275 iki 325, nes, remiantis konstitucija, 100 000 gyventojų turi tekti viena vieta parlamente.

⁴⁷³ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.

23 lentelė. Irako 2010 m rinkimų rezultatai⁴⁷⁴

Partija	Vietos parlamente
INM	91
SLC	89
INA	70
KA	43
Gorran	8
IAF	6
IU	4

Ignoruoiant po 2005 m. gruodžio rinkimų vykusios politinės fragmentacijos faktą, būtų galima teigti, kad per ketverius metus rinkėjų preferencijos kito labai nežymiai. Ankstesniuose rinkimuose vienu rinkiminiu UIA sąrašu dalyvavusios partijos, sumuojant SLC ir INA gautus balsus, vėl buvo labiausiai remiamos. Kurdų politinės jėgos užimtą antrąją vietą. Sunitų rinkiminiai sąrašai (IU ir IAF) liktų ketvirtoje vietoje, trečiąją užleisdami Allawi rinkiminiam sąrašui. Vertinant kiekvieną rinkiminį sąrašą atskirai, 2010 m. parlamento rinkimus laimėjo INM, ne tik pelnęs didžiausią rinkėjų paramą, bet ir gavęs 54 vietomis daugiau parlamente, lyginant su 2005 m. gruodžio rinkimais. Todėl kyla klausimas, ar faktas, kad nuo pat Irako demokratizacijos pradžios proamerikietiška laikyta koalicija sulaukė didžiausio rinkėjų palankumo, nerodo Irako gyventojų preferencijų kaitos ir kultūrinių takoskyrų mažėjimo?

Skirtingai nei prieš tai vykusių rinkimų metu, 2010 m. rinkimų rezultatai leidžia identifikuoti INM elektoratą. Neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė (24 lentelė) atskleidžia radikaliai pakitusias elektorato preferencijas INM atžvilgiu.

⁴⁷⁴ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.

**24 lentelė. Balsų už INM priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė.
(2010 m. Irako parlamento rinkimai) ⁴⁷⁵**

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
raštingumas*~BVP*sunitai*~šiitai	0.692308	0.692308	0.857143
Sprendinio aprėptis	0.692308		
Sprendinio nuoseklumas	0.857143		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~BVP*~šiitai	0.807692	0.038461	0.724138
~BVP*sunitai	0.769231	-0.000000	0.833333
Sprendinio aprėptis	0.807692		
Sprendinio nuoseklumas	0.724138		

Kaip rodo 24 lentelė, priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas pateikia sprendinį: parama INM = raštingumas * sunitai, jei neveikia BVP/gyventojui ir šiitų faktoriai (aprėptis = 0.692308, nuoseklumas = 0.857143). Ši teigiamos baigties priežastinių sąlygų konfigūracija rodo, kad INM rėmė sunitai arabai (kurų, kurie taip pat yra sunitai, atveju svarbus būtų ekonominis kintamasis). Į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, gaunami du sprendiniai: parama INM = sunitai, kai neveikia BVP/gyventojui faktorius (nuoseklumas = 0.833333), ir parama INM negalima („loginis ne“), kai veikia BVP/gyventojui ir šiitų veiksniai (nuoseklumas = 0.724138). Tad algoritmo minimizavimas supaprastina sprendinį: parama INM priklauso nuo rinkėjo tapatybės sunitams.

Tad, lemiant balsus už Allawi vadovaujamą sąrašą, svarbus yra sunitų nepriklausomas kintamasis, nors ankstesnių rinkimų metu Allawi rinkiminis sąrašas buvo remiamas šiitų. Sunitai šio sąrašo visiškai nepalaikė per 2005 m. sausio rinkimus ir menkai rėmė 2005 m. gruodžio rinkimų metu. 2010 m. vykusių parlamento rinkimų metu, INM pritraukė būtent sunitų arabų balsus. Šie pokyčiai leidžia daryti dvi išvadas. Pirma, Allawi taktika plėsti koaliciją sunitų arabų partijomis pasiteisino – tai leido pritraukti daug sunitų arabų balsų. Antra, nors buvo sukurta etnines takoskyras peržengianti plati koalicija, INM nepavyko tapti koalicija, remiama skirtingų kultūrinių grupių: tiesiog buvęs šiitų remiamas sąrašas pelnė sunitų arabų palankumą, atitinkamai prarasdamas šiitų balsus. Visgi faktas, kad sunitai arabai pasisakė už politinę jėgą, kurios nuostatos sutampa su Vakarų interesais ir kuri nuo Irako demokratizacijos pradžios buvo laikoma

⁴⁷⁵ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

proamerikietiška, liudija, kad aršiausi demokratizacijos plano oponentai su juo ne tik susitaikė, bet ir priėmę siūlomas taisykles tapo rėmėjais.

Balsų už SLC ir INA (25 lentelė) kokybinė lyginamoji analizė rodo nepakitusias rinkėjų preferencijas.

25 lentelė. Balsų už SLC ir INA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2010 m. Irako parlamento rinkimai)⁴⁷⁶

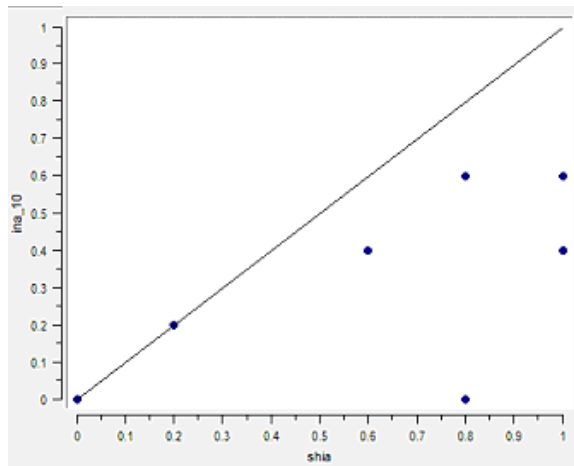
	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Parama SLC			
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
raštingumas*~BVP*~sunitai*šiitai	0.875000	0.875000	0.933333
Sprendinio aprėptis	0.875000		
Sprendinio nuoseklumas	0.933333		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ sunitai	0.968750	0.062500	0.645833
šiitai	0.906250	-0.000000	0.707317
Sprendinio aprėptis	0.968750		
Sprendinio nuoseklumas	0.645833		
Parama INA			
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
raštingumas*~BVP*~sunitai*šiitai	1.000000	1.000000	0.733333
Sprendinio aprėptis	1.000000		
Sprendinio nuoseklumas	0.733333		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ sunitai	1.000000	0.000000	0.458333
šiitai	1.000000	0.000000	0.536585
Sprendinio aprėptis	1.000000		
Sprendinio nuoseklumas	0.458333		

Abiem atvejais priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ pateikia identiškus sprendinius: parama SLC/INA = raštingumas * šiitai, kai neveikia BVP/gyventojui ir sunitų faktoriai (aprėptis (SLC) = 0.875000, nuoseklumas (SLC)= 0.933333, aprėptis (INA) = 1.000000, nuoseklumas (INA) = 0.733333). Tad paramą SLC ir INA sąlygojo socialinis kintamasis (raštingumas) ir religinis kintamasis (priklausomybė šiitams). Į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, taip pat gaunami identiški sprendiniai: parama SLC = šiitai, parama INA = šiitai. Abiem atvejams taip pat galioja antrasis „loginio ne“ sunitams sprendinys. Tad po UIA

⁴⁷⁶ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

skilimo sudaryti du nauji rinkiminiai sąrašai pasidalino buvusį elektoratą: juos ir toliau rėmė šiitai. Visgi, tik aiškinant paramą INA, tapatybė šiitams yra būtina priežastinė sąlyga. Tai rodo sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafikas (paveikslas Nr. 11): taškai išsidėstę žemiau grafiko diagonalės ir ant jos.

11 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už INA ir priklausomybės šiitams nustatymas su „fs/QCA“ (2010 m. Irako parlamento rinkimai)⁴⁷⁷

Rinkiminis Gorran sąrašas šalies mastu buvo remiamas labai sporadiškai: už šią partiją balsus atidavė tik kurdai. Kartu parama buvo pernelyg žema (tik Suleima regione viršijo 10 proc.), kad būtų galima taikyti lygiavertę kokybinę lyginamąją analizę.

Aiškinant balsus už KA, algoritmo minimizavimas (neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, ir įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus) pateikia sprendinius, kurių nuoseklumo koeficientas per žemas, kad priežastinių sąlygų konfigūracijas būtų galima laikyti tiksliais paramos KA priežastimis (26 lentelė).

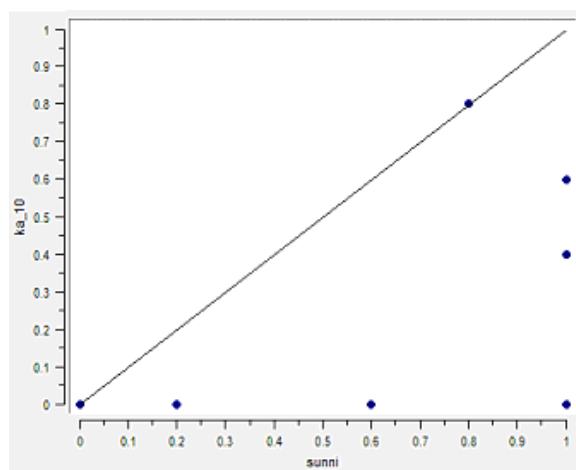
⁴⁷⁷ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.

26 lentelė. Balsų už KA priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2010 m. Irako parlamento rinkimai)⁴⁷⁸

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
raštingumas*urbanizacija*sunitai*~šiitai	0.750000	0.250000	0.360000
BVP* urbanizacija*sunitai*~šiitai	0.500000	0.000000	0.315789
Sprendinio aprėptis	0.750000		
Sprendinio nuoseklumas	0.346154		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
Urbanizacija*~šiitai	0.750000	0.000000	0.290323
Urbanizacija*sunitai	0.750000	0.000000	0.346154
Sprendinio aprėptis	0.750000		
Sprendinio nuoseklumas	0.290323		

Nors priežastinių sąlygų konfigūracijų dėl žemų nuoseklumo rodiklių negalima traktuoti lemiančiomis, svarbiais tampa nepriklausomų kintamųjų pokyčiai jose. Sprendinys rodo, kad priklausomybė sunitams tampa lemiančia sąlyga balsavimui už KA. Tad, pirma, priežastinių sąlygų konfigūracija rodo, kad 2010 m. Irako parlamento rinkimų metu religinis kintamasis pakeitė iki tol vyravusį ekonominį. Antra, kaip rodo sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafikas (paveikslas Nr. 12), priklausomybė sunitams tapo būtina priežastine paramos KA sąlyga (taškai išsidėsto žemiau grafiko diagonalės ir ant jos).

12 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už KA ir priklausomybės sunitams nustatymas su „fs/QCA“ (2010 m. Irako parlamento rinkimai)⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.; socioekonominiai parametrai iš Ministry of Planning and Development Cooperation, Op. Cit.

⁴⁷⁹ Rinkimų rezultatų duomenys iš Independent Electoral Commission of Iraq, Op. Cit.; religinės sudėties duomenys iš Central Organization for Statistics and Information Technology, Op. Cit.

Priežastinės sąlygos pobūdžio kitimą, kurį atspindi 12 paveikslas, apsprendžia aktyvus sunitų arabų dalyvavimas rinkimuose, daugiausia balsuojant taip pat už kultūrinio pagrindu sudarytas partijas. IU ir IAF balsus pelnė (nei vienai iš šių partijų nei viename regione parama nesiekė 10 proc.) tik sunitų arabų gyvenamuose regionuose. Skirtingai nei SLC ir INA, sunitų partijoms IU ir IAF nepavyko pritraukti šių balsų.

Dar prieš rinkimus Anas Altikriti teigė: „Yra ženklų, kad atgimsta išskirtinė nacionalinė dvasia, kurią daugelis manė tapus neprikeliama, kai Irakas atsidūrė ant pilietinio karo ribos 2006 m.“⁴⁸⁰. Viena vertus, tai demonstruoja kokybinę lyginamoji 2010 m. Irako parlamento rinkimų rezultatų analizė. Ji atskleidžia pakitusias sunitų arabų preferencijas, atiduodant savo balsus už proamerikietišką koaliciją – INM. Antra naujovė, kurią taip pat teigiamai galima vertinti Irako demokratizacijos kontekste, – dėl politinių jėgų poliarizacijos padidėjęs rinkimus skirtinguose regionuose laimėjusių partijų skaičius. Kita vertus, nuosekliausiai Vakarų interesus atitinkantis INM sąrašas buvo remiamas tik vienos kultūrinės grupės – sunitų arabų. Tad vienos grupės balsai buvo pakeisti kitos grupės balsais, todėl kultūrinės takoskyros liko neįveiktos. Visgi pozityvus sunitų arabų preferencijų poslinkis demokratizacijos atžvilgiu lieka nepaneigiamas.

Kitas reiškinys, kurį galima laikyti grėsme tolesnei Irako demokratizacijai, – šių parama partijoms, kurios siejamos su vis stiprėjančia išorine jėga – Iranu. Nusigręžę nuo anksčiau remtos Allawi koalicijos, šitai balsavo už SLC ir INA. Pastarosios koalicijos pelnyta parama tampa atsirandančios JAV ir Irano konfrontacijos Irako teritorijoje ženklu. Visgi šios grėsmės 2010 m. kovo 7 d. rinkimų momentu tegali būti laikomos realiomis ateities perspektyvoje. Todėl, nepaisant to, kad 2010 m. parlamento rinkimai buvo laikomi „iškeliančiais išsąknyjusias problemas, kurios grasina trapiam pažangai: vėl kilsiančiu su rinkimais susijusiu smurtu, etnine įtampa Kirkuke, sektantizmo atsinaujinimu ir akivaizdžia politine manipuliacija valstybinėmis institucijomis“⁴⁸¹, rinkimai tapo pirmuoju, nors ir mažu, tačiau realiu žingsneliu demokratizacijos keliu, vertinant kultūrinės diferenciacijos kontekste.

⁴⁸⁰ Altikriti, A. Iraq ‘Determined to Regain Dignity’. *Aljazeera.net*, 2010 March 6, Rasta: <http://english.aljazeera.net/focus/iraqelection2010/2010/03/2010359105192392.html>; Žiūrėta: 2010 05 16.

⁴⁸¹ ICG, 2010, Op. Cit.

3.8. Pilietinės visuomenės dimensija: Irako nevyriausybinių organizacijų kūrimas(is)

Pilietinės visuomenės dimensija – lygmuo, kuris nuo pamatų turėjo būti pradėtas kurti kartu su demokratizacijos plano įgyvendinimu. Visgi G.W.Bush paskelbtoje Irako demokratizacijos strategijoje greta tokio žingsnio, kaip „demokratijos reikalaujamo stabilumo ir saugumo Irake sukūrimas“⁴⁸², šis aspektas nebuvo numatytas. Pilietinė visuomenė neminima ir 2009 m. pristatytoje naujojo prezidento B.Obama strategijoje kaip vienas iš tikslų greta „suverenaus, stabilaus ir savimi pasitikinčio Irako“⁴⁸³. Tad pilietinės visuomenės, kaip valstybingumo pagrindo, kūrimas netapo oficialiu dominuojančios išorinės jėgos – JAV – tikslu. Todėl kyla klausimas, iš kur kilo – vidinių ar išorinių jėgų – impulsas greta oficialaus institucinio lygmens demokratizacijos vykdyti ir demokratijos principų įtvirtinimą Irako visuomenės sąmonėje, kuris apčiuopiamas per nevyriausybinių organizacijų sektoriaus gyvybingumą ir veiklą.

Irako demokratizacija buvo pradėta vykdyti visuomenėje, iš principo neturinčioje pilietiškumo pagrindų. *Baath* valdymo metais bet kokia organizacijų, nesusijusių su valdančiąja partija, veikla buvo draudžiama. Todėl, kaip teigia Victoria Stanski, tris dešimtmečius egzistavo tik religiniai ir etniniai tinklai, o regimos ir nepriklausomos pilietinės visuomenės Irake nebuvo.⁴⁸⁴ Žinoma, galima atsigręžti į tolimesnę praeitį ir bandyti apčiuopti pilietiškumo užuomazgas, atsiradusias dar iki *Baath* partijos iškilimo. Nepaisant to, kad 1921 m. sukurta moderni Irako valstybė nebuvo valdoma demokratiniais principais, „Irakas kūrė turtingą ir įvairiapusę etninės integracijos, laisvės ir pilietinio įtraukimo visuomenę“⁴⁸⁵. Labiausiai tai išryškėjo per moterų teisių ir laisvių gynimo veiklą: 3-ajame XX amžiaus dešimtmetyje moterys buvo įtrauktos į darbo rinką, o 1952 m. buvo įkurta Irako moterų lyga, ginanti moterų ir vaikų teises. Tai leidžia tvirtinti, kad, viena vertus, *Baath* partijos atėjimas į valdžią 1968 m. sugriovė užsimezgasias pilietinės visuomenės apraiškas. Kita vertus, šių užuomazgų egzistavimas ilgalaikėje tautos atmintyje – gyvybiškai svarbus pagrindas, leidžiantis ne kurti, o atkurti, Irako pilietinę visuomenę.

Pirmas realus žingsnis Irako pilietinės visuomenės kūrimo lygmenyje – teisinių pagrindų sukūrimas. 2003 m. lapkričio 25 d. P.Bremer vadovaujama Laikinoji koalicinė valdžia, „pabrėždama nevyriausybinių organizacijų centralizuoto registracijos metodo ir jų veiklos

⁴⁸² President Outlines Steps to Help Iraq Achieve Democracy and Freedom. Op. Cit.

⁴⁸³ Barack Obama, Remarks of President Barack Obama – As Prepared for Delivery Responsibly Ending the War in Iraq, Op. Cit.

⁴⁸⁴ Stanski, V. Linchpin for Democracy: The Critical Role of Civil Society in Iraq. *Journal of Third World Studies*, 2005 Fall, Rasta: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3821/is_200510/ai_n15641284/?tag=content;coll1; Žiūrėta: 2010 05 18.

⁴⁸⁵ Stanski, Op. Cit.

koordinacijos priemonių poreikį⁴⁸⁶, priėmė įsakymą Nr.45, reguliuojantį nevyriausybinių organizacijų steigimą ir veiklą. Naujasis įstatymas neapėmė visos šalies teritorijos: Sulaymaniya regione galiojo 1999 m. Kurdistano regioninės vyriausybės priimtas sprendimas Nr. 297, o likusioje Kurdistano dalyje – 2001 m. priimtas Kurdistano Nacionalinės asamblėjos įstatymas Nr. 15. Atitinkamai NVO, kurios veikė ne viename regione, turėjo laikytis abiejų, kartais persidengiančių, įstatymų.⁴⁸⁷ Tad Laikinosios koalicinės valdžios priimtas įsakymas tapo pirmuoju, reglamentuojančiu visos šalies NVO veiklą, todėl pilietinės visuomenės teisinių pamatų kūrimas iš esmės tapo išorinės jėgos įtakos rezultatu. Viena vertus, tai leidžia daryti pirmąją prielaidą dėl išorinių jėgų įtakos svarbos, kuriant pilietinę Irako visuomenę. Kita vertus, teisinių pamatų pilietinei visuomenei padėjimas kaip išorinės jėgos įtakos rezultatas, vertinant demokratizacijos kontekste, lieka kontraversiškas.

Institucinė Irako demokratizacija nereiškė tolygios NVO įstatyminės bazės demokratizacijos, kurią būtų užtikrinę visuotinai išrinkto parlamento priimtas universalus NVO įstatymas. Tik 2008 m. buvo parengtas šio įstatymo projektas, kuris sulaukė daug Irako NVO kritikos, teigiant, kad jis įteisins „vyriausybės vykdomą griežtą veiksmų ir finansavimo priežiūrą ir kontrolę“⁴⁸⁸, ir tik 2010 m. sausio 25 d. buvo priimtas.

Nepaisant NVO steigimo ir veiklos galimo kontraversiško teisinės bazės vertinimo, ji, kaip ir *Baath* režimo nuvertimas, sudarė Irako pilietinės visuomenės kūrimosi galimybes. Todėl jau 2003 m. buvo pradėtos kurti NVO, kurių didžioji dalis buvo orientuotos į humanitarinius klausimus ir pagalbos teikimą ir tik vėliau pradėta rūpintis žmogaus teisėmis ir demokratijos vystymu, rinkimų ir konstitucijos reformomis.⁴⁸⁹ Viena pirmųjų irakiečių organizacijų, pradėjusių veikti šalies teritorijoje, – Irako Amal asociacija. 1992 m. įkurta organizacija, veikusi už Irako ribų, 2003 m. gegužę pradėjo veiklą Bagdade. Ši ir kurdų NVO REACH buvo vienintelės Irako gyventojų įkurtos humanitarinės organizacijos greta užsienio NVO, pradėjusių veikti Irake netrukus po *Baath* režimo nuvertimo.

Svarbus NVO plėtros momentas 2003 m. buvo Irako NVO koordinacijos komiteto (ang. *NGO Coordination Committee for Iraq*) įkūrimas. Ši organizacija tapo „tarptautinių NGO, nesusijusių su koalicinėmis pajėgomis, koordinacijos forumu“⁴⁹⁰ ir užtikrino NVO interesų atstovavimą

⁴⁸⁶ Regulation Number 45, The Coalition Provisional Authority, (CPA/ORD/25 November 2003/45), 2003, Rasta: <http://www.icnl.org/knowledge/library/browseSearchResults.php?countrytosearch=Iraq&languageetosearch=English>, Žiūrėta: 2010 05 19.

⁴⁸⁷ International Center for Not-for-Profit Law, NGO Law Monitor: Iraq, 2010 8 March, Rasta: <http://www.icnl.org/knowledge/ngolawmonitor/iraq.htm>, Žiūrėta: 2010 05 19.

⁴⁸⁸ U.S. Department of State, Advancing Freedom and Democracy Reports. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2008 May 23, Rasta: <http://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/afdr/2008/104839.htm>, Žiūrėta: 2010 05 19.

⁴⁸⁹ International Center for Not-for-Profit Law, Op. Cit.

⁴⁹⁰ Iraqi Civil Society at the Crossroads: An Interview with Activist Jamal Al-Jawahiri. 2009 July, Rasta: http://www.ncciraq.org/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=86&lang=en, Žiūrėta: 2010 05 21.

susitikimuose su vyriausybės atstovais. 2008 m. pabaigoje Irake buvo užregistruota 6000 NVO, iš kurių 148 buvo tarptautinės. Žmogaus teisių gynimu rūpinosi 225, o moterų teisėmis – 112 NVO. Tačiau, kaip pažymi G.Hansen, didžioji dalis žmogaus teisių gynimu besirūpinančių NGO buvo susijusios su politinėmis partijomis ar tam tikromis religinėmis grupėmis ir žmogaus teisėmis rūpinosi neperžengdamos vienos kultūrinės grupės ribų.⁴⁹¹ Pastangas peržengti etnoreligines takoskyras galima įžvelgti tik pirmaisiais demokratizacijos metais, kai religiniai ir genčių lyderiai bandė užmegzti dialogą, sprendžiant konfliktus. Deja, šiuos bandymus užgniaužė 2005 – 2006 m. smurto protrūkis. Tuomet esmine pagalba, sprendžiant kultūrinių grupių konfliktus, padedant užmegzti dialogą ir taip mažinant diferenciaciją, tapo tarptautinių NVO veikla. Čia svarbų vaidmenį vaidino JAV remiamos tarptautinės NVO: Jungtinių Valstijų taikos institutas (ang. *United States Institute for Peace*) ir Tarptautinė pagalba (ang. *Relief International*). XXI amžiaus 1-ojo dešimtmečio pabaigoje, mažėjant JAV vaidmeniui Irake, kultūrinių grupių dialogo kūrimo iniciatyvą perėmė tokios daugiau į ilgalaikę perspektyvą orientuotos tarptautinės NVO, kaip Kanados CIDA, Mennonite centrinis komitetas ar UNOPS.

Išskirtinai išorinių jėgų vaidmuo buvo svarbus demokratiškų vertybių diegimo kontekste. Šia kryptimi veikė tokios JAV finansuojamos organizacijos kaip Trišalis tyrimų institutas (ang. *Research Triangle Institute*), Nacionalinis demokratijos institutas (ang. *National Democratic Institute*), Tarptautinis respublikonų institutas (ang. *International Republican Institute*), tuo tarpu UNOPS veikla buvo finansuojama ES lėšomis. Daugiau vidinės iniciatyvos galima pastebėti tik profesinių sąjungų kūrimesi. Visgi šiuo atveju, kaip pastebi G.Hansen, kurdų regionuose griežtą *Baath* partijos kontrolę pakeitė glaudūs ryšiai su PUK ir KDP.⁴⁹²

Tad pilietinės visuomenės kūrimo(si) procesas Irake nebuvo sklandus. Kaip pažymi *International Center for Not-for-Profit Law*, būtent tokią šio proceso eigą, kai centrinis vaidmuo, stokojant vidinės iniciatyvos, tenka išorinėms jėgoms, apsprendė trys pagrindiniai iššūkiai: saugumo, finansinių šaltinių ir teisinio reglamentavimo.⁴⁹³ Nepakankamas saugumo užtikrinimas – viena iš pilietinės visuomenės kūrimo kliūčių. Dėl etnoreliginės nesantaikos, kuri pasireiškia ir smurto protrūkiais, teroro aktais, daliai NVO vykdyti savo veiklą ir siekti užsibrėžtų tikslų Irake tampa pavojinga. Nepaisant to, kad 2009 m. žuvusiųjų skaičius buvo mažiausias, žuvo 4644⁴⁹⁴ civiliai Irako gyventojai. Ypač aktuali ši problema NVO, kurių veikla sutampa su Vakarų interesais. Nuo pat demokratizacijos proceso pradžios didžioji teroristinių išpuolių dalis buvo

⁴⁹¹ Hansen, G. Mapping and Institutional Analysis of Civil Society Groups in Iraq. Desk-Study Conducted for the Swedish International Development Agency (Sida), 2008 December, Rasta: http://www.ncciraq.org/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=86&lang=en; Žiūrėta: 2010 05 23.

⁴⁹² Hansen, Op. Cit.

⁴⁹³ International Center for Not-for-Profit Law, Op. Cit.

⁴⁹⁴ Civilian Deaths from Violence in 2009, Iraq Body Count, 2009 December 31, Rasta: <http://www.iraqbodycount.org/analysis/numbers/2009/>; Žiūrėta: 2010 05 20.

vykdoma kaip antiokupacinė veikla.⁴⁹⁵ Atitinkamai, kaip teigia Jamal Al-Jawahiri, mažiausiai spaudimo ir prieš jas nukreiptų teroro aktų patyrė religinės organizacijos.⁴⁹⁶ Todėl NVO, besirūpinančios demokratijos principų diegimu Irako visuomenėje – potencialūs teroristinių išpuolių taikiniai. Šios priežastys nulėmė, kad Irake efektyviai ir laisvai veikti gali tik pakankamai išteklių turinčios, kad galėtų garantuoti savo saugumą, tarptautinės NVO. Tad saugumo aspektas dar kartą pabrėžia išorinės jėgos – Vakarų – svarbą, kuriant pilietinę visuomenę Irake.

NVO finansavimas – dar vienas pilietinės visuomenės kūrimo iššūkis. Nuo pat *Baath* partijos režimo nuvertimo ir JAV Irako demokratizacijos plano įgyvendinimo pradžios JAV skyrė dideles lėšas NVO sektoriui. Dar 2003 m. Laikinoji koalicinė valdžia paskyrė 730 mln. dolerių demokratijos kūrimo Irake programoms, iš kurių 20 mln. dolerių buvo skirtos pilietinės visuomenės kūrimui.⁴⁹⁷ Praėjus septyneriems metams pagrindiniu NVO finansavimo šaltiniu vis dar lieka išorinės jėgos. Skirtumas vienas – išorinių jėgų spektras išsiplėtė ir skirtingi veikėjai įgavo kitą svorį: greta JAV daug lėšų skiriama per įvairias tarptautines organizacijas, tačiau, bendrai paėmus, pagrindinis NVO finansavimo šaltinis iš išorės lieka tas pats – Vakarai. Tai, viena vertus, kelia Irako visuomenės nepasitikėjimą kaltinant, kad „NVO yra užsienio rėmėjų interesų įgyvendinimo įrankiai“⁴⁹⁸. Kita vertus, Irako gyventojų nepasitikėjimas ir finansinė priklausomybė nuo išorinių jėgų slopina vidinį potencialą kurti pilietinę visuomenę.

Greta Vakarų kaip išorinės jėgos įtakos kuriant pilietinę visuomenę Irake NVO finansavimo kontekste iškyla ir kitos išorinės jėgos – Irano – vaidmuo. Iranas – islamistinių organizacijų, kurių didelė dalis veikia pogrindyje, rėmėjas. Kaip teigia Jamal Al-Jawahiri, jos turi mečetes, kur gali laisvai burti žmones ir organizuoti veiklą.⁴⁹⁹ Šios išorinės jėgos įtaka per etninės ir religinės nesantaikos didinimą ir įtampos kūrimą, tampa priešingai Vakarų interesams kurti pilietinę visuomenę veikiančia jėga.

Trečiasis pilietinės visuomenės kūrimo Irake iššūkis – anksčiau aptartos NVO steigimo bei veiklos reglamentavimo kolizijos. Teisinės bazės spragos iki NVO įstatymo priėmimo 2010 m. sausį tapo dar vienu NVO veiklos trukdžiu, neleidusiu išnaudoti viso galimo NVO potencialo kurti pilietinę visuomenę Irake.

Tad pilietinės visuomenės kūrimo Irake demokratizacijos dimensija – išorinės jėgos – Vakarų – prerogatyva. Nors *de jure* 2003 m. buvo sudarytos sąlygos pilietinės visuomenės kūrimuisi iš vidaus, saugumo ir finansavimo aspektai tapo pagrindinėmis kliūtimis kurti Irako pilietinę visuomenę *de facto*. Svarbiu žingsniu tapo 2010 m. priimtose NVO įstatymo pataisos, leidusios

⁴⁹⁵ Iraq Body Count, Op. Cit.

⁴⁹⁶ Iraqi Civil Society at the Crossroads: An Interview with Activist Jamal Al-Jawahiri, Op. Cit.

⁴⁹⁷ Stanski, Op. Cit.

⁴⁹⁸ International Center for Not-for-Profit Law, Op. Cit.

⁴⁹⁹ Iraqi Civil Society at the Crossroads: An Interview with Activist Jamal Al-Jawahiri, Op. Cit.

unifikuoti teisinę NVO steigimo ir veiklos bazę. Visgi greta demokratizacijos dimensijos – pilietinės visuomenės kūrimo, – užtikrinančios demokratijos principų įtvirtinimą žmonių sąmonėje, kultūrinių atskirčių mažinimą, per kitos išorinės jėgos – Irano – įtaką veikia jai atvirkščias procesas.

IV. UKRAINOS ATVEJO ANALIZĖ

Kaip teigia Andrew Wilson, 1991 m. Ukrainos nepriklausomybė atėjo atsitiktinai ir daugiausia kaip kitur vykstančių įvykių pasekmė.⁵⁰⁰ XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje Ukrainos Aukščiausiosios Rados rezoliucijos „Dėl Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo“ priėmimas netapo valstybės demokratizacijos pradžia, o deklaracijos teiginys, kad „Ukraina skelbiama nepriklausoma demokratiška valstybe“⁵⁰¹ liko tik oficialia formuluote. Šalies demokratizacijai įtakos neturėjo, kad „Ukraina buvo pirmaujanti šalis siekiant SSRS išardymo 1991 m.“⁵⁰² nei tai, kad 91 proc. ukrainiečių referendume į klausimą „Ar jūs pritariate Ukrainos Aukščiausiosios Rados rezoliucijai „Dėl Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo““ atsakė „taip“. Ukrainos valdžia tik ėmė kalbėti nauja politine kalba, išsaugodama visą senąją valstybės valdymo struktūrą.⁵⁰³ Mokslininkų nuomonės sutampa⁵⁰⁴, kad 1991 – 2004 m. politiniai pokyčiai Ukrainoje buvo nežymūs. Nepaisant visuomenės politinio pasyvumo, kaip tvirtina B.Harasymiw⁵⁰⁵, 2000 – 2004 m. buvo reikšmingi dėl opozicijos formavimosi, kuri sutelkė protestuojančiųjų minią Oranžinės revoliucijos metu, o 2004 m. prezidento rinkimus V.Hesli įvardina kaip „simbolizuojančius Ukrainos visuomenės politinio išitraukimo lūžį“⁵⁰⁶. Todėl 2004 m. gruodžio 26 d. prezidento rinkimai ženklina pradžios tašką, kuris leidžia kalbėti apie Ukrainos demokratizaciją, įgyvendinant ar bandant įgyvendinti institucines ir konstitucines reformas.

Demokratizacijos proceso Ukrainoje kontekstas – istorinės, politinės aplinkybės (priedas Nr. 5) – apsprendžia šios valstybės išskirtinumą. Sarah Birch išskiria penkerius istorinius, skirtingų užsienio valstybių valdytus bei skirtingą politinę patirtį įgavusius, Ukrainos regionus⁵⁰⁷.

⁵⁰⁰ Wilson, A. *The Ukrainians: Unexpected Nation*. New Haven: Yale University Press, 2002, p.172.

⁵⁰¹ Verkhovna Rada of Ukraine Resolution On Declaration of Independence of Ukraine, No 38, Kyiv, 1991 August 24, Rasta: http://gska2.rada.gov.ua/site/postanova_eng/Rres_Declaration_Independence_rev12.htm; Žiūrėta: 2009 02 24.

⁵⁰² Kuzio, 2008, Op. Cit.

⁵⁰³ Jekelčyk, S. *Ukraina: modernios nacijos gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 328.

⁵⁰⁴ Wilson, A. *Ukraine's Orange Revolution*, New Haven and London: Yale University Press, 2005, p. 36-7; D'Anieri, P. *Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, and Institutional Design*, Armonk, N. Y., London, England: M. E. Sharpe, 2007, p. 69-72; Copsey, N. Election Report: Popular Politics and the Ukrainian Presidential Election of 2004. *Politics*, 2005, 25(2), p. 99-106.

⁵⁰⁵ Harasymiw, B. Ukraine's "Orange Revolution" and Why It Fizzled. The annual meeting of the Canadian Political Science Association, at the 76th Congress of the Humanities and Social Sciences, University of Saskatchewan, Saskatoon, 2007 June 1, Rasta: <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2007/Harasymiw.pdf>; Žiūrėta: 2009 09 14.

⁵⁰⁶ Hesli, V.L. The Orange Revolution: 2004 Presidential Election(s) in Ukraine. *Electoral Studies*, 2006, 25(1), p. 168-177.

⁵⁰⁷ Vakariniai Ukrainos regionai (Lvovo, Ternopolio, Ivano-Frankivsko, Černovcų (vakarinė dalis), Užkarpatės regionai) – daugiau Vakarų valstybių politinės kultūros įtakota dalis: iki Pirmojo pasaulinio karo priklausė Austrijos-Vengrijos imperijai, vėliau iki 1939 m. – Lenkijai. Todėl šių regionų Rytų politinės kultūros patirtis yra sąlygiškai trumpesnė nei Vakarų (Sovietų Sąjunga vakarinę Ukrainos dalį valdė 1945 – 1991 m.). Vakarų Voluinė kaip ir dešinysis Dniepro krantas (Kijevo miestas, Kijevo, Vinycios, Žytomyro, Kirovogrado, Chmelnickio, Čerkasų, Černovcų (rytinė dalis) regionai) išsiskiria kaip Vakarų ir Rytų politinę įtaką patyrę regionai: skirtingais laikotarpiais priklausė tiek Lenkijai, tiek Rusijos imperijai. Tuo tarpu kairysis Dniepro krantas (Poltavos, Černihovo, Sumų, Charkovo, Lugansko, Donecko, Dnepropetrovsko, Zaporožės (šiaurinė dalis), Chersono (šiaurinė dalis), Mykolajivo (šiaurės rytų dalis) regionai) turi ilgesnę Rusijos valdymo patirtį. Penktasis regionas – buvusios Otomanų imperijos

Persidengianti etninė, religinė ir kalbinė gyventojų tapatybė leidžia Ukrainiečius skirstyti į dvi pagrindines kultūrinės grupes: Kijevo ortodoksus ukrainiečius, kalbančius ukrainietiškai, ir rusakalbius Maskvos ortodoksus rusus. Ukrainos atveju greta etninės ir religinės priklausomybės svarbus kalbinės priklausomybės kintamasis. Greta rusakalbių rusų ir ukrainiečių kalba kalbančių ukrainiečių yra rusakalbiai ukrainiečiai, kurie sudaro apie 30 proc. visų gyventojų.⁵⁰⁸

Istorijos apspręsta Ukrainos gyventojų etninė, kalbinė, religinė sudėtis, nulemia skirtingą politinę kultūrą ir iš jos išplaukiančias besiskiriančias politines preferencijas. Skirtinga politinė kultūra, kuri yra perduodama iš kartos į kartą, atsidaro kaip skirtingos istorinės patirties, įgytos prieš Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus, išdava.⁵⁰⁹ Pagrindinės kultūrinės grupės valstybės teritorijoje gyvena gana centruotai, kas tiesioginės demokratijos momentais įgalina veikti regionalizmo faktorių. Vakariniėje Ukrainos dalyje dominuoja ukrainietiškai kalbantys ukrainiečiai. Čia rusų mažuma labai nedidelė. Rytinėje dalyje etninis santykis keičiasi, augant rusų mažumai ir didėjant rusakalbių gyventojų skaičiui. Greta šių dviejų regionų yra išskiriama dar nuo dvejų⁵¹⁰ iki šešių⁵¹¹ regionų, teigiant, kad dichotominis skirstymas yra „stereotipinis mąstymas, besiremiantis supaprastintu Ukrainos skirstymu į Rytų ir Vakarų palei Dniepro upę“⁵¹². Todėl, atsižvelgiant į faktą, kad gyvenimas tam tikrame regione yra individų politines preferencijas apsprendžiantis veiksnys⁵¹³, nagrinėjant kultūrinių Ukrainos grupių preferencijas, jų kitimą, greta etninio faktoriaus aktuali tampa ir kalbinis.

žemės Juodosios jūros pakrantėje (Zaporožės (pietinė dalis), Chersono (pietinė dalis), Mykolajivo (pietvakarinė dalis), Odesos ir Krymo regionai) – istorinėje retrospektyvoje priklausė Otomanų imperijai ir Rusijai. (Birch, S. Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics. *Europe-Asia Studies*, 2000, 52(6), p. 1017-1041).

⁵⁰⁸ Ryabchuk, M. A Future Ukraine: One Nation, Two Languages, Three Cultures. *Ukrainian Weekly*, No 23, 1999 June 6.

⁵⁰⁹ Katchanovski, I., Political Regionalism in “Orange” Ukraine. Paper presented in the 2008 Annual Meeting of the American Political Science Association, 2008 August 28-31.

⁵¹⁰ J.O’Loughlin išskiria ketverius regionus: Vakarų, kur dominuoja ukrainietiškai kalbantys ukrainiečiai, o rusų mažuma labai maža; centro (įskaitant Kijevo), kur didelė ukrainiečių dauguma, tačiau kalbama tiek ukrainiečių, tiek rusų kalbomis; Pietų, kur dauguma ukrainiečiai (išskyrus Krymą), bet kalbama abiem kalbomis; ir Rytų, kur etninė proporcija 50x50, bet dauguma kalba rusiškai (O’Loughlin, J. The Regional Factor in Contemporary Ukrainian Politics: Scale, Place, Space or Bogus Effect? *Post-Soviet Geography and Economics*, 2001, 42(1), p. 28-60).

⁵¹¹ L.W.Barrington ir E.S.Herron išskiria aštuonerius Ukrainos regionus: Rytų Ukrainos, Vidurio rytų, Šiaurės vidurio, Pietų, Krymo, Vidurio vakarų, Pietvakarių, Vakarų (Barrington, L.W. and Herron, E.S. One Ukraine or Many? Regionalism in Ukraine and its Political Consequences. *Nationalities Papers*, 2004, 32 (1), p. 53-86).

⁵¹² Gražulis, Lopata, Petronė et al, Op. Cit. p. 59.

⁵¹³ Gražulis, Lopata, Petronė et al, Op. Cit. p. 73.

4.1. Vidiniai bei išoriniai demokratizacijos veikėjai bei jų interesai

Demokratizacijos proceso stagnacija po Ukrainos nepriklausomybės atgavimo užsitęsė daugiau nei dešimtmetį. Prezidentas L.Kuchma užsienio politikoje vadovavosi pragmatizmu ir racionalaus pasirinkimo principais, laviruodamas tarp Rytų ir Vakarų. Anot Vlado Sirutavičiaus ir Raimundo Lopatos, L. Kuchma bendradarbiavimas su Vakariais nebuvo grindžiamas nei politinėmis šalies demokratizavimo reformomis nei ekonominėmis, atveriančiomis kelią rinkos liberalizavimui, o nesulaukdamas pozityvios Vakarų reakcijos, Kijevas pasukdavo į Rytus.⁵¹⁴ Dviejų linijų Ukrainos užsienio politiką ryškiausiai atspindi dar 1991 m. Ukrainos įstojimas į Rusijos stipriai įtakojamą Nepriklausomų valstybių sandraugą (NVS) bei greta pradėtas bendradarbiavimas su NATO, 1994 m. prisijungiant prie NATO Partnerystės dėl taikos programos, o 1997 m. pasirašant Partnerystės sutartį ir taip tampant „pirmąja Nepriklausomų valstybių sandraugos šalimi, prisijungusia prie NATO Partnerystės sutarties“⁵¹⁵. Analogiškos sutarties pasirašymo Ukraina siekė ir su Europos Sąjunga, tačiau pastaroji nesutiko ir „spaudžiama JAV Ukrainai pritaikė tik bendrą strategiją“⁵¹⁶. Tad jau XX a. pabaigos realijos leidžia išskirti ketverius svarbiausius išorės veikėjus: JAV, NATO, ES ir Rusiją.

Ukrainos politinės sistemos lūžio taškas (bent jau turėjęs toks būti) – Oranžinė revoliucija – išorės ir vidaus įtakos kontekste vertinamas kontraversiškai: „galimi paaiškinimai varijuoja nuo išskirtinių iki struktūrinių, nuo bendrų vidinių faktorių įtakos iki palankių tarptautinių aplinkybių susiklostymo“⁵¹⁷. Akivaizdžiausia ir daugiausiai kritikos sulaukusi išorinio veikėjo JAV įtaka – finansinė parama vienam prezidento rinkimų kandidatui. Nors oficialiai per 2004 m. prezidento rinkimus JAV nerėmė nei vieno kandidato, 58 mln. JAV dolerių, kuriuos JAV per dvejus metus išleido demokratijos Ukrainoje skatinimui, kelia įtarimą, kad tikslas buvo vyriausybės pakeitimas.⁵¹⁸ Tačiau ne tik demokratijos skatinimui, bet ir vyriausybės pakeitimui JAV turėjo pagrindo. Pirma, tarp Rytų ir Vakarų geopolitiškai svarbioje strateginėje erdvėje esanti Ukraina pasukdama į Vakarus galėjo veikti kaip „buferis tarp Rusijos ir ES, ribojantis Maskvos ir Briuselio strateginio suartėjimo galimybes“⁵¹⁹. Dėl šios priežasties ir dėl nuostatos, kad tik demokratinė santvarka gali garantuoti stabilumą ir saugumą, JAV pabrėždavo demokratinių reformų Ukrainoje

⁵¹⁴ Sirutavičius ir Lopata, Op. Cit.

⁵¹⁵ Celebrating five years of NATO-Ukraine partnership, North Atlantic Treaty Organization, 2002 8 July, Rasta: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_19324.htm?selectedLocale=en; Žiūrėta: 2009 09 09.

⁵¹⁶ Kuzio, T. Ukraine and NATO, *Jane's Defence Weekly*, 2000 October 15.

⁵¹⁷ Kudelia S. Revolutionary Bargain: The Unmaking of Ukraine's Autocracy through Pacting. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2007, 23(1), p. 77-100.

⁵¹⁸ Brinkley, J., Dollars for Democracy?: U.S. Aid to Ukraine Challenged. *The New York Times*, 2004 December 21, Rasta: <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D02E2DC1330F932A15751C1A9629C8B63&sec=&spon=&pagewanted=all>; Žiūrėta: 2009 09 11.

⁵¹⁹ Gražulis, V., Lopata, R., Petronė, E. et al., Op. Cit. p. 92.

įgyvendinimo būtinybę bei sveikindavo „Ukrainos siekį tapti modernia europietiška valstybe“⁵²⁰. Antra, dar per atskleistą L.Kuchma įrašų politinį skandalą paaiškėjo, kad 2000 m. Ukrainos prezidentas leido nelegalų ginklų pardavimą Irakui.⁵²¹ Šis įvykis privertė Vašingtoną sulaikyti Ukrainai teikiamą paramą bei peržiūrėti JAV vykdomą politiką jos atžvilgiu. Todėl Oranžinė revoliucija ir V.Yushchenko pergalė 2004 m. gruodžio prezidento rinkimuose neabejotinai buvo JAV interesas.

JAV svarbus buvo ir Ukrainos provakarietiško vektoriaus išlaikymas. Tai atsispindėjo tiek JAV užsienio politikoje, tiek NATO, neretai tampančios JAV užsienio politikos dalimi, santykiuose su Ukraina. Gerindama ir stiprindama ryšius su Ukraina, 2006 m. kovo 23 d. JAV pasirašė dokumentą, stiprinantį JAV ir Ukrainos prekybinį bendradarbiavimą bei „žymintį naujo mūsų [JAV] ir Ukrainos istorijos laikotarpio pradžią“⁵²². Kartu aktyviai buvo keliamas Ukrainos narystės NATO klausimas. Beje, šio klausimo sprendimo buvo ieškoma atsižvelgiant ne tik į Ukrainos vidinių politinių jėgų kaitą bei dėl to kintančias valstybės intencijas stoti į NATO, bet ir į Rusijos poziciją. Visgi, nepaisant Rusijos prieštaraavimo, derybos dar labiau suintensyvėjo 2008 m., po to, kai Ukraina kreipėsi dėl prisijungimo prie Narystės veiksmų plano (ang. *Membership Action Plan* – MAP). NATO valstybių narių susitikime Bukarešte 2008 m. balandžio 2 – 4 dienomis buvo išreikšta parama šiems Ukrainos siekiams⁵²³, o JAV dar kartą šią poziciją atkartoją tą pačių metų rugsėjo mėnesio prezidentų G.W.Bush ir V.Yushchenko susitikime. Tad JAV kaip išorinis veikėjas buvo orientuotas į maksimalų Ukrainos provakarietiškumą, nuosekliai to siekiant tiek per dvišalius santykius, tiek per tarptautinę organizaciją – NATO.

Kitas išorinis veikėjas ES daugiau kaip dešimtmetį veikė pasyviau nei NATO (beje, kaip ir kitos tarptautinės organizacijos). Lankstesne ES netapo ir Oranžinės revoliucijos metu. Vietoje aktyvaus vaidmens remiant Oranžinę revoliuciją, ES pozicija buvo nuosaiki, siekiant nepabloginti santykių su pagrindine gamtinių dujų tiekėja – Rusija.⁵²⁴ Tik politinės krizės metu, kilusios po pirmųjų 2004 m. Ukrainos prezidento antrojo turo rinkimų, svarbesnį vaidmenį suvaidino atskirų ES valstybių narių vadovai ir vienintelis ES pareigūnas. Į surengtų trejų apskrito stalo derybų sudėtį įėjo Lenkijos Prezidentas Aleksander Kwasniewski, Lietuvos Prezidentas Valdas Adamkus

⁵²⁰ Statement of the President on Ukraine. The White House, 2001 April 26, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/04/20010426-9.html>; Žiūrėta: 2009 09 14.

⁵²¹ Boese, W. U.S. Says Ukrainian President Approved Arms Sale to Iraq. Arms Control Association, 2002 October, http://www.armscontrol.org/act/2002_10/ukraineoct02?print; Žiūrėta: 2009 09 11.

⁵²² President Signs Bill to Strengthen Trade Between U.S. and Ukraine. The White House, 2006 March 23, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/03/20060323-1.html>; Žiūrėta: 2009 09 14.

⁵²³ NATO Decisions NATO Decisions on Open Door Policy, North Atlantic Treaty Organization, 2008 April 4, Rasta: <http://www.nato.int/docu/update/2008/04-april/e0403h.html>; Žiūrėta: 2009 09 14.

⁵²⁴ Harasymiw, B. Ukraine's "Orange Revolution" and Why It Fizzled. The annual meeting of the Canadian Political Science Association, at the 76th Congress of the Humanities and Social Sciences, University of Saskatchewan, Saskatoon, 2007 June 1, Rasta: <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2007/Harasymiw.pdf>; Žiūrėta: 2009 09 14.

ir ES Užsienio ir saugumo politikos vadovas Javier Solana. Tuo tarpu ES kaip tarptautinė organizacija liko Oranžinės revoliucijos nuošalyje.

Didesnę įtaką Ukrainos demokratizacijai ES pradėjo daryti tik po Oranžinės revoliucijos, suintensyvėjus Ukrainos provakarietiškoms nuotaikoms. Anot T.Kuzio, narystė ES nebuvo skaldantis veiksnys vidaus politikoje, priešingai, ją rėmė visos nekomunistinės partijos dėl naudos, kurią atneštų demokratizacija ir pragyvenimo gerinimas.⁵²⁵ Tuo tarpu ES konkrečių ir aiškių narystės perspektyvų Ukrainai nepateikė. Iki 2005 m. ES su Ukraina bendradarbiavo tik Europos kaimynystės politikos (ang. *European Neighbourhood Policy*) rėmuose, 2005 m. vasario 21 d. buvo pasirašytas ES-Ukrainos veiksmų planas, o 2007 m. kovo 5 d. buvo pradėtos naujos derybos su Ukraina, turinčios dar labiau sustiprinti dvišalį bendradarbiavimą. Šių derybų rezultatas – 2008 m. gegužės mėn. Ukraina tapo Pasaulio prekybos organizacijos nare, o 2009 m. birželio 8 d. buvo pasirašyta nauja ES ir Ukrainos partnerystės sutartis, pakeitusi 1994 m. pasirašytą Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimą. Naujoji sutartis Ukrainai narystės ES taip pat negarantavo, ateities perspektyva nurodydama tik „laipsnišką Ukrainos ir ES suartėjimą politikos, ekonomikos ir teisės srityse, kas prisidėtų prie tolesnių ES – Ukrainos santykių progreso“⁵²⁶. Taip, viena vertus, buvo slopinamas Ukrainos optimizmas, kita vertus, Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartis siūlė vienprasmę demokratizacijos kryptį, kuria sekama narystės ES Ukraina visgi galėtų tikėtis tolimoje ateityje. Tad ES kaip išorinis veikėjas, nors vangiai su Ukraina bendradarbiavusi pirmuoju jos nepriklausomybės dešimtmečiu, demokratizacijos prasme po Oranžinės revoliucijos tapo įtakingiausia išorine jėga, demokratizaciją skatindama per europeizaciją.

Trečiasis išorinis veikėjas – Rusija. Iki Oranžinės revoliucijos ji veikė Ukrainos demokratizacijos skatintojoms priešinga kryptimi. Anot R.Lopatos, XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje Rusija laikėsi konfrontacinės strategijos: neigė Ukrainos valstybingumą bei darė tiesioginį ekonominį ir politinį spaudimą.⁵²⁷ 2004 m. prezidento rinkimus Rusija stengėsi išnaudoti kaip priemonę, konsoliduojant Rusijos įtaką Ukrainoje ir paspartinant Vieningos ekonominės erdvės struktūros formavimąsi, kas būtų sustiprinę Maskvos pozicijas ne tik posovietinėje NVS erdvėje, bet ir pakėlę tarptautinį V.Putin prestižą.⁵²⁸ Todėl, skirtingai nei JAV, Rusija atvirai rėmė vieną kandidatą. Po Oranžinės revoliucijos Rusija išlaikė užsienio politikos vektorius Ukrainos atžvilgiu, prieštaraudama pastarosios integracijai į Vakarų tarptautines organizacijas bei reaguodama į tokios narystės intencijas. Tai ypač išryškėjo 2008 m., po to, kai Ukraina kreipėsi dėl

⁵²⁵ Kuzio, T. Is Ukraine Part of Europe's Future? *The Washington Quarterly*, 2006, 29(3), p. 89-108, Rasta: http://www.twq.com/06summer/docs/06summer_kuzio.pdf, Žiūrėta: 2009 09 12.

⁵²⁶ Partnership Between the European Union and Ukraine, The Co-operation Council, Brussels, 2009 June 8, Rasta: http://www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/enp/EU_Ukraine_Association_Agenda.pdf, Žiūrėta: 2009 09 15.

⁵²⁷ Sirutavičius ir Lopata, Op. Cit.

⁵²⁸ Sirutavičius, 2006, Op. Cit.

prisijungimo prie MAP. Rusijos prezidentas V.Putin išsakė nuogąstavimus dėl galimybės Ukrainai prisijungti prie NATO, tvirtindamas galimą raketinių gynybinių sistemų, dislokuotų Ukrainoje, grėsmę.⁵²⁹ Tuo tarpu, skirtingai nuo atviro prieštaravimo prieš NATO plėtrą Rytų kryptimi, oficiali Rusijos pozicija palaikė Ukrainos narystę ES, tvirtinant, kad Ukrainos narystė ES, skirtingai nei NATO plėtra, būtų pozityvus reiškinys, leisiantis sustiprinti tarptautinių santykių sistemą.⁵³⁰ Ši pozicija atspindi įsivyravusią Rusijos „susitaikymo strategiją“, kai „atsisakant tiesioginio ekonominio ir politinio spaudimo stengiamasi išnaudoti prieštarigus Ukrainos ir Vakarų santykius, įtraukiant Kijevą į glaudų bendradarbiavimą su Maskva“.⁵³¹ Tad Rusija, ne tik oponuodama Ukrainos tarptautinės integracijos iniciatyvoms, bet ir pasitelkdama ekonominius švertus, tapo viena svarbiausia išorės jėga.

Visgi išorinių veikėjų įtaka nebuvo vienintelis veiksnys, po daugiau nei dešimtmetį trukusios stagnacijos paskatinęs demokratizacijos procesus Ukrainoje. Viena vertus, išorės poveikis arba paaštrėjusi konkurencija Ukrainoje tarp Vakarų ir Rusijos buvo svarbus faktorius, kuris veikė politinę krizę Ukrainoje bei jos atomazgą,⁵³² kita vertus, Vakarų vyriausybių ir tarptautinių organizacijų teikiama pagalba nebuvo Oranžinės revoliucijos sėkmės lemiamas veiksnys.⁵³³ Identifikuojant vidinio demokratizacijos impulso veikėjus, visų pirma, reikia išskirti atsiradusį charizmatišką lyderį, sugebėjusį suvienyti opoziciją, – V.Yushchenko. Antra, negalima ignoruoti daugiataūkstantinių minių, pasipiktinusių prezidento rinkimų rezultatų klastojimu ir palaikančių V.Yushchenko. Būtent šis aspektas tampa ypač aktuali Ukrainos demokratizacijos procesą vertinant liberalizmo rėmuose. Rinkėjų protestai prieš 2004 m. rinkimų rezultatus, Ukrainos prezidentu skelbiančiais V.Janukovych, peraugę į Oranžinę revoliuciją, leidžia fiksuoti ne tik elito lygmens, bet ir valstybės visuomenės dimensijos vidinį demokratizacijos impulsą. Be to, Oranžinė revoliucija išsiskyrė tuo, kad jos dalyviai ir šalininkai buvo išskiriami ne tautiniu ar kalbiniu pagrindu, atliepiant kultūrinę Ukrainos visuomenės poliarizaciją, bet socialiniu. Anot T.Kuzio, V.Yushchenko sutelkė jaunąją kartą ir smulkius bei vidutinius verslininkus, kurie politiškai ir

⁵²⁹ Press Conference following Talks with President of Ukraine Viktor Yushchenko and the Second Meeting of the Russian-Ukrainian Intergovernmental Commission. The Kremlin, Moscow, 2008 February 12, Rasta: http://eng.kremlin.ru/speeches/2008/02/12/2018_type82914type82915_160088.shtml; Žiūrėta: 2009 09 15.

⁵³⁰ Russia takes a negative view of NATO expansion but has always seen the European Union's enlargement as a positive process. The Kremlin, Moscow, 2004 December 10, Rasta: http://eng.kremlin.ru/text/themes/2004/12/100000_81076.shtml; Žiūrėta: 2009 09 15.

⁵³¹ Sirutavičius ir Lopata, Op. Cit.

⁵³² Sirutavičius, 2006, Op. Cit.

⁵³³ Kuzio, T. Ukraine's Orange Revolution: Causes and Consequences. George Washington University, Maria Palij Memorial Fund Annual Lecture, 2005 April 28, Department of History and Centre for Russian and East and European Studies, University of Kansas, Rasta: http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/ukraine_list/uk1346_13.html; Žiūrėta: 2009 09 14.

ekonomiškai buvo orientuoti į Vakarų.⁵³⁴ Tai papildomai įprasmina kiekybinį Ukrainos elektorato preferencijų tyrimą, aiškinantis, ar šios tendencijos išliko kitų rinkimų ir referendumų metu.

4.2. 2004 m. prezidento rinkimai

2004 m. prezidento rinkimai tapo kritiniu tašku Ukrainos politinėje sistemoje, apsprendusiu permainas bei nulėmusiu demokratizacijos pradžią šalyje. Nuo kitų rinkimų jie išsiskyrė tuo, kad čia nebuvo sprendžiamas valstybės gerovės klausimas, bet aiškinamasi, kokio tipo valstybė Ukraina bus: tai buvo „civilizacijų konfliktas“ tarp dviejų politinių kultūrų – Eurazijos ir Europos.⁵³⁵ Šios dvi „politinės kultūros“ atspindėjo atitinkamai Rytų (Rusijos) ir Vakarų (JAV, ES) pozicijas.

Pirmasis rinkimų turas vyko spalio 31 d., kai iš 26 kandidatų, dalyvavusių rinkimuose į antrąjį rinkimų turą pateko du – V.Yanukovych ir V.Yushchenko, – surinkę atitinkamai 39,90 ir 39,20 proc. rinkėjų balsų.⁵³⁶ Antrojo rinkimų turo, vykusio lapkričio 21 d., oficialūs rezultatai 2,85 proc. rinkėjų balsų skirtumu lėmė V.Yanukovych pergalę. Tačiau šie rinkimai (kaip, beje, ir pirmasis rinkimų turas) „neatitiko žymios dalies ESBO įsipareigojimų, Europos Tarybos ir kitų tarptautinių demokratinių rinkimų standartų“⁵³⁷, dėl ko tarptautinių stebėtojų buvo pripažinti neteisingais, o rezultatai nelegaliais, netampa gilesnės analizės objektu, pasitelkiant kokybinį ir kiekybinį tyrimus.

Po to, kai Ukrainos Aukščiausiasis teismas 2004 m. gruodžio 3 d. pripažino antrojo prezidento rinkimų turo rezultatus negaliojančiais, gruodžio 26 d. buvo surengtas pakartotinas prezidento rinkimų antrasis turas. Būtent šie rinkimai žymi realią Ukrainos demokratizacijos pradžią bei suponuoja Ukrainos demokratizacijos proceso analizę.

⁵³⁴ Kuzio, T. Ukraine's Orange Revolution: The Opposition's Road to Success. *Journal of Democracy*, 2005a, 16(2), p. 117-130.

⁵³⁵ Kuzio, T. From Kuchma to Yushchenko: Ukraine's 2004 Presidential Elections and the Orange Revolution. *Problems of Post-Communism*, 2005b, 52(2), p. 29-44.

⁵³⁶ Rinkimų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/>; Žiūrėta: 2009 09 15.

⁵³⁷ OSCE, Ukraine President Elections 31 October, 21 November and 26 December 2004. OSCE/ODIHR Elections Observation Mission Final Report. Warsaw, 2005 May 11, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2005/05/14224_en.pdf; Žiūrėta: 2009 09 16.

4.2.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija

2004 m. gruodžio 26 d. prezidento rinkimų antrojo turo kandidatai V.Yanukovych ir V.Yushchenko atstovavo skirtingų išorinių veikėjų interesus: „V.Yushchenko ir jį remiančios politinės jėgos save reprezentavo daugiau kaip provakarietišką jėgą, o V.Yanukovych ir jį remiančios politinės struktūros pasisakė už glaudesnius santykius su Rusija“⁵³⁸. Tad pagrindiniai išoriniai veikėjai, su kuriais galima susieti rinkimų kandidatus, – Rusija ir JAV. JAV interesai iš esmės atitiko ir ES pozicijas, tačiau „ES vangiai reagavo į Ukrainos bandymus išlaikyti vyraujančią vakarietišką orientaciją“⁵³⁹. Tuo tarpu JAV ir Rusija veikė skirtingai. Jei JAV oficialiai laikėsi neutraliteto, tikėdamasi, kad demokratiški rinkimai nulems V.Yushchenko pergalę, tuo tarpu Rusija atvirai rėmė V.Yanukovych, tiek oficialiais pasisakymais, tiek prezidento V.Putin vizitais į Kijevą rinkiminės kampanijos metu.

Jau 2002 m. parlamento rinkimai, išryškinę V.Yushchenko⁵⁴⁰ politinį potencialą, tapo „2004 m. prezidento rinkimų ir L.Kuchma pašalinimo preliudija“⁵⁴¹ bei Ukrainos demokratizacijos proceso įžanga. T.Kuzio teigimu, V.Yushchenko 2004 m. prezidento rinkimų kampanijoje ryškiai brėžė provakarietiškos Ukrainos liniją. Keldamas integracijos į NATO ir ES idėją, siūlydamas įstatymo viršenybę, korupcijos pažabojimą ir kovą su oligarchais, jis kūrė „demokratiškos ir europietiškos Ukrainos“⁵⁴² viziją. Savo retorika išlikdamas populistu ir šiuo atžvilgiu nesiskirdamas nuo V.Yanukovych, V.Yushchenko siūlė naują kelią Ukrainai, kuris buvo patrauklus ne tik daliai Ukrainos gyventojų, ypač jaunajai kartai, vidutiniams ir smulkiems į Vakarų rinkas orientuotiems verslininkams, bet ir parankus Vakarams.⁵⁴³ Nors JAV, pasisakydama už skaidrius rinkimus, formaliai nepalaikė nė vieno kandidato, vylėsi V.Yushchenko pergalę.⁵⁴⁴ Buvo tikimasi, kad pasiteisins JAV dvejų metų investicijos į demokratinių pagrindų stiprinimą ir demokratiški rinkimai užtikrins pergalę demokratiškam ir provakarietiškam kandidatui. Nors ES taip pat laikėsi neutraliai, neremdama nei vieno kandidato, tačiau lapkričio 21 d. rinkimų rezultatų nepripažino kaip, anot tuo metu ES pirmininkavusių Nyderlandų ministro pirmininko Jan Peter Balkenende,

⁵³⁸ Sirutavičius, 2006, Op. Cit.

⁵³⁹ Sirutavičius ir Lopata, Op. Cit.

⁵⁴⁰ V.Yushchenko Ukrainos valdžioje pirmiausia atsirado tapdamas ministru pirmininku: į šį postą jį 1999 m. gruodį paskyrė L.Kuchma. Aukščiausiosios Rados iš ministro pirmininko pareigų buvo pašalintas 2001 m., tuomet jis pradėjo rengtis 2002 m. rinkimams, vienydamas opozicines jėgas ir įkurdamas centro dešinės rinkiminį bloką Mūsų Ukraina. 2002 m. parlamento rinkimuose V.Yushchenko partija, visgi gaudama 23,57 proc. rinkėjų balsų, laimėjo daugiausia vietų (70) Aukščiausioje Radoje. Nors rinkimuose be rinkiminio bloko Mūsų Ukraina vietas laimėjo dar trys opozicinės partijos, ir visos kartu turėjo potencialą sudaryti daugumą parlamente, suvienyti jėgų nepavyko, todėl, likdamos opozicijoje, situacijos Ukrainoje realiai iki Oranžinės revoliucijos pakeisti neturėjo galimybės.

⁵⁴¹ Kuzio, 2003, Op. Cit.

⁵⁴² Kuzio, 2005a, Op. Cit.

⁵⁴³ Stepanenko, Op. Cit.

⁵⁴⁴ Sirutavičius ir Lopata, Op. Cit.

„neatitinkančių tarptautinių standartų“⁵⁴⁵. Tad, nors ir būdamas neoficialus Vakarų kandidatas, V.Yushchenko įkūnijo visas provakarietiškas vertybes dėl ko vienareikšmiškai gali būti identifikuojamas tik su Vakaraais.

„Eurazijos politinės kultūros“⁵⁴⁶ pusę Ukrainos rinkimuose atstovavo V.Yanukovych⁵⁴⁷. Rinkiminė V.Yanukovych kampanija turėjo įtikti ir visam elektoratui. Anot T.Kuzio, rinkiminė programa buvo kaip ekspertų grupės pageidavimų, kokia turėtų būti politika, sąrašas, kurio joks politikas negalėtų įgyvendinti. Visgi greta tokių prorusiškų punktų, kaip rusų kalbos kaip antros valstybinės kalbos įteisinimas bei Rusijos kaip pagrindinės Ukrainos partnerės traktavimas, demokratizacijos aspekto joje nebuvo.⁵⁴⁸ Tai buvo pagrindinis V.Yanukovych ir V.Yushchenko rinkiminių programų skirtumas.

Atviras ir aktyvus V.Yanukovych rėmėjas buvo ne tik kadenciją baigiantis prezidentas L.Kuchma, bet ir Rusijos prezidentas V.Putin. Jis ne tik oficialiai parėmė Rusijai palankų kandidatą, bet ir įsitraukė į rinkiminę kampaniją. Tai liudija patarėjų atsiuntimas tuometiniam ministrui pirmininkui, V.Yanukovych palaikymas prieš jo pagrindinį konkurentą V.Yushchenko bei dvi strategiškai suplanuotos kelionės į Kijevą – prieš pirmąjį ir antrąjį rinkimų turus.⁵⁴⁹ Nors V.Putin tvirtino, kad jam nėra svarbu, jei V.Yushchenko laimėtų, kadangi jis taip pat yra L.Kuchma aplinkos žmogus, kuris užėmė tas pačias pareigas, kurias eina V.Yanukovych, todėl „nemato problemų dirbti su juo [V.Yushchenko]“⁵⁵⁰, visgi ne kartą kritikavo provakarietišką kandidatą dėl pakartotinių rinkimų reikalavimo kaip ir patį Vakarų „kišimąsi“, nepripažįstant rinkimų rezultatų. Atitinkamai ir V.Yanukovych savo kritiką kreipė Vakarams, tvirtindamas, kad Vakarų vyriausybės, ypač JAV, patarinėjo ir finansavo V.Yushchenko kampaniją.⁵⁵¹ Tad V.Putin, diplomatiškai teigdamas, kad jam priimtini abu kandidatai, viešai ir nuosekliai rėmė V.Yanukovych, kurį 2004 m. prezidento rinkimuose galima identifikuoti kaip Rusijos interesus atstovaujantį kandidatą.

⁵⁴⁵ Radio Free Europe Radio Liberty, EU, Russia Clach Over Response to Ukraine Crisis. 2004 November 25, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1056068.html>; Žiūrėta: 2009 09 17.

⁵⁴⁶ Kuzio, 2005b, Op. Cit.

⁵⁴⁷ V.Yanukovych politinę karjerą pradėjo Ukrainos Rytuose esančiame Donecko regione, 1997 – 2002 m. tapdamas šio regiono Valstybės administracijos pirmininku, Donecko Rados pirmininko pavaduotoju ir galiausiai – pirmininku. 2002 m. lapkričio 21 d. prezidentas L.Kuchma paskyrė V.Yanukovych Ukrainos ministru pirmininku, tačiau šis paskyrimas, skirtingai nei V.Yushchenko atveju, nebuvo pasirinktas dėl tam tikrų asmeninių savybių ir vilčių, tikintis, kad jis atliks tam tikrą misiją kaip ministras pirmininkas. Paskyrimas į šį postą likus dviems metams iki prezidento rinkimų buvo ženklas, kas L.Kuchma jau išsirinko savo įpėdinį. Todėl tai, kad L.Kuchma rinkiminės kampanijos metu rėmė būtent šį Regionų partijos keliamą kandidatą rodo apgalvotos politikos nuoseklumą.

⁵⁴⁸ Kuzio, 2005b, Op. Cit.

⁵⁴⁹ Bransten, J. Russia/Ukraine: Did President Putin Miscalculate In Ukraine? *Radio Free Europe radio Liberty*, 2004 November 30, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1056138.html>; Žiūrėta: 2009 09 18.

⁵⁵⁰ Maksymiuik, J. Analysis: Ukrainian Candidates Face off in Debate. *Radio Free Europe Radio Liberty*, 2004 December 22, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1056537.html>; Žiūrėta: 2009 09 18.

⁵⁵¹ KyivPost, Yanukovych Turns on His Own. 2004 December 16, Rasta: <http://www.kyivpost.com/nation/22075>; Žiūrėta: 2009 09 18.

4.2.2. 2004 m. gruodžio 26 d. prezidento rinkimų rezultatai

2004 m. gruodžio 26 d. pakartotiniuose antrojo turo Ukrainos prezidento rinkimuose dalyvavo 77,32 proc. visų turėjusių teisę balsuoti rinkėjų.⁵⁵² Daugiausia balsų šį kartą surinko V.Yushchenko (51,99 proc.), taip skirtumui tarp kandidatų išaugant iki 7,79 proc., kai tuo tarpu lapkričio 21 d. rezultatais kandidatus V.Yanukovych naudai skyrė 2,85 proc.

Vertinant regioniniu lygmeniu, balsai už kandidatus pasiskirsto labai kontrastiškai: nuo 93,54 proc. Donecko regione iki 3,07 proc. Ternopolio regione atėjusių balsuoti rinkėjų balsų už V.Yanukovych ir nuo 96,03 proc. Ternopolio regione iki 6,46 proc. Donecko regione atėjusių balsuoti rinkėjų balsų už V.Yushchenko. Regioninio lygmens rinkimų rezultatų geografija leidžia išvelgti daugelio mokslininkų ir analitikų plačiai aptartą Rytų ir Vakarų Ukrainos preferencijų priešstatą: Rytinė dalis remia V.Yanukovych, Vakarinė – V.Yushchenko. Priežastines gyventojų preferencijų sąlygas, vertinant kultūrinius bei socialinius ir ekonominius veiksnius, atskleidžia neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė.

Pirmoji kultūrinė charakteristika – etninė priklausomybė – susieja Ukrainos atvejį su kitais šioje disertacijoje nagrinėjamais atvejais. Etniškumo nepriklausomas kintamasis – dichotominis: ukrainiečiai arba rusai. Priklausomi kintamieji – parama V.Yanukovych arba V.Yushchenko. Atliekant balsų už V.Yanukovych kokybinę lyginamąją analizę, į minimizavimo algoritmą neįtraukus logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, gaunami keturi vienodai reikšmingi sprendiniai (27 lentelė). Sprendiniai rodo, kad V.Yanukovych rėmė išsilavinę, didesnes pajamas gaunantys, gyvenantys mieste, rusai. Priežastinių sąlygų konfigūracija yra visiškai nuosekli teigiamos baigties atžvilgiu (nuoseklumas = 1.000000) ir aprėpia daugiau nei trečdalį atvejų (aprėptis = 0.360656), kas atitinka procentinę rusų kaip Ukrainos gyventojų dalį.

⁵⁵² Rinkimų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, *Op. Cit.*

27 lentelė. Balsų už V.Yanukovych priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2004 m. gruodžio 26 d. Ukrainos prezidento rinkimai)⁵⁵³

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
rusai*ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.213115	0.032787	1.000000
rusai*~ukrainiečiai*~pajamos*~urbanizacija*~išsilavinimas	0.081967	0.049180	1.000000
rusai*~ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.131148	0.016393	1.000000
rusai*ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.262295	0.081967	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.360656		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
rusai	0.377049	0.377049	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.377049		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		

Atskirų faktorių įtakos reikšmę leidžia įvertinti logiškai galimų, bet nepastebimų atvejų įtraukimas į minimizavimo algoritmą (27 lentelė). Šiuo atveju teigiamos baigties priežastinių sąlygų konfigūracija (parama V.Yanukovych = rusai, kai nuoseklumas = 1.000000, aprėptis = 0.377049) išskiria etninės priklausomybės veiksnį kaip svarbiausią greta socialinių ir ekonominių faktorių.

Etniškumo svarbą rinkėjų preferencijoms 2004 m. gruodžio 26 d. Ukrainos prezidento rinkimų metu taip pat iliustruoja paramos V.Yushchenko priežastinių sąlygų nustatymas. Kai, atliekant kokybinę lyginamąją analizę (28 lentelė), į priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims minimizavimą neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, gaunamas vienas sprendinys: parama V.Yushchenko = ukrainiečiai, jei neveikia rusų, didesnių pajamų ir išsilavinimo veiksniai (nuoseklumas = 0.957746, aprėptis = 0.723404). Tad V.Yushchenko rinkėju identifikuojamas mažesnes pajamas gaunantis, mažiau išsilavinęs ukrainietis.

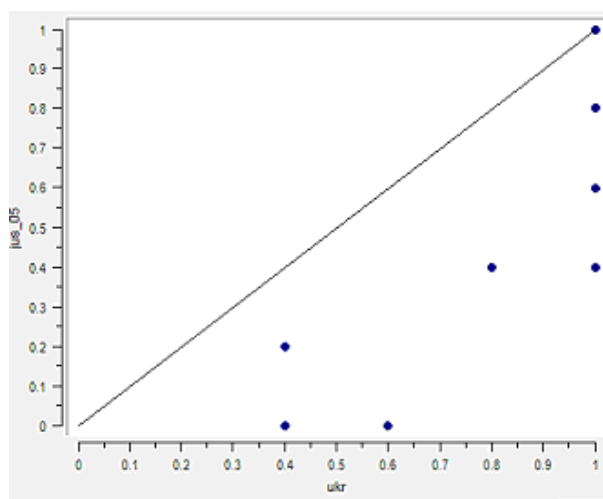
⁵⁵³ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральна виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

28 lentelė. Balsų už V.Yushchenko priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2004 m. gruodžio 26 d. Ukrainos prezidento rinkimai)⁵⁵⁴

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
~rusai*~ukrainiečiai*~pajamos*~išsilavinimas	0.723404	0.723404	0.957746
Sprendinio aprėptis	0.723404		
Sprendinio nuoseklumas	0.957746		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~rusai*~pajamos*~išsilavinimas	0.723404	0.723404	0.957746
Sprendinio aprėptis	0.723404		
Sprendinio nuoseklumas	0.957746		

Į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, gaunama priežastinių sąlygų konfigūracija, paramą V.Yushchenko aiškinanti „loginiais ne“: rusams, didesnėms pajamoms ir išsilavinimui (nuoseklumas = 0.957746, aprėptis = 0.723404). Atitinkamai sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafike (paveikslas Nr. 13) priklausomybė ukrainiečiams yra būtina sąlyga.

13 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už V.Yushchenko ir priklausomybės ukrainiečiams nustatymas su „fs/QCA“ (2004 m. gruodžio 26 d. Ukrainos prezidento rinkimai)⁵⁵⁵

Kaip pateikiama 5 priede, Ukrainos gyventojų kultūrinės grupės skiria ne tik etniniai, bet ir kalbiniai skirtumai. Todėl papildomai įvedama tik Ukrainos atvejui būdinga kalbinė charakteristika. Šiuo atveju nepriklausomas kintamasis tampa trilypis: ukrainiečiai, kalbantys

⁵⁵⁴ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральна виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

⁵⁵⁵ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральна виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit..

ukrainietiskai, ukrainiečiai, kalbantys rusiškai, ir rusai, kalbantys rusiškai. Rinkimų rezultatų analizė per šiuos kintamuosius leidžia vertinti ne tik etnine tapatybe grįstas preferencijas (rusų, kalbančių rusiškai, ir ukrainiečių, kalbančių ukrainietiskai), bet ir Ukrainos atveju unikalų tarpinį variantą – ukrainiečius, kurie kalba rusiškai. Tiriant paramos V.Yanukovych ir V.Yushchenko (29 lentelė) priežastines sąlygas, priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ pateikia priešingus sprendinius: parama V.Yanukovych = rusakalbiai rusai, kai neveikia ukrainietiskai kalbančių ukrainiečių faktorius (nuoseklumas = 1.000000, aprėptis = 0.491803), ir parama V.Yushchenko = ukrainietiskai kalbantys ukrainiečiai, kai neveikia rusakalbių rusų ir rusakalbių ukrainiečių faktoriai (nuoseklumas = 0.923077, aprėptis = 0.893617).

29 lentelė. Balsų už V.Yanukovych ir V.Yushchenko priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2004 m. gruodžio 26 d. Ukrainos prezidento rinkimai)⁵⁵⁶

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Parama V.Yanukovych			
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ukr_uf*ru_rf	0.491803	0.491803	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.491803		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ukr_uf	0.557377	0.557377	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.557377		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		
Parama V.Yushchenko			
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
ukr_uf*~ru_rf*~ukr_rf	0.893617	0.893617	0.923077
Sprendinio aprėptis	0.893617		
Sprendinio nuoseklumas	0.923077		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ru_rf	0.914894	0.021277	0.905263
ukr_uf*~ukr_rf	0.893617	-0.000000	0.923077
Sprendinio aprėptis	0.914894		
Sprendinio nuoseklumas	0.905263		

Į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, priežastinių sąlygų konfigūracijos tiksliai identifikuoja kandidatų į prezidentus elektoratą: parama

⁵⁵⁶ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральна виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

V.Yanukovych = “loginis ne” ukrainietišškai kalbantiems ukrainiečiams (nuoseklumas = 1.000000, aprėptis = 0.557377), parama V.Yushchenko = “loginis ne” rusakalbiai rusai ir parama V.Yushchenko = ukrainietišškai kalbantys ukrainiečiai, kai neveikia rusiškai kalbančių ukrainiečių veiksnys (nuoseklumas = 0.905263, aprėptis = 0.914894). Tad 2004 m. gruodžio 26 d. vykusią prezidento rinkimų metu svarbiausi buvo ne etniniai ar socialiniai ir ekonominiai nepriklausomi kintamieji, o kalbos faktoriai. V.Yanukovych buvo remiamas rusakalbių rusų ir rusakalbių ukrainiečių, o V.Yushchenko – ukrainietišškai kalbančių ukrainiečių.

Kokybinės lyginamosios analizės rezultatai ne tik išbaigia Ukrainos elektorato, vertinant per kultūrinį kintamąjį, vaizdą, bet ir paneigia vyraujančią nuomonę, kad rusakalbiai ukrainiečiai yra „proukrainietiški politikos klausimų atžvilgiu ir visiškai prorusiški kultūros atžvilgiu“⁵⁵⁷. Kaip rodo tyrimas, Ukrainos istorijos esminio demokratizacijos lūžio momentu rusakalbiai ukrainiečiai prorusiški yra ir politikos klausimų atžvilgiu.

Socialiniai nepriklausomi kintamieji 2004 m. gruodžio 26 d. rinkimų metu buvo nusverti kultūrinės rinkėjų priklausomybės. Didžiausias vaidmuo socialiniams kintamiesiems tenka aiškinant paramą V.Yanukovych. Šiuo atveju priežastinių sąlygų konfigūracijos apima tokius kintamuosius kaip gyvenamoji vieta mieste, didesnės pajamos, išsilavinimas, veikiančius greta kultūrinio kintamojo – priklausomybės rusams. Visgi į priežastinių sąlygų konfigūraciją teigiamoms baigtims minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus, atvejus, socialiniai ir ekonominiai kintamieji eliminuojami ir lieka tik etninė tapatybė. Analizuojant paramos V.Yushchenko priežastines sąlygas, socialiniai ir ekonominiai kintamieji lieka ir į minimizavimo algoritmą įtraukus nestebimus, bet logiškai galimus atvejus, tačiau šiuo atveju jie įgyja „loginio ne“ formą: V.Yushchenko buvo remiamas, kai neveikė pajamų ir išsilavinimo faktoriai. Tad 2004 m. gruodžio 26 d. rinkimuose svarbiausi buvo kultūriniai – kalbinės tapatybės – veiksniai.

4.3. 2006 m. Aukščiausiosios Rados rinkimai

2006 m. kovo 26 d. parlamento rinkimai – pirmieji Aukščiausiosios Rados rinkimai, kurie vyko Ukrainai pasukus realiu demokratizacijos keliu. Kartu tai buvo pirmieji rinkimai, kurie buvo įvertinti, kaip „atitinkantys ESBO reikalavimus, kitus tarptautinius demokratinių rinkimų ir vidinės teisės standartus“⁵⁵⁸, neaptikus žymesnių pilietinių ir politinių teisių pažeidimų.

Kitas ženklus skirtumas – rinkimai vyko visai kitokiomis politinėmis aplinkybėmis nei kada nors anksčiau. Ankstesni parlamento rinkimai vyko stiprioje L.Kuchma režimo įtakoje, nesilaikant

⁵⁵⁷ Gražulis, Lopata, Petronė et al, Op. Cit. p. 70.

⁵⁵⁸ OSCE, Ukraine Parliamentary Elections 26 March 2006. OSCE/ODIHR Elections Observation Mission Report. Warsaw, 2006 June 23, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2006/06/19631_en.pdf; Žiūrėta: 2009 09 21.

demokratinų principų. 2004 m. prezidento rinkimai buvo apgaubti Oranžinės revoliucijos nuotaikomis. Todėl 2006 m. parlamento rinkimai buvo unikalūs ne tik tuo, kad dvejus metus šalis buvo valdoma išskirtinai provakarietiško prezidento, bet ir tuo, kad šie metai nuslopino Oranžinės revoliucijos nuotaikas, po truputį augindami Ukrainos gyventojų nepasitenkinimą dėl nepateisintų su politinės santvarkos pasikeitimu sietų vilčių ir lūkesčių.⁵⁵⁹ Tokias nuotaikas kurstė 2005 m. vyriausybę ištikusi politinė krizė, kai subyrėjo „oranžinė“ Y.Tymoshenko ir V.Yushchenko sąjunga, atstatydamas Y.Tymoshenko iš ministro pirmininko pareigų bei jos vadovaujamai partijai pasitraukiant iš koalicijos į opoziciją, ir keletą V.Yushchenko artimų bendražygių apkaltinus korupcija. Ši situacija sudarė sąlygas suveikti politinei švytuoklei, todėl V.Yanukovych vadovaujama Regionų partija ne tik pateko tarp trijų daugiausia vietų Aukščiausioje Radoje gavusių partijų (kartu su Y.Tymoshenko bloku ir Mūsų Ukraina bloku), bet ir buvo didžiausią rinkėjų paramą pelniusi partija. Tad norint įvertinti rinkėjų preferencijas demokratizacijos ir išorinių jėgų atžvilgiu, bus nagrinėjami būtent šie trys daugiausia rinkėjų balsų pelnę sąrašai.

4.3.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija

Po 2004 m. prezidento rinkimų Vakarų ir Rytų konfrontacijos geopolitiškai svarbioje Ukrainoje, 2006 m. ši priešprieša tapo ne tokia akivaizdi, veikianti per vidinių veikėjų pozicijas. Aktyviai prezidento rinkimuose dalyvavusi Rusija, parlamento rinkimų metu, po nesėkmės pralaimėjus remiamam kandidatui ir Vakarų krypties išryškėjimo porinkiminės Ukrainos užsienio politikoje, atsitraukė. JAV ir ES taip pat lūkuriavo rinkimų rezultatų, kada paaiškės parlamentinės koalicijos ir išryškės jų užsienio politikos orientacija. Anot Robert Legvold, nors išorinės jėgos – Rusija, JAV ir ES – yra parengusios Ukrainai griežtas, tarpusavyje konkuruojančias programas, skatinančias tiesiogiai įsitraukti į rinkimus bei konfrontuoti, visos rinkiminės jėgos Ukrainoje tapo minimaliai ambivalentiškos.⁵⁶⁰ Šis aspektas nulemia tai, kad 2006 m. Ukrainos Aukščiausios Rados rinkimų metu politinių vidinių jėgų identifikacija su tam tikromis išorės jėgomis tampa galima tik per rinkimuose dalyvaujančių sąrašų rinkimines nuostatas. Nors ir minimaliai konfrontuojančios bei nuosaikios, jos leidžia susieti daugiausia balsų gavusių trejų rinkiminių sąrašų pozicijas su tam tikromis išorinėmis jėgomis.

Daugiausia balsų 2006 m. parlamento rinkimuose surinkusi V.Yanukovych vadovaujama Regionų partija savo istorijoje patyrė keletą struktūrinių metamorfozų.⁵⁶¹ Tačiau partija buvo

⁵⁵⁹ Balazs, J. Ukraine's Elections: Post-Orange Blue(s), *Fride*, No 12, 2007 September, Rasta:

<http://www.fride.org/publication/259/ukraine%27s-elections:-post-orange-blue%28s%29>; Žiūrėta: 2009 09 24.

⁵⁶⁰ Radio Free Europe Radio Liberty, Ukraine: U.S., Russia Focused on the Race, not the Horses. 2006 March 24, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1067061.html>; Žiūrėta: 2009 09 23.

⁵⁶¹ Jos pirmtakei – Ukrainos regioninio atgimimo partijai, – įkurtai 1997 m., vadovavo Donecko meras Vladimiras Rybakas. 2000 m. prie šios partijos prisijungė dar ketverios partijos: Ukrainos solidarumo partija, Darbo partija,

sukurta ne tiek per partijų susijungimą, bet daugiau per keleto kapitalo klanų suliejimą.⁵⁶² Rytų Ukrainoje sukurta Regionų partija tapo oligarchų interesų įgyvendinimo priemone. Vertinant narių turimą turtą, ši partija sutelkė didžiausią turto koncentraciją.⁵⁶³ Tačiau šios partijos nariai verslininkai, skirtingai nuo V.Yushchenko per prezidento rinkimus rėmusių smulkių ir vidutinių verslininkų, nebuvo suinteresuoti politinėmis ir ekonominėmis permainomis, siekdami išlaikyti *status quo* bei orientuodamiesi į Rytų rinkas. Atitinkamai savo interesams partija rinkdavosi ne tik, ką remti prezidento rinkimuose, bet ir savo vadovus. V.Yanukovych partijos pirmininku tapo netrukus po to, kai buvo paskirtas ministru pirmininku – 2003 m. balandžio 19 d. Jau tada Regionų partija klioVėsi būsimu kandidatu į prezidento postą, kaip saugumo ir stabilumo garantu.

Regionų partiją identifikuojant su tam tikromis išorinėmis jėgomis, svarbu pažymėti, kad nuo pat įkūrimo greta sau palankaus *status quo* padėties išlaikymo ji rėmė Rytams palankų užsienio ir vidaus politikos vektorių. 2002 m. parlamento rinkimuose Regionų partija dalyvavo Jungtinės Ukrainos bloko sudėtyje, kartu su Liaudies partija, Liaudies-demokratine partija, Ukrainos pramonininkų ir verslininkų partija ir Darbo partija.⁵⁶⁴ Šis blokas rėmė tuometinį Ukrainos prezidentą L.Kuchma, tad į reformas demokratizacijos linkme nebuvo nukreiptas. 2004 m. prezidento rinkimų metu Regionų partija buvo partijos vadovo V.Yanukovych rėmėja, tad dar labiau išryškėjo Rytų, konkrečiai Rusijos, politinė orientacija. Atitinkamai, šią politinę kryptį partija išlaikė ir 2006 m. parlamento rinkimuose. Rinkimuose dalyvaudama su šūkiu „Gerovė – liaudžiai! Valdžia – regionams!“ bei pasitelkdama į vidurinį ir žemiausią socialinius sluoksnius orientuotą populistinę retoriką, savo programoje Regionų partija be tokio punkto, kaip rusų kalbos, kaip antros valstybinės kalbos, įteisinimas, numatė ir santykių su strategine Ukrainos partnere – Rusija – normalizavimą bei Vieningos ekonominės erdvės formavimo pabaigimą.⁵⁶⁵ Pastarasis punktas tiesiogiai atliepė Rusijos interesus, kuriai šios erdvės įkūrimas reiškė įtakos įtvirtinimą strategiškai svarbiausių NVS šalių atžvilgiu.

Regionų partijos programoje taip pat aptariami santykiai su Vakaraais. Pirma, čia skelbiama, kad Ukraina bus „praktiška veikla, o ne šūkais, planingai vedama iki integracijos į Europą“⁵⁶⁶, greta pabrėžiant, jog integracijos bus siekiama tik laikantis sąlygų, atitinkančių Ukrainos

Ukrainiečių pensininkų partija ir Partija už gražią Ukrainą. Tuomet buvo pakeistas partijos pavadinimas į Regioninio atgimimo partija „Ukrainos darbininkų solidarumas“.

⁵⁶² Hartas, S. The Party of Regions is Changing its Face, or Akhmetov in the Role of Prime Minister. *Ukrains'ka pravda*, 2005 December 1, Rasta: http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/ukraine_list/ukl370_7.html; Žiūrėta: 2009 09 21.

⁵⁶³ Kuzio, T. Oligarchs Wield Power in Ukrainian Politics. *Eurasia Daily Monitor*, 5(125), 2008 July 1, Rasta: [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=33765](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33765); Žiūrėta: 2009 09 21.

⁵⁶⁴ Виборчий блок політичних партій "За Сдину Україну!". Центральна Виборча Комісія, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v>; Žiūrėta: 2009 09 21.

⁵⁶⁵ Партія регіонів, Передвиборна програма Партії регіонів. 2006, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrėta: 2009 09 21.

⁵⁶⁶ Партія регіонів, Передвиборна програма Партії регіонів, Op. Cit.

nacionalinį interesą. Antra, keliamas ir stojimo į NATO klausimas. Tačiau, jei ES atveju pasitelkiama nuosaikesnė formuluotė, keliant narystės sąlygų atitikimo Ukrainos interesams reikalavimą, NATO narystės klausimu žadama surengti referendumą. Tad, atsižvelgiant į tai, kad narystė NATO niekada nebuvo plačiai visuomenės remiama Ukrainoje, ši formuluotė taip pat veda į šio klausimo „išsaldymą“, atitinkdama Rusijos interesus. Taigi Regionų partiją 2006 m. parlamento rinkimuose vienareikšmiškai galima identifikuoti kaip Rusijos interesus atitinkančią, o balsai, atiduoti už šią partiją, tampa parama Rusijos politikai, nesutampančiai su demokratizacijos vektoriumi, Ukrainos atžvilgiu.

Iširusi Oranžinės revoliucijos – V.Yushchenko ir Y.Tymoshenko – koalicija 2006 m. parlamento rinkimuose dalyvavo skirtingais sąrašais. V.Yushchenko vadovaujamas Mūsų Ukraina rinkiminis blokas susidėjo iš 6 partijų⁵⁶⁷. Bloko šerdis – Liaudies sąjunga „Mūsų Ukraina“ – 2005 m. kovo 5 d. įkurta partija. Ši partija – 2002 m. sukurtos rinkiminio V.Yushchenko bloko „Mūsų Ukraina“ tęsinys. Dėl to, kad partijos nariais tapo tuometinės vyriausybės nariai bei žemesnio rango 2004 m. V.Yushchenko prezidentinės kampanijos provincijų aktyvistai, naujoji partija atrodė, kaip „Ukrainos naujai įkurtos nomenklatūros partija arba kaip populistinė demokratinė partija, įkurta kaip „valdžios partija“ 1996 m. L.Kuchma eroje“⁵⁶⁸. Visgi provakarietišką kryptį išlaikė ne tik ši partija, bet ir visas rinkiminis blokas. Rinkiminėje programoje užsienio politikos pagrindu nurodoma tolimesnė integracija į europines struktūras, prioritetais keliant valstybės ekonominių ir politinių interesų gynimą, piliečių apsaugą už šalies ribų, eksporto didinimą.⁵⁶⁹ Taip pat, programoje nekalbant apie santykius su Rusija bei Vieningos ekonominės erdvės kūrimą, žadama Ukrainos narystė Pasaulio prekybos organizacijoje. Tai patvirtina V.Yushchenko prezidentinėje kampanijoje pradėtos užsienio politikos kurso tąsą, orientuojantis į Vakarus bei iš esmės rinkimuose atstovaujant Vakarų interesus.

⁵⁶⁷ Ukrainos nacionalistinio kongreso, Ukrainos liaudies judėjimo, Ukrainos pramonininkų ir verslininkų partijos, Krikščionių demokratų sąjungos, Ukrainiečių respublikonų partijos ir Liaudies sąjungos „Mūsų Ukraina“ (Облікова картка партії (блоку), Центральна Виборча Комісія, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrėta: 2009 09 21).

⁵⁶⁸ Maksymiuk, J. Analysis: Is New Pro-Yushchenko Party More Than Party of Power? *Radio Free Europe Radio Liberty*, 2005 March 10, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1057901.html>; Žiūrėta: 2009 09 22.

⁵⁶⁹ Народний Союз Наша Україна, Передвиборна програма блоку "Наша Україна" Україна у нас одна! Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrėta: 2009 09 22.

Buvusios V.Yushchenko bendražygės Oranžinės revoliucijos metu Y.Tymoshenko⁵⁷⁰ vadovaujamas rinkiminis blokas – trečiasis sąrašas, daugiausia vietų gavęs parlamente per 2006 m. Aukščiausios Rados rinkimus. Y.Tymoshenko rinkiminis blokas susidėjo iš dviejų partijų: Ukrainiečių suvienytos tėvynės partijos ir Ukrainiečių socialdemokratų partijos.⁵⁷¹ Tėvynės partija, kuriai nuo pat jos įkūrimo 1999 m. vadovavo Y.Tymoshenko, nuo 2002 m. rinkimų laikėsi provakarietiško kuro. Iš esmės ši kryptis buvo išlaikyta ir 2006 m. rinkimų metu, nors rinkiminio bloko programa Rytų ir Vakarų atžvilgiu išlieka neutrali. Čia užsienio politikos prioritetais keliami tokie tikslai, kaip taikos principų užtikrinimas, lygios teisės, ekonominių ryšių palaikymas ir Ukrainos interesų gynimas⁵⁷², nekalbant apie integraciją nei į Vakarų nei Rytų struktūras. Visgi provakarietišką rinkiminio bloko kursą liudija dar prieš rinkimus išreikštas Y.Tymoshenko pasiryžimas atnaujinti „Oranžinę“ sąjungą, sudarant parlamentinę koaliciją su V.Yushchenko vadovaujama partija, ir galiausiai, paaiškėjus rinkimų rezultatams, priešinimasis koalicijos su prorusiška V.Yanukovych partija sudarymui. Todėl Y.Tymoshenko bloką taip pat galima laikyti provakarietiška politine jėga 2006 m. parlamento rinkimų metu.

Oranžinės revoliucijos koalicijos iširimas ir V.Yushchenko bei Y.Tymoshenko dalyvavimas rinkimuose skirtingais sąrašais suskaldė provakarietiškų rinkėjų balsus. Todėl, atliekant kokybinę lyginamąją analizę, siekiant įvertinti Ukrainos gyventojų nuostatas Vakarų siūlomos demokratizacijos atžvilgiu už šiuos du blokus atiduoti balsai bus sumuojami.

4.3.2. 2006 m. rinkimų rezultatai

2006 m. kovo 26 d. Aukščiausiosios Rados rinkimuose dalyvavo 58,97 proc.⁵⁷³ Kaip rodo 30 lentelė, net sumuojant už provakarietiškus rinkiminius sąrašus atiduotus balsus, susidarytų tik 36,24 proc. dalyvavusių rinkėjų balsų, t.y. tik 4 procentiniais punktais daugiau nei atiduota balsų už prorusišką partiją.

⁵⁷⁰ Y.Tymoshenko, padariusi karjerą energetikos sektoriuje (1995 m. tapo Ukrainos jungtinės energetikos sistemos prezidentė), į politiką pasuko 1996 m., kai Kirovogrado regione buvo išrinkta į Aukščiausiąją Radą. Su V.Yushchenko ji pradėjo dirbti 1999 m. gruodžio 30 d., kai buvo paskirta į ministro pirmininko pavaduotojo, atsakingo už kuro ir energetikos sektorių, postą, iš kurio buvo atstatydinta 2001 m. sausio 19 d. (Юлія Тимошенко Офіційний сайт, Rasta: <http://www.tymoshenko.com.ua/>; Žiūrėta: 2009 09 23). Oranžinės revoliucijos metu rėmusi V.Yushchenko (2004 m. Y.Tymoshenko blokas sudarė koaliciją su Viktor Yushchenko Mūsų Ukraina bloku), po laimėtų prezidento rinkimų Y.Tymoshenko tapo ministre pirmininke ir šiame poste išbuvo iki 2005 m. rugsėjo mėnesio. Jos vadovaujamo kabineto paleidimas suardė Oranžinės revoliucijos koaliciją, Y.Tymoshenko partijai pasitraukiant į opoziciją ir 2006 m. rinkimuose dalyvaujant atskirais sąrašais, kas turėjo didžiulės įtakos „tiek rinkiminei kampanijai, tiek rinkimų rezultatams ir būsimai valdančiajai koalicijai“ (Maksymiuk, J. Ukraine: Parties Get Down to Crucial Election Campaign. *Radio Free Europe Radio Liberty*, 2005 December 9, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1063683.html>; Žiūrėta: 2009 09 23).

⁵⁷¹ Облікова картка партії (блоку), Ор. Cit.

⁵⁷² Блок Юлії Тимошенко. Передвиборна програма Виборчого блоку політичних партій „Блок Юлії Тимошенко“, 2006, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrėta: 2009 09 23.

⁵⁷³ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Ор. Cit.

30 lentelė. Ukrainos 2006 m. rinkimų rezultatai⁵⁷⁴

Rinkiminis sąrašas	Balsai (proc.)	Vietos parlamente
Regionų partija	32,14	186
Y.Tymoshenko blokas	22,29	129
Mūsų Ukraina	13,95	81

Regioniniu lygmeniu rinkimų rezultatai liko kontrastingi, išlaikant rytinių ir vakarinių regionų preferencijų skirtumus.⁵⁷⁵ Išsamiau paaiškinti Ukrainos elektorato preferencijas leidžia neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė per kultūrinės, socialinės ir ekonominės diferenciacijos nepriklausomus kintamuosius.

Tiriant paramos Regionų partijai priežastis, priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ pateikia keturis sprendinius (31 lentelė). Šie sprendiniai yra identiški gautiems, analizuojant 2004 m. gruodžio 26 d. Ukrainos prezidento rinkimų rezultatus. Greta visų priežastinių sąlygų konfigūracijose veikiančio priklausomybės rusams faktoriaus, reikšmingais, aiškinant paramą Regionų partijai, tampa socialiniai ir ekonominiai kintamieji: pajamos, gyvenamoji vieta mieste, išsilavinimas.

31 lentelė. Balsų už Regionų partiją priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2006 m. Ukrainos parlamento rinkimai)⁵⁷⁶

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
rusai*ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.228070	0.035088	1.000000
rusai*~ukrainiečiai*~pajamos*~urbanizacija*~išsilavinimas	0.087719	0.052632	1.000000
rusai*~ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.140351	0.017544	1.000000
rusai*ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.280702	0.087719	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.385965		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
rusai	0.403509	0.403509	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.403509		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		

⁵⁷⁴ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Op. Cit.

⁵⁷⁵ Regionų partija labiausiai remiama buvo rytiniuose regionuose, čia gaudama iki 74,33 proc. balsų Lugansko regione, vakariniame Ivano-Frankivsko regione surinko tik 1,94 proc. balsų. Provakarietiškos jėgos pasidalino vakarinių Ukrainos regionų gyventojų paramą: Y.Tymoshenko blokas daugiausia balsų (44,54 proc.) gavo Kijevo regione ir mažiausiai – 2,47 proc. Donecko regione, o parama blokui Mūsų Ukraina svyravo nuo 45,06 proc. Ivano-Frankivsko regione iki 1,41 proc. Donecko regione.

⁵⁷⁶ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

Kaip rodo 31 lentelė, į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, gaunamas sprendinys, rodantis, jog paramos Regionų partijai priežastinė sąlyga lieka priklausomybė rusams.

Jei, aiškinant paramą Regionų partijai, priežastinių sąlygų konfigūracijos sutapo su 2004 m. rinkimų paramos V.Yanukovych sprendiniais, parama provakarietiškomis partijoms įgyja nuo paramos V.Yushchenko besiskiriančias priežastines sąlygas. Į minimizavimo algoritmą neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, gaunamas aukšto reikšmingumo (nuoseklumas = 0.961538) sprendinys (32 lentelė), kuriame greta priklausomybės ukrainiečiams veikia visi socialiniai ir ekonominiai kintamieji „loginio ne“ forma.

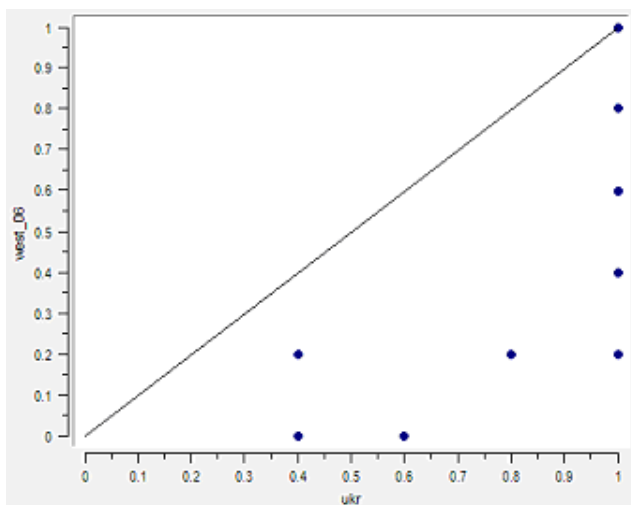
32 lentelė. Balsų už provakarietiškas partijas priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2006 m. Ukrainos parlamento rinkimai)⁵⁷⁷

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
~rusai*ukrainiečiai*~pajamos*~urbanizacija*~išsilavinimas	0.574713	0.574713	0.961538
Sprendinio aprėptis	0.574713		
Sprendinio nuoseklumas	0.961538		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~urbanizacija*~išsilavinimas	0.597701	-0.000000	0.962963
~pajamos*~urbanizacija	0.586207	-0.000000	0.927273
~rusai*~urbanizacija	0.609195	-0.000000	0.929825
ukr*~urbanizacija	0.609195	-0.000000	0.929825
Sprendinio aprėptis	0.609195		
Sprendinio nuoseklumas	0.929825		

Socialinių ir ekonominių veiksnių neeliminuoja ir algoritmo minimizavimas, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus. Visi ketveri sprendiniai yra artimo aukšto reikšmingumo. Nors gyvenamoji vieta mieste, išsilavinimas, pajamos veikia „loginio ne“ forma, rodydami šių kintamųjų svarbą neigiamoms paramos provakarietiškomis jėgoms baigtims, galima fiksuoti socialinių ir ekonominių reikšmių didėjimą. Tuo tarpu teigiamoms paramos provakarietiškomis jėgoms baigtims svarbus lieka priklausomybės ukrainiečiams veiksnys. Kaip rodo grafikas (14 paveikslas), tai yra būtina paramos provakarietiškomis partijoms sąlyga (sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafiko taškai išsidėsto žemiau grafiko diagonalės).

⁵⁷⁷ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центрально виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

14 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už provakarietiškas partijas ir priklausomybės ukrainiečiams nustatymas su „fs/QCA“ (2006 m. Ukrainos parlamento rinkimai)⁵⁷⁸

Tad paramos provakarietiškiems Y.Tymoshenko ir V.Yushchenko rinkiminiams blokams kokybinė lyginamoji analizė liudija, kad šiuo atveju etnis veiksnys praranda svarbą, susilygindamas su socialiniais ir ekonominiais faktoriais. Tai leidžia teigti, kad ukrainiečiai rėmė ne tik provakarietiškas jėgas, bet ir prorusišką partiją. Šis poslinkis, viena vertus, reiškė, kad provakarietiškos jėgos prarado dalį savo elektorato, kita vertus, prorusiškos jėgos sustiprino įtaką, pritraukdamos dalies ukrainiečių balsus. Tad Oranžinės revoliucijos bendražygių išsiskyrimas reiškė dalies elektorato, kuris pasirinko alternatyvius variantus, praradimą. Tuo tarpu Regionų partija konsolidavo savo rėmėjų balsus.

Aiškinant paramą provakarietiškomis partijoms per kalbinę diferenciaciją, rinkimų rezultatų kokybinė lyginamoji analizė taip pat atskleidžia pakitusias tendencijas. Nors, į minimizavimo algoritmą neįtraukus logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, gaunamas kaip ir 2004 m. gruodžio 26 d. rinkimų rezultatų analizės sprendinys: parama provakarietiškomis partijoms = ukrainietišškai kalbantys ukrainiečiai, kai neveikia rusakalbių rusų ir rusakalbių ukrainiečių veiksniai (apreptis = 0.954023, nuoseklumas = 0.882979), algoritmo minimizavimas iki logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, priežastinių sąlygų konfigūracijoje greta „loginio ne“ rusakalbiams rusams nepateikia rusakalbių ukrainiečių „loginio ne“ (33 lentelė). Rusakalbių ukrainiečių veiksnio eliminavimas iš minimizuoto sprendinio rodo šios kultūrinės grupės preferencijų kaitą: nors 2004 m. provakarietiško kandidato rusakalbiai ukrainiečiai nebuvo linkę remti, 2006 m. šios griežtos tendencijos nebeliko.

⁵⁷⁸ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральна виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit..

33 lentelė. Balsų už Regionų partiją ir provakarietiškas partijas priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2006 m. Ukrainos parlamento rinkimai)⁵⁷⁹

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Parama Regionų partijai			
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ukr_uf*ru_rf	0.674157	0.674157	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.674157		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ukr_uf	0.749064	0.074906	0.975610
ru_rf	0.674157	0.000000	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.749064		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		
Parama provakarietiškomis partijoms			
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
ukr_uf*~ru_rf*~ukr_rf	0.954023	0.954023	0.882979
Sprendinio aprėptis	0.954023		
Sprendinio nuoseklumas	0.882979		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ru_rf	0.977011	0.022988	0.858586
ukr_uf	0.954023	-0.000000	0.882979
Sprendinio aprėptis	0.977011		
Sprendinio nuoseklumas	0.858586		

Paramos Regionų partijai atveju kalbinių grupių preferencijos lieka stabilios (33 lentelė). Į minimizavimo algoritmą neįtraukus logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, gaunama priežastinių sąlygų konfigūracija (aprėptis = 0.674157, nuoseklumas = 1.000000), rodanti, kad šią partiją remia rusakalbiai rusai, neveikiant ukrainietišškai kalbančių ukrainiečių faktoriui. Į algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, sprendiniai vėlgi supaprastinami iki parama Regionų partijai = rusakalbiai rusai ir parama Regionų partijai = „loginis ne“ ukrainietišškai kalbantys ukrainiečiai (aprėptis = 0.749064, nuoseklumas = 0.975610).

Tad 2006 m. Ukrainos parlamento rinkimų rezultatų kokybinė lyginamoji analizė rodo, kad susilpnėjus kultūrinėms takoskyroms, pradėjo veikti socialiniai ir ekonominiai veiksniai. Per 2004 m. prezidento rinkimus egzistavusios tendencijos išlieka ir dar labiau sustiprėja: prorusiškas jėgas linkę remti didesnę atlyginimą gaunantys rinkėjai, o provakarietiškas – žemesnį. Išlieka ir 2004 m. rinkimuose veikęs išsilavinimo faktorius: žemesnio išsilavinimo žmonės buvo linkę remti

⁵⁷⁹ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

V.Yushchenko ir Y.Tymoshenko rinkiminius blokus. Galiausiai, reikšminga tampa ir miesto – kaimo dimensija. 2006 m. parlamento rinkimų metu miesto – kaimo dimensija sustiprėja, atskleisdama, kad miesto gyventojai rėmė V.Yanukovych vadovaujamą Regionų partiją, o kaimo – V.Yushchenko ir Y.Tymoshenko rinkiminius blokus. Taigi kokybinė lyginamoji analizė atskleidžia reikšmingas gyventojų preferencijų slinktis 2006 m. parlamento rinkimų metu. Viena vertus, kalbinės takoskyros artėja prie etninių takoskyrų atkartojimo. Kita vertus, auga rinkėjų preferencijų sąsajos su socialine ir ekonomine visuomenės stratifikacija. Šis pokytis leidžia fiksuoti Ukrainos elektorato artėjimą prie vakarietiškos demokratinės visuomenės, kai rinkėjų preferencijas apsprendžia ne etninės ar religinės takoskyros – kultūriniai veiksniai, – o socialiniai ir ekonominiai.

4.4. 2007 m. Aukščiausiosios Rados rinkimai

2007 m. rugsėjo 30 d. Ukrainos Aukščiausiosios Rados rinkimai – pirmalaikiai. Po 2006 m. kovo 26 d. parlamento rinkimų susiklosčiusi politinė situacija galiausiai naujai išrinktą parlamentą 2007 m. atvedė į aklagatvį – politinę krizę.⁵⁸⁰

Pirmalaikiai parlamento rinkimai buvo penktieji po Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo ir tretieji rinkimai, kuriuos tarptautiniai stebėtojai pripažino kaip „atitinkančius ESBO rinkiminio proceso reikalavimus ir kitus demokratiškų rinkimų ir vidinės teisės tarptautinius standartus“⁵⁸¹. Susiklosčiusi politinė situacija – priešlaikinių rinkimų kontekstas – pademonstravo gilią takoskyrą tarp politinių jėgų, atskleidusias ne tik demokratizacijos kurso šalininkus, bet ir

⁵⁸⁰ Šią situaciją visų pirma apsprendė tris mėnesius užsitęsusi „oranžinių“ partnerių V.Yushchenko ir Y.Tymoshenko derybos, negebėjimas susitarti dėl koalicijos sudarymo bei galiausiai sudaryta dauguma iš daugiausia balsų surinkusios Regionų partijos, Ukrainos socialistų partijos ir Ukrainos komunistų partijos, kas sudarė sąlygas V.Yanukovych 2006 m. rugpjūčio 4 d. tapti ministru pirmininku. Visgi koalicija buvo suformuota praėjus Ukrainos Konstitucijoje numatytam 30 dienų terminui, kas suteikė teorinę galimybę prezidentui paleisti parlamentą (Radio Free Europe Radio Liberty, Ukraines's Leftists Announce New Coalition. 2006 July 7, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1069700.html>; Žiūrėta: 2009 09 24). Tačiau šia galimybe V.Yushchenko tuomet nepasinaudojo, dekretą dėl Aukščiausiosios Rados pirmalaikių rinkimų pasirašydamas tik 2007 m. balandžio 2 d., argumentuodamas, kad „veiksmai buvo padiktuoti skubios būtinybės ginti valstybę, jos suverenitetą, teritorinį integralumą, užtikrinti Konstitucijos viršenybę, gyventojų ir piliečių teisių ir laisvių laikymąsi“ (President Dissolves Parliament. Press office of President Victor Yushchenko, 2007 April 2, Rasta: <http://www.president.gov.ua/en/news/5785.html>; Žiūrėta: 2009 09 24). Grėsmę prezidentas apibrėžė trimis

dimensijomis: nekonstituciniu koalicijos suformavimo bei plėtimosi aplinkybėmis, nekonstitucinių įstatymų priėmimą ir įsipareigojimų nesilaikymu bei nesąžininga politika. Visos šios trys grėsmės dimensijos kilo iš susiklosčiusių aplinkybių: didėjanti valdančioji koalicija artėjo prie 300 narių skaičiaus, kuris reikštų parlamento galią atmesti bet koki prezidento veto ir pakeisti konstituciją. Atitinkamai kilo grėsmė dėl visos Ukrainos politinės sistemos poslinkio parlamentarizmo link, susiaurinant prezidento galias ir paliekant jam tik simbolinį vaidmenį. Tačiau V.Yushchenko dekretas pastūmėjo šalį į politinę įtampą, aiškinantis prezidento galias paleisti parlamentą, ir sutarimas buvo pasiektas tik 2007 m. gegužės 27 d., kai Ukrainos Aukščiausiosios Rados pirmininkas O.Moroz, prezidentas V.Yushchenko ir ministras pirmininkas V.Yanukovych pasirašė susitarimą dėl pirmalaikių parlamento rinkimų surengimo 2007 m. rugsėjo 30 d. (Radio Free Europe Radio Liberty, Ukrainian Rivals Agree to Hold September Elections. 2007 May 27, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1076733.html>; Žiūrėta: 2009 09 24).

⁵⁸¹ OSCE, Ukraine PreTerm Parliamentary Elections 30 September 2007. OSCE/ODIHR Elections Observation Mission Final Report. Warsaw, 2007 December 20, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2007/12/29054_en.pdf; Žiūrėta: 2009 09 24.

leidusias iškristalizuoti rinkėjų preferencijas. Visgi daugiausia balsų gavusių rinkiminių sąrašų trejetas nepakito: Regionų partija, Y.Tymoshenko rinkiminis blokas ir Mūsų Ukraina – liaudies savigynos blokas.

4.4.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija

Išorės veikėjai 2007 m. Aukščiausiosios Rados rinkimų, kaip ir 2006 m., tiesiogiai neįtakėjo. Tiek Vakarų jėgos, tiek Rusija laikėsi gana neutraliai kandidatų atžvilgiu, pasitelkiant kitus strateginius įtakos svertus. ES per 2007 m. spalio 14 d. Kijeve vykusį ES ir Ukrainos susitikimą sveikino Ukrainos pažangą įgyvendinant ES – Ukrainos veiksmų planą bei atkreipė dėmesį į naujo susitarimo poreikį, Ukrainai siekiant narystės ES.⁵⁸² Taip ES kurstė galimos Ukrainos narystės ES viltis. Tuo tarpu Rusija naudojo energetikos politikos svertus, norėdama pademonstruoti savo ekonominę galią bei interesus.⁵⁸³ Oficialiai abi pusės pabrėžė politinės stabilizacijos Ukrainoje būtinybę kaip prioritetą. Atitinkamai rinkiminės kampanijos metu niveliavosi ir vidinių politinių jėgų pozicijos, savo nuostatomis ir retorika stengiantis aprėpti kuo daugiau elektorato bei išvengti nepopuliarių aspektų. Dėl šios priežasties, pagrindiniai momentai, leidžiantys identifikuoti partijas kaip atstovaujančias Vakarų ar Rytų interesus, daugiausia buvo išbraukti iš rinkiminių programų ir ryškėjo tik bendroje rinkiminės kampanijos retorikoje arba ankstesniame politinės situacijos kontekste.

Vienintelė Regionų partija, priešlaikiniuose Ukrainos parlamento rinkimuose surinkusi daugiausia balsų, savo programoje išlaikė 2006 m. rinkimines nuostatas, kurios leistų identifikuoti rinkiminio sąrašo užsienio politikos vektorių bei pozicijas kaip palankesnes Rusijai. Pirma, 2007 m. Regionų partijos rinkiminėje programoje išliko rusų kalbos, kaip antros valstybinės kalbos, įteisinimas, skelbiant šūkį: „Dvi kalbos – viena tėvynė!“⁵⁸⁴. Antra, stojimo į NATO klausimu vėlgi buvo primygtinai siūlomas visuotinis referendumas. Trečia, narystė ES ir Pasaulio prekybos organizacijoje vertinamos tik kaip ekonominės gerovės šaltiniai, kurių svarbą visų pirma reikia pasverti per nacionalinės gerovės naudą. Galiausiai, nors žadama laikytis subalansuoto užsienio politikos kurso be skirstymo į Rytus ir Vakarus, teigiama, kad bus ypatingas dėmesys skiriamas Ukrainos narystei Vieningoje ekonominėje erdvėje, kuri „užtikrins prekių, kapitalo ir paslaugų judėjimą Eurazijos rinkoje“⁵⁸⁵. Todėl galiausiai, nors oficialiai skelbiamas neutralumas Rytų ir Vakarų konfrontacijos atžvilgiu, rinkiminė programa iš esmės tampa palanki Rytams – Rusijai.

⁵⁸² Joint Statement, EU-Ukraine Summit, Council of the European Union, Kiev, 2007 September 14, Rasta: http://ec.europa.eu/energy/international/bilateral_cooperation/doc/ukraine/2007_09_14_summit.pdf; Žiūrėta: 2009 09 24.

⁵⁸³ Balazs, Op. Cit.

⁵⁸⁴ Партія регіонів, Передвиборна програма Партії регіонів, Op. Cit.

⁵⁸⁵ Партія регіонів, Передвиборна програма Партії регіонів, Op. Cit.

Jei prorusiška Regionų partija gana aiškia politinę kryptį Rytų – Vakarų atžvilgiu brėžia jau rinkiminėje programoje, anksčiau identifikuotos kaip provakarietiškos partijos – Mūsų Ukraina – liaudies savigynos blokas ir Y.Tymoshenko rinkiminis blokas – rinkiminėje programoje aiškesnės užsienio politikos krypties nenurodo. Proprezidentinis sąrašas Mūsų Ukraina – liaudies savigynos blokas priešlaikiniuose rinkimuose dalyvavo suvienijęs kur kas daugiau politinių jėgų nei per 2006 m. rinkimus. Prasidėjus rinkiminei kampanijai naują bloką suformavo 9 partijos.⁵⁸⁶ Nors šio sąrašo rinkiminė programa skelbia paramą prezidentui V.Yushchenko ir žada demokratijos įtvirtinimą, ryškios užsienio politikos krypties Rytų – Vakarų atžvilgiu nebrėžia. Viena vertus, proeuropietiška kryptį liudytų „europietiško gyvenimo standarto“⁵⁸⁷ pažadas, kita vertus, siūlymas išvesti karius iš Irako prasilenkia su narystės NATO siekiamybe.

Y.Tymoshenko rinkiminis blokas 2007 m. rinkimuose dalyvavo taip pat apjungęs daugiau politinių jėgų: prisidėjo dar viena – Reformų ir tvarkos – partija. Čia rinkiminė programa taip pat nebrėžia aiškos užsienio politikos krypties, ir tik atskiri niuansai leidžia identifikuoti provakarietišką kursą. Kaip ir V.Yushchenko programoje, „europietiškas lygis“ tampa geresnio gyvenimo pažadu. Kartu europinė erdvė paliečiama kalbant apie energetikos sektorių, žadant Ukrainos integraciją į Europos elektroenergijos rinką.⁵⁸⁸ Tačiau gilesnės sąsajos su išorinėmis jėgomis kaip ir Mūsų Ukraina rinkiminio sąrašo atveju lieka rinkiminės kampanijos ir ankstesnės politikos kontekste.

Y.Tymoshenko, pasitelkusi „vieną iš efektyviausių įvaizdžio kūrimo mašinų Europoje“⁵⁸⁹, kūrė nacionaliniais elementais praturtintą proeuropietišką įvaizdį. Stengdamasi neliesti integracijos į NATO temos dėl nepalankaus visuomenės šios organizacijos vertinimo, Y.Tymoshenko kritikavo Rusiją ir jos imperialistines ambicijas, teigdama, kad Kremlius grįžo prie ekspansionizmo ir Jungtinės Valstijos bei Europa, norėdamos išvengti naujo Šaltojo karo, privalo imtis griežtų veiksmų.⁵⁹⁰ Mūsų Ukraina, kurią šį kartą prezidentas rėmė atvirai ir tiesiogiai, paveldėjo V.Yushchenko provakarietiškas pozicijas, neatsiejamas ne tik nuo narystės ES, bet ir NATO. Visgi tvirtinimai, kad narystės šiose organizacijose yra strateginis tikslas, o žmonės šios idėjos neremia, kadangi nieko nežino apie NATO ir jos tikslus, tikėdami siaubingais 1950-ųjų metais,⁵⁹¹ populiarumo partiniam sąrašui nepridėjo. Tad provakarietiška kryptis, nors ir eliminuota iš

⁵⁸⁶ BBC, New Bloc Backs Ukraine President. BBC News, 2007 August 3, Rasta: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6929336.stm>; Žiūrėta: 2009 09 24.

⁵⁸⁷ Наша Україна – Народна Самооборна, Передвиборна програма блоку. 2007, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrėta: 2009 09 26.

⁵⁸⁸ Блок Юлії Тимошенко. Передвиборна програма Виборчого блоку політичних партій „Блок Юлії Тимошенко“, 2007, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrėta: 2009 09 26.

⁵⁸⁹ Westcott, K. The Queen of Ukraine's Image Machine. BBC News, 2007 October, Rasta: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7025980.stm>; Žiūrėta: 2009 09 26.

⁵⁹⁰ Tymoshenko, J. Containing Russia. *Foreign Affairs*, 2007 May/June, p. 69-82.

⁵⁹¹ Ukrainian President Vows to Continue Push for E U, NATO Entry. Press office of President Victor Yushchenko, 2006 December 6, Rasta: <http://www.president.gov.ua/en/news/4856.html>; Žiūrėta: 2009 09 26.

rinkiminių programų, siejo Mūsų Ukraina ir Y.Tymoshenko rinkiminio bloko rinkimines kampanijas.

Kita vertus, tik šie rinkiminiai blokai atitiko Vakarų interesus. Neskaitant narystės NATO ambicijų atsižadėjimo ar pragmatiškesnio žvilgsnio į narystę ES rinkiminės kampanijos metu, Mūsų Ukraina ir Y.Tymoshenko rinkiminis blokas siūlė demokratizacijos kryptį. Šis politikos vektorius buvo tiek JAV, tiek ES tikslas, kadangi tik Ukrainos demokratizacija galėjo užtikrinti šalies atitrūkimą nuo Rusijos įtakos. Priešrinkiminis prezidento V.Yushchenko raginimas demokratines jėgas susitelkti ir sudaryti koalicinę vyriausybę po rinkimų⁵⁹² bei Y.Tymoshenko pritarimas buvo palankiausias galimas politinių jėgų Ukrainoje išsidėstymas Vakarams. Tai leidžia juos traktuoti kaip atstovaujančius Vakarų interesus.

4.4.2. 2007 m. rinkimų rezultatai

2007 m. rugsėjo 30 d. rinkimuose dalyvavo 57,94 proc. visų turėjusių teisę balsuoti.⁵⁹³ Rinkimų rezultatai pateikiami 34 lentelėje.

34 lentelė. Ukrainos 2007 m. rinkimų rezultatai⁵⁹⁴

Rinkiminis sąrašas	Balsai (proc.)	Vietos parlamente
Regionų partija	34,37	175
Y.Tymoshenko blokas	30,71	156
Mūsų Ukraina	14,15	72

Kokybinė lyginamoji analizė rodo, kad elektorato preferencijų tendencingumas išlieka ne tik vertinant regioniniu lygmeniu⁵⁹⁵, bet ir nagrinėjant per kultūrinius, socialinius ir ekonominius kintamuosius. Tiriant paramą provakarietiškomis partijoms, priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ pateikia sprendinius, identiškus gautiems 2006 m. parlamento rinkimų rezultatų analizės metu.

⁵⁹² President Meets BYuT Leader. Press office of President Victor Yushchenko, 2007 September 27, Rasta: <http://www.president.gov.ua/en/news/7644.html>; Žiūrėta: 2009 9 26.

⁵⁹³ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Оп. Cit.

⁵⁹⁴ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Оп. Cit.

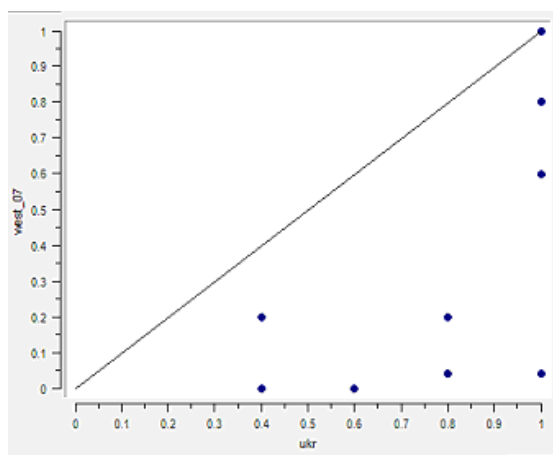
⁵⁹⁵ Regioniniu lygmeniu, rinkėjų preferencijos vėlgi atspindėjo Rytų – Vakarų Ukrainos diferenciaciją. Jei Regionų partija daugiausia buvo remiama rytiniuose Ukrainos regionuose – Luhansko, Donecko, kur gavo atitinkamai 73,53 proc. ir 72,05 proc. atėjusiųjų balsuoti balsų, vakariniuose regionuose pelnė tik 2,95 proc. Ivano-Frankivsko ir 3,01 proc. Ternopolio regione. Parama provakarietiškomis partijoms svyravo nuo 57,59 proc. Volynės regione už J.Tymošenko bloką ir 36,78 proc. Ivano-Frankivsko regione už Mūsų Ukraina iki atitinkamai 3,92 proc. ir 1,63 proc. Donecko regione.

35 lentelė. Balsų už provakarietiškas partijas priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2007 m. Ukrainos parlamento rinkimai)⁵⁹⁶

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
~rusai*ukrainiečiai*~pajamos*~urbanizacija*~išsilavinimas	0.559020	0.559020	0.965385
Sprendinio aprėptis	0.559020		
Sprendinio nuoseklumas	0.965385		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~urbanizacija*~išsilavinimas	0.581292	0.000000	0.966667
~pajamos*~urbanizacija	0.570156	0.000000	0.930909
~rusai*~urbanizacija	0.592428	0.000000	0.933333
ukr*~urbanizacija	0.592428	0.000000	0.933333
Sprendinio aprėptis	0.592428		
Sprendinio nuoseklumas	0.933333		

Kaip rodo 35 lentelė, greta pagrindinio veiksnio – priklausomybės ukrainiečiams, kuri yra teigiamas baigtis apsprendžianti sąlyga, – veikia „loginio ne“ pobūdžio socialiniai ir ekonominiai kintamieji. Tačiau etninė tapatybė lieka būtina paramos provakarietiškomis jėgoms priežastinė sąlyga (sąlygos ir baigties reikšmių sklaidos grafikas paveiksle Nr. 15).

15 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už provakarietiškas partijas ir priklausomybės ukrainiečiams nustatymas su „fs/QCA“ (2007 m. Ukrainos parlamento rinkimai)⁵⁹⁷

Paramos Regionų partijai kokybinė lyginamoji analizė taip pat atkartoja 2006 m. parlamento rinkimų situaciją. Tiek į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai negalimus, tiek logiškai galimus

⁵⁹⁶ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

⁵⁹⁷ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit..

(aprėptis = 0.404930, nuoseklumas = 1.000000), bet nestebimus atvejus gaunamos identiškios priežastinių sąlygų konfigūracijos (35 lentelė). Pagrindine priežastine sąlyga, apsprendžiančia paramą Regionų partijai, lieka rinkėjų tapatybė rusams.

36 lentelė. Balsų už Regionų partiją priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2007 m. Ukrainos parlamento rinkimai)⁵⁹⁸

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
rusai*ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.228873	0.035211	1.000000
rusai*~ukrainiečiai*~pajamos*~urbanizacija*~išsilavinimas	0.088028	0.052817	1.000000
rusai*~ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.140845	0.017606	1.000000
rusai*ukrainiečiai*pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.281690	0.088028	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.387324		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
rusai	0.404930	0.404930	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.404930		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		

Rinkimų rezultatų analizė per kalbinės priklausomybės nepriklausomus kintamuosius, viena vertus, taip pat atkartoja 2006 m. parlamento rinkimų rezultatų analizės rezultatus. Tiek paramos provakarietiškomis partijoms, tiek Regionų partijai atvejais, į minimizavimo algoritmą neįtraukus logiškai negalimų, bet nestebimų atvejų, gaunami tokie patys sprendiniai (37 lentelė): provakarietiškas jėgas remia ukrainietiška kalbantys ukrainiečiai, neveikiant rusakalbių ukrainiečių ir rusakalbių rusų faktoriui, Regionų partiją remia rusakalbiai rusai, neveikiant ukrainietiška kalbančių ukrainiečių veiksniai.

⁵⁹⁸ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центрально виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

37 lentelė. Balsų už Regionų partiją ir provakarietiškas partijas priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2007 m. Ukrainos parlamento rinkimai)⁵⁹⁹

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Parama Regionų partijai			
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ukr_uf*ru_rf	0.633803	0.633803	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.633803		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ukr_uf	0.704225	0.070423	0.975610
ru_rf	0.633803	-0.000000	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.704225		
Sprendinio nuoseklumas	0.975610		
Parama provakarietiškomis partijoms			
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
ukr_uf*~ru_rf*~ukr_rf	0.954023	0.954023	0.882979
Sprendinio aprėptis	0.954023		
Sprendinio nuoseklumas	0.882979		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ru_rf	0.977011	0.022988	0.858586
ukr_uf	0.954023	-0.000000	0.882979
Sprendinio aprėptis	0.977011		
Sprendinio nuoseklumas	0.858586		

Tad 2007 m. Ukrainos parlamento rinkimų rezultatų kokybinė lyginamoji analizė rodo, kad rusai rėmė Regionų partiją ir nebalsavo už provakarietiškas partijas. Rusakalbiai ukrainiečiai linkę remti prorusišką partiją ir neremti provakarietišku politinių jėgų, o ukrainietiskai kalbantys ukrainiečiai, kaip ir anksčiau, linkę balsuoti už provakarietiškas partijas, bet nepalaiko Regionų partijos. Šie rezultatai dar kartą patvirtina kalbinių grupių niveliaciją su etninėmis grupėmis ir rusakalbių ukrainiečių ne tik kultūrinį, bet ir politinį prorusiškumą. Kartu išliko 2006 m. tendencija: didesnes pajamas gaunantys, mieste gyvenantys ir aukštą išsilavinimą turintys gyventojai balsavo už Regionų partiją, tuo tarpu mažesnes pajamas gaunantys, kaime gyvenantys ir žemesnio išsilavinimo rinkėjai palaikė provakarietiškas politines jėgas.

Taigi Ukrainoje užsitęsusi politinė krizė neturėjo įtakos rinkėjų preferencijoms 2007 m. parlamento rinkimų metu: jos po 2006 m. parlamento rinkimų nepakito. Lemiamais veiksniais išliko tiek rinkėjo etninė priklausomybė, tiek tie patys socioekonominiai kintamieji. Kalbinė

⁵⁹⁹ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

diferenciacija tampa nebeaktuali, susiliejanti su etninėmis takoskyromis: rusai ir rusakalbiai ukrainiečiai linkę remti prorusišką partiją, o ukrainietišškai kalbantys ukrainiečiai linkę balsuoti už provakarietiškas partijas.

4.5. 2010 m. Ukrainos prezidento rinkimai

2010 m. prezidento rinkimai – dar vienas Ukrainos politinės krypties patikrinimas, pirmiausia turėjęs parodyti, ar ši šalis po Oranžinės revoliucijos išlaikė demokratizacijos vektorius. Tarptautinių stebėtojų išvados konstatavo, kad abu rinkimų turai atitiko daugelį ESBO ir Europos Tarybos reikalavimų⁶⁰⁰. ESBO Parlamentinės asamblėjos prezidento ir ESBO trumpalaikių stebėtojų specialaus koordinatoriaus Joao Soares nuomonė buvo dar palankesnė: „balsavimas buvo įspūdingas demokratiškų rinkimų demonstravimas, ir kiekvienam Ukrainoje šie rinkimai buvo pergalė“⁶⁰¹.

2010 m. sausio 17 d. vykęs pirmasis rinkimų turas – neatnešė pergalės nei vienam kandidatui. Daugiausia balsų surinko Viktor Yanukovych (35,32 proc.)⁶⁰² ir Yulia Tymoshenko (25,05 proc.). Ukrainos prezidentas Viktor Yushchenko liko penktoje vietoje, gavęs tik 5,45 proc. rinkėjų balsų. Nei vienam kandidatui nepelnius daugumos dalyvavusių rinkėjų balsų pirmojo prezidento rinkimų turo metu, 2010 m. vasario 7 d. buvo surengtas antrasis rinkimų turas, kuriame varžėsi du daugiausia balsų surinkę kandidatai. Iš pirmo žvilgsnio, šis turas atkartoją 2004 m. situaciją, kai su V.Yanukovych dėl prezidento posto konkuravo Oranžinės revoliucijos lyderis V.Yushchenko. Todėl, viena vertus, rinkimai tapo Ukrainos gyventojų pritarimo vykdomam valstybės politikos kursui patikrinimu. Kita vertus, permainos provakarietiškoje „oranžinėje“ stovykloje ir susiskaldymas, nesugebant vėl rasti kompromiso ir sutelkti rinkėjų balsus keliant vieną kandidatą, demonstravo po 2004 m. pasikeitusią politinę situaciją. Todėl 2010 m. priešrinkiminės nuotaikos buvo artimesnės 2006 m. ir 2007 m. parlamento rinkimų nesutarimams, nei 2004 m. provakarietiškų politinių jėgų mobilizacijai.

4.5.1. Kandidatų kaip išorės jėgų atstovų identifikacija

2010 m. Ukrainos prezidento rinkimų pagrindiniai išorės veikėjai, kaip ir ankstesnių demokratiškais pripažintų rinkimų atvejais, išliko tie patys. Vakarų interesus atstovavo JAV ir ES, Rytų – Rusija. Santykis su šiomis trimis jėgomis ir vėl tapo kandidatų į Ukrainos prezidentus

⁶⁰⁰ OSCE, Ukraine – Presidential Election, Second Round 7 February 2010. Statement of Parliamentary Findings and Conclusions. International Elections Observation Mission. 2010 February, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2010/02/42679_en.pdf; Žiūrėta: 2010 04 15.

⁶⁰¹ Parliamentary Assembly Council of Europe, Run-off confirms that Ukraine's presidential election meets most international commitments, Election observation, 2010 February 8, Rasta: http://assembly.coe.int/ASP/NewsManager/EMB_NewsManagerView.asp?ID=5267; Žiūrėta: 2010 04 16.

⁶⁰² Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Оп. Cit.

pozicijų pagrindinėmis gairėmis. Tačiau, kaip teigia J.Balazs, politinis Ukrainos kontekstas jau buvo pasikeitęs ir tarptautinės bendruomenės polinkis supaprastintai Ukrainos politikus skirstyti į prorusiškus „mėlynuosius“ ir provakarietiškus „oranžinius“ jau nebetiko.⁶⁰³ Nors antrajame 2010 m. rinkimų ture susirungė tas pačias „mėlynąją“ ir „oranžinę“ stovyklą atstovaujantys politiniai veikėjai, tiek kandidatų retorika išorinių jėgų atžvilgiu, tiek išorinių jėgų pozicijos buvo gerokai pakitusios.

Svarbus šių rinkimų bruožas, kuriuo jie skyrėsi nuo ankstesnių – Rusija (kaip ir kitos išorinės jėgos 2004 m. prezidento rinkimų ir vėliau vykusių parlamento rinkimų metu) oficialiai laikėsi neutraliteto. Nepaisant oficialios pozicijos, atskiri veiksmai leido aiškiai identifikuoti šios išorinės jėgos jei ne favoritus, tai bent nepriimtinius kandidatus. 2009 m. rugpjūčio 11 d. Rusijos prezidento Dmitry Medvedev atvirame laiške Ukrainos prezidentui teigiama: „susidaro įspūdis, jog Kijevas nuosekliai siekia nutraukti tradicinius ekonominius ryšius su Rusija, pirmiausia ir svarbiausia energetikos sektoriuje“.⁶⁰⁴ Tame pačiame laiške Ukrainos politikos kursas vadinamas antirusišku, ir šiuo pagrindu atsisakoma siųsti naują Rusijos ambasadorių į Ukrainą. Dvišalių klausimų iškėlimas į viešą erdvę, atvirai kvestionuojant šalies vadovybės ekonomikos valdymo potencialą, turėjo veikti kaip tuometinio prezidento V.Yushchenko perrinkimo prevencija. Be to, kaip tvirtina Ukrainos Globalių strategijų instituto vadovas Vadim Karasev, toks Rusijos žingsnis demonstravo pastangas pasukti Ukrainos užsienio politiką 180 laipsnių kampu, sugrąžinant ją į Rusijos įtakos erdvę ir priverčiant atsisakyti provakarietiškos politikos kurso.⁶⁰⁵ Ukrainos narystės ES ambicijos neatitiko Rusijos ekonominių interesų, o galima narystė NATO kirtosi su Rusijos siekais pratęsti Sevastopolio uosto nuomos sutartį kariniam laivynui. Tad pagrindinis Rusijos tikslas buvo V.Yushchenko eliminavimas. Šio tikslo pasiekus jau pirmojo rinkimų turo metu, likę kandidatai Rusijai buvo priimtini ir papildomų veiksmų imtis nereikėjo.

Pakitusi buvo ir JAV pozicija Ukrainos prezidento rinkimų atžvilgiu. Jei 2004 m. oficialiai laikydamosi neutraliteto JAV veikė per NVO, siekdama, kad rinkimai būtų demokratiški, kas turėjo užtikrinti priimtino kandidato pergalę, šį kartą ji visiškai liko nuošalyje. Tai lėmė ne tik Ukrainos demokratizacijos pažanga, bet ir besiskiriantis naujojo JAV prezidento užsienio politikos kursas. Barack Obama iniciatyva gerokai atšilus JAV ir Rusijos santykiams, „JAV domėjimasis ant

⁶⁰³ Balazs, Op. Cit.

⁶⁰⁴ Russian President Medvedev sends critical open letter to Ukraine's Yushchenko, European Forum for Democracy and Solidarity, 2009 August 12, Rasta: http://www.europeanforum.net/news/707/russian_president_medvedev_sends_critical_open_letter_to_ukraine_s_yushchenko; Žiūrėta: 2010 04 19.

⁶⁰⁵ Experts: Medvedev's Statement Is the Attempt to Influence Presidential Elections in Ukraine, European Forum for Democracy and Solidarity, Rasta: <http://eurodialogue.org/Experts-Medvedev-Statement-Is-the-Attempt-to-Influence-Presidential-Elections-In-Ukraine>; Žiūrėta: 2010 04 19.

Maskvos slenksčio vykstančiais reikalais buvo labai sumenkęs⁶⁰⁶. Tad pirmiausia JAV interesas buvo, kad rinkimai būtų demokratiški, ir demokratizacijos procesas Ukrainoje nesustotų. Tai turėjo užtikrinti ir pažadai, kad Ukrainos narystė NATO vis dar yra galima.

Provakarietiško Ukrainos užsienio politikos kurso išlaikymu liko suinteresuota ir ES. Po 2004 m. Ukrainos prezidento rinkimų ES nuošalumo, 2010 m. ES buvo suinteresuota provakarietiško kandidato pergale. Gerų dvišalių santykių būtinybę ir glaudaus bendradarbiavimo svarbą padiktavo 2009 m. Rusijos – Ukrainos dujų krizė, be šio energijos šaltinio palikusi rytines Europos valstybes. Kita vertus, rinkimų rezultatai buvo tiesiogiai susiję su Ukrainos narystės ES ambicijomis. Nežadėdama (ir nenorėdama) greitos Ukrainos integracijos, ES visgi buvo suinteresuota, kad tai liktų vienas šios valstybės užsienio politikos prioritetų, kaip valstybės tolimesnės demokratizacijos garantas ir gerų santykių prielaida. Kita vertus, Ukrainos narystės ES klausimu šalis narės vis dar buvo nepriėmusios vieningo sprendimo, nerasdamos sutarimo „kaip toliau vystyti santykius ir tinkamai panaudoti turimus politikos svertus, siekiant palankių padarinių“⁶⁰⁷. Greta realybės, kad Ukraina kaip ir Turkija yra per didelė ir pernelyg neturtinga, nebuvo galima ignoruoti fakto, kad glaudus bendradarbiavimas ir gerų santykių palaikymas ES taip pat labai svarbus. Visgi pakurstyti integracijos viltis buvo ryžtasi tik rinkimus laimėjęs V.Yanukovych, ES užsienio politikos vadovės Catherine Ashton pareiškimu, kad „Europos Sąjunga dabar tikėtis glaudesnio bendradarbiavimo su Ukraina ir remis ją įgyvendinant reformų programą“⁶⁰⁸.

Daugiausia balsų surinkęs V.Yanukovych, nepaisant 2004 m. rinkimų metu keltų balsavimo rezultatų klastojimo kaltinimų ir atviros Maskvos paramos, per penkerius metus sustiprino potencialą konkuruoti su provakarietiška ir prodemokratiška politine stovykla. Jei 2004 m. jis buvo laikomas ne tik tuometinio Rusijos prezidento Vladimir Putin kandidatu, bet ir „kadenciją baigiančio prezidento Leonid Kuchma statytiniu, susijusiu su nepopuliaria, korupcija ir blogu ekonomikos valdymu kaltinama administracija“⁶⁰⁹, 2010 m. rinkimuose dalyvavo kurdamas kur kas lankstesnį ir visapusiškesnį įvaizdį. Kaip teigia V.Sirutavičius, svarbu atkreipti dėmesį, kad V.Yanukovych nuo 2004 m. žaidė pagal Ukrainos politinės sistemos taisykles, todėl negalima daryti griežtų takoskyrų tarp „demokratiškos“ ir „nedemokratiškos“ kandidatų.⁶¹⁰

⁶⁰⁶ Graham C. Ukraine's Future Wasn't Orange. *Guardian*, 2010 February 8, Rasta:

<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/feb/08/ukraine-post-communist-orange-future>; Žiūrėta: 2010 04 19.

⁶⁰⁷ Kotarski, K. Will Ukraine Turn Towards Europe. *Guardian*, 2010 February 4, Rasta:

<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/feb/04/ukraine-presidential-elections-poland>; Žiūrėta: 2010 04 19.

⁶⁰⁸ Bryant, Ch. Ukraine's Inspirational Electorate. *Guardian*, 2010 February 10, Rasta:

<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/feb/10/ukraine-inspirational-electorate>; Žiūrėta: 2010 04 19.

⁶⁰⁹ BBC, Profile: Viktor Yanukovych. BBC News, 2010 March 2, Rasta:

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4038803.stm>; Žiūrėta: 2010 04 18.

⁶¹⁰ EESC, Ukraina po prezidento rinkimų. Ar Ukraina vis dar patikima ES partnerė? *Skaitiniai apie Lietuvos ir tarptautines aktualijas*, 2010 vasaris, Nr. 2.

V.Yanukovych rinkiminė kampanija buvo orientuojama į ministrės pirmininkės Y.Tymoshenko ekonomikos politikos kritiką, užsienio politikos klausimams skiriant santykinai mažai dėmesio. Buvo akcentuojama tik gerų santykių su Rusija palaikymo svarba: V.Yanukovych teigė, kad „Ukraina turėtų tapti tiltu tarp Rytų ir Vakarų, o Kijevo ir Maskvos suartėjimas bus vienas naujos vyriausybės politikos prioritetų“⁶¹¹. V.Sirutavičius tvirtina, jog svarbu atkreipti dėmesį, kad V.Yanukovych nuo 2004 m. žaidė pagal Ukrainos politinės sistemos taisykles, todėl negalima daryti griežtų takoskyrų tarp „demokratinų“ ir „nedemokratinų“ kandidatų.⁶¹² Visgi, kad Rytams palankus politikos vektorius buvo išlaikytas, liudija ir rinkiminės programos nuostatos. Kandidato į prezidentus programoje išliko ta pati 2004 m. prezidento, vėliau sekusių 2006 m. ir 2007 m. parlamento rinkimų Regionų partijos programos pozicija „Dvi kalbos – viena tėvynė“. Akcentuodamas, kad „rusų kalba turi tapti antrąja valstybine kalba“⁶¹³, V.Yanukovych vėlgi orientavosi į rytų Ukrainos elektoratą kartu glostydamas ir Rusijos savimeilę. Rusijos interesus taip pat atitiko programinė nuostata, kad greta draugiškų santykių su JAV ir ES palaikymo Ukraina turi laikytis atokiau nuo narystės tarptautinėse organizacijose, kas šaliai „garantuotų tarptautinę įtaką ir autoritetą“⁶¹⁴. Tai atspindėjo dar griežtesnę poziciją, nei buvo formuojama 2004 m. rinkiminės kampanijos metu, reikalaujant, kad dėl narystės NATO turi būti rengiamas referendumas. Visgi, kadangi skirtingai nei 2004 m. prezidento rinkimų metu, 2010 m. V.Yanukovych jau nebuvo taip atvirai remiamas Rusijos, artimos draugystės nebedemonstravo ir V.Yanukovych. Anot jo, valstybės politika Rusijos atžvilgiu turi atspindėti nacionalinius interesus, o siekiant šio tikslo reikia būti „pragmatiškiems ir nedemonstruoti savo abejonių“⁶¹⁵. Taip išvengdamas atviro prorusiškumo, V.Yanukovych stengėsi kurti pragmatiško politiko įvaizdį. Visgi jo, kaip Rytams palankaus kandidato, identitetą apsprendžia, pirma, nuostatos iš esmės palankios Rusijai, antra, rinkėjų sąmonėje po Oranžinės revoliucijos likęs šio kandidato įvaizdis.

V.Yanukovych konkurentė Y.Tymoshenko – buvusi Oranžinės revoliucijos V.Yushchenko bendražygė. Šių politikų keliai išsiskyrė netrukus po to, kai V.Yushchenko buvo išrinktas prezidentu, o Y.Tymoshenko tapo ministre pirmininke: po aštuonių mėnesių, anot Y.Tymoshenko, „dėl dirbtinai sukeltos politinės krizės, kuri buvo eskaluojama valstybės vadovo, paliko postą“⁶¹⁶. Vėl ministre pirmininke išrinkta 2007 m. gruodžio 18 d. Y.Tymoshenko šiame poste išbuvo iki

⁶¹¹ Shparluk, V. The Problems Of Yanukovych And Prospects For Ukraine. *European Dialogue*, 2010 March 24, Rasta: <http://eurodialogue.org/eastern-partnership/The-Problems-Of-Yanukovych-And-Prospects-For-Ukraine>; Žiūrėta: 2010 04 18.

⁶¹² EESC, Ukraina po prezidento rinkimų. Ar Ukraina vis dar patikima ES partnerė? *Skaitiniai apie Lietuvos ir tarptautines aktualijas*, 2010 vasaris, Nr. 2.

⁶¹³ Передвиборна програма кандидата на пост президента України Януковича В.Ф., 2009, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>; Žiūrėta: 2010 04 18.

⁶¹⁴ Передвиборна програма кандидата на пост президента України Януковича В.Ф., Op. Cit.

⁶¹⁵ Bonet, P. Viktor Yanukovych: "Our policy should reflect our national interests". *El Pais*, 2010 February 2, Rasta: <http://www.partyofregions.org.ua/eng/faces/4b6951f58d09f/>; Žiūrėta: 2010 04 18.

⁶¹⁶ Юлія Тимошенко Офіційний сайт, Op. Cit.

prezidento rinkimų. Visą šį laiką tęsėsi ir politiniai nesutarimai su prezidentu V. Yushchenko.

Rinkiminės kampanijos metu Y. Tymoshenko save pristatė kaip „Oranžinės kovos įpėdinę“⁶¹⁷, taip stengdamasi pritraukti V. Yushchenko nusivylusius rinkėjus pirmojo rinkimų turo metu ir perimti likusių 5 proc. tuometiniam prezidentui ištikimo elektorato balsus antrojo rinkimų turo metu. Todėl, viena vertus, išlaikė gana ryškią provakarietišką poziciją, kita vertus, stengėsi pateikti save kaip pragmatiškos politikos šalininkę, nenusigręždama ir nuo Rusijos. Savo manifestuose Y. Tymoshenko akcentuodama kovos su oligarchija ir teisingos visuomenės kūrimo svarbą, užsienio politikos klausimais rinkosi dualistinę poziciją: „Ukraina privalo kurti draugiškus santykius su visomis kaimyninėmis šalimis, su visu pasauliu, bet mūsų kelias veda į Europos bendruomenę“⁶¹⁸ – teigė kandidatė į prezidento postą. Atitinkamai rinkiminėje programoje greta teiginio, kad „Ukraina taps Europos Sąjungos nare“⁶¹⁹, tvirtinama, kad gerus santykius su Rusija užtikrins nacionaliniais interesais grįstas bendradarbiavimas. Tad jos pozicija apėmė, pirma, Vakarų kriterijus atitinkančios demokratijos kūrimą ir, antra, draugiškų santykių su Rusija palaikymą. Tuo tarpu narystės NATO klausimas buvo sąmoningai nutylimas. Taip Y. Tymoshenko rinkiminė kampanija, nors iš dalies atkartoj 2007 m. parlamento rinkimų Y. Tymoshenko rinkiminio bloko nuostatas neliesti integracijos į NATO klausimo, šį kartą brėžė kur kas aiškesnes užsienio politikos kryptis. Vakarietiškoji įgavo aiškesnius kontūrus, narystę ES aiškiai įvardinus tikslu, o Rytų atžvilgiu Y. Tymoshenko pozicija tapo nuosaikesnė, pereinant nuo Rusijos kritikos prie pragmatiško bendradarbiavimo pažadų. Visgi provakarietiškas vektorius liko ryškesnis, kad leistų šia kandidatę identifikuoti kaip atstovaujančią ES ir JAV interesus.

Taigi 2010 m. prezidento rinkimuose pagrindinės įtakančios išorinės jėgos išliko tos pačios, kaip ir visų ankstesnių, po 2004 m. Oranžinės revoliucijos vykusių rinkimų metu – Rusija, JAV ir ES. Visgi kiekvienai rinkimai tapdavo, jei ne pakitusių išorinių jėgų intereso, tai pasikeitusio santykio su kandidatais į prezidentus ar rinkimuose dalyvaujančiomis partijomis demonstracija. Atitinkamai kito ir išorinių veikėjų įsitraukimas bei parama rinkimų dalyviams: nuo aktyvaus Rusijos vaidmens bei atviros paramos, aiškiai numanomų neutralitetą deklaruojančių ES ir JAV favoritų 2004 m. iki išorinių jėgų atsitraukimo, pasiliekant stebėtojo statusą, 2006 m. ir 2007 m. parlamento rinkimų metu. Nors 2010 m. prezidento rinkimų – pirmųjų po Oranžinės revoliucijos – antrajame ture vienas kandidatas buvo tas pats, o jo konkurentė – viena pagrindinių Oranžinės revoliucijos figūrų, šie rinkimai nutolo nuo demokratijos revoliucijos nuotaikų tiek politinio elito,

⁶¹⁷ BBC, Ukraine election: Orange leader Viktor Yushchenko out. BBC News, 2010 January 18, Rasta: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8464816.stm>; Žiūrėta: 2010 04 20.

⁶¹⁸ Vasilenko, G. PM Tymoshenko Says „Ukraine’s Future is with Europe“. *European Dialogue*, Rasta: <http://eurodialogue.org/eastern-partnership/PM-Tymoshenko-Says-Ukraine-s-Future-Is-With-Europe>; Žiūrėta: 2010 04 20.

⁶¹⁹ Передвиборна програма кандидата на пост президента України Юлії Тимошенко, 2009, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>; Žiūrėta: 2010 04 18.

tiesk elektorato lygmenyse. Jei 2004 m. Ukrainos prezidento rinkimai buvo Rytų – Vakarų konfrontacijos laukas, leidęs aiškiai apibrėžti kandidatų į prezidento postą identitetą su išorės jėgomis, 2010 m. kandidatų pozicijos išorinių jėgų atžvilgiu jau buvo gerokai sušvelnėjusios ir susiniveliavusios, o priskyrimas Rytų – Vakarų stovykloms tapo daugiau inertiškas Oranžinės revoliucijos padarinys, nei griežta kandidatų tapatybė. 2010 m. rinkimai tapo taikiu ir demokratišku provakarietiško jėgų valdžios perdavimu prorusiškoms: 2004 m. Vakarų tipo valdymo sistemą įtvirtinusios politinės jėgos po penkerių metų pralaimėjo žaisdamos pagal savo pasiūlytas taisykles.

4.5.2. 2010 m. rinkimų rezultatai

2010 m. vasario 7 d. Ukrainos prezidento rinkimų antrajame ture dalyvavo 69,15 proc. (pirmajame ture – 66,76 proc.)⁶²⁰ rinkėjų.⁶²¹ Balsai už kandidatus atskiruose regionuose vėlgi pasiskirstė labai netolygiai: nuo 90,44 proc. Donecko regione iki 7,02 proc. Ivano-Frankivsko regione rinkėjų balsų už V.Yanukovych ir nuo 88,89 proc. Ivano-Frankivsko regione iki 6,45 proc. Donecko regione už Y.Tymoshenko. Tad, lyginant su 2004 m. prezidento rinkimais, kraštutinės paramos vertės kito labai nežymiai – tik apie 3 proc. Paramos provakarietiškomis ir prorusiškoms stovykloms kaita, vertinant per kultūrinius, socialinius ir ekonominius kintamuosius, toliau tirama pasitelkus kokybinę lyginamąją analizę.

Analizuojant paramą V.Yanukovych, priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų minimizavimas su „fs/QCA“ pateikia penkis sprendinius (38 lentelė). Keturi iš jų atkartoja 2004 m., 2006 m. ir 2007 m. rinkimų rezultatų analizės metu gautas priežastinių sąlygų konfigūracijas. Penktasis – naujas – sprendinys leidžia fiksuoti elektorato preferencijų kaitą: parama V.Yanukovych = ukrainiečiai * gyvenamoji vieta mieste * išsilavinimas, kai neveikia rusų ir pajamų veiksniai („loginis ne“). Ši priežastinių sąlygų konfigūracija rodo, kad 2010 m. prezidento rinkimų metu prorusišką kandidatą buvo linkę remti ne tik rusai, bet ir mieste gyvenantys, išsilavinę ukrainiečiai.

⁶²⁰ Rinkimų duomenys iš Центральної виборчої комісії України, Op. Cit.

⁶²¹ Palyginus su 2004 m. vykusiais pirmaisiais demokratiškais prezidento rinkimais, rinkėjų aktyvumas sumažėjo apie 9 proc., tačiau buvo apie 10 proc. didesnis nei 2006 m. ar 2007 m. parlamento rinkimų metu.

38 lentelė. Balsų už V.Yanukovych priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2010 m. Ukrainos prezidento rinkimai)⁶²²

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
rusai*ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.156627	0.012048	1.000000
rusai*~ukrainiečiai*~pajamos*~urbanizacija*~išsilavinimas	0.060241	0.036145	1.000000
rusai*~ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.096386	0.012048	1.000000
~rusai*ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.373494	0.240964	0.911765
rusai*ukrainiečiai*~pajamos*urbanizacija*~išsilavinimas	0.192771	0.060241	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.506024		
Sprendinio nuoseklumas	0.933333		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
rusai	0.277108	0.096386	1.000000
~pajamos*~išsilavinimas	0.421687	0.240964	0.897436
Sprendinio aprėptis	0.518072		
Sprendinio nuoseklumas	0.914894		

Kaip rodo 38 lentelė, į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, priklausomybė ukrainiečiams eliminuojama, tačiau greta priklausomybės rusams, kaip pagrindinės ir ankstesnių rinkimų metu dominavusios priežastinės paramos V.Yanukovych sąlygos, pateikiamas socialinius ir ekonominius faktorius įvedantis sprendinys: parama V.Yanukovych = išsilavinimas, kai neveikia pajamų veiksnys (aprėptis = 0.518072, nuoseklumas = 0.914894). Ši priežastinių sąlygų konfigūracija rodo, kad greta kultūrinio faktoriaus išauga socialinių ir ekonominių faktorių svarba.

Paramos Y.Tymoshenko kokybinė lyginamoji analizė taip pat atskleidžia rinkėjų preferencijų kaitą (39 lentelė). Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“ pateikia nuo 2006 m. ir 2007 m. parlamento rinkimų besiskiriantį, tačiau 2004 m. gruodžio 26 d. prezidento rinkimų rezultatų analizei identišką sprendinį: parama Y.Tymoshenko = ukrainiečiai, kai neveikia rusų, pajamų ir išsilavinimo veiksniai (aprėptis = 0.676768, nuoseklumas = 0.943662).

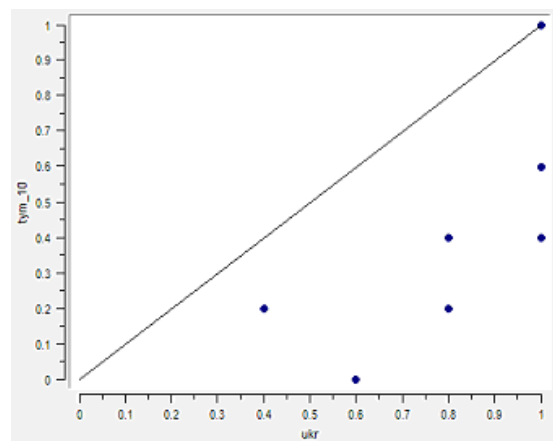
⁶²² Rinkimų rezultatų duomenys iš Центрально виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

39 lentelė. Balsų už Y.Tymoshenko priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2010 m. Ukrainos prezidento rinkimai)⁶²³

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
~rusai*ukrainiečiai*~pajamos*~išsilavinimas	0.676768	0.676768	0.943662
Sprendinio aprėptis	0.676768		
Sprendinio nuoseklumas	0.943662		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~rusai*~pajamos*~išsilavinimas	0.676768	0.676768	0.943662
Sprendinio aprėptis	0.676768		
Sprendinio nuoseklumas	0.943662		

Į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus sprendinius, vėlgi gaunamas vienas, trimis „loginiais ne“ pagrįstas sprendinys: Y.Tymoshenko remiama, kai nebalsuoja rusai, išsilavinę ir didesnes pajamas gaunantys rinkėjai (aprėptis = 0.676768, nuoseklumas = 0.943662). Vienintelė būtina paramos provakarietiškai kandidatėi priežastinė sąlyga lieka rinkėjų priklausomybė ukrainiečiams (16 paveikslas).

16 paveikslas. Priežastinės sąlygos pobūdžio tarp balsų už Y.Tymoshenko ir priklausomybės ukrainiečiams nustatymas su „fs/QCA“ (2010 m. Ukrainos prezidento rinkimai)⁶²⁴

2010 m. Ukrainos prezidento rinkimų antrojo turo rezultatų analizė per kalbinius kintamuosius atkartoja ankstesnių rinkimų metu išitvirtinusias tendencijas (40 lentelė): provakarietiško kandidato neremia rusakalbiai rusai (aprėptis = 0.949495, nuoseklumas = 0.949495). Tai, kad į minimizavimo algoritmą įtraukus logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, iš

⁶²³ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральна виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

⁶²⁴ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центральна виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit..

sprendinio eliminuojamas „loginis ne“ rusakalbiams ukrainiečiams, rodo, jog po 2004 m. rinkimų kalbinės grupės galutinai susiliejo su etninėmis grupėmis.

40 lentelė. Balsų už V.Yanukovych ir Y.Tymoshenko priežastys: neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė. (2010 m. Ukrainos prezidento rinkimai)⁶²⁵

	Eilutės aprėptis	Unikali aprėptis	Nuoseklumas
Parama V.Yanukovych			
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ukr_uf*ru_rf	0.433735	0.433735	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.433735		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ukr_uf	0.493976	0.060241	1.000000
ru_rf	0.433735	0.000000	1.000000
Sprendinio aprėptis	0.493976		
Sprendinio nuoseklumas	1.000000		
Parama Y.Tymoshenko			
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, neįtraukiant logiškai galimų, bet nestebimų atvejų, minimizavimas su „fs/QCA“			
ukr_uf*~ru_rf*~ukr_rf	0.929293	0.929293	0.978723
Sprendinio aprėptis	0.929293		
Sprendinio nuoseklumas	0.978723		
Priežastinių sąlygų konfigūracijų teigiamoms baigtims, įtraukiant logiškai galimus, bet nestebimus atvejus, minimizavimas su „fs/QCA“			
~ru_rf	0.949495	0.020202	0.949495
ukr_uf	0.929293	0.000000	0.978723
Sprendinio aprėptis	0.949495		
Sprendinio nuoseklumas	0.949495		

Paramos V.Yanukovych kokybinė lyginamoji analizė per kalbinės priklausomybės veiksnįs rodo (40 lentelė), kad, kaip ir 2007 m. rinkimų metu, V.Yanukovych neremia ukrainietiskai kalbantys ukrainiečiai („loginis ne“) ir remia rusakalbiai rusai. Visgi ši sąlyga nėra būtina. Tai dar kartą patvirtina kalbinių atskirčių mažėjimo tendenciją: lieka veikti tik etninių takoskyrų kintamasis, kaip rinkėjų preferencijas apsprendžiantis veiksnys. Kartu tyrimo rezultatai vėl suponuoja, kad ukrainiečiai rusakalbiai, ne tik kultūriškai, bet ir politiškai yra prorusiški.

Taigi 2010 m. prezidento rinkimų antrojo turo metu, kaip ir 2004 m. prezidento ar 2006 m. ir 2007 m. parlamento rinkimų metu, rusai provakarietiško jėgų nebuvo linkę remti. Tuo tarpu, skirtingai nei 2004 m. rinkimų metu, provakarietiška kandidatė Y.Tymoshenko nesutelkė ukrainiečių balsų. Šiuo atveju prezidento rinkimai patvirtino parlamento rinkimų metu

⁶²⁵ Rinkimų rezultatų duomenys iš Центрально виборча комісія України, Op. Cit.; etninės sudėties duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.; socialiniai ir ekonominiai duomenys iš State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

atsirandančią tendenciją – provakarietiškos jėgos praranda etnine priklausomybe grįstą elektoratą. Analizė per socialinius ir ekonominius kintamuosius atkartojė demokratiškų parlamento rinkimų tendencijas: aukštesnį išsilavinimą turintys, miestuose gyvenantys, didesnes pajamas gaunantys, rėmė prorusišką kandidatą, o žemesnio išsilavinimo, mažesnes pajamas gaunantys, kaime gyvenantys rinkėjai – provakarietišką kandidatę. Tad 2010 m. Ukrainos prezidento rinkimų rezultatų analizė leidžia teigti, kad, pirma, svarbiausia ir reikšmingiausia išlieka etninė Ukrainos diferenciacija. Antra, kalbinės atskirties takoskyros mažėja, susilieja su etninėmis. Galiausiai, artėjimą vakarietiškos demokratijos link liudija socialinių ir ekonominių kintamųjų reikšmės augimas. Todėl antrieji demokratiški prezidento rinkimai nutolo nuo Oranžinės revoliucijos nuotaikų, kai stipriai veikė ne tik etninės, bet ir kalbinės priklausomybės veiksniai.

4.6. Teisinė demokratizacijos dimensija: Ukrainos konstitucinė reforma

Pagrindinis Ukrainos įstatymas – kodifikuota fundamentalių principų ir normų sistema – Konstitucija buvo priimtas tik praėjus penkeriems metams po Ukrainos nepriklausomybės deklaracijos akto paskelbimo 1991 m. rugpjūčio 24 d. ir nacionalinio referendumo 1991 m. gruodžio 1 d. – 1996 m. birželio 28 d. Taip jau XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje Ukraina tapo savotiška „rekordininke“, nes čia, lyginant su kitomis buvusiomis SSRS respublikomis, konstituciniai debatai užtruko ilgiausiai.⁶²⁶ Iki realios Ukrainos demokratizacijos pradžios 2004 m. Konstitucinis teismas, „garantuojantis Ukrainos Konstitucijos kaip fundamentalaus valstybės įstatymo viršenybę“⁶²⁷, nagrinėjo 16 įstatymų projektų, numatančių Konstitucijos pataisas. Tik vienas iš jų tapo įstatymu 2004 m. gruodžio 8 d. Nr. 2222-IV „Dėl Ukrainos Konstitucijos pataisų“. Šis įstatymas įsigaliojo 2006 m. sausio 1 d. ir buvo orientuotas daugiausia į institucijų galių perskirstymą bei rinkimų sistemos pakeitimą, paliesdamas esminius demokratijos įgyvendino momentus. Iš esmės konstitucinės reformos pradžia sutapo su Ukrainos demokratizacijos pradžia, todėl čia svarbūs tampa trys momentai. Visų pirma, ar 1996 m. ratifikuota Konstitucija užtikrino pamatą demokratiškai valstybei, tapdama visuotinės sutarties su valstybe simboliu? Antra, ar pradėta konstitucinė reforma buvo būtina demokratizacijos kontekste, ir 2006 m. konstitucijos pakeitimas tapo pažanga demokratizacijos procese? Trečia, koks vaidmuo atiteko išorinėms jėgoms konstitucinės reformos kontekste?

⁶²⁶ Gražulis, V., Lopata, R., Petronė, E. et al., Op. Cit. p. 10.

⁶²⁷ Constitutional Court of Ukraine, Rasta: <http://www.ccu.gov.ua/en/index>; Žiūrėta: 2009 09 23.

4.6.1. 1996 m. Ukrainos Konstitucijos vertinimas

Remiantis 1991 m. rugpjūčio 24 d. Ukrainos Aukščiausiosios Rados rezoliucija „Dėl Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo“, paskelbus nepriklausomybę Ukrainoje laikinai liko galioti ankstesnioji Konstitucija, įstatymai, Vyriausybės įsakymai ir kiti teisiniai aktai⁶²⁸. Nuo 1978 m. galiojusi Konstitucija galios neteko tik 1995 m. birželio 8 d., kada Prezidentas L.Kuchma ir Parlamento pirmininkas O.Moroz pasirašė Konstitucinį susitarimą, nustatantį Konstitucijos projekto parengimo terminus bei tarnaujantį kaip laikinoji konstitucija. Šis dokumentas, prie Europos Tarybos veikiančios Venecijos komisijos pavadintas „neįprastu žingsniu“⁶²⁹, nei sudarymo būdu, nei turiniu neatitiko demokratijos principų. Tačiau 1996 m. birželio 28 d. Aukščiausioji Rada 315 iš 450 balsų dauguma (reikalingas minimalus balsų skaičius buvo 300) ratifikavo Ukrainos Konstituciją. Dokumentas nebuvo teikiamas Ukrainos piliečiams patvirtinti jį referendumu, fundamentalaus valstybės įstatymo priėmimą, kaip simbolinį sutarties su visuomene gestą, paliekant visuomenės atstovų galiai.

1996 m. priimta Ukrainos Konstitucija, viena vertus, įtvirtino stiprią vykdomąją valdžią ir prezidento instituciją, suteikdama jam plačias galias, tačiau, kita vertus, greta įteisino kontrolės mechanizmą, kuris turėjo užkirsti kelią piktnaudžiavimui valdžia ir „užkirsti kelią autoritariniams sprendimams“⁶³⁰. Todėl, nors Konstitucijoje įtvirtinta įstatymo viršenybė ir priežiūros aparatas nepasitvirtino, tai 1996 m. Ukrainos Konstitucijos demokratiškumo nekvestionuoja. Ši išvada priimtina, nes vėlesnę autoritarizmo patirtį Ukrainoje sąlygojo ne Konstitucijos nedemokratiškumas, bet Prezidento L.Kuchma vadovavimo stilius. Jis ne tik naudojosi jam suteiktomis plačiomis galiomis, bet ir savo valdymo laikotarpiu, siekdamas didesnės politinės įtakos, aktyviai naudojosi rinkėjų tiesiogiai patikėtu mandatu ir sistemingai piktnaudžiavo Konstitucijos spragomis.⁶³¹ Todėl galima teigti, kad 1996 m. konstitucija buvo pakankamas pagrindas demokratiškos valstybės sukūrimui.

⁶²⁸ Verkhovna Rada of Ukraine Resolution On Declaration of Independence of Ukraine, Op. Cit.

⁶²⁹ Venice Commission, Opinion on the present constitutional situation in Ukraine following the adoption on the constitutional agreement between the Supreme Rada of Ukraine and the President of Ukraine. The European Commission for Democracy through Law, CDL-INF(1995)002, Strasbourg, 1995 September 11, Rasta: [http://www.venice.coe.int/docs/1995/CDL\(1995\)040-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/1995/CDL(1995)040-e.asp); Žiūrėta: 2009 02 24.

⁶³⁰ Venice Commission, Opinion on the Constitution of Ukraine, adopted by the Commission at its 30th plenary meeting in Venice, on 7 - 8 March 1997. The European Commission for Democracy through Law, CDL-INF(1997)002, Strasbourg, 1997 March 11, Rasta: [http://www.venice.coe.int/docs/1997/CDL-INF\(1997\)002-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/1997/CDL-INF(1997)002-e.asp); Žiūrėta: 2009 02 24.

⁶³¹ Gražulis, V., Lopata, R., Petronė, E. et al., Op. Cit. p. 10.

4.6.2. 2004 m. Ukrainos konstitucinės reformos ir demokratizacijos proceso santykis

Ukrainos Konstitucijos pataisų priėmimo data – 2004 m. gruodžio 8 d. – aliuzija į ypatingą to meto politinių įvykių kontekstą. Laiko atžvilgiu tarp dviejų – demokratiškų ir nedemokratiškų – prezidento rinkimų priimtos Konstitucijos pataisos turėjo tapti dideliu žingsniu tarp dviejų politinių sistemų – iš autoritarizmo į demokratiją. Tačiau 2004 m. priimtos Konstitucijos pataisos sulaukė daugiau kritikos, nei 1996 m. priimta Konstitucija, tvirtinant, kad jos „neleidžia visiškai pasiekti Konstitucijos reformos tikslo įtvirtinti subalansuotą ir funkcionalią valdymo sistemą“⁶³². Ypatingos kritikos sulaukė keletas aspektų: imperatyviojo mandato įtvirtinimas; Prezidento, Aukščiausiosios Rados ir Vyriausybės santykių principai; aukštų pareigūnų ir Konstitucinio teismo teisėjų skyrimo sąlygos; generalinio prokuroro kompetencija ir įgaliotojo žmogaus teisių atstovo vaidmuo. Vertinant demokratizacijos kontekste, ypač aktualios tampa imperatyviojo mandato nuostatos, galima galių asimetrija rinkimų rezultatams Radoje ir Vyriausybėje bei aukštų pareigūnų ir Konstitucinio teismo teisėjų skyrimo, prokuroro atstatydinimo sąlygos.

Kita konstitucinės reformos pusė – Ukrainos institucinės sąrangos kaita. Iš esmės tai ir buvo 2004 m. konstitucinės reformos svarbiausias tikslas. Ši reforma apsprendė galių perskirstymą tarp pagrindinių valdžios institucijų – Aukščiausiosios Rados, Prezidento ir Vyriausybės, – įgyvendindama konstitucinį poslinkį parlamentarizmo link.⁶³³ Vertinant Ukrainos demokratizacijos proceso institucinę dimensiją, svarbūs du klausimai. Pirmasis susijęs su teisiniais aspektais: ar Ukrainos institucinės sąrangos reglamentavimo evoliucija XXI amžiuje atitiko demokratizacijos kryptį? Antrasis klausimas nukreiptas į institucinės reformos intencijas ir susiklosčiusias politines aplinkybes: ar iš viso institucinės reformos tikslas buvo šios dimensijos demokratizacija?

Imperatyvinis mandatas – „Ukrainos Konstitucijos pakeitimo“ įstatymo nuostata, kad išrinktas parlamentaras netenka savo mandato, jei jis neprisijungia prie partijos (ar partijų rinkimo bloko), pagal kurios sąrašą buvo išrinktas, frakcijos arba pašalinamas (pasitraukia) iš tokios frakcijos.⁶³⁴ Ši 81 straipsnio 6 punkto pakeistos Konstitucijos nuostata – iššūkis demokratizacijai, kadangi nepriklausomo mandato panaikinimas suteikia partijoms dideles galias, kuriomis jos įgalinamos eliminuoti nelojalius parlamentarų, taip iškreipiant net rinkimų rezultatus – svarbiausią demokratijos elementą. Nepriklausomo mandato panaikinimas neleidžia parlamentarams likti ištikimiems savo įsitikinimams, todėl mandato susiejimas su frakcija ar partijų bloku

⁶³² Venice Commission, Opinion on the amendments to the Constitution of Ukraine adopted on 8.12.2004 adopted by the Commission at its 63rd plenary session (Venice, 10-11 June 2005). The European Commission for Democracy through Law, CDL-AD(2005)015, Strasbourg, 2005 June 13, Rasta: [http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD\(2005\)015-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)015-e.asp); Žiūrėta: 2009 02 25.

⁶³³ Živilės Šatūnienės teigimu, nors populiariai tvirtinama, kad Ukraina, įgyvendinusi konstitucinę reformą, 2006 m. iš prezidentinės respublikos pasidarė parlamentinė, griežtai vartojant terminus toks teiginys neteisingas: Ukraina ir iki konstitucinės reformos ir po jos liko pusiau prezidentinė respublika. (Gražulis, V., Lopata, R., Petronė, E. et al., Op. Cit. p. 11).

⁶³⁴ On Amending the Constitution of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, No 2222-IV, 08.12, Kiev, 2004, Rasta: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/annot.cgi?nreg=2222-15>; Žiūrėta: 2009 02 26.

nesuderinamas su konstitucine nuostata, kad parlamento narys turi atstovauti žmonėms, bet ne partijoms.⁶³⁵

Tarpinstitucinių santykių įtvirtinimas Ukrainos Konstitucijoje ydingas koalicijų Aukščiausioje Radoje sudarymo sąlygomis. Visų pirma, kritikuotina tai, kad koalicija turi apimti daugumą Ukrainos aukščiausiosios Rados narių. Antra, koalicija turi būti suformuota per mėnesį nuo Aukščiausiosios Rados pirmosios sesijos pradžios.⁶³⁶ Šios sąlygos – laivės suvaržymas, politines partijas išspaudžiant į pasirinkimo ir laiko rėmus. Tuo tarpu „sajungų tarp politinių partijų sudarymas turi būti pagrįstas laisvu partijų pasirinkimu ir tęstis tiek laiko, kiek prireiks pasiekti priimtiniams susitarimams. Kitu atveju koalicinis valdymas suteiks neproporcingai dideles galias mažoms partijoms, taip tapdamas nereprezentatyvus.“⁶³⁷ Toks rinkėjų preferencijų atžvilgiu iškreiptas galių balansas Aukščiausioje Radoje perduodamas įstatymų vykdomajai institucijai – Vyriausybei – per koalicijos teises Prezidentui siūlyti Ministro Pirmininko bei ministrų kandidatūras. Taip Ukrainos Konstitucijos pataisos užkoduoja demokratijos atžvilgiu netoleruotiną situaciją.

Aukštų pareigūnų (Antimonopolio komiteto vadovo, Televizijos ir radijo komiteto pirmininko, Valstybės nuosavybės fondo pirmininko) ir Konstitucinio teismo teisėjų skyrimo bei generalinio prokuroro atstatydinimo sąlygos su demokratijos principais nedera, nes, remiantis 2004 m. Konstitucijos pataisomis, šios procedūros vykdomos paprastąja balsų dauguma. Tuo tarpu tik kvalifikuota dauguma užtikrintų, kad minėti svarbūs pareigūnai nebūtų siejami su tam tikromis jėgomis ar partijomis bei „garantuotų rinkimų ir institucijų, kurioms išrinkti pareigūnai vadovaus, nešališkumą“⁶³⁸.

Vertinant institucinės dimensijos Ukrainos Konstitucijos pataisas demokratizacijos kontekste, centriniu tampa 6-asis Konstitucijos straipsnis, teigiantis, kad „valstybės valdymas yra vykdomas remiantis valdžios padalijimo į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę galias. Įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės galios valdžios organai valdžią vykdo vadovaudamiesi Konstitucija ir įstatymais“⁶³⁹. Taip Ukrainos Konstitucijoje užfiksuojami esminiai institucinio lygmens demokratijos principai: valdžių atskyrimo ir įstatymų viršenybės. Šie principai instituciniu atžvilgiu susieja 1996 m. priimtą Konstituciją su 2006 m. įsigaliojusiais pakeitimais ir lieka svarbiausia jungiamąja grandimi tarp dviejų skirtingų valdymo sistemų, kurias užkoduoja ta pati Konstitucija, kadangi 2004 m. gruodžio 8 d. konstitucinė reforma perskirstė institucijų galias, susiaurindama Prezidento galias bei suteikdama daugiau įtakos Aukščiausiajai Rada.

⁶³⁵ Venice Commission, 2005b, Op., Cit.

⁶³⁶ On Amending the Constitution of Ukraine, Op. Cit.

⁶³⁷ Venice Commission, 2005b, Op., Cit.

⁶³⁸ Venice Commission, 2005b, Op., Cit.

⁶³⁹ On Amending the Constitution of Ukraine, Op. Cit.

Aukščiausiosios Rados naujas funkcijas užkoduoja Ukrainos Konstitucijos 85 straipsnio 12 punktas, išplečiantis Aukščiausiosios Rados galias. Šis punktas pakeitė 106 straipsnio 9 punktu numatytas Prezidento galias Aukščiausiosios Rados pritarimu skirti Ministrą Pirmininką, nutraukti jo įgaliojimus ir priimti sprendimą dėl jo atsistatydinimo bei 14 punkto nuostatą dėl kitų aukštų pareigūnų skyrimo⁶⁴⁰. Dar labiau Prezidento galios buvo apribotos konstitucinės reformos 9-ajame punkte įtvirtinta nuostata, kad Ministro Pirmininko kandidatūrą teikia koalicinės daugumos pasiūlymu. Prezidento galios buvo susiaurintos ir Aukščiausiosios Rados paleidimo atžvilgiu: 30 dienų nuo sesijos pradžios Aukščiausiosios Rados nesusirinkimo į plenarinį posėdį terminas buvo pratęstas iki 60 dienų, nustatant papildomas sąlygas: jei nebus suformuota daugumos koalicija, ir tik pasitarus su Aukščiausiosios Rados Pirmininku, vicepirmininkais, parlamentinių partijų frakcijų vadovais. 106 straipsnio 30 punkto pakeitimas plačias Prezidento galias „vetuoti Aukščiausiosios Rados įstatymus, grąžinant juos pakartotinam svarstymui“⁶⁴¹ susiaurina draudimu vetuoti konstitucinių pakeitimų įstatymus, o 94 straipsnis numato, kad „jei Aukščiausioji Rada 2/3 balsų dauguma atmeta Prezidento veto, jis privalo per 10 dienų įstatymą pasirašyti. Prezidentui įstatymo nepasirašius, jis įsigalioja, kai pasirašo Aukščiausiosios Rados Pirmininkas“⁶⁴². Poslinkį parlamentarizmo link fiksuoja net simbolinis laikinasis prezidento pareigų ėjimas: jei anksčiau tai būdavo pavedama Ministrui Pirmininkui, nuo 2006 m. pakeitimų įsigaliojimo – Aukščiausiosios Rados Pirmininkui.

Šis įstatymų vykdomųjų institucijų galių susiaurinimas ir įstatymų leidžiamosios institucijos galių išplėtimas turėjo tapti demokratijos Ukrainoje įtvirtinimo garantu. Tačiau, atsižvelgiant į aptartas konstitucinės reformos įgyvendintas galimas grėsmes demokratijai bei paliktas spragas, galima teigti, kad teisine prasme, jei institucinių galių perskirstymas nebuvo demokratizacijos proceso stagnacija ar net regresija, institucinės sąrangos reglamentavimo kaita tikrai netapo pažanga demokratizacijos procese.

1996 m. Ukrainos Konstitucijos nustatytą tarpinstitucinę galių pusiausvyrą buvo bandymų pakeisti dar iki 2004 m. konstitucinės reformos, tačiau tuomet buvo siekiama ne siaurinti, o stiprinti Prezidento galias. Šiuo klausimu 2000 m. prezidentas Leonid Kuchma inicijavo referendumą, ir tik Ukrainos Konstitucinio Teismo sprendimas, referendumą pripažįstantis antikonstituciniu, tam sutrukdė.⁶⁴³ Dar kartą į karštus debatus dėl institucinės reformos Ukrainos politikai išitraukė L.Kuchma kadencijai artėjant į pabaigą. Naujas institucines reformas paskatino po 2002 m.

⁶⁴⁰ Constitution of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, 1996 June 28, Rasta: <http://www.rada.kiev.ua/const/conengl.htm>; Žiūrėta: 2009 02 28.

⁶⁴¹ Constitution of Ukraine, Op. Cit.

⁶⁴² Venice Commission, Constitution of Ukraine adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996 and amended on 8 December 2004 by Law No. 2222-IV. The European Commission for Democracy through Law, Rasta: [http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL\(2006\)070-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL(2006)070-e.asp); Žiūrėta: 2009 02 28.

⁶⁴³ Sirutavičius ir Lopata, Op. Cit.

opozicijos naudai besikeičianti politinė aplinka ir artėjantys prezidento rinkimai. Todėl buvo keliamas ne Prezidento galių plėtimo, o siaurinio klausimas, didesnes galias suteikiant Aukščiausiajai Radai. Anot Erik Herron, L.Kuchma šalininkai siūlė prezidento galių pakeitimus, užtikrinančius didžiausią naudą V.Yushchenko pergalės atveju.⁶⁴⁴ Galutis valdančiųjų ir opozicijos sutarimas dėl konstitucinės reformos pobūdžio – politinių jėgų kompromisas, pagrįstas galimos maksimalios naudos apskaičiavimais įtemptoje Oranžinės revoliucijos situacijoje. Atitinkamai ir konstitucinė reforma buvo ne demokratijos principų įgyvendinimo siekis, o politinių jėgų priimtino galios santykio nustatymas, modeliuojant porinkiminę 2004 m. situaciją.

Taigi, jei 1996 m. priimta Ukrainos Konstitucija, nors ir suteikdama plačias galias prezidentui, demokratijos principų nekvestionavo, 2004 m. Konstitucijos pataisos igijo stiprų esminių demokratijos nuostatų pažeidimo potencialą. Atitinkamai, vertinant Ukrainos institucijų evoliuciją XXI a., kyla abejonių, ar šis procesas atitinka demokratizacijos kryptį. Politinė sistema buvo pakeista ir institucinės galios perskirstytos, atsižvelgiant į galimas svarbiausių asmenų rokiruotes po rinkimų. Kaip teigia Erik Herron, politinių veikėjų sprendimai pereinamajame laikotarpyje iš L.Kuchma į „pokučmos“ periodą, gali būti apibrėžiami kaip pastangos maksimizuoti trumpalaikius privalumus nuolat kintančioje, politiškai įtemptoje partinėje aplinkoje.⁶⁴⁵ Institucinė reforma nutolo nuo demokratijos tikslų ir idealų dėl dviejų priežasčių: pirma, demokratijos spragų institucijų pagrindime – Konstitucijoje, antra, institucijų reforma buvo ne demokratizacijos iniciatyva, o apskaičiuotas tam tikrų politinių jėgų naudos siekimas. Todėl 2004 m. konstitucinės reformos negalima laikyti pažanga Ukrainos demokratizacijos procese.

4.6.3. Vėlesni konstitucinės reformos projektai

2006 m. įsigaliojus 2004 m. priimtiems Ukrainos Konstitucijos pakeitimams, tuoju pat buvo prabilta apie naujas konstitucijos pataisas. Tuo suinteresuoti buvo abu – tiek prezidentas V.Yushchenko, tiek ministras pirmininkas V.Yanukovych pripažino, kad „2004 – 2006 m. konstitucinė reforma, kuri padidino parlamento galias, prezidentinių galių sąskaita, tačiau netransformavo Ukrainos į parlamentinę respubliką, nebuvo tobula“⁶⁴⁶. Visų pirma, po 2006 m. kovo 26 d. parlamento rinkimų šiomis pataisomis buvo suinteresuota Aukščiausioje Radoje daugumos koaliciją suformavusi Regionų partija, kuri, surinkusi 300 koalicijos narių, būtų galėjusi priimti konstitucijos pakeitimus, ir, jei reikėtų, atvesti prezidento veto. Susidariusios sąlygos pakeisti konstituciją, dar labiau įtvirtinant parlamento galias, buvo viena iš priežasčių, dėl kurių

⁶⁴⁴ Herron, E. State Institutions, Political Context and Parliamentary Election Legislation in Ukraine, 2000–2006. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2007, 23(1), p.57–76.

⁶⁴⁵ Herron, Op. Cit.

⁶⁴⁶ Korduban, P. Did Yushchenko Borrow Kuchma's Ideas for Constitution? *Eurasia Daily Monitor*, 4(130), Rasta: [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32849](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32849); Žiūrėta: 2009 09 28.

prezidentas V.Yushchenko paskelbė priešlaikinius parlamento rinkimus. Kita vertus, prezidentas V.Yushchenko taip pat buvo suinteresuotas naujais konstitucijos pakeitimais, tačiau ne parlamentarizmo, o prezidentinės sistemos stiprinimo linkme. Tad dar iki 2007 m. rugsėjo 30 d. priešlaikinių parlamento rinkimų konstitucijos pataisas, orientuojančias skirtingomis politinės sistemos kryptimis, rengė tiek V.Yanukovych, tiek V.Yushchenko. Visgi nei vienas projektas priimtas nebuvo.

Po priešlaikinių parlamento rinkimų vėl buvo grįžta prie konstitucinės reformos klausimo. 2008 m. buvo parengta pora konstitucinės reformos variantų: vienas variantas buvo parengtas prof. Shapoval vadovaujamos mokslininkų grupės, antrąjį pristatė V.Yanukovych. Prof. Shapoval vadovaujamos mokslininkų grupės konstitucijos projektas – nauja Ukrainos konstitucija, siekianti balanso tarp valstybinių valdžių, tačiau iš esmės „išlaikanti esamą „parlamentinę – prezidentinę“ sistemą“⁶⁴⁷. Tuo tarpu V.Yanukovych konstitucijos pakeitimai siūlė ne tik pakeisti pusiau prezidentinį valstybės valdymo modelį parlamentiniu, bet „visiškai pakeisti pagrindinius principus, kuriančius demokratinės sistemos struktūrą“⁶⁴⁸, sudarant valstybės valdymo galimybę vienai parlamentinei partijai ar partijų koalicijai. Tad jei demokratizacijos prasme reikšmingas ir vertingas nebuvo nei vienas variantas, V.Yanukovych siūlomi konstitucijos pakeitimai būtų atvirkščiai proporcingi demokratizacijai.

Prezidentas V.Yushchenko 2009 m. kovo 13 d. Aukščiausiajai Radai pateikė naują Ukrainos Konstitucijos pakeitimo projektą, kuriam buvo pritarta. Konstitucijos pakeitimų tikslas, anot V.Yushchenko, yra valdžios decentralizacija, pradedant prezidento institucija, kuri įtvirtins stabilią valstybės valdymo sistemą, apsaugančią nuo politinių krizių.⁶⁴⁹ Šis konstitucijos projektas, vertinant Ukrainos demokratizacijos kontekste, – ženklas, kad „Ukrainos konstitucinė reforma juda teisinga linkme“⁶⁵⁰. Kitas svarbus aspektas, vertinant demokratijos principų kontekste, konstitucijos projektas Ukrainos piliečiams bus teikiamas referendumu, vyksiančiame 2010 m. kartu su prezidento rinkimais. Todėl šis žingsnis turi potencialą ne tik tapti pirma realia demokratizacijos pažanga kaip pirmas demokratinis principus atitinkantis konstitucijos pakeitimo variantas, bet kartu demokratinio mechanizmu užtikrintą visuotiną paramą konstitucijos pakeitimo atveju, taip dar kartą įgyvendinant visuomenės sutarties su valstybe gestą.

⁶⁴⁷ Venice Commission, Opinion on the Draft Constitution of Ukraine (Prepared by a Working Group Headed by Mr V.M.Shapoval). The European Commission for Democracy through Law, Venice, 2008 June 13-14, Rasta: <http://www.venice.coe.int/docs/2008/CDL-AD%282008%29015-e.asp>; Žiūrėta: 2009 09 28.

⁶⁴⁸ Venice Commission, Opinion on the Draft Law Amending the Constitution of Ukraine Presented by People's Deputies Yanukovych, Lavrynovych, et al. The European Commission for Democracy through Law, Venice, 2009 March 13-14, Rasta: <http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD%282009%29008-e.asp>; Žiūrėta: 2009 09 28.

⁶⁴⁹ President Couns on Society's Support of his Constitutional Reform, Press Office of President Victor Yushchenko, 2009 April 1, Rasta: <http://www.president.gov.ua/en/news/13383.html>; Žiūrėta: 2009 09 28.

⁶⁵⁰ Venice Commission, Opinion on the Draft Law of Ukraine Amending the Constitution. Presented by the President of Ukraine. The European Commission for Democracy through Law, Venice, 2009 June 12-13, Rasta: <http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD%282009%29024-e.asp>; Žiūrėta: 2009 09 28.

4.6.4. Išorinių jėgų veiksnys konstitucinės reformos kontekste

Išorės jėgos Ukrainos Konstitucijos reformų kontekste niekada neveikė tiesiogiai. Reformos siūlymai daugiau ar mažiau atitikdavo Vakarų ar Rytų interesus, todėl išorės jėgų įtaka pasireiškė tik per paramą tam tikriems politiniams veikėjams, atitinkamai inicijuojantiems ar oponuojantiems.

Ryškiausiai užsienio jėgų pozicijos buvo išreikštos 2004 m. priimtose konstitucinės reformos atžvilgiu. Tačiau šią situaciją vėlgi apsprendė provakarietiško ar prorusiško kandidato pozicijos. ES ir JAV, palaikydamos V.Yushchenko vadovaujamą partiją Mūsų Ukraina, kartu tapo konstitucinės reformos priešininkėmis. Augant provakarietiško V.Yushchenko reitingams prieš Ukrainos prezidento rinkimus, prezidentinių galių siaurinimas ir institucinės sąrangos poslinkis, užfiksuotas 2004 m. konstitucinėje reformoje, Vakarams taip pat buvo nepalankus, kaip galimybių užtikrinti demokratizacijos kursą ir atitinkamai provakarietišką Ukrainos vektorių mažėjimas.

Rusijos interesus, priešingai, atitiko reformos įgyvendinimas, kuris susiaurintų prezidento galias prorusiško kandidato pralaimėjimo atveju ir suteiktų daugiau galių parlamente daugumą turinčiai Regionų partijai. Tad 2004 m. konstitucinė reforma, nors nebuvo išorės jėgų tiesiogiai įtakojama, atspindėjo aštrią Rytų – Vakarų konfrontaciją 2004 m. įvykių kontekste, atitikdama vienos ar kitos pusės interesus.

Ukrainos konstitucinės reformos po 2006 m. parlamento rinkimų vertinimas išorinių veikėjų kontekste suponuoja, kad buvusios aštrios Rytų – Vakarų konfrontacijos nebelieka. Tam įtakos turi išorinių jėgų atsitraukimas parlamento rinkimų metu. Besiniveliuojančios politinių jėgų pozicijos rinkimų metu verčia išorines jėgas laukti rinkimų rezultatų ir parlamentinių jėgų formavimosi. Todėl konstitucinė reforma tampa tik prorusiškų ar provakarietiško politinių jėgų konfrontacijos lauku, siūlant daugiau ar mažiau demokratizacijos kryptį atitinkančius pakeitimų variantus.

Vertinant trumpalaikėje perspektyvoje, kaip Rytų interesus tenkinančias būtų galima laikyti V.Yanukovych 2007 m. siūlytas konstitucijos pataisas, sutelkiančias valdžią į parlamento, konkrečiu atveju – prorusiško politinio veikėjo vadovaujamos valdančiosios koalicijos, rankas. Tai būtų užtikrinę Ukrainos grįžimą į Rusijos įtakos erdvę. Visgi, vertinant ilgalaikėje perspektyvoje, Rusijai, kaip ir Vakarams, buvo aktualus Ukrainos politinės sistemos stabilumas, siekiant kryptingo ir konstruktyvaus bendradarbiavimo. Todėl galiausiai, krintant V.Yushchenko reitingams, Rusijai yra priimtinas ir 2009 m. V.Yushchenko konstitucijos variantas, stiprinantis prezidento galias.

Tuo tarpu Vakarų interesai pirmiausia yra orientuoti į Ukrainos demokratizaciją. Šiuo atžvilgiu ES ir JAV lūkesčius atitinka tik 2009 m. V.Yushchenko siūlyti konstitucijos pakeitimai, reiškę pirmą žingsnį demokratizacijos keliu konstitucionalizmo dimensijoje.

4.7. Pilietinės visuomenės dimensija: Ukrainos nevyriausybinių organizacijos

Nevyriausybinių organizacijos – svarbus veiksnys, kuriantis ir vystantis Ukrainos pilietinę visuomenę. Visų pirma pilietinę visuomenę, kurią keletas mokslininkų ir analitikų tikėjo esant gyvą, atskleidė Ukrainos Oranžinė revoliucija.⁶⁵¹ Į nevyriausybinius judėjimus jungėsi daugiausia Ukrainos provakarietiška kryptimi suinteresuotas jaunimas ir smulkūs verslininkai. Didžiausias vaidmuo atiteko naujam Ukrainos pilietinės visuomenės fenomenui – „oranžinei kartai“ – jauniems žmonėms, kurie keliavo į užsienį dirbti, mokytis ar atostogauti, ir per palydovines televizijas ir internetą turėjo galimybę susisiekti su globaliu pasauliu.⁶⁵² Todėl Oranžinė revoliucija, duodama stiprų pilietinės visuomenės impulsą, tapo telkiančiu ir vienijančiu veiksmu paprastai politiškai ir pilietiškai pasyviajam jaunimui.

Po pirmojo 2004 m. prezidento rinkimų turo apie provakarietišką kandidatą V.Yushchenko susitelkusios nevyriausybinių organizacijos buvo demokratizacijos principų Ukrainos visuomenei diegimo priemone. Čia lemiamas vaidmuo teko išoriniam veiksmui – Vakarams. Svarbią pagalbą Ukrainos NGO teikė Vakarų NGO ir pilietinės visuomenės grupės, o 2004 m. pavasarį įkurta jaunimo grupė Laikas (ukr. *Pora*) buvo apmokoma Serbijos NGO *Otpor*. Demokratizacijos pradžios momentu svarbų vaidmenį suvaidino Ukrainos rinkimų stebėtojų užsienio NGO mokymai ir tarptautiniai rinkimų stebėtojai, kurie „suteikė lemiamą pagalbą atskleidžiant ir paviešinant rinkimų sukčiavimo atvejus ir balsavimo reikalavimų nesilaikymą“⁶⁵³. Būtent švietimas, aiškinant, populiarinant demokratijos principus, pilietinės visuomenės lygmenyje – per NGO – sudarė prielaidas provakarietiško kandidato pergalei 2004 m. prezidento rinkimuose.

Pilietinės visuomenės stiprėjimą po 2004 m. žymi spartus NVO skaičiaus augimas. Jei 2005 m. iš viso buvo užregistruota 33 950 NVO (2950 NVO buvo užregistravusi Teisingumo ministerija ir 31 000 – regioninės valdžios institucijos)⁶⁵⁴, tai 2008 m. NVO skaičius siekė jau 53 496 (43 859 asociacijos ir 9637 labdaros organizacijos)⁶⁵⁵. Oficialiai NVO narystės skaičius yra labai aukštas – jis viršija 40 proc. Ukrainos gyventojų, tačiau aktyvios yra apie 4000 NVO⁶⁵⁶, o Ukrainos gyventojai labiau linkę dalyvauti pavienėse akcijose, nei reguliariai įsitraukti į NVO darbą.

⁶⁵¹ Kuzio, 2005a, Op. Cit.

⁶⁵² Kuzio, T. Civil Society, Youth and Societal Mobilization in Democratic Revolutions. *Communist and Post-Communist Studies*, 2006c, 39, p. 365-386.

⁶⁵³ Kuzio, 2005a, Op. Cit.

⁶⁵⁴ The 2005 NGO Sustainability Index. Ukraine, Us Aid from the American People. Rasta: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2005/ukraine.pdf; Žiūrėta: 2009 09 29.

⁶⁵⁵ Us Aid from the American People. The 2008 NGO Sustainability Index. Ukraine. Op. Cit.

⁶⁵⁶ Counterpart Creative Center, Civil Society Organizations in Ukraine. The State and Dynamics (2002-2006). Kyiv, 2006, Rasta: <http://ccc-tck.org.ua/file/biblioteka/>; Žiūrėta: 2009 09 29.

Trys svarbiausios sritys, į kurias yra nukreipta NVO veikla, – vaikai ir jaunimas (45 proc.), socialinių problemų sprendimas (38 proc.) ir žmogaus teisės (31 proc.)⁶⁵⁷. Vertinant pagal narių skaičių, didžiausios yra profesinės ir darbo sąjungos (19,6 proc.), politinės grupės, judėjimai ir partijos (8,9 proc.), sporto asociacijos (8,5 proc.) ir jaunimo grupės (8,1 proc.)⁶⁵⁸. Tačiau aktyviausiai Ukrainos pilietinės visuomenės gyvybingumą ir jos ryšį su nevyriausybinėmis organizacijomis atspindi NVO kūrimo misijų rezultatas: 75 proc.⁶⁵⁹ NVO yra kuriamos dėl galimybės įtakoti visuomenės vystymąsi. Todėl, viena vertus, Ukrainos nevyriausybinių organizacijų demonstruoja šalies pilietinės visuomenės gyvybingumą, platų įsitraukimą į visuomeninę veiklą, kita vertus, NVO sritis, o per ją ir visas pilietinės visuomenės kūrimosi procesas yra stipriai įtakojamas išorės jėgų.

Pagrindinis išorinio veiksnio įtakos svetas Ukrainos pilietinės visuomenės vystymuisi per nevyriausybines organizacijas – finansavimas. Didžioji dalis NVO yra finansuojamos iš tarptautinių fondų. Šią dalį sudaro net 68 proc. NVO ir tik ketvirtadalis yra remiamos individualių šaltinių.⁶⁶⁰ Kaip svarbiausia išorės veikėja, besistengianti per įtaką NVO formuoti Ukrainos pilietinę visuomenę, – Vakariai: JAV ir ES. Vertinant nuo realios Ukrainos demokratizacijos pradžios – 2004 m. – šių dviejų išorės veikėjų įtaka atvirkščiai proporcingai kito intensyvumu viena kitos atžvilgiu. Jei demokratizacijos pradžioje pagrindinis Ukrainos NVO paramos šaltinis buvo JAV, augant Ukrainos narystės ES ambicijoms ir suinteresuotumui bei įsitvirtinant neigiamai gyventojų nuomonei narystės NATO atžvilgiu, pagrindinis NVO rėmėjas ir pilietinės visuomenės įtakos veiksnys tapo ES.

Ukrainos pilietinės visuomenės rėmimas buvo vienas iš ES prioritetų, kuris apėmė tiek visuomenės vystymą, tiek tarptautinio bendradarbiavimo iniciatyvas. Bendradarbiavimas su ES apima įvairias pilietinės visuomenės vystymo ir demokratizacijos programas. Dvi pagrindinės programos, remiančios pilietinės visuomenės vystymąsi Ukrainoje, – Institucijų kūrimo partnerystės programa (ang. *Institution Building Partnership Programme*) ir Europos ir žmogaus teisių instrumentas (ang. *European Instrument for Democracy and Human Rights*). Taip pat svarbios iniciatyvos: Tolesnis pilietinės visuomenės stiprinimo projektas (ang. *Further Strengthening of Civil Society*), Parama NVO vystymui Kijeve ir atskiruose regionuose (ang. *Support to NGO Development in Kyiv and Selected Regions*). Šių projektų bendra vertė siekia 4

⁶⁵⁷ Counterpart Creative Center, Civil Society Organizations in Ukraine. The State and Dynamics (2002-2006). Op. Cit.

⁶⁵⁸ Kuts, S. and Playvoda, L. Civil Society in Ukraine: „Driving Engine of Spare Wheel for Change?“. CIVICUS Civil Society Index Report for Ukraine, Kyiv, 2006, Rasta: http://www.civicus.org/new/media/CSI_Ukraine_Country_Report.pdf; Žiūrėta: 2009 09 30.

⁶⁵⁹ Counterpart Creative Center, Civil Society Organizations in Ukraine. The State and Dynamics (2002-2006). Op. Cit.

⁶⁶⁰ Us Aid from the American People, The 2008 NGO Sustainability Index. Ukraine, Rasta: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2008/ukraine.pdf; Žiūrėta: 2009 09 29.

mln. eurų.⁶⁶¹ Be to į pilietinės visuomenės stiprinimą nukreiptos programos vykdomos tiek Europos kaimynystės politikos, tiek ES – Ukrainos veiksmų plano rėmuose. Visgi po Oranžinės revoliucijos išorės jėgų parama, nors vis dar sudarydama didžiąją NVO pajamų dalį, reguliariai mažėja. Tai iš esmės atspindi išorės veikėjų požiūrį į Ukrainos pilietinės visuomenės vystymosi pažangą, kai ji gali būti finansuojama iš vidinių šaltinių, nenukrypdama nuo vakarietiško pilietinės visuomenės modelio ir išlaikydama provakarietišką kursą.

Atitinkamai išorės finansavimo mažėjimui demokratijos proceso metu įsitvirtino svarbi nauja tendencija – finansavimo šaltinių diversifikacija. Kadangi organizacijų narystės mokestis sudaro mažą NVO pajamų dalį, o teikiamų paslaugų mokestis neviršijo 10 proc. NVO gaunamų pajamų, 2008 m. NVO aktyviai siekė paramos iš vietinių verslo šaltinių, kreipėsi dėl įvairių vyriausybės lygių siūlomų subsidijų programų, plėtė savanorišką įsitraukimą ir siekė paramos iš korporacinių ir privačių įstaigų.⁶⁶² Ši tendencija, atitinkdama Vakarų pozicijas Ukrainos NVO atžvilgiu, liudijo stiprėjančias NVO ir atitinkamai pilietinės visuomenės brandą, užtikrinant demokratizacijos pažangą pilietinės visuomenės dimensijoje.

Antra išorės jėgų priemonė formuoti Ukrainos pilietinę visuomenę – veikimas per teisinę dimensiją. Čia didžiausią potencialą įgyja ES, įtakoti Ukrainos pilietinės visuomenės vystymąsi turėdama galimybę per europeizaciją. Visų pirma, pilietinės visuomenės stiprinimas yra Europos kaimynystės politikos dalis: “Komisijos ir valstybių narių vaidmuo pilietinės visuomenės dimensijoje yra prioritetinė, kadangi viešos institucijos negali nustatyti plano pilietinei visuomenei”⁶⁶³. Antra, stiprinti pilietinę visuomenę, reformuojant jos teisinę bazę ir užtikrinant piliečių įsitraukimą į sprendimų priėmimo procesą, Ukraina yra įsipareigojusi pagal ES – Ukrainos veiksmų planą. Taip europeizacijos mechanizmas, apeliuodamas į NVO teisinio pagrindo tobulinimą, įgalinamas veikti pilietinės visuomenės dimensijoje.

Kitas svarbus išorės įtakos veiksnys – tarptautinis NVO bendradarbiavimas. Ukrainos NVO socialiniai ryšiai su Rytų ir Centrinės Europos valstybėmis, priklausančiomis ES, ypač Vyšegrado grupe (Lenkija, Čekija, Slovakija ir Vengrija), vakarietiškos įtakos kanalas, per kurį Ukrainoje kuriama vakarietiško pobūdžio pilietinė visuomenė ir skatinami demokratizacijos procesai. Vyšegrado grupė, „nors būdama mažo biudžeto rėmėja, lyginant su JAV, Kanada ar Švedija, atlieka didelę dalį vystymosi pagalbos Ukrainai per demokratizacijos projektus”⁶⁶⁴. Vyšegrado grupės valstybių NVO, bendradarbiavimą su Ukrainos NVO pradėjusios dar 10-ajame XX amžiaus

⁶⁶¹ EU Co-operation News, EU Support Strengthening Civil Society. 2008 May 28, Rasta:

http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eucooperationnews/07_eucooperationnews_en.pdf; Žiūrėta: 2009 09 30.

⁶⁶² Us Aid from the American People, The 2008 NGO Sustainability Index. Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

⁶⁶³ Strengthening the Civil Society Dimension of the ENP. European Commission, 2006 December 4, Rasta:

http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/non-paper_civil-society-dimension_en.pdf; Žiūrėta: 2009 09 30.

⁶⁶⁴ Shumylo, O. and Shapovalova, N. Visegrad Countries Take lead in Democratic Aid to Ukraine. *ICPS Newsletter*, 2008, 37(429), Rasta: http://www.icps.com.ua/doc/nl_eng_20081124_0429.pdf; Žiūrėta: 2009 09 30.

dešimtmetyje po Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo, veikia ne tik per įvairius bendrus tyrimus, orientuotus į demokratizacijos proceso skatinimą, bet ir kaip Ukrainos narystės ES rėmėjos ir advokatės. Šis bendradarbiavimas dar vienas Vakarų įtakos kelias – Ukrainos demokratizacija per europeizaciją transcenduojant iš teisinės į mokslinės, socialinės ir kultūrinės dimensijų plotmę.

Taigi pilietinės visuomenės dimensija – demokratizacijos proceso dalis, kuri kritiniu momentu pasirodė esanti gyvybinga ir veiksmi, vėliau, nors ir tapdama pasyvesne, išlaikė progreso kryptį, taip palaikydama demokratizacijos procesą.

V. XXI AMŽIAUS DEMOKRATIZACIJA: ATVEJŲ PALYGINIMAS

Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos demokratizacijos procesai – trys skirtingi atvejai, kuriuos sieja tam tikri bendrumai: kultūriškai skirtingų bendruomenių egzistavimas bei suinteresuotų išorės veikėjų aktyvumas – faktoriai, esmingai įtakojantys demokratizacijos proceso eigą. Visų trijų valstybių demokratizacijos procesai pirmiausia yra veikiami svarbaus vidinio faktoriaus – kultūrinių (etninių, religinių, kalbinių) takoskyrų. Ukrainai būdinga dichotominė persidengianti – rusakalbių rusų, ukrainietiška kalbančių ukrainiečių ir rusiškai kalbančių ukrainiečių – kultūrinė sankloda. Irake taip pat persidengia dvi etninės grupės (arabai ir kurdai), tačiau religinės grupės (šiitai ir sunitai) su šiomis nesutampa, kas apsprendžia trilypę visuomenės sanklodą: kurdai-sunitai, arabai-sunitai ir arabai-šiitai. Tuo tarpu Bosnijai ir Hercegovinai būdingos etninės, religinės ir kalbinės diferenciacijos takoskyros ne tik persidengia tarpusavyje, bet ir gana tolygiai pasiskirsto šalies teritorijoje, atkartodamos teritorinio administracinio padalijimo, susiklosčiusio po pilietinio karo, ribas. Ši visuomenės kultūrinė diferenciacija sudaro ypatingą kontekstą demokratizacijos proceso eigai, kurį, be to, skirtingu mastu ir būdais įtakoja išorės veikėjai. Visų minėtų faktorių kombinacija lemia, jog demokratizacija skiriasi, pirma, demokratizacijos proceso kontekstu, antra, demokratizacijos proceso pažanga, trečia, demokratizacijos proceso perspektyvomis.

5.1. Kultūrinio identiteto lankstumas: primordializmas vs instrumentalizmas

Daugiakultūrių visuomenių demokratizacijos tyrimas neišvengiamai susidūrė su primordializmo ir instrumentalizmo priešpriešos dilema: kiek lankstus gali (jei gali) būti kultūrinis identitetas? Šis „subjektyvumą, tapatybę ir socialinį konstravimą“⁶⁶⁵ atliepiantis reiškinys yra glaudžiai susijęs su socialiniu kontekstu, kuris ne tik daro įtaką kultūrinio identiteto raiškai, bet ir jį formuoja. Kiekybinė ir neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė leido pamatuoti kultūrinės priklausomybės kintamojo reikšmingumą ir įvertinti galimus jo kaitos modelius. Kaip parodė tyrimas, elektorinis elgesys gali kisti per kultūrinio identiteto santykį su socialiniais ir ekonominiais kintamaisiais: kultūrinėmis preferencijomis grįstą elektorinį elgesį keičia balsavimas, remiantis socialine ir ekonomine priklausomybe. Šis procesas – vertikalios elektorinio elgesio slinktis, teoriniame lygmenyje žyminčios demokratijos konsolidaciją. Antrasis rinkėjų elgesio kaitos modelis – preferencijų pokytis visos kultūrinės grupės mastu. Šiuo atveju kultūrinė tapatybė

⁶⁶⁵ Kasatkina, N., Etniškumo tyrimai: tendencijos ir esminės sąvokos. *Filosofija ir sociologija*, 2007, 18(4), p. 1-11.

nesitransformuoja į socialinių ar ekonominių grupių identitetą, tačiau kultūrinės grupės nuostatos kinta, tapdamos radikalesnėmis arba nuosaikesnėmis. Šiuos pokyčius galima laikyti horizontaliomis elektorinio elgesio slinktimis rinkimų ir referendumų metu. BiH, Irako ir Ukrainos atvejų tyrimas atskleidė, kad kultūrinio identiteto lankstumas priklauso ne tik nuo demokratizacijos proceso pažangos, bet ir demokratizacijos pobūdžio bei konteksto.

Vertikalias elektorinio elgesio slinktis, silpnėjant kultūrinio identiteto įtakai, neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė fiksuoja Ukrainos atveju. 2004 m. prezidento rinkimų metu daugiaetnėje ir daugiakalbėje visuomenėje rinkėjų preferencijas veikė abu šie nepriklausomi kintamieji. Vėlesnių rinkimų rezultatų analizė rodo reikšmingas gyventojų preferencijų slinktis: viena vertus, nyksta kalbinė diferenciacija, susiliedama su dualistine etnine tapatybe, kita vertus, auga rinkėjų preferencijų sąsajos su socialine ir ekonomine visuomenės stratifikacija. Šis pokytis leidžia teigti, kad Ukrainos elektoratas artėja prie vakarietiškos demokratinės visuomenės, kai rinkėjų preferencijas apsprendžia ne etninės ar religinės takoskyros – kultūriniai veiksniai, – o socialiniai ir ekonominiai.

Irako ir BiH atvejais rinkėjų preferencijas sąlygojančių veiksnių pokyčių neužfiksuota. Pirmuosiuose Irako Nacionalinės asamblėjos rinkimuose svarbiausiu tapo regioninis, etnine ir konfesine priklausomybe grįstas, ne tik balsavimas, bet ir aktyvumas⁶⁶⁶. Šis balsavimas kultūrinio identiteto pagrindu vyravo ir vėlesnių rinkimų metu. Balsavimo tikslu nebuvo ir bendra Irako ateitis: greičiau tai buvo atskirų grupių ateities vizijos, kaip taisyklė, siejamos su kuo didesne autonomija ar net nepriklausomybe. Atitinkamai socialiniai ir ekonominiai nepriklausomi kintamieji reikšmingi buvo tiek, kiek atkartodavo kultūrinių grupių takoskyras. Tas pats kultūrinio identiteto, kaip lemiamo rinkėjų preferencijas apsprendžiančio veiksnio, reiškinyss ženklinio ir BiH demokratizacijos procesą. Čia priklausomybė tam tikrai kultūrinei grupei įgavo ypač stiprius koreliacinius ryšius su rinkimų rezultatais.

BiH ir Irako demokratizacijos procesų skirtumai nuo Ukrainos demokratizacijos proceso suponuoja prielaidą, kad stipri išorinių veikėjų įtaka, skatinanti demokratizacijos proceso eigą, per trumpą laiko tarpą nėra pajėgi ištrinti kultūrinių atskirčių, kas užtikrintų elektorinio elgesio transformaciją į socialinėmis ir ekonominėmis takoskyromis grįstą. Tad šių atvejų tyrimo rezultatai liudija primordializmo naudai: racionalus elgesys ir pragmatizmas nėra pajėgūs įveikti iracionalaus tapatybės pradmens ir solidarumo savo kultūrinei grupei. Kita vertus, Ukrainos atvejis rodo, kad tokios slinktyss, nors nežymios ir nemasiškos, yra įmanomos, nes čia socialiniai ir ekonominiai parametrai tiesioginės demokratijos momentais tampa vis svarbesni. Nors šios tendencijos negalima įvardinti kaip balsavimą vadovaujantis situacijos aspektais ir pragmatiniais išskaičiavimais, kultūrinį identitetą priskiriant pasirinkimo galimybei, Ukrainos elektorinio elgesio

⁶⁶⁶ Sunitai arabai rinkimus boikotavo.

pokyčiai instrumentalizmo atmesti neleidžia. Šių identiteto slinkčių priežasčių paieška skatina atsigręžti į pilietinės visuomenės dimensiją. Jau demokratizacijos pradžioje Ukrainoje pilietinė visuomenė vaidino neproporcingai svarbų vaidmenį, telkiant milijonus žmonių dalyvauti demokratinėje revoliucijoje.⁶⁶⁷ Ši pilietinės visuomenės kūrimo sąlygiška pažanga – pagrindinis pilietinės visuomenės dimensijos Ukrainos skirtumas nuo Irako ir BiH. Nevyriausybinių sektoriaus gyvybingumas leidžia teigti, kad Ukrainos demokratijos konsolidacijos etapas, kaip demokratizacijos proceso dalis, yra pažengęs toliau. Demokratinų principų diegimas Ukrainos visuomenei – demokratijos konsolidacija, traktuojant ją kaip lėtą ir ilgalaikį procesą, – tampa prielaida elektorinio elgesio permainoms.

Vis dėlto BiH, Irako ir Ukrainos atvejus sieja viena tendencija: kultūrinė diferenciacija komplikuoja demokratizacijos procesą. Nepaisant Ukrainos atveju fiksuojamų instrumentalizmui palankių reiškinių, kai auga socialinių ir ekonominių faktorių svarba, pirminis preferencijas įtakojantis veiksnys lieka kultūrinis identitetas. Kita vertus, rinkėjų preferencijų mobilumo laipsnį ir primordializmo bei instrumentalizmo dichotomiją identifikuoja ne tik tai, kiek išauga socialinių ir ekonominių veiksmų reikšmė. Kultūrinės grupės augančią fragmentaciją pagal socialines, ekonomines, demografines atskirtis galima laikyti vertikaliomis elektorinio elgesio slinktimis. Tuo tarpu greta tokio pokyčio galimas ir kitas – horizontalus. Nevykstant vertikaliai fragmentacijai, gali kisti visos kultūrinės grupės preferencijos, kai balsai bus atiduodami už kitas, ne siaurais kultūriniais interesais grįstas partijas ar kandidatus, bet už nacionalinio masto interesų gynybą siūlančias programas. Tokia elektorinio elgesio slinktis, paneigianti primordializmo prielaidas, realizuoja instrumentalizmo požiūrį.

Skirtingose valstybėse horizontalus mobilumas įgyja skirtingą laipsnį. Ukrainos atveju, kur jau išskirta kultūrinių atskirčių laipsniška transformacija į socialines ir ekonomines atskirtis, visos kultūrinės grupės preferencijų slinkties neaptinkama. Tam, beje, nesudaromos ir prielaidos: neiškyla naujų politinių jėgų, be vidinės konfrontacijos galinčių mobilizuoti tiek provakarietišškai, tiek prorusiškai nusiteikusių rinkėjų balsus.

BiH demokratizacijos procesas demonstruoja kitą situaciją. Jau 2000 m. kaip alternatyva senosioms partijoms iškilo SDP. Ši partija, pristačiusi universalią, į pilietiškumo kūrimą ir BiH visuomenės integraciją orientuotą programą buvo išskirtinai remiama vienos kultūrinės grupės – bosnių, – kurios interesus šios vertybės atitiko. Tai, viena vertus, su išlygomis (SDP programa atitiko bosnių interesus) leidžia fiksuoti vienos kultūrinės grupės horizontalų mobilumą. Kita vertus, vertinant visos valstybės kultūrinių grupių mastu, Bosnijoje ir Hercegovinoje, kur „viena

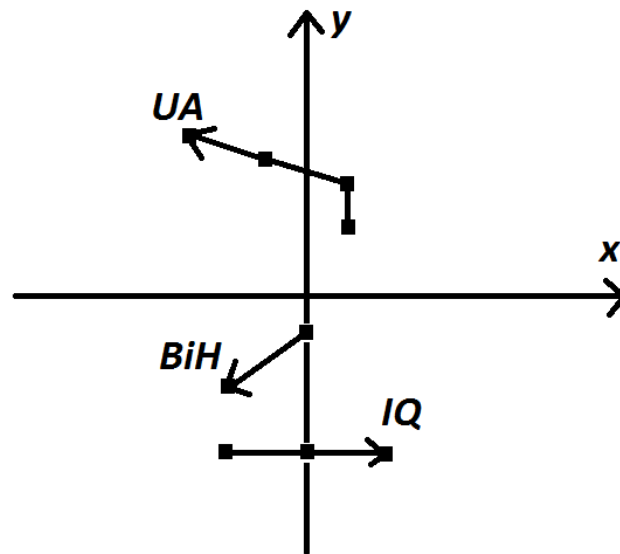
⁶⁶⁷ Kuzio, 2006c, Op. Cit.

partija automatiškai reiškia vieną religiją, vieną tautybę ir politinį bei teritorinį išskirtinumą⁶⁶⁸, demokratizacijos procesas demonstruoja išskirtinį elektorato nuostatų stabilumą. Jau nuo 2004 m. priešrinkiminės kampanijos metu konstatuotas tradicinių partijų pažiūrų švelnėjimas paryškino nesikeičiančias rinkėjų pozicijas: jie buvo linkę palaikyti naujas radikalesnes partijas, lengviau atsižadėdami anksčiau remtų politinių jėgų, nei keisdami savo nuostatas. Tad čia pasitvirtina kultūrinio identiteto grįstas balsavimas kaip permanentinis BiH tiesioginės demokratijos reiškiny. Kartu tai tampa vienu demokratizacijos proceso stagnaciją sąlygojančių veiksnių.

Irako atveju, kur nebuvo vidinės demokratizacijos intencijos ir visas procesas paremtas valingu išorės jėgų postūmiu, o kultūrinės atskirtis dažnai vis dar brėžia kruvini išpuoliai, taip pat aptinkami tarpkultūrinio kompromiso požymiai. Neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės rezultatai atskleidžia rinkėjų preferencijų slinktis. Nors 2005 m. gruodžio rinkimus laimėjo į atskirų kultūrinių grupių interesus besiorientuojančios partijos, 2010 m. rinkimai demonstruoja elektorinio elgesio pokyčius – pakitusias sunitų arabų preferencijas, atiduodant savo balsus už proamerikietišką koaliciją, kuri kėlė Irako nacionalizmo idėjas bei integravo skirtingų etnoreliginių grupių atstovus, – INM. Kaip ir BiH atveju, tokio pobūdžio elektorato preferencijų slinktis aptikta tik vienos kultūrinės grupės mastu, šieitams ir kurdams nuosekliai remiant tas pačias politines jėgas. Tačiau, skirtingai nuo BiH, remiamų politinių partijų nuostatų švelnėjimas netampa dalies elektorato paramos praradimo priežastimi. Tai leidžia fiksuoti kurdų ir šieitų nuostatų švelnėjimą kartu su kintančiomis politinių jėgų pozicijomis. BiH, Irako ir Ukrainos elektorato tapatybės slinktis iliustruoja paveikslas Nr. 17.

⁶⁶⁸ Abazovic, D., Curak, N., Seizovic et al. *Ethno-Mobilization and the Organized Production of Violence in Bosnia and Herzegovina - Conscious Preparations*. European Academy, MIRICO: Human and Minority Rights in the Life Cycle of Ethnic Conflicts, March 2007, Rasta: <http://www.eurac.edu/en/research/institutes/imr/Documents/BosniaandHerzegovinaReport.pdf>; Žiūrėta: 2009 11 25.

17 paveikslas. Rinkėjų tapatybės slinktybos Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos atvejais⁶⁶⁹

y – demokratijos konsolidacija: elektorinių preferencijų pokyčiai, kai kultūrinę tapatybę keičia socialinė ir ekonominė individų identifikacija;

x – rinkėjų santykis su demokratizacijos procesu: elektorinio elgesio pokyčiai demokratizacijos atžvilgiu.

Visgi klausimas, ar kultūrinis identitetas yra paslankus ir kokią įtaką jam daro demokratizacijos bei jos paskutiniojo etapo – demokratijos konsolidacijos – procesai, liko atviras. BiH ir Irako, kur dar tik diegiami demokratijos principai, bei Ukrainos, kurioje nevyriausybinių sektoriaus gyvybingumas leidžia teigti, kad galbūt prasideda demokratijos konsolidacijos etapas, atvejų tyrimas suponuoja išvadą, jog kultūrinio identiteto mobilumą sąlygoja skirtingos priežastys. Jei BiH atvejis neleidžia fiksuoti žymesnių elektorinio elgesio pokyčių ir demonstruoja politinių jėgų slinktimis atsparias nuostatas, Ukrainos ir Irako demokratizacijos procesai atspindi skirtingus – vertikalius ir horizontalius – pokyčius. Tikrasis identiteto kaitos procesas – vertikali kultūrinės grupės preferencijas sąlygojančių faktorių kaita. Šiuo atveju kultūrinės atskirtys nyksta nacionaliniu mastu, įgaudamos socialinių, ekonominių, demografinių atskirčių ribas. Tuo tarpu galimi horizontalūs pokyčiai – tai elektorato preferencijų kaita, kai, neatsižadant kultūrinio identiteto, visos ar didelės dalies kultūrinės grupės mastu remiamos ne siaurus tam tikros kultūrinės grupės interesus propaguojančios partijos ar kandidatai, bet į nacionalinio lygmens integraciją ir valstybingumo kūrimą besiorientuojančios politinės jėgos. Nors šiuo atveju negalima teigti, kad kultūrinis identitetas transformuojasi, horizontalios elektorato preferencijų slinktybos, kaip ir vertikalios, yra grindžiamos instrumentalizmo aspektais: racionalių pasirinkimu ir į situaciją

⁶⁶⁹ Sudaryta autorės.

orientuotais pragmatiniais interesais. Tad, jei Ukrainos demokratizacijos proceso metu vykstantys rinkėjų tapatybės pokyčiai gali būti traktuojami kaip demokratijos konsolidacijos etapo pradžia ir artėjimas prie Vakarų tipo visuomenės, Irako atvejo tyrimas tokios išvados daryti neleidžia.

Išvadas, kad kultūrinės takoskyros nyksta, keičiantis „bendrai Irako žmonių nuotaikai ir požiūriui“⁶⁷⁰, derėtų laikyti per drąsiomis. Kultūrinės takoskyros ne nyksta, tik jų laikinai atsižadama, kol bus įgyvendinti svarbesni žmogiškieji poreikiai, atliepiantys poreikių hierarchiją. „Mes tiesiog pavargome gyventi siaube ir nenorime prarasti daugiau žmonių, kuriuos mylime,“⁶⁷¹ – savo pasirinkimą 2010 m. parlamento rinkimų metu aiškino 18 metų irakietis. „Kruvinas“ demokratizacijos procesas gali apspręsti, kad nuo išpuolių pavargę gyventojai yra linkę atsižadėti savo kultūrinio identiteto pirmenybę teigdami saugumui ir stabilumui. Šią prielaidą gali paaiškinti Abraham Maslow poreikių piramidė⁶⁷². Fiziologinis ir socialinis saugumas – antrasis žmogaus poreikių hierarchijos laiptelis po fiziologinių poreikių. Būtent šiuo lygmeniu nėra tenkinami Irako gyventojų poreikiai, todėl rinkimuose po septynerius metus trukusių etnoreliginių kovų, kai buvo priartėta iki pilietinio karo ribos, pirmiausia vadovaujamas racionalumu ir pragmatiškumu. Ši prielaida kvestionuoja primordialistines kultūrinio identiteto kaip iracionalaus pradmens pažiūras, tačiau neverčia jų atsižadėti. Remiantis ta pačia A.Maslow poreikių piramide, kai bus užtikrintas gyventojų saugumas, jie, siekdami socialinio lygmens poreikių realizavimo, atsisręš į savo prigimtį, ir tuomet kultūrinis identitetas vėl taps dominuojančiu. Tad atmetus instrumentalizmo prieigas vėl grįžtama prie primordializmo. Tad galiausiai galima teigti elektorinėje dimensijoje egzistuojant šių dviejų teorinių požiūrių kryptių simbiozę.

Modeliuojant Irako demokratizacijos proceso perspektyvą, kai bus įgyvendinti pagrindiniai žmogiškieji poreikiai ir siekiama socialinių poreikių realizacijos, galima numatyti du alternatyvius kelius. Juos apsprendžia klausimai: kiek demokratijos principai ir vertybės bus įtvirtinti visuomenėje ir bus priimami kaip būtina valstybės egzistavimo dalis, kiek bus žengta į priekį valstybingumo kūrimo keliu? Atsakymai į šiuos klausimus sąlygos, koks bus pasirinktas kultūrinės savasties įgyvendinimo kelias. Viena vertus, jei demokratijos principai nebus pakankamai įsisamoninti, galimas grįžimas prie kruvinos tarpkultūrinių grupių kovos. Tą galėjo apspręsti ankstyvas tarptautinių pajėgų atitraukimas iš Irako, kai 2006 m. buvo iškilusi pilietinio karo grėsmė. Kita vertus, galimas natūralus kultūrinėmis preferencijomis grįstas balsavimas, laikantis demokratinių principų, koks yra būdingas Vakarų pasauliui. Šiuo atveju net separatistiniai siekliai

⁶⁷⁰ Altikriti, Op. Cit.

⁶⁷¹ BBC, Iraq Election Turnout 62 %, Officials Say, BBC News, 2010 March 11, Rasta: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8556065.stm>; Žiūrėta: 2010 07 28.

⁶⁷² A.Maslow žmogaus poreikių hierarchiją pavaizdavo piramidės forma. Piramidės apačioje – fiziologiniai poreikiai, kurių tenkinimas lemia žmogaus egzistavimo galimybę. Toliau seka saugumo poreikiai – fizinis ir socialinis saugumas. Aukščiau – bendravimo poreikiai ir pripažinimo poreikiai. Piramidės viršūnėje – saviraiškos poreikiai, kurie yra susiję su asmenybės tobulėjimu. Tik žemesnių piramidės sluoksnių įgyvendinimas sudaro prielaidas aukštesnių sluoksnių įgyvendinimo siekiamybei.

gali būti įgyvendinami išvengiant vidinių karinių konfliktų, naudojantis susiklosčiusiomis palankiomis nacionalinėmis ir tarptautinėmis aplinkybėmis. Visgi kultūrinių grupių atsiskyrimas per taikius ir demokratiškus procesus mažai tikėtinas: dabartinis tarptautinis kontekstas leidžia kalbėti tik apie didesnę atskirų kultūrinių grupių savivaldos laipsnį federacijos ar konfederacijos forma.

Tad kultūrinio identiteto lankstumą apsprendžia demokratizacijos proceso stadija. Kultūrinės diferenciacijos pagrindu grįstų elektorato preferencijų silpnėjimą bei socialinių ir ekonominių veiksnių įtakos elektoriniam elgesiui augimą lemia demokratijos konsolidacija. Todėl skirtinguose pasaulio regionuose kultūrinė diferenciacija demokratizacijos procesą veikia vienodai, nes yra apspręsta universalių žmogaus poreikių įgyvendinimo hierarchijos.

5.2. Išorinių veikėjų įtakos demokratizacijos procesams ribos

Išorinių veikėjų įtakos demokratizacijos procesui ribotumas – pirmiausia teorinė prielaida. Ji grindžiama demokratijos konsolidacijos teorinės prieigos nuostatomis, kad demokratizacijos procesas – valstybės visuomenės vidinis judesys, įtakojamas socialinių, ekonominių, kultūrinių faktorių. Čia esminė sąlyga – „didžiosios šalies gyventojų daugumos pasirengimas gyventi vienoje ir toje pačioje valstybėje“⁶⁷³. Kadangi demokratijos konsolidacija – aliuzija į demokratijos kaip etalono, o ne tik pagrindinių demokratijos principų įtvirtinimą, nutolstama nuo tranzitologų vertinimo perspektyvos, kad demokratija – tai sistema, kur visos jėgos turi nuolat kovoti dėl savo interesų realizacijos ir niekieno interesų neapsaugo užimama politinė padėtis.⁶⁷⁴ Vidinio valstybės visuomenės impulso sureikšminimas iš dalies kvestionuoja ir transnacionalinės paradigmos išskirtinį dėmesį išoriniams veikėjams. Kita vertus, nuo šios teorinės prieigos visiškai atsiriboti neleidžia pati prielaida, kad išoriniai veikėjai veikia demokratizacijos procesą.

Bosnijos ir Hercegovinos, Irako ir Ukrainos atvejų tyrimas praktiškai iliustruoja, kad išorinių veikėjų tiesioginė įtaka demokratizacijos procesui yra ribota ir galima tik iki tam tikro laipsnio. Šių valstybių atvejų analizė leidžia išskirti tris grupes, priklausomai nuo valstybės raidos momento bei vertinimo prizmių. Pirmiausia galima grupuoti BiH ir Ukrainos demokratizacijos procesų atvejus, atsigręžiant į demokratizacijos istorinį kontekstą – valstybės nepriklausomybės atgavimą. Antra, siejasi BiH ir Irako atvejai, vertinant per išorinių veikėjų įtakos demokratizacijos pradžiai mastą. Galiausiai, visi trys valstybių atvejai siejasi išorinių jėgų įtakos ribotumu, kuri aptinkama analizuojant tolimesnį demokratizacijos kelią ir tiriant išorinių veikėjų įtaką demokratijos konsolidacijai.

⁶⁷³ Norkus, Op. Cit. p. 441.

⁶⁷⁴ Przeworski, 1999, Op. Cit. p. 14.

Tiek BiH, tiek Ukraina – komunistinei erdvei priklausiusios valstybės, XX amžiaus pabaigoje atgavusios nepriklausomybę. Žvelgiant Vakarų akimis, išsivadavimo procesas turėjo sutapti su demokratizacijos keliu. Tačiau abiem atvejais taip neatsitiko. Trumpas BiH nepriklausomybės laikotarpis buvo ne bandymas kurti valstybingumą, o kultūrinių grupių kova, siekiant skirtingų tikslų, lemiančių skirtingą valstybės raidos kelią. Todėl 1992 m. vykęs referendumas dėl nepriklausomos BiH sukūrimo tapo žingsniu į pilietinį karą, trukusį trejus metus. Ukrainos atveju nepriklausomybės paskelbimas taip pat nesutapo su demokratizacijos pradžia. Po 1991 m. referendumo senasis Ukrainos politinis elitas pakeitė tik retoriką, tačiau be demokratijos imitavimo, reguliariai rengiant rinkimus, toliau žengta nebuvo – demokratizaciją užtikrinančių reformų nesiimta. Tolimesnė abiejų valstybių patirtis, jau tiesiogiai susijusi su demokratizacijos procesu, šiuos atvejus išskiria.

Ukrainos demokratizacijos proceso pradžia išskirtinė greta BiH ir Irako. Prielaidas politiniam lūžiui sudarė dar 2000 m. politinė krizė, gavusi *Kuchmagate* pavadinimą. Nepaisant to, kad ji nelėmė L.Kuchma žlugimo, ji labai pakenkė valdančiojo elito legitimumui, diskreditavo L.Kuchma, sukūrė tvirtą aktyvistų grupę bei pažadino jaunimą iš politinės apatijos.⁶⁷⁵ Krizė tapo vidiniu valstybės akstinu susitelkti, per nepasitenkinimą mobilizuodama visuomenę. Žinoma, nekvestionuojamas ir politinio lyderio vaidmuo: V.Yushchenko subūrė demokratišką opoziciją. Tuo tarpu išorinių jėgų įtaka kulminaciją pasiekė tik 2004 m. vykusių prezidento rinkimų metu. Šis momentas, sutampantis su realios demokratizacijos pradžia, apsprendžia išorinių jėgų įtakos sureikšminimą, kuris dažnai būna ir pervertinamas. Tačiau neabejotina tai, kad būtent vidinio nepasitenkinimo ir permainų poreikio kilimas virto demokratijos Ukrainoje prielaidomis. Išorinėms jėgoms – Rusijai atvirai, o JAV ir Europai neoficialiai – palaikant atitinkamus kandidatus, tikruoju demokratizacijos impulsu buvo Ukrainos gyventojai. Tuo šis atvejis išsiskiria gretinant su BiH ir Iraku.

BiH ir Irako demokratizacijos procesų pagrindinė prielaida – išorinių jėgų įtaka. Visgi, nors abiem atvejais išorinių veikėjų vaidmuo neabejotinas, jų įtakos mastas skiriasi. Daytono taikos susitarimas 1995 m. nebūtų pasirašytas be aktyvaus tarptautinės bendruomenės tarpininkavimo. Tuo tarpu Irako demokratizacija – išorinio veikėjo JAV – užsienio politikos, kuri buvo tiesioginis atsakas į 2001 m. rugsėjo 11 d. išpuolius, dalis. Todėl, viena vertus, BiH ir Iraką sieja tai, kad išorinė įtaka buvo demokratizacijos proceso determinantas, kita vertus, skiriasi išorinių jėgų santykis su valstybės vidinėmis politinėmis jėgomis. BiH demokratizacija – pagrindinių politinių partijų, atstovaujančių skirtingas kultūrines grupes, spaudžiant tarptautinei bendruomenei pasiektas kompromisas. Nors išorinio faktoriaus įtaka buvo esminė pilietinio karo nutraukimo susitarime, politinių partijų dalyvavimas – nekvestionuojamas valstybės vidinės valios demonstravimo

⁶⁷⁵ Kuzio, 2007, Op. Cit.

ženklas. Tuo tarpu Irakas be JAV įsikišimo ir pastangų būtų išlaikęs autoritarinį režimą. Čia demokratizacija buvo pradėta ne skatinant tartis ir veikti egzistuojančias politines jėgas, bet kaip trumpalaikis projektas, iš esmės keičiantis ne tik visą valstybės valdymo sistemą, bet ir politinį elitą. Tai leidžia teigti, kad išorės veikėjų įtaka, net esanti pagrindine demokratizacijos proceso sąlyga, yra skirtingo laipsnio, kuris skirtingais demokratizacijos etapais gali keistis. Jei išorinių veikėjų vaidmenį BiH atveju galima laikyti vidutinio stiprumo, Irako demokratizacijos procesas – stiprios išorinių veikėjų įtakos laukas, o Ukrainos – sąlygiškai silpnos. Įtvirtinus demokratijos pagrindimo principą, išorinių veikėjų įtakos mastas keitėsi: Irako ir Ukrainos atvejais mažėjo, o BiH atveju išliko toks pats, lyginant su pradiniu etapu arba išaugo, vertinant demokratizacijos proceso, kuris teoriškai savaime išorinį demokratizacijos impulsą transformuoja į vidinį, kontekste.

Skirtingo laipsnio išorinių veikėjų įtaka demokratizacijos proceso pradžioje netampa demokratizacijos progreso garantu. Vienintelis demokratizacijos perkėlimo į transnacionalinę dimensiją pasiekimas – minimalių demokratijos kriterijų įgyvendinimas. Tai garantuoja įvairūs tarptautiniai įsipareigojimai (BiH atvejis), tiesioginis visapusiškas dalyvavimas rengiant referendumus ir rinkimus (Irako atvejis), padidintas tarptautinės bendruomenės dėmesys ir tarptautiniai rinkimų stebėtojai (Ukrainos atvejis). Tolesnis demokratijos principų įtvirtinimas visuomenėje – demokratijos konsolidacija – išoriniams veikėjams pavaldus tik per netiesioginę įtaką: nevyriausybinių sektoriaus veiklos finansavimą ir koordinavimą bei paramą politiniams veikėjams rinkimų metu.

Išorinių jėgų indėlis, kuriant pilietinę visuomenę bei taip konsoliduojant demokratiją, lieka kontraversiškas. Viena vertus, užsienio valstybių, tarptautinių organizacijų teikiamas finansavimas – svarbi paskata NVO kūrimuisi demokratizacijos pradžioje. BiH atveju pilietinio sektoriaus kūrimas ir vystymas buvo integrali Daytono taikos susitarimo dalis. Vadovaujantis šia sutartimi, tarptautinės organizacijos ir užsienio valstybių vyriausybės padėjo svarius pilietinės visuomenės kūrimo per NVO pamatus, kurie sąlygojo vakarietiško tipo NVO atsiradimą. Tuo tarpu, nors pilietinės visuomenės kūrimas nebuvo nei 2003 m., nei 2009 m. JAV Irako demokratizacijos strategijos dalis, demokratizacijos proceso iniciatorė ne tik skyrė lėšas nevyriausybinių sektoriaus kūrimui, bet ir rūpinosi teisinės bazės kūrimu pilietiškumo pagrindų neturinčiame Irake. BiH ir Irako kontekste, kai iš principo išorinės jėgos finansavimu ir iniciatyva užtikrina nevyriausybinių sektoriaus kūrimą, išsiskiria Ukrainos atvejis. Čia pilietinės visuomenės gyvybingumo ženklu tapo Oranžinė revoliucija. Vidinė pilietinės mobilizacijos iniciatyva, daugiausia remiama jaunimo, – svarbus pilietinės visuomenės gyvasties matas. Todėl išorės veikėjams teko ne kūrimo, o palaikymo vaidmuo, kuris įgyvendinamas per mokymų ir konsultacijų formas.

Ukrainai taip pat nebūdingas kitas reiškinys: užsienio valstybių vyriausybių ir tarptautinių organizacijų finansavimo mažėjimo koreliacijos su NVO skaičiumi. Jau 2008 m. fiksuoti teigiami

NVO sektoriaus finansinio gyvybingumo pokyčiai.⁶⁷⁶ Mažėjanti užsienio parama, reikalaujanti finansavimo šaltinių diversifikavimo, pademonstravo Ukrainos pilietinės visuomenės brandą, užtikrinant demokratizacijos pažangą pilietinės visuomenės dimensijoje. BiH ir Irako pilietinės visuomenės kūrimo procesas šiuo atžvilgiu vis dar lieka visiškai priklausomas nuo išorinių veikėjų paramos. Mažėjantis BiH NVO finansavimas iš išorės lėmė šių organizacijų skaičiaus mažėjimą. Be to, nemaža dalis organizacijų veikia tik *de jure*, realiai būdamos pasyvios ir nevykdydamos oficialiai deklaruojamos veiklos. Nuo išorinių jėgų visiškai priklausomas vis dar lieka ir Irako pilietinės visuomenės kūrimo procesas. Dabartinė situacija nuo pradinio demokratizacijos pradžios taško skiriasi tik vienu atžvilgiu – išorinių jėgų spektras išsiplėtė ir skirtingi veikėjai įgavo kitą svorį: greta JAV daug lėšų skiriama per įvairias tarptautines organizacijas, tačiau pagrindiniu NVO finansavimo šaltiniu lieka Vakarai. Šis reiškinys demonstruoja pilietinės visuomenės nebuvimą ir leidžia daryti prielaidą, kad NVO kuriamos ne dėl visuomenės pilietinių paskatų poreikio, bet dėl atsiradusių finansinių šaltinių pasiūlos. BiH ir Irako bei Ukrainos atvejų skirtumai dar kartą patvirtina išorinių veikėjų pastangų kurti pilietinę visuomenę be vidinės iniciatyvos neefektyvumą.

Galiausiai, išorinių jėgų pastangų neefektyvumą, siekiant demokratijos konsolidacijos, demonstruoja sąlygiškai mažas gyventojų išitraukimas į NVO veiklą BiH ir Irake. Čia į NVO veiklą yra ištraukę tik maža gyventojų dalis, o Ukrainoje dalyvavimas NVO veikloje siekia 40 proc. Tai dar kartą parodo, kad išorinių veikėjų įtaka, siekiant demokratijos konsolidacijos yra ribota ir iš principo potenciali tiek, kiek tą įtaką atliepia visuomenė. Todėl čia kyla išorinio demokratizacijos impulso metamorfozės į vidinę demokratizacijos intenciją klausimas.

Demokratizacijos proceso raida, kaip kelias demokratinės sistemos link, net jeigu ją traktuosime siaurąja tranzitologų samprata, kelia principinius reikalavimus. Jų ašis – laisvi, lygūs, visuotiniai, slapti rinkimai. Todėl net išskirtinai išorinių jėgų vykdomas demokratizacijos procesas negali būti atsietas nuo šio nacionalinio lygmens ir tik per jį tampa legaliu. Atitinkamai tiesioginės demokratijos momentai piliečiams suteikia tolimesnio valstybės raidos kelio pasirinkimo galimybę. Skirtingi valstybių atvejai pristato skirtingą situaciją, atliepiančią išorinių jėgų demokratizacijos interesus. Pirma, skiriasi vidinių politinių jėgų mobilizacija išorinių jėgų interesų atžvilgiu, antra, nesutampa visuomenės santykis su siūlomu demokratizacijos keliu.

Akivaizdžiausia partijų ir kandidatų į prezidentus identifikacija su tam tikromis išorinėmis jėgomis galima Ukrainos atveju. Nors kai kada Ukrainos dalinimas į Rytų ir Vakarų yra laikomas „žurnalistine kliše“⁶⁷⁷, vidinė politinė dichotomija, ne tik politinį elitą, bet ir visą elektoratą, dalinanti Rytų – Vakarų atskirtimi, nekvestionuojama. V.Yushchenko, vėliau Y.Tymoshenko tapo

⁶⁷⁶ Us Aid from the American People, The 2008 NGO Sustainability Index. Ukraine, Op. Cit.

⁶⁷⁷ Riabchuk, M. What's Left of Orange Ukraine? *Eurozine*, 2010 Marc 4, Rasta: <http://www.eurozine.com/articles/2010-03-04-riabchuk-en.html>; Žiūrėta: 2010 04 10.

Vakarų interesų gynėjais Ukrainos prezidento rinkimuose, tuo tarpu V.Yanukovych atstovavo Rusijos ambicijas. Atitinkamas pozicijas užėmė ir politinės partijos: provakarietiškos Mūsų Ukraina ir Y.Tymoshenko blokas konfrontavo su Regionų partija. Visgi skirtingų rinkimų metu išorinių veikėjų paramos laipsnis kito. Jei 2004 m. prezidento rinkimų metu parama kandidatams buvo oficiali ir atvira, vėlesniais demokratizacijos proceso rinkimais ji kito iki nuosaikių ir neutralių pasisakymų, o 2010 m. prezidento rinkimų metu oficiali pagrindinių kandidatų – V.Yushchenko, Y.Tymoshenko ir V.Yanukovych – programa ir retorika dar labiau niveliavosi. Visgi Ukrainos atveju vidinių politinių jėgų atstovavimas tiek Rytų, tiek Vakarų stovykloms buvo akivaizdus.

BiH ir Irako demokratizacijos procesų atvejais vidinės politinės jėgos nebuvo taip akivaizdžiai mobilizuotos išorinių veikėjų interesų atžvilgiu. BiH tai iš dalies sąlygojo platesnis išorinių veikėjų spektras. Greta Vakarų interesų ir svaraus indėlio demokratizacijos procesą lydėjo kaimyninių valstybių – Serbijos ir Kroatijos – įtaka. Po Daytono taikos susitarimo ilgą laiką politinę valstybės raidą ir demokratizacijos proceso stagnaciją sąlygojo kultūrinių grupių pagrindu sukurtos partijos: bosnių SDA, kroatų HDZ ir serbų SDS. Jos išorinių jėgų interesus atstovaudavo tik tiek, kiek jie sutapdavo su atitinkamos kultūrinės grupės interesais. Tik 2000 m. didesnę politinį svorį įgavo SDP, kuri, keldama kultūrinės integracijos ir valstybingumo kūrimo idėjas, tapo atsvara atskirų kultūrinių grupių interesus atstovaujančių partijų separatistiniams tikslams. Demokratizacijos proceso eigoje platesnio išorinių veikėjų interesų atstovavimo neapsprendė ir partinė BiH fragmentacija: naujosios partijos pristatė radikalias kultūrines pozicijas.

Irako atveju taip pat fiksuojamas pradinis politinių veikėjų atotrūkis nuo išorinių jėgų interesų. Tai sąlygojo, kad, kaip ir BiH atveju, nei vienos politinės partijos atstovaujami kultūriniai interesai nuosekliai nesutapo su išorinių veikėjų demokratizacijos tikslais. Juos demokratizacijos proceso pradžioje atstovavo I.Allawi vadovaujama partijų koalicija. Tačiau, skirtingai nei BiH, Irako demokratizacijos procesą lydėjo kultūriniais pagrindais sukurtų partijų nuostatų švelnėjimas ir priartėjimas prie išorinių veikėjų interesų. Taigi visais tirtais atvejais elektoratas turėjo galimybę atiduoti savo balsus už politinę jėgą, kuri, atstovaudama Vakarų interesus, lemtų išorinių jėgų suponuojamą valstybės demokratizacijos kelią. Todėl kiekvieni rinkimai buvo valstybės vidinio pasirinkimo, demonstruojančio, kiek išorinių veikėjų demokratizacijos intencijos turi potencialo virsti vidine demokratizacija, atspindys.

BiH, Irako ir Ukrainos demokratizacijos procesai demonstruoja skirtingo masto vidinės demokratizacijos intencijas. Didžiausią potencialą išorinių jėgų demokratizacijos projektui virsti vidine demokratizacija demonstruoja Irako atvejis. Nors demokratizacijos pradžioje išorinių veikėjų interesus atstovaujančios politinės jėgos nepelnė rinkėjų balsų, vėlesni rinkimai atskleidė elektorinio elgesio kitimą. Nepaisant to, kad švelnėjančias pirmųjų partijų pozicijas atsivėrė naujos

radikalios politinės jėgos, tai rinkėjų balsų iš principo neatitraukė, todėl galima teigti, kad Irako išorinės demokratizacijos projektas transformuojasi į vidinę demokratizaciją. BiH demokratizacijos procesas rodo priešingą situaciją. Čia senųjų partijų pozicijų švelnėjimas ir politinių jėgų fragmentacija, atsirandant radikalioms alternatyvoms, nelėmė elektorinio elgesio pokyčio. Rinkėjai buvo linkę atsisakyti remti senąsias politines partijas, balsuodami už jų tvirtas nuostatas, beje, nesutampančias su išorinių veikėjų demokratizacijos intencijomis, atstovaujančias politines jėgas. Šis reiškinys ženklinio demokratizacijos proceso stagnaciją, vertinant per vidinę valstybės legitimacijos prizmę. Kaip rodo neryškiųjų aibių kokybinė lyginamoji analizė, Ukrainos rinkėjų elektorinis elgesys taip pat lieka stabilus. Skirtingai nuo Irako ir BiH, čia neatsirado alternatyvių stiprių politinių jėgų, kurios būtų pritraukiusios rinkėjų balsus. Visgi šiam atvejui būdinga nedidelės elektorato dalies mobilumo tendencija yra pajėgi apspręsti politinės švytuoklės reiškinio egzistavimą, kai paramą provakarietiškam kandidatui keičia parama prorusiškam. Valstybės kurso pokyčiai apsunkina Irako ir BiH kontekste mažai išorinių veikėjų įtakojamą demokratizacijos procesą.

5.3. Išorinio veikėjo pobūdžio ir demokratizacijos efektyvumo santykis

Visais trimis tirtais atvejais kaip išoriniai demokratizacijos veikėjai veikia tiek užsienio valstybės, tiek tarptautinės organizacijos. Visgi kiekvienu atveju skiriasi ne tik būtent kurios konkrečios užsienio valstybės ir tarptautinės organizacijos yra suinteresuotos atitinkamos šalies demokratizacija, bet ir šių išorinių veikėjų įtakos pobūdis (tiesiogiai ar netiesiogiai skatinamas demokratizacijos progresas) bei mastas.

BiH atvejis išsiskiria tuo, kad čia nuo pat demokratizacijos *de jure* pradžios pagrindinį vaidmenį vaidino tarptautinės organizacijos, kurios ir buvo viso proceso iniciatorės. Galiausiai tarptautinė bendruomenė buvo ir Daytono taikos susitarimo – BiH demokratizacijos teisinių pagrindų – rengėja. Daytono taikos susitarimas kartu su JT Saugumo tarybos rezoliucija Nr. 1031 legalizavo JT valstybių narių ir regioninių organizacijų intervenciją BiH per multinacionalines Vykdomąsias pajėgas (IFOR). Tad greta JT esminį vaidmenį vaidino ir NATO, kurios karinės pajėgos stabilizavo padėtį BiH ir užtikrino saugumą. Užsienio valstybė, daugiausia tiesiogiai prisidėjusi demokratizacijos proceso pradžioje, vadovaudama DPA numatytai mokymo ir apginklavimo programai ir ją vykdydama, – JAV. Teisiniams demokratizacijos aspektams pradėjus realizuotis praktikoje, ėmė kisti ir išorinių veikėjų pobūdis. JAV tolydžio traukėsi į nuošalį, o BiH atžvilgiu ėmė augti ES įtaka. Tad demokratizaciją *de facto* išskirtinai ženklinio tarptautinių organizacijų įtaka. Svarbu pastebėti, kad tai vyko be BiH gyventojų suinteresuotumo: bendradarbiavimas su JAV buvo laikomas svarbesniu nei ES siūlomos ateities perspektyvos.

Iš esmės tie patys demokratizacijos procesų iniciatoriai ir skatintojai – JAV, NATO ir ES – taip pat veikė Ukrainos atveju. Skirtumas nuo BiH – Ukrainoje tiesioginės išorinių veikėjų (nei užsienio valstybių, nei tarptautinių organizacijų) intervencijos nebuvo. Išskirtinai demokratizacijos procesus veikiančios užsienio valstybės JAV įtakos kulminacija buvo pasiekta 2004 m. vykusios Oranžinės revoliucijos ir prezidento rinkimų metu. Tačiau ir tuomet buvo apsiribota neoficialia, nors ir atvira, parama provakarietiškam kandidatui. Vėliau JAV įtaka demokratizacijai tolydžio mažėjo ir tebuvo vykdoma per nevyriausybinių organizacijų finansavimą, orientuojantis į pilietinės visuomenės kūrimą. NATO, skirtingai nei BiH atveju, aktyvaus vaidmens Ukrainos demokratizacijos proceso atžvilgiu nevaizdino. Ji liko JAV įtakos šešėlyje ir daugiau buvo JAV užsienio politikos dalimi, skatinant provakarietišką Ukrainos kursą. Mažėjančiam JAV vaidmeniui Ukrainos demokratizacijos iš išorės skatinimo iniciatyvoje, kaip ir BiH atveju, atsvara tapo auganti ES įtaka. Demokratizacija per europeizaciją tolydžio stiprėjo, tačiau neišvengė trikdžių dėl Ukrainos vidinių politinių nesutarimų ir liko tik provakarietiškų politinių jėgų prerogatyva. Todėl su demokratizacija koreliuojantis europeizacijos procesas tapo priklausomu nuo kiekvienų rinkimų rezultatų.

Išorinių veikėjų pobūdžio kontekste išsiskyrė nuo Europos nutolusio Irako atvejis. Pats demokratizacijos procesas čia buvo kaip išorinio veikėjo – vienos valstybės – užsienio politikos dalis. Tik pradėjus įgyvendinti JAV paskelbtą Irako demokratizacijos strategiją, iš principo šalies okupacija buvo legalizuota tarptautiniu lygmeniu per JT rezoliucijas. JT Irako demokratizacijos priešistorėje tenka ne veikėjo, bet pasyvaus stebėtojo vaidmuo, kaip išorės veikėjui įsijungiant tik karui ir demokratizacijos procesui prasidėjus. Tokia JT Saugumo tarybos pozicija rodo tarptautinės bendrijos intenciją, nukreiptą tiesiogiai į demokratizacijos procesą, bei atsiribojimą nuo karą Irake pradėjusios JAV interesų. Atitinkamai, skirtingai nei JAV veikla BiH ar Ukrainos atvejais, JAV demokratizacijos strategija Irake nebuvo remiama, šio išorinio veikėjo veiksmus prilyginant okupacijai. Didelis JAV vaidmuo trukdė demokratizacijos proceso legalizacijai nacionaliniu lygmeniu, tapdamas gyventojų nepasitenkinimo ir vidinių veikėjų priešiško objekto. Nors tarptautinė bendruomenė į Irako karą įsitraukė dar 2003 m. po JT Saugumo tarybos priimtų rezoliucijų Nr. 1483, išorinių veikėjų įtakos slinktimis Irako demokratizacijos proceso atžvilgiu lemiamą buvo JAV prezidentų kaita. B.Obama strategija žymėjo teorinį JAV kaip pagrindinio veikėjo vaidmens perleidimą JT. Jos pasekmė buvo mandato JT organizacijoms suteikimas veikti kaip pagrindinėms Vakarų, kaip išorinės jėgos, interesų įgyvendintojoms. Apibendrinta išorinių demokratizacijos proceso veikėjų kaita pateikiama lentelėje Nr. 41.

41 lentelė. Išorinių demokratizacijos veikėjų kaita proceso metu (BiH, Irako ir Ukrainos atvejai)⁶⁷⁸

	Išorinė demokratizacijos iniciatyva	Išoriniai veikėjai – demokratizacijos įgyvendintojai		Išorinių veikėjų įtakos pobūdis
		Proceso pradžioje	2010 m.	
BiH	JT	JT, NATO, JAV	JT, NATO	Tiesioginė
Irakas	JAV	JAV, JT	JT	Tiesioginė
Ukraina	JAV	JAV, NATO, ES	NATO, ES	Netiesioginė

BiH, Irako ir Ukrainos atvejų analizė leidžia teigti, kad siekiant demokratizacijos proceso pažangos, efektyvesnė yra tarptautinės organizacijos, kaip išorinio demokratizacijos veikėjo, įtaka, nei užsienio valstybės. Jei Irako atveju užsienio valstybės įtaka buvo prilyginta okupacijai ir veikė kaip demokratizacijos proceso kliūtis per legalizacijos Irako gyventojų sąmonėje stoką, o Ukrainoje V.Yushchenko kampanijos finansavimas JAV lėšomis 2004 m. prezidento rinkimų metu sulaukė daug kritikos, gąsdinant Ukrainą tapsiant naujos užsienio valstybės marionete, BiH bendradarbiavimą su JAV buvo siekiama išsaugoti taip pat ne demokratizacijos, o saugumo užtikrinimo sumetimais. Tad visus tris demokratizacijos atvejus susieja viena tendencija – užsienio valstybės įtaka didžiausia būna demokratizacijos proceso pradžioje, o vėliau tolydžio mažėja. Pagrindinis užsienio valstybės, kaip išorinio veikėjo tikslas – politinės sistemos lūžis ir saugumo užtikrinimas bei stabilizacija. Šio tikslo pasiekus, užsienio valstybės kaip išorinio veikėjo vaidmuo tolydžio mažėja, užleidžiant vietą tarptautinės bendruomenės veiklai, kuri realizuojama per įvairias tarptautines organizacijas. Užsienio valstybės atsitraukimas, viena vertus, sudaro prielaidas demokratizacijos proceso legalizacijai, kita vertus, būna palankus ir jai pačiai dėl kaštų mažėjimo. Todėl galima daryti išvadą, kad demokratizacijos proceso pažangą gali užtikrinti tik tarptautinių organizacijų įtaka per dialogo su vidinėmis politinėmis jėgomis siekimą. Užsienio valstybės kaip išorinio veikėjo vaidmuo apsiriboja tik situacijos stabilizavimu, kylant neramumams, ir saugumo užtikrinimu, kas sudaro prielaidas tolesniam tarptautinių organizacijų įtakojamam demokratizacijos procesui.

⁶⁷⁸ Sudaryta autorės.

5.4. Teisiniai demokratizacijos aspektai: išorinių veikėjų ir daugiakultūrės visuomenės faktorių įtaka

Kaip parodė BiH, Irako ir Ukrainos demokratizacijos procesų tyrimas, teisinis demokratizacijos lygmuo yra veikiamas nacionaliniu ir tarptautiniu mastu: tiek valstybės kultūrinės diferenciacijos, tiek išorinių veikėjų. Šių dviejų skirtingų dimensijų įtakų kryptys nebūtinai sutampa. Be to, teisinėje dimensijoje realizuojasi ir nacionalinės bei tarptautinės fragmentacijos bruožas: valstybės kultūrinės grupės neretai siekia skirtingų tikslų įgyvendinimo per teisinius valstybės pagrindus, kurie dar yra susiję (arba ne) su besiskiriančiais išorinių veikėjų interesų vektoriais. Atitinkamai skirtingų valstybių demokratizacijos procesai demonstruoja besiskiriantį tiek kultūrinių grupių, tiek išorinių jėgų įtakos mastą ir galimybę įtakoti valstybės teisinių pagrindų kūrimą bei reformavimą.

Teisinio demokratizacijos lygmens tyrimo rezultatai pirmiausia susieja BiH ir Irako atvejus. Čia valstybės teisinių pagrindų – konstitucijos – kūrimo procesas buvo veikiamas stiprios išorinių veikėjų įtakos. BiH atveju išoriniai veikėjai buvo valstybės pagrindinio įstatymo iniciatoriai, autoriai, galiausiai ji legalizuota buvo supranacionaliniame lygmenyje: BiH konstitucija buvo patvirtinta Daytono taikos susitarimu. Šia prasme konstitucijos kūrimas atitrūko nuo tradicinės konstitucionalizmo kūrimo sampratos, kai pagrindinis vaidmuo tenka valstybei, taip įgyvendinant simbolinį visuomeninės sutarties sudarymo su valstybės piliečiais gestą. Konstitucionalizmo kūrimo proceso perkėlimas iš nacionalinio į transnacionalinį lygmenį ir konstitucijos priėmimo kelio per vidinio kompromiso siekimą atsisakymas nulėmė tolesnį BiH kultūrinių takoskyrų gilėjimą. Vietoj vienijančio ir valstybingumą kuriančio vaidmens patvirtinta konstitucija *de facto* sukūrė atskiras kultūrinių grupių valstybes tik *de jure* egzistuojančios bendros valstybės sudėtyje. Todėl peržengus XXI amžiaus slenkstį, kai BiH teisinė demokratizacija pradėjo realizotis praktikoje, pradėtas kelti konstitucijos reformos klausimas, kuri reikalinga, kaip teigė R.B.Hitchner, „jeigu Bosnija ir Hercegovina siekia tapti „normalia valstybe“ Europoje, o ne permanentiškai disfunkcine šalimi, susidedančia iš serbų, bosnių ir kroatų autonominių anklavų“⁶⁷⁹. Tuomet greta išorinių veikėjų įtakos iškilo kultūrinių grupių skirtingi interesai. Jei bosnių partijos buvo suinteresuotos vieningos ir pilietybės institucija pagrįstos valstybės santvarkos institucionalizacija, serbai ir kroatai puoselėjo iš dalies etnine priklausomybe, iš dalies pilietybės institutu pagrįstos federacinės valstybės viziją. Be to, nepaisant akivaizdžių pagrindinio valstybės įstatymo trūkumų, konstitucinė reforma iniciatyva vėlgi nebuvo inicijuojama vidinių jėgų: reformos projektą parengė išorinių veikėjų sudaryta darbo grupė, o nacionaliniame lygmenyje šis klausimas buvo aktualizuotas tik per ES ir NATO spaudimą, kurstant galimos narystės šiose

⁶⁷⁹ Hitchner, 2009, Op. Cit.

organizacijose lūkesčius. Nepaisant to, reali pažanga konstitucijos pataisų priėmimui buvo pasiekta tik 2009 m. pradžioje, tačiau siūlomas variantas, kuris, beje, politinių grupių kompromiso keliu buvo priimtas nacionaliniu lygmeniu, nebuvo nukreiptas nei į kultūrinę integraciją, bei į valstybingumo kūrimą.

Irako demokratizacijos proceso tyrimas taip pat, viena vertus, demonstruoja išorinių veikėjų įtaką valstybės teisinių pagrindų kūrimui ir kultūrinių grupių interesų sklaidą, kita vertus, šiuo atveju išorinių jėgų įtaka yra mažesnio masto ir veikianti daugiau netiesiogiai, atitinkamai įgyvendinant valstybės vidinių veikėjų diskusijų ir kompromiso kelio, priimant pagrindinį valstybės įstatymą, elementus. Svarbus Irako konstitucionalizmo kūrimo skirtumas nuo BiH – konstitucija buvo rengiama nacionaliniame lygmenyje. Konstitucijos įstatymą parengė visuotinių rinkimų metu išrinkta Nacionalinė asamblėja, kuri pateikė jį piliečių pritarimui referendume. Toks konstitucijos ratifikavimo kelias, iš vienos pusės, priartėjo prie demokratinio valstybės kūrimo modelio ir tapo realios demokratizacijos proceso etapu, iš kitos pusės, atsisakymas kurti konstituciją supranacionaliniame lygmenyje gilino kultūrinius nesutarimus ir didino teroristinių išpuolių skaičių Irake. Nors teisinių valstybės pagrindų kūrimas buvo nacionalinio lygmens institucijos prerogatyva, išoriniai veikėjai neliko šio proceso nuošalyje: pirma, konstitucijos kūrimas bei ratifikavimo kelias buvo JAV Irako demokratizacijos strategijos dalis, antra, konstitucijos projektui didelę įtaką darė Laikinasis įstatymas (TAL), kuris buvo parengtas išorinių jėgų. Konstitucijos legalizavimą temdė ir iš visuomenės kultūrinės diferenciacijos kylantys nesutarimai. Jie svyravo nuo atskirų klausimų neatitikimo tam tikrų kultūrinių grupių interesams iki viso konstitucionalizmo kūrimo proceso kvestionavimo ir masinio pasisakymo prieš konstitucijos projektą referendumo metu. Neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės rezultatai rodo sunitų arabų priešišumą konstitucijai greta kurdų ir šiitų palaikymo. Šių faktorių visuma suponuoja, kad, pirma, išorinių jėgų įtaka, nors būdama mažesnio masto nei BiH atveju, taip pat tampa kliūtimi konstitucionalizmo kūrimo proceso ir pačios konstitucijos legalizacijai, antra, konstitucionalizmo kūrimo procesas tapo dar viena visuomenės poliarizacijos ašimi.

Greta BiH ir Irako atvejų išsiskiria Ukrainos demokratizacijos proceso valstybės dimensijos teisinis lygmuo. Ukrainos konstitucija priimta buvo praėjus penkeriems metams po nepriklausomybės paskelbimo. Nors ji buvo pakankamas pagrindas demokratiškos valstybės sukūrimui, konstitucinės spragos leido prezidentui L.Kučmai aplenkti demokratinis principus, kas lėmė demokratizacijos proceso pradžios užsitęsimą iki 2004 m. Lygiagrečiai valstybės institucinio lygmens demokratizacijai buvo imtasi teisinių valstybės pagrindų reformų. Tačiau nuostatas, įtvirtinančias politinę sistemą ir institucines galias, keičiant atsižvelgiant į rinkimų rezultatus, konstitucionalizmo kūrimo procesas prarado koreliaciją su demokratizacija, o 2004 m. konstitucijos pataisos tapo grėsme visos politinės sistemos stabilumui. Išorinių veikėjų interesai čia

konfliktavo netiesiogiai, o per provakarietiško ar prorusiško kandidato pozicijas. Atitinkamai veikė ir kultūrinės diferenciacijos faktoriai, kurių ryškiausias buvo V.Yanukovych siūlymas rusų kalbą įteisinti valstybine. Vėlesniuose konstitucijos reformų projektuose Rytų – Vakarų konfrontacijos iš principo nebeliko, o besiniveliuojančios politinių jėgų pozicijos rinkimų metu vertė išorines jėgas laukti rinkimų rezultatų, todėl konstitucinė reforma tapo tik prorusiškų ar provakarietiškų politinių jėgų konfrontacijos lauku, siūlant demokratizacijos kryptį (ne)atitinkančius pakeitimų variantus. Taigi, nors, skirtingai nuo BiH ir Irako atvejų, Ukrainoje konstitucionalizmo kūrimo procesas apskritai nebuvo tiesiogiai įtakojamas išorės veikėjų bei didelio vaidmens nevaidino kultūrinė fragmentacija, konstitucijos reforma tapo centrinių politinių figūrų rokiruočių įkaite, taip prarasdama demokratizacijos kryptį.

Tad visų trijų demokratizacijos procesų teisinių pagrindų kūrimas išsiskyrė tiek išorinių jėgų, tiek kultūrinės diferenciacijos įtaka. Nors švelniausia forma šie faktoriai veikė Ukrainos atveju, tai teisinio lygmens demokratizacijos neužtikrino, valstybės konstituciją paverčiant valstybės vadovų galių plėtimo įrankiu. Irako atvejis demonstravo taip pat netiesioginę, tačiau didelio masto išorinių veikėjų įtaką. Čia konstitucijos kūrimo ir ratifikavimo procesas visuomenės akyse turėjo transformuoti išorinių veikėjų vykdomą demokratizacijos procesą į sutelkto vidinio impulso kuriamą demokratiją, tačiau išorinė demokratizacija sutapo su vidine demokratizacija tik dviejų etnoreliginių grupių mastu ir vedė į dar aštresnę konfrontaciją. Galiausiai BiH konstitucijos kūrimo ir priėmimo procesas tapo precedentu naujai – transnacionalinio konstitucionalizmo kūrimo – praktikai ir iššūkiu valstybės vidaus impulsu grįstam demokratizacijos procesui, demokratizacijos legalizacijos ribas išplečiant už valstybės ribų ir taip perkeliančią į transnacionalinę dimensiją. Šie valstybės dimensijos teisinio lygmens demokratizacijos procesų bruožai leidžia teigti, kad išoriniai veikėjai, nors ir gali perimti iniciatyvą ne tik kuriant teisinius valstybės pamatus, bet ir skatinant reformų priėmimą, tačiau teisinio lygmens demokratizacijos sėkmė lieka priklausoma nuo nacionalinių faktorių. Šiame kontekste kultūrinės atskirtys tampa ypač aktualiomis, nes jos papildomai suskaido visuomenę ieškant bendro kompromiso, net jei pats demokratizacijos procesas yra priimtinas visoms kultūrinėms grupėms.

5.5. Demokratizacijos tyrimų teorinių prieigų vertinimas XXI amžiaus demokratizacijos procesų kontekste

Demokratizacijos procesų tyrimų prieigos, kurias galima sąlygiškai susisteminti į demokratijos konsolidacijos, tranzitologijos ir transnacionalizmo pažiūrų grupes, atliepdavo laikmečio aktualijas ir buvo kuriamos kaip refleksija į pasaulio demokratizacijos procesų realijas. Atitinkamai demokratijos konsolidacijos teorijos, vertinusios ilgą demokratijos vertybių įtvirtinimo kelią, daugiausia kliojęsi modernizmo, funkcionalizmo, struktūralizmo tyrimo prizmėmis. Demokratizacijos tyrimų matematizavimas, kuriant į universalizmą pretenduojančius tyrimo modelius, socialinių ir ekonominių kintamųjų sureikšminimas – būdingiausi demokratijos konsolidacijos teorinės prieigos bruožai – įtvirtino demokratizacijos „iš apačios“ percepciją. Šaltojo karo pabaigos ir Sovietų Sąjungos žlugimo akivaizdoje ši samprata buvo kvestionuota naujų demokratizacijos procesų praktikos, todėl demokratizacijos tyrimų teoriniame lygmenyje įsigalėjo tranzitologija.

Tranzitologai, skirtingai nuo konsoliduotos demokratijos paradigmos atstovų, orientavosi į trumpąjį demokratizacijos laikotarpį. Atitinkamai plačią liberaliosios ar pliuralistinės demokratijos sampratą, R.Dahl įvardijamą „poliarchijos“ vardu, pakeitė siauras, minimalistinis demokratijos apibrėžimas, reikalaujantis tik pagrindinių demokratijos principų įgyvendinimo. Priklausomai nuo to, demokratizacijos kelio pabaiga buvo fiksuojama įvykus pirmiesiems tokius principus atitinkantiems rinkimams, nusigręžiant nuo tolimesnių politinių, socialinių valstybės raidos procesų. Tranzitologų vertinimo perspektyvoje demokratizaciją „iš apačios“ pakeitė demokratizacija „iš viršaus“, dėmesį sutelkiant į elitizmo ir žaidimo teorijų tyrimo prieigas. Vadovaujantis racionalaus pasirinkimo principais, buvo atmesta socialinių ir ekonominių faktorių svarba, arba jiems atiteko tik antraeilis vaidmuo.

Dar labiau nuo socialinių ir ekonominių veiksnių vertinimo nutolo transnacionalinės tyrimų prieigos atstovai. Remdamiesi S.Huntington prielaidomis, XXI amžiaus realijų kontekste jie atsigręžė į išorinių jėgų įtaką demokratizacijos procesams. Centrine šios prieigos ašimi tapo europeizacijos teorija, teigianti ES įtakos svarbą posovietinių šalių demokratizacijai. Svarbiausias šios vertinimo perspektyvos indėlis – demokratizacijos tyrimų teorinių prieigų transcendencija iš nacionalinio į tarptautinį lygmenį.

Objektyvios priežastys (laiko distancija, sąlygojanti ribotą tyrimo retrospektyvą, kultūrinės diferenciacijos veiksnio ir išorinių jėgų įtakos įvertinimas) bei subjektyvios priežastys (demokratinės autonomijos modelio kaip demokratizacijos proceso baigtinio taško nustatymas ir per kiekybinius skaičiavimus gaunamų agreguotų rezultatų siekimas) tapo pirminiu

demokratizacijos tyrimų teorinių prieigų vertinimo saiku, iškristalizavusiu integruotą ir universalų tyrimo modelį. Atvejų analizė leidžia dar kartą grįžti prie egzistuojančių pagrindinių demokratizacijos tyrimų prieigų vertinimo ir išmatuoti jų potencialą XXI amžiaus demokratizacijos procesų kontekste.

Ukrainos demokratizacijos procesas – atvejis, kurio atskiras dimensijas gali paaiškinti visos trys pagrindinės demokratizacijos procesų tyrimų prieigų grupės. Demokratijos konsolidacijos paradigmos atstovai atkreips dėmesį į visuomenės sutelktumą, kultūrinės slinktis, ekonomikos augimą. Tranzitologai pabrėš politinių lyderių – V.Yushchenko ir Y.Tymoshenko – vaidmenį, gyventojų išskaičiavimą, renkantis demokratizacijos kelią, kuris veda į Vakarų. Transnacionalinė teorinė prieiga sureikšmins išorinių veikėjų – JAV ir ES kaip atsvarą Rusijai – įtaką bei pabrėš pokomunistinės erdvės pokyčius įgyvendinant demokratijos principus. Taip teorijų sintezė, apimanti demokratizacijos „iš viršaus“, „iš apačios“ ir „iš išorės“ dimensijas, ir per ją atliktas atvejo tyrimas pateikia platesnę ir visapusiškesnę demokratizacijos analizę.

Jei Ukrainos atvejis leidžia pasitelkti visas prieigas ir, išnaudojant iš principo visą jų apimtį, analizuoti atskiras demokratizacijos dimensijas, BiH ir Irako demokratizacijos procesai XX amžiaus demokratizacijos tyrimų teorinėms prieigoms tampa iššūkiu. Visų pirma, šiuos demokratizacijos procesus nuo paskutiniosios demokratizacijos bangos – pokomunistinių transformacijų – skiria išaugęs išorinių veikėjų įtakos faktorius. Demokratijos konsolidacijos klasikų vertinimo kontekste, kuriame įsitvirtinusi nuostata, kad „demokratijos šalys gali pagelbėti nedemokratinėms šalims demokratizavimui, vykdydamos ilgalaikę politiką, nukreiptą į pamatinių sąlygų, palaikančių stabilią poliarchiją, permainas“⁶⁸⁰, Irako politinio režimo kaita yra tapati okupacijai. Analogiškos išvados būtų prieinama per demokratijos konsolidacijos paradigmą tiriant ir BiH demokratizacijos ištakas. Šiuo atveju į demokratizaciją kaip idealo siekiamybę orientuota teorija būtų bejėgė: jei Irako atvejis dar leistų identifikuoti išorinę jėgą – JAV – kaip okupantą, išorinio veikėjo išsiplėtimas iki tarptautinės bendruomenės intereso peržengtų demokratijos konsolidacijos paradigmos tyrimo lauko ribas.

Irako ir BiH atvejų analizė atskleidžia ir tranzitologinių teorinių prieigų ribotumą. Elitistinė vertinimo prieiga gryniausia forma, kokią siūlo G. O'Donnell ir Ph. Schmitter, būtų nepajėgi paaiškinti šių atvejų pradinio demokratizacijos taško. Šiuo požiūriu vėlgi tiek BiH, tiek Irako demokratizacija būtų okupacijos padarinys. Elito eliminavimas, tampantis logiška liberalizacijos (vieno centrinių tranzitologų demokratizacijos proceso tiriamų etapų) nebuvimo priežastimi, – iššūkis tranzitologinei teorinei prieigai, o išaugęs išorinio veikėjo vaidmuo, kaip ir demokratijos konsolidacijos paradigmos atveju, peržengia tyrimo lauko ribas.

⁶⁸⁰ Dahl, 1994, Op. Cit. p. 421.

Panacėja, aiškinant išorinio veikėjo įtaką XXI amžiaus demokratizacijos procesams, netampa ir transnacionalinė teorija. Nors valstybės ribas peržengiantys faktoriai – šios paradigmos tyrimo objektas, fragmentiškumas ir didelis atotrūkis nuo vidinių veiksnių tampa silpnosiomis teorijos vietomis. BiH ir Irako vėlesni demokratizacijos procesai galėtų būti aiškinami, pavyzdžiui, J.C.Pevehouse tarptautinių organizacijų įtaka ar M. Emerson ir G. Noutcheva „europeizacijos kaip demokratizacijos gravitacijos modelio“⁶⁸¹ prielaidomis, tačiau demokratizacijos proceso ištakos lieka nepaaiškintos. Valstybės dimensijos institucinis lygmuo Irako atveju (laikinių ir pereinamųjų institucijų kūrimas, jų legalumo problema ir įtakos nuolatinėms institucijoms klausimas) ir teisinis lygmuo BiH atveju (konstitucionalizmo kūrimo procesas kaip išorinių jėgų įtakos padarinys) per valstybės vidinių faktorių refleksijos stoką negali būti tiriami vien per transnacionalinių teorijų siūlomus tyrimo modelius.

Atitinkamai XX amžiaus pabaigoje vyravusių demokratizacijos teorinių prieigų ribotumą BiH ir Irako atvejai demonstruoja per šiems demokratizacijos procesams būdingą vidinės iniciatyvos stoką. Atmetimo principas leidžia atsisakyti transnacionalinės teorijos testavimo, kadangi nacionalinio lygmens procesai – nėra šios teorijos tyrimų objektas. Demokratijos konsolidacijos ir tranzitologijos teorinės prieigos, sureikšmindamos vidinių faktorių svarbą, taip pat praranda potencialą paaiškinti demokratizacijos intencijos perkėlimą iš nacionalinio lygmens į transnacionalinį. Irako demokratizacijos procesas per demokratijos konsolidacijos paradigmą galėtų būti aiškinamas tik įvykus pirmiesiems visuotiniams rinkimams, nors jie vyko praėjus dvejiems metams nuo demokratizacijos proceso pradžios. Tranzitologija atskirus momentus būtų pajėgi vertinti anksčiau – iškilus naujiesiems Irako lyderiams po S.Huseino nuvertimo. Visgi režimo kaitos momentas ir pirmosios, JAV iniciatyva sukurtos „demokratiškos“ institucijos dėl elitistinės analizės prizmės liktų už tranzitologinės sampratos ribų.

XX amžiaus pabaigos teorijų lankstumas sėkmingiau galėtų būti išbandytas tik BiH demokratizacijos proceso valstybės vidinės iniciatyvos tyrimui. Nors demokratijos konsolidacijos paradigmos nuostata, kad „rinkėjai turi būti aktyvūs ir įtraukti į politiką, informuoti apie politiką bei turintys įtakos“⁶⁸², BiH atveju šią teorinę prieigą leistų pritaikyti tik demokratizacijos proceso po 2000 m. visuotinių rinkimų tyrimui, tranzitologinė teorinė prieiga – galimas vertinimo matas pradedant 1995 m. Daytono taikos susitarimu. BiH demokratizacijos procesas buvo inicijuotas ir iki XXI amžiaus vykdomas išorinių veikėjų, tačiau greta galima fiksuoti ir vidinių veikėjų – kultūrinių grupių lyderių – sporadišką įtaką. Tad, nors tranzitologija nebus pajėgi įvertinti išorinio veiksnio įtakos ir išorinių-vidinių veikėjų santykio, vienpusė elitistinė demokratizacijos proceso analizė BiH atveju galima. Taigi, vertinant nacionalinio lygmens įtaką (tiksliau, jos nebuvimą)

⁶⁸¹ Emerson and Noutcheva, Op. Cit.

⁶⁸² Almond and Verba, Op. Cit. p. 338.

demokratizacijos procesui, demokratijos konsolidacijos paradigma tampa nepajėgi paaiškinti išskirtinai išorinių jėgų vykdomą demokratizaciją, o tranzitologija kaip tyrimo prieiga galima tik atsiradus politinio elito įtakos apraiškoms. Abi teorijos kaip vertinimo perspektyva gali būti taikomos tik vėlesniems demokratizacijos procesams tirti.

Demokratijos konsolidacijos pagrindines nuostatas kvestionuoja ir socialinių bei ekonominių prielaidų, kuriomis grindžiama demokratizacija, nebuvimas. Todėl „aiškinimas, kodėl industrializacija turėtų kurti liberalią demokratiją“⁶⁸³ praranda prasmę: ekonominė visuomenė, pagrįsta „rinkos nepriklausomybe ir nuosavybės įvairove ekonomikoje“⁶⁸⁴, nebuvo nei autoritarinio Irako, nei pilietinio karo apimtos BiH bruožas. Kita vertus, ši teorinė prieiga siūlo matematizavimą ir demokratizacijos krypties, spartos ir stadijos tyrimą per kiekybinius tyrimus. Valstybės vidaus kultūrinių faktorių įtaka bei reikšmė – taip pat būtent demokratijos konsolidacijos paradigmos tyrimo objektas.

Kultūrinė diferenciacija – visų nagrinėtų atvejų bruožas, kuris reabilituoja demokratijos konsolidacijos teoriją. Greta tranzitologinio nusistatymo, kad žmonėms yra būdingas „daugialypis ir vienas kitą papildantis“ identitetas, kurį reikiama linkme gali pakreipti tinkama politinio elito veikla, ir transnacionalinės paradigmos daugiakultūrio faktoriaus ignoravimo, demokratijos konsolidacija aprėpia daugiakultūrės visuomenės įtakos demokratizacijos procesui problematiką. Kita vertus, demokratijos konsolidacijos teorijai šiuo požiūriu būdingas primordialistinis įsitikinimas, jog „subkultūrinių konfliktų šaknys paprastai yra pernelyg giles, kad jas išrautų išorinis įsikišimas“⁶⁸⁵, – radikalus ir pernelyg sustabarėjęs XXI amžiaus demokratizacijos procesų kontekste. Kiekybinio tyrimo ir neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės rezultatai demonstruoja, kad tranzitologų instrumentalizmas – taip pat efektyvi tyrimo prieiga, galinti paaiškinti pirminių žmoniškųjų poreikių netenkinančios visuomenės elektorinį elgesį. Visgi nei viena teorija negali būti laikoma universalia ir tinkančia visiems atvejams: tai liudija Irako ir BiH demokratizacijos procesų skirtumai.

Dar vienas teorijų taikymo apribojimas – santykinai trumpa istorinė distancija. Kone lygiagrečiai dabarčiai vykstantys BiH, Irako ir Ukrainos demokratizacijos procesai nesudaro demokratijos konsolidacijos teorinės prieigos reikalaujamo laiko atstumo, leidžiančio per laiko distanciją retrospektyviai įvertinti demokratizaciją. Tuo tarpu tranzitologija, kuriai „trumpojo laikotarpio“ demokratizacija – pakankamas tyrimų objektas, orientuojasi tik į minimalių demokratijos principų įgyvendinimą. Remiantis ja, nagrinėtas valstybes jau būtų galima laikyti demokratiškomis, kas vėlgi nėra pasiekta. Galiausiai transnacionalinės teorijos, taip pat

⁶⁸³ Fukuyama, Op. Cit. p. 112.

⁶⁸⁴ Linz, Stepan, Op. Cit. p. 11.

⁶⁸⁵ Dahl, 1994, Op. Cit. p. 421.

nekeliančios istorinės retrospektyvos reikalavimo, neapima vidinių demokratizacijos veiksnių. Todėl šiuo atžvilgiu vėlgi visapusiško XXI amžiaus demokratizacijos procesų tyrimo negali pasiūlyti nei viena egzistavusi teorinė prieiga skyriumi.

Taigi išorinių veikėjų veikiamą daugiakultūrių visuomenių demokratizaciją galima aiškinti tik atskiromis XX amžiuje vyravusių teorinių prieigų dalimis. Nepretenduoju paaikškinti XXI amžiaus demokratizacijos procesų pirminio lūžio momento ir nesiekiant įvertinti demokratizacijos proceso kaip baigtinio, demokratijos konsolidacija leidžia aprėpti platesnę politinių, socialinių, ekonominių vidinių valstybės poslinkių visumą. Tranzitologija turi didesnę potencialą per elitistines prieigas atsakyti į demokratizacijos pradžios, kuriai nebūdingos visuotinio sutelktumo intencijos, keliamus klausimus. Transnacionalinė teorija tampa priemone išorinių veikėjų įtakai aiškinti ir pagrįsti. Ir tik bendra šių pagrindinių demokratizacijos tyrimų prieigų sintezė leidžia paaikškinti XXI amžiaus demokratizacijos procesus.

* * *

Tad disertacinis darbas atveria tolesnių tyrimų perspektyvą: analitinis modelis, integruojantis konsolidacijos, tranzitologijos ir transnacionalizmo teorines prieigas, suteikia pranašumą, vertinant išorinių jėgų veikiamus demokratizacijos procesus daugiakultūre valstybėse. Papildomų išvalgų leidžia tikėtis gilesnė nacionalizmo ir valstybingumo kūrimo, antropologinių vertinimų, gilinantis į kultūrinės tapatybės įtakų reikšmę (krikščionių – musulmonų religinės takoskyros Bosnijoje ir Hercegovinoje, kurdų – arabų ir sunitų – šiitų etnoreliginės atskirtys Irake, Rytų – Vakarų kultūriniai skirtumai Ukrainoje) analizė. Atrodytų prasminga sekti ir demokratijos konsolidacijos tolesnę raidą minėtose bei už tyrimo ribų likusiose valstybėse. Šios krypties tyrimai, be kita ko, skatintų tobulinti ir patį analitinį modelį, orientuojant jį į demokratijos konsolidacijos proceso vertinimą.

IŠVADOS

1. XXI amžiaus demokratizacijos procesai – iššūkis XX amžiaus demokratizacijos tyrimų teorinėms priegoms. Išlaugęs išorinių veikėjų įtakos faktorius nebeatitinka nei demokratijos konsolidacijos, nei tranzitologijos teorinių prieigų tyrimo objekto. Šios teorijos, sureikšminančios vidinių faktorių svarbą, stokojant vidinės visuomenės demokratizacijos iniciatyvos, praranda potencialą paaiškinti demokratizacijos intencijos perkėlimą iš nacionalinio lygmens į transnacionalinį.

2. Demokratijos konsolidacijos teorijai būdingos primordialistinės nuostatos – radikalios ir pernelyg sustabarėjusios XXI amžiaus daugiakultūrių valstybių demokratizacijos procesų kontekste. Kiekybinio tyrimo ir neryškiųjų aibių kokybinės lyginamosios analizės rezultatai demonstruoja, kad tranzitologų instrumentalizmas – taip pat efektyvi tyrimo prieiga, galinti paaiškinti pirminių žmoniškųjų poreikių netenkinančios visuomenės elektorinį elgesį. Aiškinamasis potencialas kiekvienos teorijos atveju priklauso tiek nuo susiklosčiusių valstybės socialinių, politinių aplinkybių, apsprendžiančių visuomenės saugumo ir kitų svarbiausių žmoniškųjų poreikių užtikrinimą, tiek nuo demokratizacijos proceso pažangos.

3. XXI amžiaus demokratizacijos procesų tyrimas negali būti atsietas nuo transnacionalinių teorinių prieigų: pasikeitęs demokratizacijos procesų pobūdis transnacionalinę paradigmą paverčia lygiaverte teorija. Visgi fragmentiškumas ir didelis atotrūkis nuo vidinių veiksnių – silpnosios transnacionalizmo vietos.

4. Santykinai trumpa istorinė distancija nesudaro demokratijos konsolidacijos teorinės prieigos reikalaujamo laiko atstumo, leidžiančio per laiko distanciją retrospektyviai įvertinti demokratizaciją. Tuo tarpu tranzitologija, kuriai „trumpojo laikotarpio“ demokratizacija – pakankamas tyrimų objektas, orientuojasi tik į minimalių demokratijos principų įgyvendinimą. Remiantis ja, nagrinėtas valstybes jau būtų galima laikyti demokratiškomis, kas vėlgi nutolsta nuo realybės. Galiausiai transnacionalinės teorijos, taip pat nekeliančios istorinės retrospektyvos reikalavimo, neapima vidinių demokratizacijos veiksnių.

5. Taigi disertacijos ginamasis teiginys, kad vyravusios demokratizacijos tyrimų požiūrių grupės atskirai nėra pajėgios visapusiškai įvertinti demokratizacijos procesą, pasitvirtino. Bendra pagrindinių – demokratijos konsolidacijos, tranzitologijos ir transnacionalizmo – demokratizacijos požiūrių sintezė tampa teorine prieiga, pajėgia paaiškinti XXI amžiaus demokratizacijos procesus. Tyrimo modelis, integruojantis egzistavusių teorinių prieigų elementus, leidžia aprėpti demokratizacijos proceso visumą, todėl gali būti laikomas vidutinio lygmens teorija, aiškinančia

tam tikromis analogiškoms aplinkybėms susiklosčiusius, išorinių veikėjų veikiamus daugiakultūrių valstybių demokratizacijos procesus.

6. Vertinant kultūrinės tapatybės lankstumą, nagrinėti atvejai leidžia išskirti du galimus pokyčių vektorius: vertikalų ir horizontalų. Vertikalios rinkėjų tapatybės slinktys yra būdingos Ukrainai. Tai leidžia teigti, kad Ukrainos elektoratas artėja prie vakarietiškos demokratinės visuomenės, kai rinkėjų preferencijas apsprendžia ne etninės ar religinės takoskyros – kultūriniai veiksniai, – o socialiniai ir ekonominiai. Bosnijos ir Hercegovinos ir Irako atvejais socialiniai ir ekonominiai nepriklausomi kintamieji daugiausia reikšmingi buvo tiek, kiek atkartodavo kultūrinių grupių takoskyras. Šioms valstybėms būdingos horizontalios kultūrinio identiteto slinktys, kai kultūrinė tapatybė nesitransformuoja į socialinių ar kultūrinių grupių identitetą, tačiau kultūrinės grupės nuostatos tampa radikalesnėmis arba nuosaikesnėmis.

7. Aptikti demokratizacijos procesų skirtumai suponuoja prielaidą, kad stipri išorinių veikėjų įtaka, skatinanti demokratizacijos proceso eigą, per trumpą laiko tarpą nėra pajėgi ištrinti kultūrinių atskirčių, kas užtikrintų elektorinio elgesio transformaciją į socialinėmis ir ekonominėmis takoskyromis grįstą. Tad Bosnijos ir Hercegovinos bei Irako demokratizacijos tyrimo rezultatai liudija primordializmo naudai: racionalus elgesys ir pragmatizmas nėra pajėgūs įveikti iracionalaus tapatybės pradmens ir solidarumo savo kultūrinei grupei. Kita vertus, Ukrainos atvejis rodo, kad tokios slinktys, nors nežymios ir nemasiškos, yra įmanomos, nes čia socioekonominiai parametrai tiesioginės demokratijos momentais tampa vis svarbesni.

8. Vertikalių kultūrinio identiteto poslinkių priežastis leidžia paaiškinti pilietinės dimensijos tyrimo rezultatai. Jie suponuoja, kad demokratinų principų diegimas – demokratijos konsolidacija, traktuojant ją kaip lėtą ir ilgalaikį procesą, – tampa prielaida elektorinio elgesio permainoms. Visgi tai nėra griežta taisyklė, nes ir konsoliduotose demokratijose kultūrinio identiteto dominavimas, lemiant rinkėjų preferencijas, nėra retas reiškinys.

9. Horizontalios elektorinio elgesio slinktys nereiškia kultūrinės tapatybės silpnėjimo. Viena vertus, šie pokyčiai gali būti, priešingai, radikalesnių pozicijų kryptimi, kita vertus, nuosaikesnės pozicijos rinkimų ir referendumų metu gali būti apspręstos susiklosčiusių aplinkybių. Šiuo atveju kultūrinės takoskyros ne nyksta, tik jų laikinai atsižadama, kol bus įgyvendinti svarbesni žmogiškieji poreikiai, atliepiantys poreikių hierarchiją. Kai bus užtikrintas pirminis individų poreikis – fiziologinės egzistencijos sąlygos ir saugumas – visuomenė, siekdama socialinių poreikių realizavimo, atsigręš į savo prigimtį ir tuomet kultūrinis identitetas vėl taps dominuojančiu.

10. Tad ginamasis teiginys – kultūrinės diferenciacijos pagrindu grįstų elektorato preferencijų silpnėjimą bei socialinių ir ekonominių veiksnių įtakos elektoriniam elgesiui augimą lemia demokratijos konsolidacija – pasitvirtino iš dalies. Nors kultūrinė diferenciacija

demokratizacijos procesą vienareikšmiškai komplikuoja, kultūrinio identiteto lankstumą apsprendžia demokratizacijos proceso stadija. Atitinkamai, nors instrumentalizmo racionalaus pasirinkimo elgesys yra įmanomas ir realizuojasi, jo fragmentiškumas ir trapumas liudija primordializmo naudai. Todėl galiausiai galima teigti egzistuojant šių dviejų teorinių požiūrių krypčių simbiozę.

11. Išorinių veikėjų įtaka, net esanti pagrindine demokratizacijos proceso sąlyga, yra skirtingo laipsnio, kuris skirtingais demokratizacijos etapais gali keistis. Išorinių veikėjų vaidmenį pradinio demokratizacijos proceso momentu Bosnijos ir Hercegovinos atveju galima laikyti vidutinio stiprumo, Irako demokratizacijos procesas – stiprios išorinių veikėjų įtakos laukas, o Ukrainos – sąlygiškai silpnos. Įtvirtinus demokratijos pagrindimo principą, išorinių veikėjų įtakos mastas keitėsi: Irako ir Ukrainos atvejais mažėjo, o Bosnijos ir Hercegovinos atveju išliko toks pats, lyginant su pradiniu etapu, arba išaugo, vertinant demokratizacijos proceso, kuris teoriškai savaime išorinį demokratizacijos impulsą transformuoja į vidinį, kontekste.

12. Išorinių veikėjų įtakos ribotumą demonstruoja kontraversiškas vaidmuo, kuriant pilietinę visuomenę bei taip konsoliduojant demokratiją. Nors užsienio valstybių, tarptautinių organizacijų teikiamas finansavimas – svarbi paskata NVO kūrimuisi demokratizacijos pradžioje, užsienio valstybių vyriausybių ir tarptautinių organizacijų finansavimo mažėjimas koreliuoja su NVO skaičiumi, o gyventojų įsitraukimas į NVO veiklą lieka sąlygiškai mažas. Tai dar kartą parodo, kad išorinių veikėjų įtaka, siekiant demokratijos konsolidacijos yra ribota ir iš principo potenciali tiek, kiek tą įtaką atliepia visuomenė.

13. Skirtingo laipsnio išorinių veikėjų įtaka demokratizacijos proceso pradžioje netampa demokratizacijos progreso garantu. Ginamasis teiginys pasitvirtina: vienintelis demokratizacijos perkėlimo į transnacionalinę dimensiją pasiekimas – minimalių demokratijos kriterijų įgyvendinimas. Tolesnis demokratijos principų įtvirtinimas visuomenėje – demokratijos konsolidacija – išoriniams veikėjams pavaldus tik per netiesioginę ilgalaikę įtaką. Atvejų analizė leidžia teigti, kad, siekiant demokratizacijos proceso pažangos, efektyvesnė yra tarptautinės organizacijos, kaip išorinio demokratizacijos veikėjo, įtaka nei užsienio valstybės. Pagrindinis užsienio valstybės, kaip išorinio veikėjo tikslas – politinės sistemos lūžis ir saugumo užtikrinimas bei stabilizacija. Šio tikslo pasiekus, užsienio valstybės kaip išorinio veikėjo vaidmuo tolydžio mažėja, užleidžiant vietą tarptautinės bendruomenės veiklai, kuri realizuojama per įvairias tarptautines organizacijas. Užsienio valstybės atsitraukimas, viena vertus, sudaro prielaidas demokratizacijos proceso legalizacijai, kita vertus, būna palankus ir jai pačiai dėl kaštų mažėjimo. Todėl demokratizacijos proceso pažangą gali užtikrinti tik tarptautinių organizacijų įtaka per dialogo su vidinėmis politinėmis jėgomis siekimą. Užsienio valstybės kaip išorinio veikėjo

vaidmuo apsiriboja tik situacijos stabilizavimu, kylant neramumams, ir saugumo užtikrinimu, kas sudaro prielaidas tolesniam tarptautinių organizacijų įtakojamam demokratizacijos procesui.

14. Tad ginamasis teiginys, kad kultūrinės diferenciacijos faktorius visais tiriamais atvejais išorinių veikėjų įtakojamą demokratizacijos procesą veikia vienodai: kultūrinė diferenciacija skaido visuomenę, tapdama papildoma kliūtimi vidinio demokratizacijos impulso mobilizacijai, pasitvirtino. Nors kultūrinė tapatybė yra pavaldi universalių žmogaus poreikių hierarchijai, nepriklausomai nuo kultūros ji lieka svarbiausia individo identiteto dalimi.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Knygos

1. Almond, G. A. and Verba, S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park: Sage Publications, 1989.
2. Almond, G. A. and Verba, S. (ed.) *The Civic Culture Revisited*. Newbury Park: SAGE, 1989.
3. Dahl, R. A. *Demokratija ir jos kritikai*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1994.
4. Dahl, R. A. *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1956.
5. D'Anieri, P. *Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, and Institutional Design*, Armonk, N. Y., London, England: M. E. Sharpe, 2007.
6. Dizdarevic, S., Sali-Terzic, S., Huremagic, R. et al. *Democracy Assessment in Bosnia and Hercegovina*. Sarajevo: Open Society Fund Bosnia and Herzegovina, 2006.
7. Finnish Social Science Data Archive, Measures of Democracy 1810-2006. Rasta: <http://www.fsd.uta.fi/english/data/catalogue/FSD1289/>; Žiūrėta: 2009 03 23.
8. Fukuyama, F. *The End of History and the Last Man*. New York, 1992.
9. Gražulis, V., Lopata, R., Petronė, E. et al. *Ukraina po Oranžinės revoliucijos: vidaus ir užsienio politikos tendencijos*. Vilnius: VU leidykla, 2007.
10. Gumauskaitė, V. *Struktūralizmo apmatai: sąvokos, metodas, filosofija*. Vilnius, 2000.
11. Habermas, J. *The Theory of Communicative Action*. London: Beacon Press, 1985.
12. Held, D. *Demokratijos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
13. Huntington, S.P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman London: Univ. of Oklahoma Press, 1991.
14. Jekelčyk, S. *Ukraina: modernios nacijos gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 2009.
15. Leonavičius V., Norkus Z. ir Tereškinas A., *Sociologijos teorijos*. Kaunas: VDU leidykla, 2005.
16. Linz, J. and Stepan A. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996.
17. Lipset, S. M. *Political Man: the Social Bases of Politics*. Baltimore: The Johns Hopkins Univ. Press, 1994.
18. Magocsi, P. R. *A History of Ukraine*. University of Toronto Press, 1996.
19. Mansfield, E.D. and Sisson, R. (ed.) *The Evolution of Political Knowledge*.

Columbus: Ohio State University Press, 2004, Rasta:

<http://politics.as.nyu.edu/docs/IO/2800/sisson.pdf>; Žiūrėta: 2009 04 03.

20. Marr, P. *Modern History of Iraq*. Westview Press, 2003.
21. Mill, J.S. *Considerations on Representative Government*. New York: Liberal Arts Press, 1958.
22. Mueller, D.C. *Constitutional Democracy*. New York: Oxford University Press, 1996.
23. Nation, R. C. *War in Balkans, 1991 – 2002*. University Press of the Pacific, 2004.
24. Norkus, Z. *Kokia demokratija? Koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
25. O'Donnell, G. and Schmitter, Ph. *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1986.
26. Paffenholz, T. (ed.), *Civil Society and Peacebuilding: Concepts, Cases, Lessons*, Boulder: Lynne Reiner, 2009.
27. Papic, Z. (ed.) *International Support Policies to See Countries – Lessons (not) Learned in Bosnia-Herzegovina*. Open Society Fund Bosnia-Herzegovina/Soros Foundations, Sarajevo, 2001.
28. Potter, D., Goldblatt, D., Kiloh, M. and Lewis, P. (ed.), *Democratization*. Cambridge, England: Polity Press, 1997.
29. Przeworski, A. *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1999.
30. Pridham, G. *Dynamics of Democratisation*. London: Continuum, 2000.
31. Pridham, G. and Vanhanen, T. *Democratization in Eastern Europe. Domestic and International Perspectives*. London: Routledge, 1994.
32. Przeworski, A. *Sustainable Democracy*. Cambridge University Press, 1995.
33. Recic, S. (ed.), *Cultural Boundaries of the Balkans*. Lund University Press, 2002.
34. Rummel, R.J. *Understanding Conflict and War: War, Power, and Peace*. Vol. 4, Beverly Hills, CA: Sage, 1976.
35. Rummel, R.J., *Understanding Conflict and War: The Just Peace*. Vol. 5, Beverly Hills, CA: Sage, 1981.
36. Russett, B., *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
37. Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.
38. Tucker, J.A., *Regional Economic Voting: Russia, Poland, Hungary, Slovakia and Czech Republic, 1990-1999*. Cambridge University Press, 2006.

39. Vanhanen, T. (ed.) *Strategies of democratization*. Washington: Crane Russak, 1992.
40. Zielonka, J., Conclusions: Foreign Made Democracy.// Zielonka, Jan and Pravda, Alex (Ed.) *Democratic Consolidation in Eastern Europe – International and Transnational Factors*, Oxford: Oxford UP, 2001.
41. Wilson, A. *Ukrainian Nationalism in the 1990s*. London: Cambridge University Press, 1997.
42. Wilson, A. *The Ukrainians: Unexpected Nation*. New Haven: Yale University Press, 2002.
43. Wilson, A. *Ukraine's Orange Revolution*, New Haven and London: Yale University Press, 2005.
44. Zollschan, George K. and Hirsh, Walter (Ed.) *Explorations in Social Change*. London: Routledge, 1964.

Straipsniai

45. Arato, A. Post-Sovereign Constitution-Making and Its Pathology in Iraq. *New York Law School Law Review*, 2006, 51(July), p. 535-555, Rasta: http://a.nyls.edu/user_files/1/3/4/17/49/NLR51-311.pdf; Žiūrėta: 2007 03 23.
46. Barrington, L.W. and Herron, E.S. One Ukraine or Many? Regionalism in Ukraine and its Political Consequences. *Nationalities Papers*, 2004, 32 (1), p. 53-86.
47. Bauer, M.W., Knill, Ch. and Pitschel, D. Differential Europeanization in Eastern Europe: The Impact of Diverse EU Regulatory Governance Patterns. *European Integration*, 2007, 29(4), p. 405–423.
48. Beichelt, T. Autocracy and democracy in Belarus, Russia and Ukraine. *Democratization*, 2004, 11(5), p. 113-132.
49. Bieber, F. Bosnia–Herzegovina: Developments towards a More Integrated State? *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2002, 22(1), p. 205-218.
50. Birch, S. Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics. *Europe-Asia Studies*, 2000, 52(6), p. 1017-1041.
51. Brownlee, J. Imperial Designs, Empirical Dilemmas: Why Foreign-Led State Building Fails. *Center on Democracy, Development, and The Rule of Law*, 2005 June 16, No 40, Rasta: http://cddrl.stanford.edu/publications/imperial_designs_empirical_dilemmas_why_foreignled_state_building_fails/; Žiūrėta: 2009 03 23.
52. Copsey, N. Election Report: Popular Politics and the Ukrainian Presidential Election of 2004. *Politics*, 2005, 25(2), p. 99-106.

53. Cotti, F. The OSCE's Increasing Responsibilities in European Security. *Nato Review*, Webedition, 1996, 44(6), Rasta: <http://www.nato.int/docu/review/1996/9606-2.htm>; Žiūrēta: 2010 02 01.
54. Dahl, R. A. The Shifting Boundaries of Democratic Governments. *Social Research*, 1999, 33(3), p. 916-931.
55. Dawisha, K. and Deets, S. Political Learning in Post-Communist Elections. *East European Politics and Societies*, 2006, 20(4), p. 691-728.
56. Dawisha, A. The Unraveling of Iraq: Ethnosectarian Preferences and State Performance in Historical Perspective. *Middle East Journal*, 2008, 62(2), p. 655-666.
57. Dempsey, G. Rethinking the Dayton Agreement: Bosnia Three Years Later. *Policy Analysis*, 1998, No 327, Rasta: http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=1186; Žiūrēta: 2009 12 16;
58. Diamond, L. Building Democracy after Conflict: Lessons from Iraq. *Journal of Democracy*, 2005c, 16(1), p. 9-23.
59. Diamond, L. What Went Wrong in Iraq. *Foreign Affairs*, 2004, 83(5), p. 34-56.
60. Diamond, L. and Gary M. Seymour Martin Lipset and the Study of Democracy. *Extension*, a Journal of the Carl Albert Center, 1992, Rasta: <http://www.ou.edu/special/albertctr/extensions/sp98/diamond.html>; Žiūrēta: 2009 03 29.
61. Dimitrova, A. and Pridham, G. International Actors and Democracy Promotion in Central and Eastern Europe: The Integration Model and its Limits. *Democratization*, 2004, 11(5), p. 91-112.
62. Dimitrovova, B., Bosniak or Muslim? Dilemma of one Nation with two Names. *Southeast European Politics*, 2001, 2(2), p. 94-108.
63. Doyle, M., Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs. *Philosophy and Public Affairs*, 1983, 12(3), p. 205-235.
64. Fenger, M. The Diffusion of Revolutions: Comparing Recent Regime Turnovers in Five Post-Communist Countries. *Demokratizatsiya*, 2007, 15(1), p. 5-28.
65. Fotopoulos, T. Iraq: The New Criminal War of the Transnational Elite. *Democracy and Nature*, 2003, 9(2), p. 167-209.
66. Fukuyama, F. and McFaulShould, M. Democracy Be Promoted or Demoted? *The Washington Quarterly*, 2007-2008, 31(1), p. 23-45.
67. Gingrich, P. Functionalism and Parsons. *Sociology*, 1999, 250(2), Rasta: <http://uregina.ca/~gingrich/n2f99.htm>; Žiūrēta: 2009 05 16.
68. Hadiz, V. R. Understanding Social Trajectories: Structure and Actor in the Democratization Debate. *Pacific Affairs*, 2008-2009, 81(4), p. 527-536.

69. Hayden, R.M. Why Political Union Cannot Be Imposed by Foreign Powers. *East European Constitutional Review*, 1998, 7(2), Rasta: <http://www1.law.nyu.edu/eeer/vol7num2/special/bosnia.html>; Žiūrėta: 2010 01 07.
70. Herron, E. State Institutions, Political Context and Parliamentary Election Legislation in Ukraine, 2000–2006. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2007, 23(1), p.57–76.
71. Hesli, V.L. The Orange Revolution: 2004 Presidential Election(s) in Ukraine. *Electoral Studies*, 2006, 25(1), p. 168-177.
72. Yilmaz, H. External-Internal Linkages in Democratization: Developing an Open Model of Democratic Change. *Democratization*, 2002, 9(2), p. 67-84.
73. Kasapovic, M. Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy? *Politička misao*, 2005, 42(5), p. 3–30.
74. Kasatkina, N., Etniškumo tyrimai: tendencijos ir esminės sąvokos. *Filosofija ir sociologija*, 2007, 18(4), p. 1-11.
75. Kopstein, J. and Reilly, D. Geographic Diffusion and the Transformation of the Postcommunist World. *World Politics*, 2000, 53(1) p. 1-37.
76. Korduban, P. Did Yushchenko Borrow Kuchma's Ideas for Constitution? *Eurasia Daily Monitor*, 4(130), Rasta: [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32849](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32849); Žiūrėta: 2009 09 28.
77. Kudelia S. Revolutionary Bargain: The Unmaking of Ukraine's Autocracy through Pacting. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2007, 23(1), p. 77-100.
78. Kuzio, T. The 2002 Parliamentary Elections in Ukraine: Democratization or Authoritarianism? *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2003, 19(2), p. 24-54.
79. Kuzio, T. Ukraine's Orange Revolution: The Opposition's Road to Success. *Journal of Democracy*, 2005a, 16(2), p. 117-130.
80. Kuzio, T. From Kuchma to Yushchenko: Ukraine's 2004 Presidential Elections and the Orange Revolution. *Problems of Post-Communism*, 2005b, 52(2), p. 29-44.
81. Kuzio, T. The Orange Revolution at the Crossroads. *Demokratizatsiya*, 2006a, 14(4), p. 477-493.
82. Kuzio, T. Is Ukraine Part of Europe's Future? *The Washington Quarterly*, 2006b, 29(3), p. 89-108, Rasta: http://www.twq.com/06summer/docs/06summer_kuzio.pdf; Žiūrėta: 2009 09 12.
83. Kuzio, T. Civil Society, Youth and Societal Mobilization in Democratic Revolutions. *Communist and Post-Communist Studies*, 2006c, 39, p. 365-386.

84. Kuzio, T., Oligarchs, Tapes and Oranges: 'Kuchmagate' to the Orange Revolution. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2007, 23(1), p.30-56.
85. Kuzio, T. Democratic Breakthroughs and Revolutions in Five Postcommunist Countries: Comparative Perspectives on the Fourth Wave. *Demokratizatsiya*, 2008, 16(1), p. 97-109.
86. Kuzio, T. Oligarchs Wield Power in Ukrainian Politics. *Eurasia Daily Monitor*, 5(125), 2008 July 1, Rasta: [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=33765](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33765); Žiūrėta: 2009 09 21.
87. Levitsky S. and Way, L.A. International Linkages and Democratization. *Journal of Democracy*, 2005, 16(3) p. 20-34.
88. Lipset, S.M. The Social Requisites of Democracy Revisited. *American Sociological Review*, 1994, 59(2), p. 1-22.
89. Maniokas, K. Lietuviškos gerosios praktikos perdavimo prielaidos ir ribos: europeizacijos nuotyčiai už Vidurio ir Rytų Europos ribų. *Politologija*, 2007, 4(48), p. 114-132.
90. Manning, C. Political Elites and Democratic State-building Efforts in Bosnia and Iraq. *Democratization*, 2006, 13(5), p. 724-738.
91. Mansfield, E.D. and Pevehouse, J. C. Democratization and International Organizations. *International Organization*, 2006, 60(1), p. 137-167.
92. Mansfield, E. and Snyder, J. Democratization and War. *Foreign Affairs*, 1995, 74(3), p. 79-97.
93. Mansfield, E. and Snyder, J. Democratization and the Danger of War. *International Security*, 1995, 20(1), p. 5-38.
94. Marr, P. Occupational Hazards. *Foreign Affairs*, 2005 July/August, p. 180-186.
95. Martin, E.C. Nation Building in Bosnia and Herzegovina : Cooperation, Coordination and Collaboration. *South East European Journal of Economics and Business*, 2007, 2(2), p. 7-22, Rasta: <http://versita.metapress.com/content/h006t1t91g4qh527/>; Žiūrėta: 2010 03 16.
96. McFaul, M. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World. *World Politics*, 2002, 54(1), p. 212-44.
97. Norkus, Z. Robertas Mertonas ir Šiuolaikinė sociologija. *Sociologija. Mintis ir Veiksmas*, 1997, 1, p. 85-87.
98. Norkus, Z., Sparčios sėkmingos pokomunistinės transformacijos ir jos nesėkmės „dėsniai“: daugiareikšmių kintamųjų kokybinė lyginamoji analizė. *Politologija*, 2010, 60 (4), p. 3-51.
99. O'Leary, C. A. The Kurds of Iraq: Recent History, Futury Prospects. *Middle East Review of International Affairs*, 2002, 6(4), Rasta:

<http://meria.idc.ac.il/journal/2002/issue4/jv6n4a5.html#Professor%20Carole%20A.%20O'Leary>;
Žiūrėta 2009 07 21.

100. O'Loughlin, J. The Regional Factor in Contemporary Ukrainian Politics: Scale, Place, Space or Bogus Effect? *Post-Soviet Geography and Economics*, 2001, 42(1), p. 28-60.

101. Pevehouse, J.C. Democracy from the Outside-In? International Organizations and Democratization. *International Organization*, 2002a, 56(3), p. 515-549.

102. Pevehouse, J. C. With a Little Help from My Friends? Regional Organizations and the Consolidation of Democracy. *American Journal of Political Science*, 2002, 46(3), p. 611-626.

103. Pridham, G. European Union Accession Dynamics and Democratization in Central and Eastern Europe: Past and Future Perspectives. *Government and Opposition*, 2006, 41(3), p. 373-400.

104. Rustow, D. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 1970, 2(3), p. 337- 363.

105. Saxonberg, S. and Linde, J. Beyond the Transitology—Area Studies Debate. *Problems of Post-Communism*, 2003, 50(3), p. 3-16.

106. Scheppele, K.L. The Agendas of Comparative Constitutionals. *Law & Courts*, 2003, 13(2), p. 5-22, Rasta:

http://www.law.upenn.edu/cf/faculty/kscheppe/workingpapers/13Law_Cts5_2003.pdf; Žiūrėta: 2010 01 05.

107. Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. Governance by conditionality: EU rule transfer to the Candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, 2004, 11(4), p. 661-679.

108. Schneider, C. Q., Schmitter, Ph. C. Liberalization, Tranzition and Consolidation: Measuring the Components of Democratization. *Democratization*, 2004, 11(5), p. 59-90.

109. Schneider C.Q., Wagemann C. Reducing Complexity in Qualitative Comparative Analysis (QCA): Remote and Proximate Factors and the Consolidation of Democracy. *European Journal of Political Research*. 2006, 45, p. 751-786.

110. Shumylo, O. and Shapovalova, N. Visegrad Countries Take lead in Democratic Aid to Ukraine. *ICPS Newsletter*, 2008, 37(429), Rasta:

http://www.icps.com.ua/doc/nl_eng_20081124_0429.pdf; Žiūrėta: 2009 09 30.

111. Sirutavičius, V. ir Lopata, R. Ukraina prieš Oranžinę revoliuciją ir po jos: demokratizacijos ir Euroatlantinės integracijos perspektyvos. *Politologija*, 2005, 4(40), p. 3-33.

112. Stanger, A. How Important are New Constitutions for Democratic Consolidation? Lessons from the Post-communist States. *Democratization*, 2004, 11(3), p. 1-26.

113. Stanski, V. Linchpin for Democracy: The Critical Role of Civil Society in Iraq. *Journal of Third World Studies*, 2005 Fall, Rasta: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3821/is_200510/ai_n15641284/?tag=content:coll; Žiūrėta: 2010 05 18.
114. Stepanenko, V. How Ukrainians View Their Orange Revolution: Public Opinion and the National Peculiarities of Citizenry Political Activities. *Demokratizatsiya*, 2005, 13(4), p. 595-616.
115. Tymoshenko, J. Containing Russia. *Foreign Affairs*, 2007 May/June, p. 69-82.
116. Tucker, J.A. Economic Conditions and the Vote for Incumbent Parties in Russia, Poland, Hungary, Slovakia, and the Czech Republic from 1990-1996. *Post Soviet Affairs*, 2001, 17(4) p. 309-331.
117. Tucker, J.A. Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problems, and the "2nd Wave" of Post-Communist Democratic Revolutions. *Perspectives on Politics*, 2007, 5(3), p. 537-553, Rasta: http://homepages.nyu.edu/~jat7/POP_5_3_Tucker.pdf; Žiūrėta: 2010 05 11.
118. Tzifakis, N. The Bosnian Peace Process: The Power-Sharing Approach Revisited. *Perspectives: Central European Review of International Affairs*, 2007, 28(Summer), p. 85-102.
119. Wagemann C., Schneider C. Q. Qualitative Comparative Analysis (QCA) and Fuzzy-Sets: Agenda for a Research Approach and a Data Analysis Technique. *Comparative Sociology*. 2010, 9, p. 376-396.

Konferencijų medžiaga

120. Emerson M. and Noutcheva, G. Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation. Center on Democracy, Development, and The Rule of Law. SEPS, Working Document, 2004, No. 214, Rasta: http://iis-db.stanford.edu/pubs/20744/Europeanisation_and_democratisation_Stanford_28.9.4.pdf; Žiūrėta: 2009 03 08.
121. Harasymiw, B. Ukraine's "Orange Revolution" and Why It Fizzled. The annual meeting of the Canadian Political Science Association, at the 76th Congress of the Humanities and Social Sciences, University of Saskatchewan, Saskatoon, 2007 June 1, Rasta: <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2007/Harasymiw.pdf>; Žiūrėta: 2009 09 14.
122. Karl, T. L. From Democracy to Democratization and Back: Before Transitions from Authoritarian Rule. Center on Democracy, Development, and the Rule of Law, Stanford Institute on International Studies, Working paper No 45, 2005, Rasta: http://cddrl.stanford.edu/publications/from_democracy_to_democratization_and_back_before_transitions_from_authoritarian_rule/; Žiūrėta: 2009 03 31.

123. Katchanovski, I., Political Regionalism in “Orange” Ukraine. Paper presented in the 2008 Annual Meeting of the American Political Science Association, 2008 August 28-31.
124. Kuzio, T. Ukraine’s Orange Revolution: Causes and Consequences. George Washington University, Maria Palij Memorial Fund Annual Lecture, 2005 April 28, Department of History and Centre for Russian and East and European Studies, University of Kansas, Rasta: http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/ukraine_list/ukl346_13.html; Žiūrėta: 2009 09 14.
125. Magen A. *Evaluating External Influence on Democratic Development: Transition*. Center on Democracy, Development and the Rule of Law, Working pappers, 2009, No 111.
126. McMahon, P. C. Civil Society, NGOs and Peace Building in Bosnia: an institutionalist explanation for the disconnect. Annual Meeting of the International Studies Association, Chicago, IL, 2007, Rasta: http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/7/9/2/9/pages179294/p179294-1.php; Žiūrėta: 2010 03 17.
127. Przeworski, A. Economic Development and Transitions to Democracy. Working Paper, 2004 March 1, Rasta: <http://politics.as.nyu.edu/docs/IO/2800/transwp.pdf>; Žiūrėta: 2009 04 03.
128. Tucker, J.A. Transitional Economic Voting: Economic Conditions and Election Results in Russia, Poland, Hungary, Slovakia, and the Czech Republic from 1990-1999. Working Paper, 2004 February 16, Rasta: http://homepages.nyu.edu/~jat7/Tucker_2004_TEV.pdf; Žiūrėta: 2010 05 11.
129. Zuercher, Ch. Is More Better? Evaluating External-Led State Building After 1989. Center on Democracy, Development, and The Rule of Law Working Papers, 2006, No. 54, Rasta: http://hei.unige.ch/sections/sp/agenda/colloquium/External%20Led%20State%20Building_paper-20060308.pdf; Žiūrėta: 2009 03 23.

Disertacijos

130. Jonavičius, L. Išorinių veiksnių struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, politikos mokslai, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.
131. Šatūnienė, Ž. Posovietinių politinių režimų kaitos perspektyvos: Rusijos ir Ukrainos atvejų analizė. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, politikos mokslai, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006.

Kita literatūra

132. Abazovic, D., Curak, N., Seizovic et al. *Ethno-Mobilization and the Organized Production of Violence in Bosnia and Herzegovina - Conscious Preparations*. European Academy, MIRICO: Human and Minority Rights in the Life Cycle of Ethnic Conflicts, March 2007, Rasta: <http://www.eurac.edu/en/research/institutes/imr/Documents/BosniaandHerzegovinaReport.pdf>; Žiūrėta: 2009 11 25.
133. Balazs, J. Ukraine's Elections: Post-Orange Blue(s), *Fride*, No 12, 2007 September, Rasta: <http://www.fride.org/publication/259/ukraine%27s-elections:-post-orange-blue%28s%29>; Žiūrėta: 2009 09 24.
134. Benomar, J. Constitution-Making and Peace Building: Lessons Learned From the Constitution-Making Processes of Post-Conflict Countries. United Nation Development programme, 2003 August, Rasta: http://es.unrol.org/doc.aspx?n=Constitution+making+and+peace+building+Report_Jamal+Benomar.doc; Žiūrėta: 2010 01 07.
135. Bieber, F. Croat Self-government in Bosnia – a Challenge for Dayton? Europea Centre for Minority Issues, ECMI Brief No 5, 2001, Rasta: http://www.ecmi.de/download/brief_5.pdf; Žiūrėta: 2010 02 05.
136. Binder, D., Meyer, S. and Kesic, O. U.S. Policy and Bosnia-Herzegovina: An Assessment. USIP Peace Briefing, United States Institute of Peace, 2009 June, Rasta: <http://www.usip.org/files/resources/U.S.%20Policy%20and%20Bosnia-Herzegovina.pdf>; Žiūrėta: 2010 02 05.
137. Cox, M. State Building and Post-conflict Reconstruction: Lessons from Bosnia. The rehabilitation of war-torn societies, Centre for Applied Studies in International Negotiations (CASIN), 2001 January, Geneva.
138. Dahl, R. A. The Future of Democratic Theory. Seminar, Center for Advanced Study in the Social Sciences of the Juan March Institute, 1996 May 24, Madrid, Rasta: http://www.march.es/ceacs/ingles/publicaciones/working/archivos/1996_90.pdf; Žiūrėta: 2009 03 24.
139. Dobbins, J., Jones, S. G., Crane, K. et al, *Europe's Role in Nation Building. From the Balkans to the Congo*. Santa Monica, National Defense Research Institute, 2008, Rasta: http://www.rand.org/pubs/monographs/2008/RAND_MG722.pdf; Žiūrėta 2010-03-09.
140. EESC, Ukraina po prezidento rinkimų. Ar Ukraina vis dar patikima ES partnerė? *Skaitiniai apie Lietuvos ir tarptautines aktualijas*, 2010 vasaris, Nr. 2.

141. Eland, I. Have 1,000 U.S. Souls Died for Oil? The independent Institute 2004, September 13, Rasta: <http://www.independent.org/newsroom/article.asp?id=1362>; Žiūrėta: 2009 07 23.

142. Fischer, J. Council of Representatives Election Composite Report Iraq. December 15, 2005. Final Report. Washington: Center for Transitional and Post-Conflict Governance. 2006 February 20, Rasta: <http://www.ifes.org/publication/d2046fde59cd1eeda675eb611bfd4d9e/Council%20of%20Representatives%20Election%20Composite-Update20FebV3.doc>; Žiūrėta: 2009 08 21.

143. Hitchner, R. B. The Process and Prospect of the Constitutional Reform Process in Bosnia and Herzegovina. Report to the Peace Implementation Council, 2005 December 14, Paris, France, Rasta: <http://www.daytonproject.org/publications/publication.php?id=149>; Žiūrėta: 2010 01 21.

144. Hooker, G. Iraq: Outlook for National Elections and Governance. The Washington Institute for Near East Policy, 2005, Rasta: <http://www.washingtoninstitute.org/html/pdf/HOOKER-FINAL.pdf>; Žiūrėta 2007 03 20.

145. Joseph, E.P. What to do about Bosnia and Herzegovina?: The Case for Accelerated NATO Membership and OSCE Coordination of Constitutional Reform. United States Institute of Peace, 2009 May, Rasta: <http://www.usip.org/resources/what-do-about-bosnia-and-herzegovina-the-case-accelerated-nato-membership-and-osce-coordin>; Žiūrėta: 2010 02 05.

146. Hansen, G. Mapping and Institutional Analysis of Civil Society Groups in Iraq. Desk-Study Conducted for the Swedish International Development Agency (Sida), 2008 December, Rasta: http://www.ncciraq.org/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=86&lang=en; Žiūrėta: 2010 05 23.

147. Hitchner, R. B., *The Necessity of Constitutional Reform in Bosnia-Herzegovina*. International Centre for Democratic Transition, 2009.

148. Norkus, Z., Morkevičius, V., Šarkutė, L. *Lyginamieji tyrimai su TOSMANA ir FS/QCA*. Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų paketas, Rasta: http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/qca/qca.html&course_file=qca_literatura.html; Žiūrėta: 2011 02 17.

149. Paul, J. and Nahory, C. *War and Occupation in Iraq*. Global Policy Forum, June 2007, Rasta: <http://www.usawatch.org/docs/wariniraq.pdf>; Žiūrėta: 2009 07 20.

150. Reidlmayer A., *A Brief History of Bosnia – Herzegovina*. Harvard University, 1993, Rasta: <http://www.kakarigi.net/manu/briefhis.htm>; Žiūrėta: 2009 11 28.

151. Sirutavičius, V. Ukraina: Oranžinė revoliucija ir kas po to? *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2005*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2006. Rasta: http://vddb-dt.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2006~ISSN_1648-8016.V_2005.PG_223-241/DS.002.0.01.ARTIC; Žiūrėta: 2009 09 14.
152. Sistani, A. al, *Encyclopædia Britannica Online*. 2009, Rasta: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1005637/Ali-al-Husseini-al-Sistani>; Žiūrėta: 2009 08 03.
153. Vanhanen, T. Measures of Democracy 1810-2006, Introduction. Finnish Social Science Data Archive, Rasta: http://www.fsd.uta.fi/aineistot/taustatietoa/FSD1289/Introduction_2007.pdf; Žiūrėta: 2009 03 23.

Teisės aktai

154. Agreement by Political Parties to Pursue Constitutional Reform. Washington, 2005 November 22, Rasta: http://www.daytonproject.org/PDFs/BiH_Const_Reform_Statement_English.pdf; Žiūrėta: 2010 01 21.
155. Amendment 1 to the Constitution of Bosnia and Herzegovina, Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina, 2009 March 25, Rasta: <http://www.ccbh.ba/eng/article.php?pid=1527&kat=518&pkat=500>; Žiūrėta: 2009 11 20.
156. Constituent Peoples' Decision of the BiH Constitutional Court, Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, 1 July 2000, Rasta: http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/const/default.asp?content_id=5853; Žiūrėta: 2010 02 16.
157. Constitution of Bosnia and Herzegovina, General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, 1995, Rasta: http://www.ccbh.ba/eng/p_stream.php?kat=518; Žiūrėta: 2009 11 17.
158. Constitution of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, 1996 June 28, Rasta: <http://www.rada.kiev.ua/const/conengl.htm>; Žiūrėta: 2009 02 28
159. Constitutional Working Group recommendation on revisions of the Dayton Peace Agreement, Washington, 2005 November, Rasta: <http://www.daytonproject.org>; Žiūrėta: 2010 01 23.
160. Council Joint Action 2004/570/CFSP of 12 July 2004 on the European Union military operation in Bosnia and Herzegovina. *Official Journal of the European Union*, The Council of the European Union, 2004 July 28, Rasta: http://eur-lex.europa.eu/pri/en/oj/dat/2004/l_252/l_25220040728en00100014.pdf; Žiūrėta: 2010 03 09.

161. Dayton Peace Agreement, Paris, 1995 December 1, Rasta:
<http://www.state.gov/www/regions/eur/bosnia/bosagree.html>; Žiūrėta 2009 12 05.
162. Declaration of the Peace Implementation Council, Brussels, PIC Main Meeting, 2000 May 24, Rasta: http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=5200; Žiūrėta: 2010 02 04.
163. EU-Western Balkans Summit Declaration. 10229/03 (Presse 163), Thessaloniki, 2003 June 21, Rasta:
http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/misc/76291.pdf; Žiūrėta: 2009 12 21.
164. Election Law of BiH. *Official Gazette*, No. 23/01, 2001 September 19, Rasta:
<http://www.oscebih.org/documents/25-eng.pdf>; Žiūrėta: 2010-02-24.
165. Joint Statement, EU-Ukraine Summit, Council of the European Union, Kiev, 2007 September 14, Rasta:
http://ec.europa.eu/energy/international/bilateral_cooperation/doc/ukraine/2007_09_14_summit.pdf; Žiūrėta: 2009 09 24.
166. Iraqi Constitution, National Assembly, Iraq, 2005, Rasta:
http://www.uniraq.org/documents/iraqi_constitution.pdf; Žiūrėta: 2009 08 12.
167. Law of Administration for the State of Iraq for the Transitional Period. Iraq's Governing Council, 2004 March 8, Rasta: <http://www.cpa-iraq.org/government/TAL.html>; Žiūrėta: 2009 08 02.
168. National Strategy for Victory in Iraq, National Security Council, USA, 2005 November, Rasta: http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/iraq/iraq_national_strategy_20051130.pdf; Žiūrėta: 2009 08 16.
169. NATO Decisions on Open Door Policy, North Atlantic Treaty Organization, 2008 April 4, Rasta: <http://www.nato.int/docu/update/2008/04-april/e0403h.html>; Žiūrėta: 2009 09 14.
170. On Amending the Constitution of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, No 2222-IV, 08.12, Kiev, 2004, Rasta: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/anot.cgi?nreg=2222-15>; Žiūrėta: 2009 02 26.
171. Order Number 96, Coalition Provisional Authority, (CPA/ORD/7 June 2004/96), 2004 June 15, Rasta:
http://permanent.access.gpo.gov/lps50915/20040615_CPAORD_96_The_Electoral_Law.pdf; Žiūrėta: 2009 07 25.
172. President Decree No 20, Republic of Iraq, Rasta:
http://www.uniraq.org/documents/ElectoralMaterial/020310/Presidential%20Decree%20on%20Amendments_Unofficial%20UNAMI%20Translation_EN.pdf; Žiūrėta: 2010 04 28.

173. Regulation Number 1, (CPA/REG/16 May 2003/01), Coalition Provisional Authority, Rasta: http://www.cpa-iraq.org/regulations/20030516_CPAREG_1_The_Coalition_Provisional_Authority_.pdf; Žiūrēta: 2009 08 01.

174. Regulation Number 6, (CPA/REG/13 July 2003/06), Coalition Provisional Authority, 2003, Rasta: http://www.cpa-iraq.org/regulations/20030713_CPAREG_6_Governing_Council_of_Iraq_.pdf; Žiūrēta: 2009 08 01.

175. Regulation Number 45, The Coalition Provisional Authority, (CPA/ORD/25 November 2003/45), 2003, Rasta: <http://www.icnl.org/knowledge/library/browseSearchResults.php?countrytosearch=Iraq&languagegetosearch=English>; Žiūrēta: 2010 05 19.

176. Resolution 1031, Security Council of United Nations, 3607th Meeting Resolution S/RES/1031, 1995 December 15, Rasta: <http://www.un.org/Docs/scres/1995/scres95.htm>; Žiūrēta: 2009 12 14.

177. Resolution 1483 (2003), Security Council of United Nations, (S/RES/1483 (2003)), Rasta: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/368/53/PDF/N0336853.pdf?OpenElement>; Žiūrēta: 2009 07 24.

178. Resolution 1500 (2003), Security Council of United Nations, (S/RES/1500 (2003)), 2003, Rasta: [http://www.undemocracy.com/S-RES-1500\(2003\).pdf](http://www.undemocracy.com/S-RES-1500(2003).pdf); Žiūrēta: 2009 08 01.

179. Resolution 1883 (2009), Security Council of United Nations, (S/RES/1883 (2009)), 2009, Rasta: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Iraq%20SRES%201883.pdf>; Žiūrēta: 2010 05 13.

180. Rules and Regulations, OSCE – Mission to Bosnia and Herzegovina Provisional Electio Commission, 1996 July 16, Rasta: http://aceproject.org/main/samples/em/emx_1006.pdf; Žiūrēta: 2010 02 03.

181. Verkhovna Rada of Ukraine Resolution On Declaration of Independence of Ukraine, No 38, Kyiv, 1991 August 24, Rasta: http://gska2.rada.gov.ua/site/postanova_eng/Rres_Declaration_Independence_rev12.htm; Žiūrēta: 2009 02 24.

182. Zakon o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine. *Official Gazette Bosne i Hercegovine*. No. 42/03, 2001, Rasta: <http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Biblioteka/zakoni/bh/ZAKON%20O%20UDRUZENJIMA%20I%20FONDACIJAMA/Zakon%20o%20udruzenjima%20i%20fondacijama%20-%2032%20-%2001.pdf>; Žiūrēta: 2010 03 19.

Žiniasklaida (spausdinta ir internetinė)

183. Agence France-Presse, Obama Hails Iraq's Approval of 2010 Election Law. ABS-CBN News.com, 2009 September 11, Rasta: <http://www.abs-cbnnews.com/world/11/08/09/obama-hails-iraqs-approval-2010-election-law>; Žiūrėta: 2010 04 29.
184. Al-Alaily, J. UN rejects Iraq Council criticism. BBC News, 2003 July 20, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3081787.stm; Žiūrėta: 2009 08 01.
185. Al-Alam Television, Iraqi Shiite Figure Al-Sadr Rejects Violence. 2010 March 6, Rasta: <http://www.juancole.com/2010/03/sadr-calls-for-election-of-mps-who-will.html>; Žiūrėta: 2010 05 08.
186. Al-Mozany, H. Democracy dictated. *Eurozine*, 2006 July 6, Rastas: <http://www.eurozine.com/articles/2006-07-06-almozany-en.html>; Žiūrėta: 2009 07 17.
187. Aljazeera.net, Focus: Iraq Election 2010: Iraq Most Powerful Coalitions. 2010 March 4, Rasta: <http://english.aljazeera.net/focus/iraqelection2010/2010/03/20103493048404203.html>; Žiūrėta: 2010 05 06.
188. Al-Jazeera TV, An Interview with „Change List“ Leader Nawshirwan Mostafa. 2009 June 11, Rasta: <http://www.ekurd.net/mismas/articles/misc2009/6/independentstate2814.htm>; Žiūrėta: 2010 05 10.
189. Allawi, I. A New Beginning. *The Washington Post*, 2004 June 27, Rasta: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A6946-2004Jun25.html>; Žiūrėta: 2009 08 06.
190. Allawi, I. Building a Nation. *The Wall Street Journal*, 2005 January 28, Rasta: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A6946-2004Jun25.html>; Žiūrėta: 2009 08 06.
191. Alsumaria Iraqi Satellite TV Network, Sistani Aide: Closed List Affects Democracy. Iraq News, 2009 October 7, Rasta: <http://www.alsumaria.tv/en/Iraq-News/1-38569-Sistani-aide:-Closed-list-affects-democracy.html>; Žiūrėta: 2010 04 27.
192. Altikriti, A. Iraq ‘Determined to Regain Dignity’. *Aljazeera.net*, 2010 March 6, Rasta: <http://english.aljazeera.net/focus/iraqelection2010/2010/03/2010359105192392.html>; Žiūrėta: 2010 05 16.
193. Arato, A. The new Endgame in Iraq. *Foreign Policy in Focus*, 2006 March 9, Rasta: <http://www.fpif.org/fpiftxt/3146>; Žiūrėta: 2007 03 23.
194. Barber, L. OSCE Support to Elections in BiH. SFOR Informer Online, 2000 November 22, Rasta: <http://www.nato.int/sfor/indexinf/101/s101p04a/t0011224a.htm>; Žiūrėta: 2010 02 02.
195. BBC, Interim 'leader' tours Baghdad. BBC News, 2003a April 21, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2963227.stm; Žiūrėta: 2009 08 01.

196. BBC, Cheers greet Garner in north Iraq. BBC News, 2003b April 21, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2967237.stm; Žiūrėta: 2009 08 01.
197. BBC, Profile: Kurdistan Democratic Party (KDP). BBC News, 2003c January 13, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/low/not_in_website/syndication/monitoring/media_reports/2588073.stm;
Žiūrėta: 2009 08 05.
198. BBC, Q&A: Iraq resolution. BBC News, 2003c October 16, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3198444.stm; Žiūrėta: 2009 08 01.
199. BBC, Negroponte confirmed for Iraq job. BBC News, 2004a May 7, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3692243.stm; Žiūrėta: 2009 08 02.
200. BBC, World leaders hail deal on Iraq. BBC News, 2004b June 9, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3789449.stm; Žiūrėta: 2009 08 02.
201. BBC, Sadr spurns Iraq council incite. BBC News, 2004c June 23, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3834733.stm; Žiūrėta: 2009 08 02.
202. BBC, Who's who in Iraq: Ayatollah Sistani. BBC News, 2004d August 26, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3033306.stm; Žiūrėta: 2009 08 03.
203. BBC, In Quotes: Moqtada Sadr's fiery rhetoric. BBC News, 2004e April 6, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3603565.stm; Žiūrėta: 2009 08 04.
204. BBC, Who is who in Iraq: Iyad Allawi. BBC News, 2004f May 28, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3757923.stm; Žiūrėta: 2009 08 06.
205. BBC, Top Shia urges Iraq charters 'yes'. BBC News, 2005a October 13, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4337598.stm; Žiūrėta: 2009 08 19.
206. BBC, Q&A: Iraq referendum. BBC News, 2005b October 15, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4337200.stm; Žiūrėta: 2009 08 20.
207. BBC, UN condemns Iraq charter change. BBC News, 2005c October 4, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4309164.stm; Žiūrėta: 2009 08 20.
208. BBC, Sunni leader praises Iraq ballot. BBC News, 2005d December 17, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4538220.stm; Žiūrėta: 2009 08 21.
209. BBC, Iraqi Shia unite to contest poll. BBC News, 2005e October 27, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4382640.stm; Žiūrėta: 2009 08 21.
210. BBC, Guide to Iraqi political parties. BBC News, 2006 January 20, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4511450.stm#iaf; Žiūrėta: 2009 08 21.
211. BBC, New Bloc Backs Ukraine President. BBC News, 2007 August 3, Rasta:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6929336.stm>; Žiūrėta: 2009 09 24.

212. BBC, Timeline: Bosnia-Herzegovina. BBC News, 2009 October 29, Rasta:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country_profiles/1066981.stm; Žiūrėta: 2009 12 01.
213. BBC, Profile: Viktor Yanukovich. BBC News, 2010 March 2, Rasta:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4038803.stm>; Žiūrėta: 2010 04 18.
214. BBC, Ukraine election: Orange leader Viktor Yushchenko out. BBC News, 2010 January 18, Rasta: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8464816.stm>; Žiūrėta: 2010 04 20.
215. BBC, Iraq Election Turnout 62 %, Officials Say, BBC News, 2010 March 11, Rasta:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8556065.stm>; Žiūrėta: 2010 07 28.
216. BiH Main Parties Announce New Decentralisation Agreement, *South East European Times*, 2009 January 27, Rasta:
http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2009/01/27/feature-01; Žiūrėta: 2010 01 25.
217. Bransten, J. Russia/Ukraine: Did President Putin Miscalculate In Ukraine? *Radio Free Europe radio Liberty*, 2004 November 30, Rasta:
<http://www.rferl.org/content/article/1056138.html>; Žiūrėta: 2009 09 18.
218. Brinkley, J., Dollars for Democracy?: U.S. Aid to Ukraine Challenged. *The New York Times*, 2004 December 21, Rasta:
<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D02E2DC1330F932A15751C1A9629C8B63&sec=&spon=&pagewanted=all>; Žiūrėta: 2009 09 11.
219. Bryant, Ch. Ukraine's Inspirational Electorate. *Guardian*, 2010 February 10, Rasta:
<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/feb/10/ukraine-inspirational-electorate>; Žiūrėta: 2010 04 19.
220. Chandrasekaran, R. In Discord, Iraqis Select Interim Assembly. *Washingtonpost*, 2004 August 19, Rasta: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A11962-2004Aug18.html>; Žiūrėta: 2009 08 02.
221. Democracy Now, Headlines for January 31, 2005. 2005, January 31, Rasta:
<http://www.democracynow.org/2005/1/31/headlines>; Žiūrėta: 2009 08 17.
222. Democracy Now, Iranian President Mahmoud Ahmadinejad on Iran-Iraq Relations, Iran's Persecution of Gays and the Future of Israel-Palestine. 2008 September 26, Rasta:
http://www.democracynow.org/2008/9/26/iranian_president_mahmoud_ahmedinejad_on_iran; Žiūrėta: 2010 05 11.
223. Diamond, L. Has America Failed in Iraq? 2005a July 21, Rasta:
<http://www.slate.com/id/2123079/entry/2123241/>; Žiūrėta: 2007 05 07.
224. Diamond, L. How a Vote Could Derail Democracy. *The New York Times*, 2005b January 9, Rasta:

<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9501E3DD1E39F93AA35752C0A9639C8B63;>

Žiūrėta: 2007 05 15.

225. Dizdarevic, S. The dirtiest Campaign so Far. Helsinki Committee for Human Rights in Bosnia and Herzegovina, Press Release, 2000 November 8, Rasta: <http://www.bh-hchr.org/Statements/e08-11-00.htm>; Žiūrėta: 2010 02 05.

226. Erdbrink, T. and Paley, A. R. Iran Urges Closer Defense Ties With Iraq. *The Washington Post*, 2008 June 9, Rasta: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/06/08/AR2008060801897.html?nav=rss_world; Žiūrėta: 2010 05 11.

227. EU Co-operation News, EU Support Strengthening Civil Society. 2008 May 28, Rasta: http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eucooperationnews/07_eucooperationnews_en.pdf; Žiūrėta: 2009 09 30.

228. Graham C. Ukraine's Future Wasn't Orange. *Guardian*, 2010 February 8, Rasta: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/feb/08/ukraine-post-communist-orange-future>; Žiūrėta: 2010 04 19.

229. Grenier, R. Iraq 'Condemned' to Democracy. *Aljazeera.net*, 2010 March 7, Rasta: <http://english.aljazeera.net/focus/iraqelection2010/2010/03/201037115714685574.html>; Žiūrėta: 2010 05 09.

230. Guardian, 100 000 demand Iraqi elections. 2004 January 19, Rasta: <http://www.guardian.co.uk/world/2004/jan/19/iraq>; Žiūrėta: 2009 08 04.

231. Guardian, The balance shifts in the battle between secular and Islamist Iraq. 2005 December 13, Rasta: <http://www.guardian.co.uk/world/2005/dec/13/iraq.jonathansteele>; Žiūrėta: 2009 08 21.

232. Hardy, R. Iraqi assembly: Democracy or pretence? BBC News, 2004 August 19, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3580006.stm; Žiūrėta: 2009 08 02.

233. Hartas, S. The Party of Regions is Changing its Face, or Akhmetov in the Role of Prime Minister. *Ukrains'ka pravda*, 2005 December 1, Rasta: http://www.ukrainianstudies.uottawa.ca/ukraine_list/uk1370_7.html; Žiūrėta: 2009 09 21.

234. Jovanovic, D. Old Wounds Emerge as Bosnia Elections Loom. *ABC News*, Sarajevo, 2006 September 29, Rasta: <http://abcnews.go.com/International/story?id=2508735&page=1>; Žiūrėta: 2010 03 10.

235. Kafala, T. The Iraqi Baath Party. BBC News, 2003 March 25, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2886733.stm; Žiūrėta: 2009 07 17.

236. Kafala, T. Coalition hits the wrong notes. BBC News, 2003 June 24, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3012666.stm; Žiūrėta: 2009 08 01.

237. Kampschror, B. HDZ Protesting Election Regulations. *Central Europe Review*, 2000, 2(37), Rasta: <http://www.ce-review.org/00/37/bosniannews37.html>; Žiūrēta: 2010 02 05.
238. KyivPost, Yanukovych Turns on His Own. 2004 December 16, Rasta: <http://www.kyivpost.com/nation/22075>; Žiūrēta: 2009 09 18.
239. Kotarski, K. Will Ukraine Turn Towards Europe. *Guardian*, 2010 February 4, Rasta: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/feb/04/ukraine-presidential-elections-poland>; Žiūrēta: 2010 04 19.
240. Kuzio, T. Ukraine and NATO, *Jane's Defence Weekly*, 2000 October 15.
241. Los Angeles Times, Iraq: Q&A with Shiite Religious and Political Leader Ammar Hakim. 2009 October 24, Rasta: <http://latimesblogs.latimes.com/babylonbeyond/2009/10/iraq-q-a-with-shiite-political-leader-ammar-hakim.html>; Žiūrēta: 2010 05 08.
242. Maksymiuk, J. Analysis: Ukrainian Candidates Face off in Debate. *Radio Free Europe Radio Liberty*, 2004 December 22, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1056537.html>; Žiūrēta: 2009 09 18.
243. Maksymiuk, J. Analysis: Is New Pro-Yushchenko Party More Than Party of Power? *Radio Free Europe Radio Liberty*, 2005 March 10, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1057901.html>; Žiūrēta: 2009 09 22.
244. Maksymiuk, J. Ukraine: Parties Get Down to Crucial Election Campaign. *Radio Free Europe Radio Liberty*, 2005 December 9, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1063683.html>; Žiūrēta: 2009 09 23.
245. Metiljevic, A. Interview given by Mr. Zlatko Lagumdžija, Minister of Foreign Affairs of BiH. *Slobodna Bosna*, 2002 June 27, Rasta: http://www.mfa.gov.ba/HTML/Interview_SB_0502.pdf; Žiūrēta: 2010 02 18.
246. Muir, J. Iraq edging towards precipice. BBC, 2006 March 8, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4786660.stm; Žiūrēta: 2009 08 19.
247. Mustajbegovic, S. Bosnia: Constitution Reform Setback. *Balkan Business Insight*, 2007 January 25, Rasta: <http://birn.eu.com/en/67/10/2141/>; Žiūrēta: 2010 01 24.
248. Peric, B. Pre-election Poll: Petrification of Ethnic Divisions? AIM, Banja Luka, 2002 April 29, Rasta: <http://www.aimpress.ch/dyn/trae/archive/data/200205/20502-002-trae-sar.htm>; Žiūrēta: 2010 03 06.
249. Piatt, G. Croats in Bosnia Seeking Autonomy. *Global Security*, 2000 November 10, Rasta: <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2000/11/war-001110-eubih3.htm>; Žiūrēta: 2010 02 09.
250. Radio Free Europe Radio Liberty, EU, Russia Clash Over Response to Ukraine Crisis. 2004 November 25, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1056068.html>; Žiūrēta: 2009 09 17.

251. Radio Free Europe Radio Liberty, Ukraine: U.S., Russia Focused on the Race, not the Horses. 2006 March 24, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1067061.html>; Žiūrēta: 2009 09 23.
252. Radio Free Europe Radio Liberty, Ukraines's Leftists Announce New Coalition. 2006 July 7, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1069700.html>; Žiūrēta: 2009 09 24.
253. Radio Free Europe Radio Liberty, Ukrainian Rivals Agree to Hold September Elections. 2007 May 27, Rasta: <http://www.rferl.org/content/article/1076733.html>; Žiūrēta: 2009 09 24.
254. Reuters, Research Halves Bosnia War Death Toll. 2005 November 24, Rasta: http://www.nzherald.co.nz/bosnia-and-herzegovina/news/article.cfm?l_id=498&objectid=10356775; Žiūrēta: 2009 12 03.
255. Ryabchuk, M. A Future Ukraine: One Nation, Two Languages, Three Cultures. *Ukrainian Weekly*, No 23, 1999 June 6.
256. Riabchuk, M. What's Left of Orange Ukraine? *Eurozine*, 2010 Marc 4, Rasta: <http://www.eurozine.com/articles/2010-03-04-riabchuk-en.html>; Žiūrēta: 2010 04 10.
257. Shparluk, V. The Problems Of Yanukovych And Prospects For Ukraine. *European Dialogue*, 2010 March 24, Rasta: <http://eurodialogue.org/eastern-partnership/The-Problems-Of-Yanukovych-And-Prospects-For-Ukraine>; Žiūrēta: 2010 04 18.
258. Serbia, Bosnian Serb entity sign special relations agreement, *People's Daily Online*, 2006 September 27, Rasta: http://english.peopledaily.com.cn/200609/27/eng20060927_306746.html; Žiūrēta: 2010 03 09.
259. Sudetic, Ch. Evolution in Europe: Zagreb Journal; As Croatia Goes, Will All Yugoslavia? *The New York Times*, 1990 May 5, Rasta: <http://www.nytimes.com/1990/05/05/world/evolution-in-europe-zagreb-journal-as-croatia-goes-will-all-yugoslavia.html?pagewanted=all>; Žiūrēta: 2010 02 09.
260. Sulejman Tihić, kandidat SDA za člana predsjedništva BiH: Opasna priča o ukidanju entiteta i referendumu. *Nezavisne novine*, Sarajevo, 2006 September 12, Rasta: <http://www.sda.ba/vijest.php?id=114>; Žiūrēta: 2010 03 10.
261. Vasilenko, G. PM Tymoshenko Says „Ukraine's Future is with Europe“. *European Dialogue*, Rasta: <http://eurodialogue.org/eastern-partnership/PM-Tymoshenko-Says-Ukraine-s-Future-Is-With-Europe>; Žiūrēta: 2010 04 20.
262. Westcott, K. The Queen of Ukraine's Image Machine. *BBC News*, 2007 October, Rasta: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7025980.stm>; Žiūrēta: 2009 09 26.

Programos, pranešimai, kalbos ir kita

263. Address to a Joint Session of Congress and the American People. The White House, 2001 September 20, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>; Žiūrėta: 2010-07-07.

264. Autonomy or independence: Iraqi Kurds take position ahead of vote, Kurdistan Regional Government, 2005 January 28, Rasta: <http://www.krg.org/articles/detail.asp?smap=02010200&lngnr=12&asnr=&anr=694&rnr=73>; Žiūrėta: 2009 08 05.

265. Boese, W. U.S. Says Ukrainian President Approved Arms Sale to Iraq. Arms Control Association, 2002 October, http://www.armscontrol.org/act/2002_10/ukraineoct02?print; Žiūrėta: 2009 09 11.

266. Bonet, P. Viktor Yanukovych: "Our policy should reflect our national interests". *El Pais*, 2010 February 2, Rasta: <http://www.partyofregions.org.ua/eng/faces/4b6951f58d09f/>; Žiūrėta: 2010 04 18.

267. Блок Юлії Тимошенко. Передвиборна програма Виборчого блоку політичних партій „Блок Юлії Тимошенко”, 2006, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrėta: 2009 09 23.

268. Блок Юлії Тимошенко. Передвиборна програма Виборчого блоку політичних партій „Блок Юлії Тимошенко”, 2007, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrėta: 2009 09 26.

269. Виборчий блок політичних партій "За Єдину Україну!". Центральна Виборча Комісія, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v>; Žiūrėta: 2009 09 21.

270. Савез независних социјалдемократа, Politički program. Rasta: <http://www.snsd.org/dnn/Portals/0/Dokumenti/politickiProgram.pdf>; Žiūrėta: 2010 03 10.

271. Experts: Medvedev's Statement Is the Attempt to Influence Presidential Elections in Ukraine, European Forum for Democracy and Solidarity, Rasta: <http://eurodialogue.org/Experts-Medvedev-Statement-Is-the-Attempt-to-Influence-Presidential-Elections-In-Ukraine>; Žiūrėta: 2010 04 19.

272. Fact Sheet: The Transition to Iraq Self-Government. The White House, 2004 May 24, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/05/20040524-4.html>; Žiūrėta 2009 07 25.

273. Народний Союз Наша Україна, Передвиборна програма блоку "Наша Україна" Україна у нас одна! Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrėta: 2009 09 22.

274. Hrvatska demokratska zajednica, Program Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine, Mostar, 2006, Rasta: <http://www.hdzbih.org/hr/stranice/prikaz/program-hdz-bih>; Žiūrēta: 2010 03 11.
275. Hrvatsku demokratsku zajednicu 1990, HDZ 1990 – Programska deklaracija. Mostar, 2009, Rasta: http://hdz1990.org/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=36; Žiūrēta: 2010 03 12.
276. Наша Україна – Народна Самооборна, Передвиборна програма блоку. 2007, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrēta: 2009 09 26.
277. Joint Statement by President Bush, Prime Minister Blair on Iraq's Future. The White House, 2003 April 8, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/04/20030408-1.html>; Žiūrēta: 2009 07 24.
278. Kurdistan Alliance, For a Democratic and Federal Iraq. 2005 December 13-15, Rasta: <http://www.puk.org/web/htm/news/nws/730.pdf>; Žiūrēta: 2009 08 21.
279. Message To The People Of Bosnia And Herzegovina From EU High Representative Javier Solana On The Eve Of The 5 October 2002 Elections, Office of the High Representative and EU Special Representative, 2002 October 3, Rasta: http://www.ohr.int/other-doc/eu-stmnt/default.asp?content_id=28056; Žiūrēta: 2010 02 18.
280. Облікова картка партії (блоку), Центральна Виборча Комісія, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrēta: 2009 09 21.
281. President Bush: “World Can Rise to This Moment”. The White House, 2003 February 6, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030206-17.html>; Žiūrēta: 2009 07 23
282. President Bush Meets with Prime Minister Blair, The White House, 2003 January 31, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/01/20030131-23.html>; Žiūrēta: 2009 07 23.
283. President Bush, Prime Minister Blair Discuss Keeping the Peace. The White House, 2002 September 7, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/09/20020907-2.html>; Žiūrēta: 2009 07 24.
284. President Bush, Prime Minister Blair Hold Press Availability. The White House, 2003 March 27, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030327-3.html>; Žiūrēta: 2009 07 24.
285. President Couns on Society’s Support of his Constitutional Reform, Press Office of President Victor Yushchenko, 2009 April 1, Rasta: <http://www.president.gov.ua/en/news/13383.html>; Žiūrēta: 2009 09 28.

286. President Discusses War on Terror and Upcoming Iraqi Elections. The White House, 2005 December 12, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/12/20051212-4.html>; Žiūrėta: 2009 08 22.
287. President Meets BYuT Leader. Press office of President Victor Yushchenko, 2007 September 27, Rasta: <http://www.president.gov.ua/en/news/7644.html>; Žiūrėta: 2009 9 26.
288. President Dissolves Parliament. Press office of President Victor Yushchenko, 2007 April 2, Rasta: <http://www.president.gov.ua/en/news/5785.html>; Žiūrėta: 2009 09 24.
289. President Outlines Steps to Help Iraq Achieve Democracy and Freedom. The White House, 2004 May 24, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/05/20040524-10.html>; Žiūrėta: 2009 07 23.
290. President's Radio Address. The White House, 2003 March 1, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030301.html>; Žiūrėta: 2009 07 23.
291. President's Remarks on Iraq at "Congress of Tomorrow" Reception. The White House, 2003 February 10, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030210.html>; Žiūrėta: 2009 07 23.
292. President Signs Bill to Strengthen Trade Between U.S. and Ukraine. The White House, 2006 March 23, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/03/20060323-1.html>; Žiūrėta: 2009 09 14.
293. Press Conference following Talks with President of Ukraine Viktor Yushchenko and the Second Meeting of the Russian-Ukrainian Intergovernmental Commission. The Kremlin, Moscow, 2008 February 12, Rasta: http://eng.kremlin.ru/speeches/2008/02/12/2018_type82914type82915_160088.shtml; Žiūrėta: 2009 09 15.
294. Партія регіонів, Передвиборна програма Партії регіонів. Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>; Žiūrėta: 2009 09 21.
295. Remarks of President Barack Obama – As Prepared for Delivery Responsibly Ending the War in Iraq. White House, 2009 February 27, Rasta: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-ndash-responsibly-ending-war-iraq>; Žiūrėta: 2010 05 12.
296. Russia takes a negative view of NATO expansion but has always seen the European Union's enlargement as a positive process. The Kremlin, Moscow, 2004 December 10, Rasta: http://eng.kremlin.ru/text/themes/2004/12/100000_81076.shtml; Žiūrėta: 2009 09 15.
297. Russian President Medvedev sends critical open letter to Ukraine's Yushchenko, European Forum for Democracy and Solidarity, 2009 August 12, Rasta:

http://www.europeanforum.net/news/707/russian_president_medvedev_sends_critical_open_letter_to_ukraine_s_yushchenko; Žiūrėta: 2010 04 19.

298. Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine. Program partije. Rasta: <http://translate.google.lt/translate?hl=lt&sl=hr&tl=lt&u=http%3A%2F%2Fwww.sdp.ba%2F&anno=2>; Žiūrėta: 2010 03 13.

299. State of Law Coalition, Al-Maliki: Sectarianism Has Not Returned. 2010 March 3, Rasta: <http://qanoon337.org/en/news.php?action=view&id=33>; Žiūrėta: 2010 05 07.

300. The State of Law Coalition, Our Manifesto, Rasta: <http://qanoon337.org/en/index.php?action=pages&id=13>; Žiūrėta: 2010 05 07.

301. Statement by Javier Solana, EU High Representative for the Common Foreign and Security Policy (CFSP), on the result of the elections in Bosnia and Herzegovina. Office of the High Representative and EU Spacial Representative, 2002 October 7, Rasta: http://www.ohr.int/other-doc/eu-stmnt/default.asp?content_id=28106; Žiūrėta: 2010 03 06.

302. Statemant of the President on Ukraine. The White House, 2001 April 26, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/04/20010426-9.html>; Žiūrėta: 2009 09 14.

303. Stranka Demokratske Akcije, Obraćanje predsjedavajućeg Predsjedništva BiH Sulejmana Tihića na otvaranju Islamskog centra u Srebrenici. Srebrenica, 2006, Rasta: <http://www.sda.ba/vijest.php?id=109>; Žiūrėta: 2010 03 10.

304. Ukrainian President Vows to Continue Push for E U, NATO Entry. Press office of President Victor Yushchenko, 2006 December 6, Rasta: <http://www.president.gov.ua/en/news/4856.html>; Žiūrėta: 2009 09 26.

305. War on Terror. The White House, 2003 March 8, Rasta: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030308-1.html>; Žiūrėta: 2009 07 23.

306. Передвиборна програма кандидата на пост президента України Януковича В.Ф., 2009, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>; Žiūrėta: 2010 04 18.

307. Передвиборна програма кандидата на пост президента України Юлії Тимошенко, 2009, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>; Žiūrėta: 2010 04 18.

Ataskaitos

308. Commission of the European Communities, Bosnia and Herzegovina 2008 Progress Report. SEC(2008) 2693 final, Bussels, 2008 November 5, Rasta: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/bosnia_herzegovina_progress_report_en.pdf; Žiūrėta: 2010 03 15.

309. Commission on Security and Cooperation in Europe, Report: The Referendum on Independence in Bosnia-Herzegovina February 29-March 1, 1992. 102nd Congress, 1st session, 1992 February 29, Rasta:
http://csce.gov/index.cfm?FuseAction=UserGroups.Home&ContentRecord_id=250&ContentType=G&ContentRecordType=G&UserGroup_id=5&Subaction=ByDate&CFID=24733863&CFTOKEN=33010700; Žiūrēta: 2009 11 27.
310. Counterpart Creative Center, Civil Society Organizations in Ukraine. The State and Dynamics (2002-2006). Kyiv, 2006, Rasta: <http://ccc-tec.org.ua/file/biblioteka/>; Žiūrēta: 2009 09 29.
311. International Center for Not-for-Profit Law, NGO Law Monitor: Iraq.2010 8 March, Rasta: <http://www.icnl.org/knowledge/ngolawmonitor/iraq.htm>; Žiūrēta: 2010 05 19.
312. International Crisis Group (ICG), Inside Radovan's Republika: The Struggle for Power in Republika Srpska. Bosnia Report, , 1996 July 11, Rasta:
http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:1604; Žiūrēta: 2010 02 10.
313. International Crisis Group (ICG), Doing Democracy a Disservice: 1998 Elections in Bosnia and Herzegovina. ICG Balkans Report No 42, 1998 September 9, Rasta:
<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1511&CFID=14972669&CFTOKEN=48278642>; Žiūrēta: 2009 12 06.
314. International Crisis Group (ICG), Is Dayton Failing?: Bosnia Four Years After the Peace Agreement. Balkans Report No 80, Sarajevo, 1999 October 28, Rasta:
<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1524>; Žiūrēta: 2009 12 31.
315. International Crisis Group (ICG), Iraq Backgrounder: What Lies Beneath. Middle East report No 6, 2002 October 1, Rasta: <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1674&l=1>; Žiūrēta: 2009 07 24.
316. International Crisis Group (ICG), Thessaloniki and After(II): The EU and Bosnia. ICG Europe Briefing Paper, No. 28, Sarajevo/Brussels, 2003a June 20, Rasta:
<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=1816&l=1>; Žiūrēta: 2009 12 17.
317. International Crisis Group (ICG), Bosnia's Nationalist Governments: Paddy Ashdown and the Paradoxes of State Building. Balkans Report, No 146, 2003b July 22, Rasta:
<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?l=1&id=1474>; Žiūrēta: 2010 02 19.
318. International Crisis Group (ICG), Iraq: Don't Rush the Constitution. Middle East Report No 42, 2005a, Rasta:
http://www.crisisgroup.org/library/documents/middle_east_north_africa/iraq_iran_gulf/42_iraq_don_t_rush_the_constitution.pdf; Žiūrēta: 2009 08 19.

319. International Crisis Group (ICG), Unmaking Iraq: A Constitutional Process Gone Awry. Middle East Briefing No 19, 2005b, Rasta:
http://www.crisisgroup.org/library/documents/middle_east_north_africa/iraq_iraq_gulf/b19_unmaking_iraq_a_constitutional_process_gone_awry.pdf; Žiūrēta: 2009 08 20.
320. International Crisis Group (ICG), The Next Iraqi War? Sectarianism and Civil Conflict. Middle East Report No 52, 2006 February 27, Rasta:
http://www.crisisgroup.org/library/documents/middle_east_north_africa/iraq_iraq_gulf/52_the_next_iraqi_war_sectarianism_and_civil_conflict.pdf; Žiūrēta: 2009 03 23.
321. International Crisis Group (ICG), Ensuring Bosnia's Future: A New International Engagement Strategy. Crisis Group Europe Report No 180, 2007 February 15, Rasta:
<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=4655&l=1>; Žiūrēta: 2010 03 10.
322. International Crisis Group (ICG), Bosnia's Incomplete Transition: Between Dayton and Europe. Crisis Group Europe Report No 198, 2009 March 9, Rasta:
<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=5978>; Žiūrēta: 2010 03 11.
323. International Crisis Group (ICG), Iraq's Uncertain Future: Elections and Beyond. ICG Middle East report No 94, 2010 February 25, Rasta:
http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Iraq/94_iraq_s_uncertain_future_elections_and_beyond.ashx; Žiūrēta: 2010 05 03.
324. Inter-Parliamentary Union, Bosnia and Herzegovina, Parliamentary Chamber, Elections Held in 2002. 2002, Rasta: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2039_02.htm; Žiūrēta: 2010 02 22.
325. Inter-parliamentary Union, Council of Representatives of Iraq. Last Elections. Rasta: http://www.ipu.org/parline-e/reports/2151_E.htm; Žiūrēta: 2009 08 21.
326. Inter-parliamentary Union, Ukraine. Parliamentary Chamber: Verhovna Rada. Elections Held in 1994. Rasta: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2331_94.htm; Žiūrēta: 2009 08 25.
327. Inter-parliamentary Union, Ukraine. Parliamentary Chamber: Verhovna Rada. Elections Held in 2002. Rasta: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2331_02.htm; Žiūrēta: 2009 08 25.
328. Katzman, K., Iraq: U.S. Efforts to Change the Regime. CRS Report, March 22, 2002.
329. Kuts, S. and Playvoda, L. Civil Society in UKraine: „Driving Engine of Spare Wheel for Change?“. CIVICUS Civil Society Index Report for Ukraine, Kyiv, 2006, Rasta:
http://www.civicus.org/new/media/CSI_Ukraine_Country_Report.pdf; Žiūrēta: 2009 09 30.

330. Ministry of Planning and Development Cooperation Central Organization For Statistics and Information Technology, Iraq in Figures. Republic of Iraq, 2008 September, Rasta: <http://cosit.gov.iq/english/pdf/2008/allreports/IRAQ%20IN%20FIGURE.pdf>; Žiūrėta: 2009 07 20.
331. Ministry of Planning and Development Cooperation, Iraq National Report on the Status of Human Development. Iraq, 2008, Rasta: http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Iraq/Iraq_HDR_English.pdf; Žiūrėta: 2009 07 15.
332. Office of the High Representative and EU Spacial Representative, Report to the European Parliament by the High Representative of the International Community and EU Special Representative for BiH, February-June 2006. 2006 September 11, Rasta: http://www.ohr.int/other-doc/hr-reports/default.asp?content_id=38511; Žiūrėta: 2010 03 12.
333. Office of the High Representative and EU Spacial Representative. Statement: OHR Comment on the Draft Agreement on the Establishment of Parallel Relations between the RS and Serbia. 2006 September 22, Rasta: http://www.ohr.int/ohr-dept/presso/pressr/default.asp?content_id=38132; Žiūrėta: 2010 03 08.
334. OSCE, Statement: The Elections in Bosnia and Herzegovina, 14 September 1996. Preliminary Statement of the Co-ordination for International Monitoring (CIM). Office of the Co-ordination for International Monitoring, 1996 October 14, Rasta: <http://www.osce.org/odihr-elections/14431.html>; Žiūrėta: 2009 12 08.
335. OSCE, Report: Bosnia and Herzegovina Elections 1998 12 – 13 September. Office for Democratic Institutions and Human Rights, 1998 October 13, Rasta: <http://www.osce.org/odihr-elections/14428.html>; Žiūrėta: 2009 12 08.
336. OSCE, Ukraine Parliament Elections 31 March 2002. Final Report. Warsaw, 2002 May 27, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2002/05/1293_en.pdf; Žiūrėta: 2009 09 16.
337. OSCE, Bosnia and Herzegovina General Elections 5 October 2002, Final Report. Warsaw, 2003 January 9, Rasta: <http://www.osce.org/odihr-elections/14427.html>; Žiūrėta: 2009 12 08.
338. OSCE, Ukraine President Elections 31 October, 21 November and 26 December 2004. OSCE/ODIHR Elections Observation Mission Final Report. Warsaw, 2005 May 11, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2005/05/14224_en.pdf; Žiūrėta: 2009 09 16.
339. OSCE, Bosnia and Herzegovina General Elections 1 October 2006. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report, Warsaw 2007 February 6, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2007/02/23206_en.pdf; Žiūrėta: 2010 03 07.
340. OSCE, Ukraine Parliamentary Elections 26 March 2006. OSCE/ODIHR Elections Observation Mission Report. Warsaw, 2006 June 23, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2006/06/19631_en.pdf; Žiūrėta: 2009 09 21.

341. OSCE, Ukraine PreTerm Parliamentary Elections 30 September 2007. OSCE/ODIHR Elections Observation Mission Final Report. Warsaw, 2007 December 20, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2007/12/29054_en.pdf; Žiūrėta: 2009 09 24.
342. OSCE, Ukraine – Presidential Election, Second Round 7 February 2010. Statement of Parliamentary Findings and Conclusions. International Elections Observation Mission. 2010 February, Rasta: http://www.osce.org/documents/odihr/2010/02/42679_en.pdf; Žiūrėta: 2010 04 15.
343. Parliamentary Assembly Council of Europe, Run-off confirms that Ukraine's presidential election meets most international commitments, Election observation, 2010 February 8, Rasta: http://assembly.coe.int/ASP/NewsManager/EMB_NewsManagerView.asp?ID=5267; Žiūrėta: 2010 04 16.
344. Peace Implementation Council, Bosnia and Hercegovina 1998: Self-sustaining Structures. PIC Main Meeting, Bonn, 1997 December 10, Rasta: http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=5183; Žiūrėta 2010 01 31.
345. Security Council of United Nations, Report: 4701st meeting. New York, 2003 February 5, Rasta: <http://www.casi.org.uk/info/undocs/sc2003-4701.pdf>; Žiūrėta: 2009 07 24.
346. U.S. Department of State, Advancing Freedom and Democracy Reports. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2008 May 23, Rasta: <http://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/afdr/2008/104839.htm>; Žiūrėta: 2010 05 19.
347. U.S. Department of State Diplomacy in Action, Bosnia and Hercegovina: International Religious Freedom Report 2004. Bureau of democracy, Human rights, and Labor, 2004, Rasta: <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2004/35445.htm>; Žiūrėta: 2009 11 23.
348. United Nations Development Programme (UNDP) in Bosnia and Herzegovina, The Ties That Bind: Social Capital in Bosnia and Herzegovina. National Human Development Report 2009, Rasta: <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=14>; Žiūrėta: 2010 03 17.
349. United States Institute of Peace, Dayton Implementation: The Train and Equip Program. Special Report No 25, 1997 September, Rasta: <http://www.usip.org/resources/dayton-implementation-train-and-equip-program>; Žiūrėta: 2009 12 09.
350. Us Aid from the American People, The 2005 NGO Sustainability Index. Ukraine, Rasta: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2005/ukraine.pdf; Žiūrėta: 2009 09 29.
351. Us Aid from the American People, The 2008 NGO Sustainability Index. Ukraine, Rasta: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2008/ukraine.pdf; Žiūrėta: 2009 09 29.

352. Venice Commission, Opinion on the present constitutional situation in Ukraine following the adoption on the constitutional agreement between the Supreme Rada of Ukraine and the President of Ukraine. The European Commission for Democracy through Law, CDL-INF(1995)002, Strasbourg, 1995 September 11, Rasta:

[http://www.venice.coe.int/docs/1995/CDL\(1995\)040-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/1995/CDL(1995)040-e.asp); Žiūrēta: 2009 02 24.

353. Venice Commission, Opinion on the Constitution of Ukraine, adopted by the Commission at its 30th plenary meeting in Venice, on 7 - 8 March 1997. The European Commission for Democracy through Law, CDL-INF(1997)002, Strasbourg, 1997 March 11, Rasta:

[http://www.venice.coe.int/docs/1997/CDL-INF\(1997\)002-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/1997/CDL-INF(1997)002-e.asp); Žiūrēta: 2009 02 24.

354. Venice Commission, Constitution of Ukraine adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996 and amended on 8 December 2004 by Law No. 2222-IV. The European Commission for Democracy through Law, Rasta:

[http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL\(2006\)070-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL(2006)070-e.asp); Žiūrēta: 2009 02 28.

355. Venice Commission, Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the High Representative adopted by the Venice Commission at its 62nd plenary session (Venice, 11-12 March 2005). The European Commission for Democracy through Law, CDL-AD(2005)004, Venice, 2005a March 11, Rasta:

<http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD%282005%29004-e.asp>; Žiūrēta: 2010 01 20.

356. Venice Commission, Opinion on the amendments to the Constitution of Ukraine adopted on 8.12.2004 adopted by the Commission at its 63rd plenary session (Venice, 10-11 June 2005). The European Commission for Democracy through Law, CDL-AD(2005)015, Strasbourg, 2005b June 13, Rasta: [http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD\(2005\)015-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)015-e.asp); Žiūrēta: 2009 02 25.

357. Venice Commission, Preliminary Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of Bosnia and Herzegovina. The European Commission for Democracy through Law, CDL(2006)027, Strasbourg, 2006 April 7, Rasta:

<http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL%282006%29027-e.asp>; Žiūrēta: 2010 01 20.

358. Venice Commission, Opinion on the Draft Constitution of Ukraine (Prepared by a Working Group Headed by Mr V.M.Shapoval). The European Commission for Democracy through Law, Venice, 2008 June 13-14, Rasta: <http://www.venice.coe.int/docs/2008/CDL-AD%282008%29015-e.asp>; Žiūrēta: 2009 09 28.

359. Venice Commission, Opinion on the Draft Law Amending the Constitution of Ukraine Presented by People's Deputies Yanukovych, Lavrynovych, et al. The European Commission for Democracy through Law, Venice, 2009 March 13-14, Rasta:

<http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD%282009%29008-e.asp>; Žiūrēta: 2009 09 28.

360. Venice Commission, Opinion on the Draft Law of Ukraine Amending the Constitution. Presented by the President of Ukraine. The European Commission for Democracy through Law, Venice, 2009 June 12-13, Rasta: <http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD%282009%29024-e.asp>; Žiūrėta: 2009 09 28.

Valstybės institucijų ir organizacijų svetainių duomenys

361. Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Rasta: <http://www.bhas.ba/eng/Default.asp>; Žiūrėta: 2009 11 17.

362. All Ukrainian Population Census 2001', Rasta: <http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/>; Žiūrėta: 2009 09 07.

363. Central Electoral Commission of Bosnia and Herzegovina, Rasta: <http://www.izbori.ba/eng/>; Žiūrėta: 2010 01 05.

364. Central Organization for Statistics and Information Technology, Republic of Iraq, Rasta: <http://cosit.gov.iq/english/index.php>; Žiūrėta 2009 07 12.

365. Центральна виборча комісія України, Rasta: <http://www.cvk.gov.ua/>; Žiūrėta: 2009 09 15.

366. Coalition Provisional Authority, Rasta: <http://www.cpa-iraq.org/>; Žiūrėta 2009 03 11.

367. Constitutional Court of Ukraine, Rasta: <http://www.ccu.gov.ua/en/index>; Žiūrėta: 2009 09 23.

368. Српска демократска странка, Rasta: <http://www.sdsrs.com/>; Žiūrėta: 2010 02 10.

369. Federal Office of Statistics, Bosnia and Herzegovina, Rasta: <http://www.fzs.ba/Eng/fee.htm>; Žiūrėta: 2009 11 20.

370. Hrvatska Demokratska Zajednica BiH, Rasta: <http://www.hdzbih.org/>; Žiūrėta: 2010 02 09.

371. Independent Electoral Commission of Iraq, Rasta: <http://www.ihec.iq/Arabic/index.aspx>; Žiūrėta: 2009 07 10

372. Institute of Statistics, Republika Srpska, Rasta: <http://www.rzs.rs.ba/English.htm>; Žiūrėta: 2009 11 20.

373. Iraq Body Count, Rasta: <http://www.iraqbodycount.org/database/>; Žiūrėta: 2009 08 03.

374. Kurdistan Democratic Party, Rasta: <http://www.kdp.se/>; Žiūrėta: 2009 08 05.

375. Nansen Dialogue Network, Rasta: <http://www.nansen-dialogue.net/content/view/13/4/>; Žiūrėta: 2010 03 18.

376. Office of the High Representative and EU Special Representative, Rasta: <http://www.ohr.int/>; Žiūrėta: 2010 01 28.

377. Patriotic Union of Kurdistan, Rasta: <http://www.puk.org/web/htm/about/gen.html>; Žiūrėta: 2009 08 05.
378. Party of Regions, Rasta: <http://www.partyofregions.org.ua/eng/>; Žiūrėta: 2009 09 18.
379. Right Livelihood Award, Rasta: <http://www.rightlivelihood.org/scc.html>; Žiūrėta: 2010 03 18.
380. SFOR Stabilisation Force, Rasta: <http://www.nato.int/sfor/index.htm>; Žiūrėta: 2009 12 16.
381. Socijaldemokratska Partija Bosne i Hercegovine, Rasta: <http://www.sdp.ba/>; Žiūrėta: 2010 02 11.
382. State Statistics Committee of Ukraine, Rasta: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Žiūrėta: 2009 09 07.
383. Stranka demokratske akcije, Rasta: <http://www.sda.ba/>; Žiūrėta: 2010 02 07.
384. Tuzla Citizens' Forum, Rasta: <http://www.forumtz.com/eng/deklaracija.htm>; Žiūrėta: 2010 03 18.
385. United Nations Assistance Mission for Iraq, UNAMI, Rasta: http://www.uniraq.org/documents/Infokit2010_EN.pdf; Žiūrėta: 2010 05 12.
386. Us Aid from the American People, Rasta: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2008/bosnia_herzegovina.pdf; Žiūrėta: 2010 03 19.

Kiti šaltiniai

387. Celebrating five years of NATO-Ukraine partnership, North Atlantic Treaty Organization, 2002 8 July, Rasta: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_19324.htm?selectedLocale=en; Žiūrėta: 2009 09 09.
388. Civilian Deaths from Violence in 2009, Iraq Body Count, 2009 December 31, Rasta: <http://www.iraqbodycount.org/analysis/numbers/2009/>; Žiūrėta: 2010 05 20.
389. Conflict History: Iraq, International Crisis Group, Rasta: http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?action=conflict_search&l=1&t=1&c_country=51; Žiūrėta: 2009 07 16.
390. Distribution of Religious and Ethnic Groups. The University of Texas at Austin, Perry-Castaneda Library Map Collection, Rasta: <http://www.lib.utexas.edu/maps/iraq.html>; Žiūrėta: 2009 08 17.
391. Documented civilian deaths from violence, Iraq Body Count, Rasta: <http://www.iraqbodycount.org/database/>; Žiūrėta: 2009 08 01.

392. Fact Sheet: Political Entity Agents, The Independent High Electoral Commission of Iraq, Rasta: http://www.ihec.iq/content/file/factsheets/ihec_fsheets_political_entity_agents_en.pdf; Žiūrēta: 2009 08 03.
393. Iraq, Angus Reid Global Monitor, Rasta: <http://www.angus-reid.com/tracker/view/5143>; Žiūrēta: 2009 03 14.
394. Iraq. Historical Archive of Parliamentary Election Results, Inter-Parliamentary Union, Rasta: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2151_05.htm; Žiūrēta: 2009 03 14.
395. Iraqi Interim Government, Global Security, 2004, Rasta: <http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/ig.htm>; Žiūrēta: 2009 08 02.
396. Interim National Council, Global Security, 2004, Rasta: <http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/inc.htm>; Žiūrēta: 2009 08 02.
397. Iraqi Civil Society at the Crossroads: An Interview with Activist Jamal Al-Jawahiri. 2009 July, Rasta: http://www.ncciraq.org/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=86&lang=en; Žiūrēta: 2010 05 21.
398. Iraq's Governing Council, Council on Foreign Relations, 2004, Rasta: http://www.cfr.org/background/background_iraq_council.php; Žiūrēta: 2009 08 01.
399. Iyad Allawi Biography, Rasta: <http://www.ayadallawi.com/page4/page4.html>; Žiūrēta: 2009 08 06.
400. Kirkuk and the 2010 Election Law, Musings On Iraq, 2009 September 30, Rasta: <http://musingsoniraq.blogspot.com/2009/09/kirkuk-and-2010-election-law.html>; Žiūrēta: 2010 04 27.
401. Moqtada al-Sadr on Aljazeera. 2006 February 19, Rasta: <http://www.juancole.com/2006/02/muqtada-al-sadr-on-aljazeera-ready-to.html>; Žiūrēta: 2009 08 21.
402. Partnership Between the European Union and Ukraine, The Co-operation Council, Brussels, 2009 June 8, Rasta: http://www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/enp/EU_Ukraine_Association_Agenda.pdf; Žiūrēta: 2009 09 15.
403. Strengthening the Civil Society Dimension of the ENP. European Commission, 2006 December 4, Rasta: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/non-paper_civil-society-dimension_en.pdf; Žiūrēta: 2009 09 30.
404. World Factbook: Iraq, Central Intelligence Agency, Rasta: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/IZ.html>; Žiūrēta: 2009 07 21.

405. Юлія Тимошенко Офіційний сайт, Rasta: <http://www.tymoshenko.com.ua/>; Žiūrėta:
2009 09 23.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1 *Demokratinės autonomijos modelis*⁶⁸⁶

Demokratinė autonomija

Pagrindimo principas

Asmenys privalo turėti lygias teises ir atitinkamai lygias pareigas apibrėžiant politinę sistemą, kuriančią ir ribojančią jų rinkimosi galimybes; būtent jie turi būti laisvi ir lygūs lemdami savo gyvenimo sąlygas, kol šios sistemos nenaudoja kitų teisėms neigti.

Pagrindiniai bruožai

<i>Valstybė</i> Autonomijos principas įtvirtintas konstitucijoje ir teisių bilyje Parlamentinė arba kongresinė struktūra (organizacinis jos pagrindas – dveji rūmai; pirmieji sudaromi remiantis PA, antrieji – SA principu) Teisinė sistema, kuriai priklauso specializuoti teismai, turintys tikrinti, kaip interpretuojamos teisės (SA) Konkurencinė partijų sistema (reformuojama įdiegiant valstybinį finansavimą ir TD principą) Centrinės ir vietinės administracinės tarnybos, kurios organizuojamos pagal TD principus ir turi koordinuoti „vietos vartotojo“ reikalavimus	<i>Pilietinė visuomenė</i> Įvairaus tipo namų ūkiai, įvairūs informacijos šaltiniai, įvairios kultūrinės institucijos, vartotojų grupės etc. (valdomos remiantis TD principu) Tokios bendruomenės paslaugos kaip vaikų priežiūra, sveikatos centrai ir švietimas organizuojamos remiantis TD principu, bet jų prioritetus nustato suaugusieji vartotojai Savivaldžių įmonių plėtra ir eksperimentavimas su jų savivalda (gyvybiškai svarbias pramonės įmones valdo valstybė, kitais atvejais taikomas visuomeninis arba kooperacinis valdymas) Įvairios privačios verslininkystės formos, turinčios skatinti inovacijas ir ekonominį lankstumą
--	--

Bendrosios sąlygos

Laisvai gaunama informacija, padedanti garantuoti kompetentingus sprendimus viešaisiais klausimais

Naujų demokratinių mechanizmų nuo „piliečių žiuri“ iki „balsuotojo grįžtamojo ryšio“ diegimas siekiant skatinti sąmoningą dalyvavimą

Bendruosius investicinius prioritetus nustato valdžia diskutuodama su viešosiomis ir privačiomis įstaigomis, bet gėrybes ir darbo jėgą plačiai reguliuoja rinka

Neatskaitingų valdžios centrų sumažinimas iki minimumo viešajame ir privačiame gyvenime
Palaikoma institucinė sistema palanki eksperimentuoti su organizacijos formomis

TD – tiesioginis konkrečių piliečių grupių dalyvavimas (tai ir atviri susirinkimai, vietiniai referendumai, deleguojami atstovai) organizacijos valdyme.

PA – atstovų rinkimas proporcinio atstovavimo pagrindu.

SA – atstovų rinkimas „statistinio atstovavimo“ (atstovai statistiškai atstovauja svarbiausioms socialinėms kategorijoms, tarp jų – lyties ir rasinėms grupėms) pagrindu.

⁶⁸⁶ Held, Op. Cit. p. 369.

Priedas Nr. 2, Pagrindimo principo dimensija: demokratizacijos proceso Bosnijoje ir Hercegovinoje kontekstas

Istorinės bei politinės aplinkybės		
Data	Ivykis	Ivykio kontekstas/pasekmės
XIII amžiaus pradžia	Bosnijos karalystė, apėmusi ir Hercegoviną, išsikovojo nepriklausomybę nuo Vengrijos karalių.	Dar iki nepriklausomos Bosnijos karalystės sukūrimo dabartinė BiH teritorija buvo Rytų ir Vakarų civilizacijų kovos laukas. Bosnijos karalystės laikotarpį galima laikyti Vakarų įtakos persvara, nes dauguma gyventojų išpažino Romos katalikų tikėjimą. Viduramžiams neįprasta tolerancija Bosnijos karalystėje jau tuomet sudarė sąlygas dar dviejų bažnyčių egzistavimui: Rytų ortodoksų bei vietinei bosnių bažnyčiai. Tačiau, kaip teigia Andras J. Riedlmayer, visų trijų bažnyčių organizacija buvo silpna, dvasininkija neišsilavinusi, todėl nei viena negalėjo pasiekti nuolatinės ir išskirtinės valstybinės globos.
1463 m.	Bosnijos karalystė tapo Otomanų imperijos dalimi: dabartinė BiH teritorija pateko turkų įtakon daugiau nei 400 metų.	Didžioji Bosnijos gyventojų dalis krikščionybę iškeitė į islamą. ⁶⁸⁷
1878 m.	Berlyno kongreso nutarimu turkų valdžią BiH pakeitė Austrijos – Vengrijos administracija: BiH teritorija vėl sugrįžo Vakarų įtakos lauką.	
1918 m.	Žlugus tiek Austrijos – Vengrijos, tiek Otomanų imperijoms, BiH, kartu su pietų slavų regionais tapo Serbų, kroatų ir slovėnų karalystės dalimi, kuri 1929 m. oficialiai buvo pervadinta Jugoslavija.	
1974 m.	Priimta JSFR Konstitucija, įvardijusi Bosnijos ir Hercegovinos Socialistinę Respubliką kaip vieną iš šešių respublikų. Šis dokumentas – BiH kaip valstybės dabartinėmis sienomis pagrindas.	Nuosekliai kurstoma istorijoje užkoduota kultūrinių grupių konfrontacija. Vietoje visuomenės vienijimo bosnių vardu, buvo pasirinktas ilgalaikis skaldymo politikos planas, taip dedant pagrindus priešiškurmui, išankstiniam nusistatymui ir atskirčiai, kas trukdė emocinio ryšio užmezgimą su tėvyne ir vienas kitu. ⁶⁸⁸

⁶⁸⁷ Reidlmayer A., A Brief History of Bosnia – Hercegovina. Harvard University, 1993, Rasta: <http://www.kakarigi.net/manu/briefhis.htm>; Žiūrėta: 2009 11 28.

⁶⁸⁸ Abazovic et al. Op. Cit.

1990 m.	Parlamento rinkimai. Valdžią iš komunistų perėmė trys etnoreliginiais pagrindais suformuotos partijos: SDA, HDZ ir SDS. Atitinkamai buvo pasidalintos ir svarbiausios vadovaujančios pareigos – Prezidento (juo tapo bosnių atstovas musulmonas Alija Izetbegovic), Ministro pirmininko (kroatas Jure Pelivan) ir Asamblėjos pirmininko (serbas Momcilo Krajisnik).	Dėl, BiH esant JSFR sudėtyje, vykdytos kultūrinių grupių konfrontacijos politikos XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje skirtingų kultūrinių grupių santykiai ypač paaštrėjo. Pirmiausia kultūrinės BiH sudėties atspindžiu tapo 1990 m. rinkimų rezultatai. Visgi, nepaisant daugybės pažeidimų, susijusių su kultūrinių grupių konfrontacija, rinkiminės kampanijos metu, šie rinkimai tapo dideliu žingsniu demokratizacijos proceso link, kadangi rinkimų rezultatai ne tik buvo pripažinti legitimais, bet ir „skirtingų partijų kampanijos buvo aktyviausios ir atviriausios lyginant su kitomis Jugoslavijos respublikomis“⁶⁸⁹.
1991 m. spalio 15 d.	Nacionalinės asamblėjos memorandumu buvo paskelbta BiH nepriklausomybė.	Kadangi memorandumas buvo remiamas tik SDA ir HDZ balsais, buvo sulaužytas 1990 m. partijų susitarimas dėl sprendimų priėmimo vadovaujantis konsensuso principu. Skirtingos kultūrinės grupės buvo suinteresuotos skirtingais valstybės ateities scenarijais: musulmonų nacionalistai bosniai siekė nepriklausomos Bosnijos sukūrimo, serbai norėjo likti Belgrado dominuojančioje Jugoslavijoje, o kroatai buvo suinteresuoti prisijungimu prie nepriklausomos Kroatijos.⁶⁹⁰
1992 m. kovo 1 d.	Surengtas referendumas, kuriame dalyvavo 63,4 proc. visų rinkėjų ir 99,7 proc. dalyvavusiųjų dauguma pasisakė už nepriklausomą Bosniją ir Hercegoviną.⁶⁹¹ Tačiau referendume dalyvavo tik bosniai ir kroatai, serbams referendumą boikotuojant ir taip išsakant savo nepritimą.	Referendumas dėl BiH nepriklausomybės tapo impulsu ne demokratizacijos procesui, o pilietiniam karui, kurstomam serbų ir kroatų separatistinių siekų ir trejiems metams atidėjusiam demokratizacijos proceso prasidėjimą. Separatistiniams tikslams pasiekti suformuota Serbijos Respublikos armija pradėjo išpuolius prieš rytinėje BiH dalyje gyvenančius bosnius ir kroatus bei netrukus

⁶⁸⁹ Commission on Security and Cooperation in Europe, Op. Cit.

⁶⁹⁰ BBC, Timeline: Bosnia-Hercegovina. BBC News, 2009 October 29, Rasta: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country_profiles/1066981.stm; Žiūrėta: 2009 12 01.

⁶⁹¹ Commission on Security and Cooperation in Europe, Report: The Referendum on Independence in Bosnia-Herzegovina February 29-March 1, 1992. 102nd Congress, 1st session, 1992 February 29, Rasta: http://csce.gov/index.cfm?FuseAction=UserGroups.Home&ContentRecord_id=250&ContentfType=G&ContentRecordType=G&UserGroup_id=5&Subaction=ByDate&CFID=24733863&CFTOKEN=33010700; Žiūrėta: 2009 11 27.

		kontroliavo pusę šalies teritorijos. Vidinės BiH kultūrinių grupių kovas lydėjo etninis valymas, genocidas, pareikalavęs apie 100 000 ⁶⁹² aukų. Tai dar labiau iškristalizavo kultūrinių grupių sklaidą šalies teritorijoje. Todėl išplieskės pilietinis karas atitinkamai dar labiau paspartino etninės mobilizacijos procesus, prasidėjusius dar BiH esant JSFR sudėtyje.
1992 m. balandžio 5 d.	paskelbta BiH nepriklausomybė.	nustoję egzistuoti Bosnijos ir Hercegovinos Socialistinė Respublika, o BiH pasitraukė iš Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos (JSFR) sudėties.
1994 m. kovo 18 d.	HDZ ir SDA pasirašė susitarimas, sukuriantį bosnių ir kroatų Bosnijos ir Hercegovinos Federaciją.	Sutartis nežymėjo kultūrinio sutarimo, o buvo pagrįsta praktiniais išskaičiavimais. Kaip teigia R. Craig Nation, kroatų buvo patenkinti ekonominės konfederacijos su Kroatija pažadais bei atsiradusia išeitimi iš beviltiškos karinės padėties, tuo tarpu SDA tenkino karinių veiksmų bent vienu frontu nutraukimas. ⁶⁹³
1995 m. gruodžio 14 d.	Daytone pasirašytas galutinis taikos susitarimas, numatantis „kaip įmanoma greičiau atkurti normalias gyvenimo sąlygas Bosnijoje ir Hercegovinoje“ ⁶⁹⁴ .	Susitarimas <i>de jure</i> nutraukė trejus metus trukusį pilietinį karą ir padėjo teisinius pagrindus demokratizacijos proceso pradžiai Bosnijoje ir Hercegovinoje. Nors jis tapo prielaida demokratijos procesams įgyvendinti, realiai pradėti demokratizacijos procesą trukdė aštri įtampa tarp atskirų kultūrinių grupių. XX amžiaus pabaigoje Bosnija ir Hercegovina liko persmeltos etnoreliginių grupių nesutarimais, o formalūs demokratijos elementai be pačio faktinio vykdymo netapo pažanga, vertinant demokratizacijos proceso kontekste.
1996 m. spalio 14 d.	Pirmieji nacionaliniai rinkimai po taikos sutarties pasirašymo.	Rinkimai neįgyvendino visų ESBO Kopenhagos išipareigojimų bei penkerių esminių Daytono taikos

⁶⁹² Skirtingais duomenimis 1992 – 1995 m. Bosnijos ir Hercegovinos pilietinio karo metu žuvo nuo 93 000 iki 200 000 gyventojų. Apie 100 000 aukų skaičius buvo pateiktas minint taikos 10-ąsias metines (Reuters, Research Halves Bosnia War Death Toll. 2005 November 24, Rasta: <http://www.nzherald.co.nz/bosnia-and-herzegovina/news/article.cfm?id=498&objectid=10356775>; Žiūrėta: 2009 12 03).

⁶⁹³ Nation, Op. Cit. p. 183-184.

⁶⁹⁴ Dayton Peace Agreement, Op.Cit.

1998 m. spalio 12 – 13 d.	Antrieji nacionaliniai rinkimai	susitarimo reikalavimų, šiems tampant „tik reliatyviais kriterijais“ ⁶⁹⁵ . Nors rinkimai „žymėjo pažangą, lyginant su ankstesniais metais“ ⁶⁹⁶ , visgi neišvengė nemaža problemų, keliančių iššūkį jų demokratiškumui.
---------------------------	---------------------------------	---

Kultūrinė diferenciacija: etninės, religinės ir kalbinės takoskyros		
Tėsinis teritorinis padalijimas	„Bosnija ir Hercegovina susideda iš dviejų dalių – Bosnijos ir Hercegovinos Federacijos ir Serbijos Respublikos“ ⁶⁹⁷ . Egzistavęs ir trečiasis administracinis vienetas – tarptautinės bendruomenės vadovaujama Brcko sritis – konstituciniu lygmeniu buvo įteisinta tik 2009 m. kovo 26 d., priimant konstitucijos pataisą, papildančią 4 straipsnį nauju punktu „Bosnijos ir Hercegovinos Brcko sritis“.	
Demografinė informacija	2008 m. birželio 30 d. duomenimis ⁶⁹⁸ BiH gyvena 3 842 265 gyventojų: Bosnijos ir Hercegovinos Federacijoje – 2 327 000, Serbijos Respublikoje – 1 440 000, Brcko srityje – 79 000.	
Etninė gyventojų struktūra	Etninė tapatybė gyventojai skirstosi ⁶⁹⁹ į bosnius (48 proc.), serbus (37 proc.) ir kroatų (14 proc.). Ji yra tampriai susijusi su pirminiu teritoriniu šalies padalijimu: dvejuose didžiausiuose administraciniuose vienetuose – Bosnijos ir Hercegovinos Federacijoje ir Serbijos Respublikoje – dominuoja dviejų skirtingų didžiausių etninių grupių atstovai. Bosnijos ir Hercegovinos Federacijoje gyvena ⁷⁰⁰ 72,5 proc. bosnių, 22,1 proc. kroatų ir 2,3 proc. serbų. Serbijos Respublikoje didžiausią gyventojų dalį pagal etninę tapatybę sudaro ⁷⁰¹ serbai (88 proc.), o bosniai ir kroatai – atitinkamai 8 ir 4 proc. Brcko gyvena 46,55 proc. serbų, 43,95 proc. bosnių ir 11,5 proc. gyventojų.	
Religinė sudėtis	Ji tampriai susijusi su etnine priklausomybe. Bosniai yra siejami su Islamu, kroatai – su Romos katalikų bažnyčia, o serbai – su serbų ortodoksų bažnyčia. ⁷⁰² Kadangi religinė sudėtis atkartoja etnines takoskyras, todėl ne tik yra trilypė,	

⁶⁹⁵ OSCE, 1996, Op. Cit.

⁶⁹⁶ OSCE, 1998, Op. Cit.

⁶⁹⁷ Constitution of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

⁶⁹⁸ Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

⁶⁹⁹ Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

⁷⁰⁰ Federal Office of Statistics, Bosnia and Herzegovina, Rasta: <http://www.fzs.ba/Eng/fee.htm>; Žiūrėta: 2009 11 20

⁷⁰¹ Institute of Statistics, Republika Srpska, Rasta: <http://www.rzs.rs.ba/English.htm>; Žiūrėta: 2009 11 20.

⁷⁰² U.S. Department of State Diplomacy in Action, Bosnia and Herzegovina: International Religious Freedom Report 2004. Bureau of democracy, Human rights, and Labor, 2004, Rasta: <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2004/35445.htm>; Žiūrėta: 2009 11 23.

	bet ir atitinkamomis proporcijomis pasiskirsto visos šalies (musulmonų – 45 proc., ortodoksų – 36 proc., Romos katalikų – 15 proc.) ⁷⁰³ ir administracinių vienetų mastu. Etnoreliginių grupių kristalizavimasis bei teritorinis susitelkimas – 1992 – 1995 m. pilietinio karo metu vykusio etninio valymo, kuris „sukėlė vidinę migraciją ir pabėgėlių antplūdžius, kas segregavo populiaciją į skirtingas etnoreligines teritorijas“ ⁷⁰⁴ , pasekmė.
Kalbinė gyventojų diferenciacija	Kalbinė diferenciacija atkartoja etninių ir religinių takoskyrų tapatumą. Ji iš esmės yra apspręsta etninės tapatybės, kadangi dominuoja bosnių, kroatų ir serbų kalbos. Šios tarpusavyje giminingos kalbos visgi naudoja skirtingą alfabetą: kroatai naudoja lotynišką raidyną, serbai – kirilicą, o bosniai – abu alfabetus. Be to, bosniai, pabrėždami religinį išskirtinumą, kartais naudoja ir arabiškus rašmenis.
Gyventojų tapatybė	Etninė ir religinė charakteristikos BiH igauna tolygią vertę. Jei serbų ir kroatų atveju pirminė charakteristika yra etninė, bosnių atveju tapatumą etnoreliginei grupei pirmiausia apsprendžia religija, tapdama „lemiamu faktoriumi nacionalinio identiteto kūrime“ ⁷⁰⁵ . Etninę tapatybę apibrėžiančios „bosnių“ sąvokos semantika kito istorinėje retrospektyvoje ir iki dabar nėra galutinai susiformavusi, atitinkamai besitęsiant ir bosnių nacionalinio identiteto kūrimuisi. Visgi religinė priklausomybė musulmonams lieka bosnių nacionalinio identiteto kūrimosi pradiniu impulsu ir ašimi.

⁷⁰³ Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Op. Cit.

⁷⁰⁴ U.S. Department of State Diplomacy in Action, Op. Cit.

⁷⁰⁵ Dimitrovova, Op. Cit.

Priedas Nr. 3, Pagrindimo principo dimensija: demokratizacijos proceso Irake kontekstas

Istorinės bei politinės aplinkybės		
Data	Ivykis	Ivykio kontekstas/pasekmės
1917 m.	Žlugus Osmanų imperijai ir britų pajėgoms užėmus Bagdadą, įkurta moderni Irako valstybė.	Sektarianizmas Irako teritorijoje iki XX amžiaus pradžios buvo daugiausia kultūrinis ir socialinis, endeminis, bet sąlygiškai švelnus, ir pavojingu tapo tik tuomet, kai buvo politizuotas, siekiant religinį ir etninį identitetą išnaudoti politiniams tikslams. ⁷⁰⁶ Todėl daugialypė visuomenės stratifikacija ryškiausiai ženklino modernaus Irako istoriją. Jau nuo 1920 m. politinėse ir karinėse institucijose dominavo sunitai arabai.
1919-1920 m.	Po Pirmojo pasaulinio karo vykusių taikos derybų metu Irako, apjungiančio tris atskiras Osmanų provincijas (vieną kurdų ir dvi arabų) bei daugialypes religines ir etnines bendruomenes, valdymo mandatas buvo priskirtas Britanijai. ⁷⁰⁷	
1921 m. rugpjūčio 23 d.	Faisal I-ojo karūnacija: britai įkuria karalystę.	Karaliaus Faisal I-ojo, kuris mirė 1933 m., valdymo metai dažnai laikomi Irako demokratinės santvarkos patirtimi ⁷⁰⁸ .
1932 m.	Irakas tapo nepriklausoma konstitucine monarchija	konstitucinės monarchijos pradžią ženklino surengti visuotiniai rinkimai. Visgi, nors egzistavo renkama valdžia, politinės partijos bei veikė teismų sistema, reali valdžia išliko monarcho rankose, o rinkimai nebuvo laisvi ir teisingi. ⁷⁰⁹ Todėl konstitucinė valstybė, laisvi rinkimai ir spaudos laisvė Irake išliko tuščios idėjos. ⁷¹⁰
1958 m.	Valdžią perėmė generolas Abdul Karim Qassim, žlugę monarchija.	Abdul Karim Qassim stengėsi apjungti nacionalizmą ir socialinę reformą, sužaisdamas galingais populistiniais judėjimais: Nasserite arabų nacionalistais, sekuliaristine arabų Baath partija ir Irako komunistų partija. ⁷¹¹
1968 m.	Valdžioje įsitvirtino Arabų socialistų Baath partija.	Baath partija sunitų musulmonų buvo įkurta XX amžiaus 5-ajame dešimtmetyje Sirijoje. Irako Baath partija buvo įkurta 1951 m., o Sadam Hussein prieš jos prisijungę 1956 m.
1979 m.	S.Hussein užima ministro pirmininko, Revoliucinės	

⁷⁰⁶ ICG, 2006, Op.Cit.

⁷⁰⁷ Conflict History: Iraq, International Crisis Group, Rasta: http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?action=conflict_search&l=1&c_country=51; Žiūrėta: 2009 07 16.

⁷⁰⁸ Taip tvirtina Hussain Al-Mozany (Al-Mozany, H. Democracy dictated. *Eurozine*, 2006 July 6, Rastas: <http://www.eurozine.com/articles/2006-07-06-almozany-en.html>); Žiūrėta: 2009 07 17).

⁷⁰⁹ Marr, 2003, Op. Cit.

⁷¹⁰ Al-Mozany, Op. Cit.

⁷¹¹ *Conflict History*: Iraq, Op.Cit.

1980-1988 m.	vadovybės tarybos (ang. <i>Revolution Command Council</i>) vadovo ir ginkluotųjų pajėgų vado postus. Irako – Irano karas.	Ketveri Baath partijos valdymo dešimtmečiai įtvirtino „politinio susidorojimo tradiciją ir tolerancijos bei kompromiso problemą“⁷¹² Irake, sugriaudami silpnas demokratijos užuomazgas. I valdžią atėjus Baath partijai, dar labiau įsitvirtino sunitai arabai. Kurdų siekiai tapti autonomija buvo malšinami ekonominėmis blokadomis bei etninio valdymo programomis, rengiant masines žudynes. Kurdų egzekucijos, kulminaciją pasiekė 1988 m. Šimtai tūkstančių žmonių buvo nužudyta, dešimtys tūkstančių buvo priversti gyventi Bagdado kontroliuojamuose „kolektyviniuose miestuose“, daugybė karo metais buvo sužaloti.⁷¹³ Šiitai arabai taip pat buvo valstybės valdymo nuošalyje. Kita vertus, „prieš 2003 m. valstybė vykdė nacionalizmo politiką, kuri kovojo su etnosektarianizmu, ir turėjo pakankamai galios primesti savo valią skylančioms valstybės grupėms“⁷¹⁴, pagrindiniu reikalavimu Irako gyventojams keliant lojalumą S.Hussein ir Baath partijai.
--------------	---	--

Kultūrinė diferenciacija: etninės, religinės ir kalbinės takoskyros	
Teisinis teritorinis padalijimas	Administraciškai šalies teritorija padalinta į 18 gubernijų ir 1 kurdų regioną, esantį šalies šiaurėje, susidedantį iš 3 gubernijų.
Demografinė informacija	2008 m. duomenis Irake gyvena 31 895 637 ⁷¹⁵ gyventojų. Gyventojai Irako teritorijoje pasiskirstę nevienodai, tankiausiai apgyvendinta šiaurinė ir centrinė Irako dalis.
Etninė gyventojų struktūra	Dvi pagrindinės etninės grupės: arabai (75-80%); kurdai (15-20 %).
Religinė sudėtis	Dauguma Irako gyventojų yra musulmonai (97 %), bet jie dalinasi į šiitus (60-65%) ir sunitus (32-37%). ⁷¹⁶ Jei visi

⁷¹² Marr, 2003, Op. Cit.

⁷¹³ O'Leary, C. A. The Kurds of Iraq: Recent History, Futury Prospects. *Middle Eats Review of International Affairs*, 2002, 6(4), Rasta:

<http://meria.idc.ac.il/journal/2002/issue4/jv6n4a5.html#Professor%20Carole%20A.%20O'Leary>; Žiūrėta 2009 07 21.

⁷¹⁴ Dawisha, A. The Unraveling of Iraq: Ethnosectarian Preferences and State Performance in Historical Perspective. *Middle East Journal*, 2008, 62(2), p. 655-666.

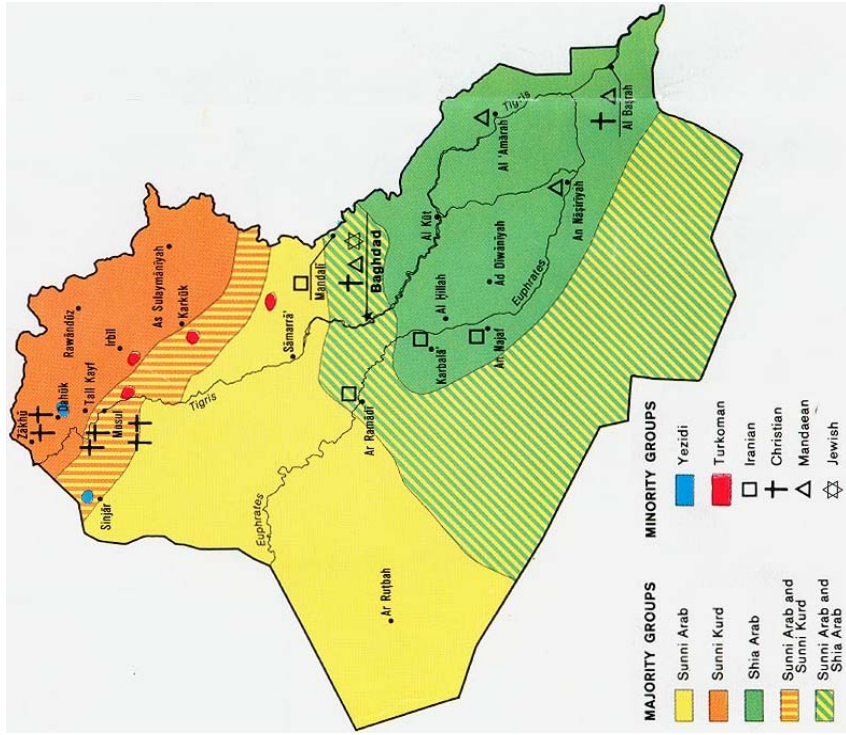
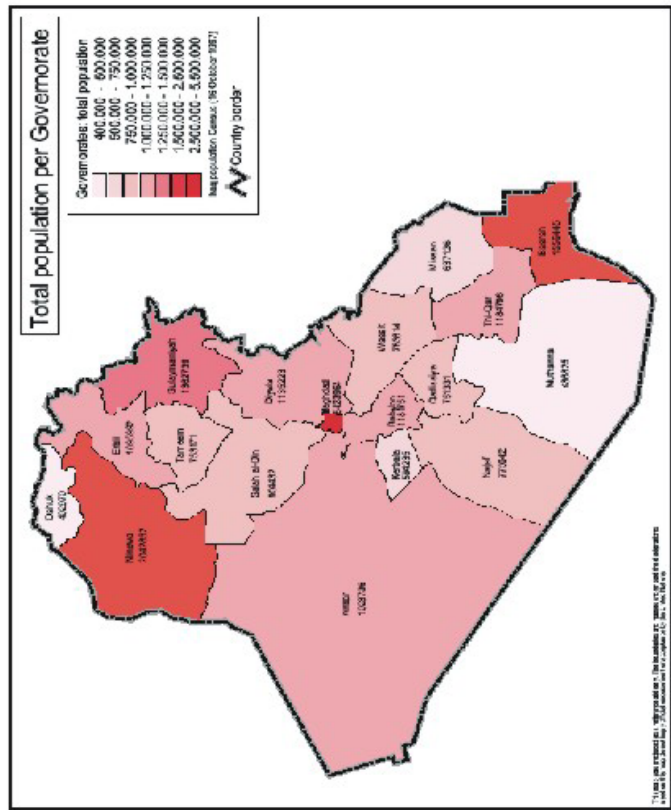
⁷¹⁵ Ministry of Planning and Development Cooperation Central Organization For Statistics and Information Technology, Iraq in Figures. Republic of Iraq, 2008 September, Rasta: <http://cosit.gov.iq/english/pdf/2008/allreports/IRAQ%20IN%20FIGURE.pdf>; Žiūrėta: 2009 07 20.

⁷¹⁶ Jei visi

kurdai yra sunitai, arabai yra šiitai ir sunitai. Kurdai gyvena turtingiausiam regione šalies šiaurėje (Dohuk, Erbil, Ninewa, Tameem, Suleima gubernijos), arabai šiitai – pietrytinėje dalyje (Bagdado, Basros, Diyala, Misan, Theqar etc. gubernijos), o arabai sunitai užima didžiausią, bet skurdžiausią, bet skurdžiausią, Anbar guberniją, kuri yra Irako vakaruose, taip pat Salahad, Ninewa, Diyala ir Tameem gubernijas

Irako gyventojų pasiskirstymas teritorijoje⁷¹⁷

Etnokonfesinė Irako sklaida⁷¹⁸

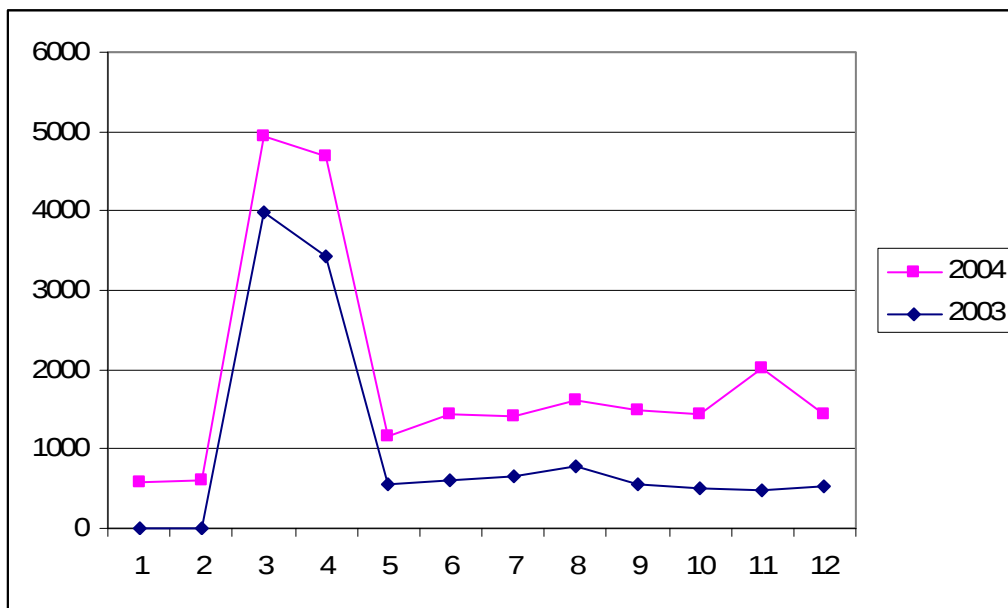

⁷¹⁶ The World Factbook: Iraq, Central Intelligence Agency, Rasta: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/IZ.html>; Žiūrėta: 2009 07 21.

⁷¹⁷ Central Organization for Statistics and Information, Op. Cit..

⁷¹⁸ Distribution of Religious and Ethnic Groups. The University of Texas at Austin, Perry-Castaneda Library Map Collection, Rasta: <http://www.lib.utexas.edu/maps/iraq.html>; Žiūrėta: 2009 08 17.

Priedas Nr. 4 *Civilių Irako gyventojų mirčių skaičius 2003-2004 m.*⁷¹⁹

⁷¹⁹ Sudaryta remiantis Iraq Body Count duomenimis, Rasta: <http://www.iraqbodycount.org/database/>; Žiūrėta: 2009 08 03.

Priedas Nr. 5, Pagrindimo principo dimensija: demokratizacijos proceso Ukrainoje kontekstas

Istorinės bei politinės aplinkybės		Ivykio kontekstas/pasekmės
1918 m.	Paskelbta Ukrainos Liaudies Respublikos nepriklausomybė.	Trumpas nepriklausomybės laikotarpis reiškė tik segmentišką valstybingumo patirtį, kadangi 1919 m. ir beveik visi 1920 m. buvo visiškos anarchijos metai, kai „vidinė anarchija kartu buvo veikiamą Sovietų Rusijos, Baltarusijos ir Lenkijos pajėgų invazijos“ ⁷²⁰ . Be to, nei vienas iš šių laikotarpių nesukūrė tvirtos bendruomenės, kontroliuojančios visą dabartinės Ukrainos teritoriją. ⁷²¹ Todėl menka valstybingumo patirtis nepadėjo demokratijos pagrindų, į kuriuos būtų galėjusi atsiremti XX a. 10-ajame dešimtmetyje paskelbta nepriklausoma Ukrainos Respublika.
1919 m.	Įkurta Ukrainos Sovietų Socialistinė Respublika.	
1922 m.	Ukrainos Sovietų Socialistinė Respublika įstojo į Sovietų Sąjungą	
1991 m. rugpjūčio 24 d.	Paskelbta Ukrainos nepriklausomybė.	
1991 m. gruodžio 1 d.	Referendumas dėl Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo.	
1991 m.	Prezidento rinkimai.	Rinkimų rezultatai esminių pokyčių nelėmė: 1991 m. prezidento rinkimų metu išrinktas Komunistų partijos atstovas Leonid Kravchuk įtvirtino Komunistų partijos politinę liniją.
1994 m.	Aukščiausiosios Rados rinkimai.	Daugumą vietų (86) laimėjo Komunistų partija. Rinkimai tarptautinių stebėtojų buvo kritikuojami dėl rinkiminių procedūrų ir Centrinės rinkiminės komisijos politinio pobūdžio ir neveiksmingumo. ⁷²²
1998 m.	Aukščiausiosios Rados rinkimai.	Rinkimai tarptautinių stebėtojų buvo pripažinti teisingais. Daugiausia vietų (84) Aukščiausioje Radoje gavo Komunistų partijai.
1999 m.	Prezidentą rinkimų metu pakeitė buvęs ministras	

⁷²⁰ Magocsi, P. R. *A History of Ukraine*. University of Toronto Press, 1996, p. 494.

⁷²¹ Wilson, A. *Ukrainian Nationalism in the 1990s*. London: Cambridge University Press, 1997, p. 1.

⁷²² Inter-parliamentary Union, Ukraine. Parliamentary Chamber: Verhovna Rada. Elections Held in 1994. Rasta: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2331_94.htm; Žiūrėta: 2009 08 25.

2000 m.	pirmininkas Leonid Kuchma. Ukrainoje kilo politinis skandalas, kurį sekė politinė krizė, gavusi <i>Kuchmagate</i> pavadinimą.	Kilus skandalui įvyko pirminis politinis lūžis ⁷²³ . Nors krizė nenulėmė L.Kuchma nuvertimo, tačiau tapo Oranžinės revoliucijos paskata, kadangi mobilizavo platų opozicijos judėjimą. <i>Kuchmagate</i> krizė labai pakenkė valdančiojo elito legitimumui, diskreditavo L.Kuchma, sukūrė tvirtą aktyvistų grupę ir iš politinės apatijos pažadino jaunos žmonės. ⁷²⁴
2002 m.	Aukščiausiosios Rados rinkimai. Daugumą balsų gavo Mūsų Ukraina (23 proc. balsų ir 112 vietų), Komunistų partija liko antroji (20 proc. balsų ir 102 vietos).	Rinkimai ženklo politinės trajektorijos kitimą bei demokratizacijos pažangą: lyginant su 1998 m. rinkimais, pastiekta pažanga įgyvendinant tarptautinius išpareigojimus bei standartus, nors būta ir didelių pažeidimų. ⁷²⁵ Kartu 2002 m. rinkimai tapo simboliškai svarbiais, nes komunistams jie buvo paskutiniai kaip svarbiausiai Ukrainos opozicinei partijai. ⁷²⁶
2004 m. lapkričio 21 d.	Prezidento rinkimai, kurių nugalėtoju buvo paskelbtas V.Yanukovych: rinkimų rezultatai buvo panaikinti Aukščiausiojo teismo sprendimu..	Prezidentinės kampanijos metu tarp dviejų ryškių lyderių brendusi konfrontacija po prezidento rinkimų, kurie opozicijos buvo apkaltinti kaip neteisingi bei tokiais pripažinti tarptautinių stebėtojų, peraugo į visuotinius masinius protestus. Dviejų savaičių masiniai protestai Kijeve ir Ukrainos moralės pakilimas atnaujino nacionalinės savigarbos jausmą ir padėjo opozicijai panaikinti antrojo rinkimų turo rezultatus Aukščiausiajame teisme. ⁷²⁷
2004 m. gruodžio 26 d.	Pakartotiniai prezidento rinkimai, kuriuos laimėjo V.Yushchenko.	Oranžinės revoliucijos atomazga. Esminį vaidmenį Oranžinėje revoliucijoje suvaidino trišalė opozicija, susidedanti iš V.Yushchenko Mūsų Ukraina, Y.Tymoshenko bloko ir socialistų. Vienintelė opozicinė

⁷²³ Politinė krizė (ang. *Kuchmagate*) buvo susijusi su tuo metu išplatinta juoste, rodančia Prezidento Kuchma paliepiamą susidurti su opozicijos žurnalistu Heorhiy Gongadze.

⁷²⁴ Kuzio, 2008, Op. Cit.

⁷²⁵ Inter-parliamentary Union, Ukraine. Parliamentary Chamber: Verhovna Rada. Elections Held in 2002. Rasta: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2331_02.htm; Žiūrėta: 2009 08 25.

⁷²⁶ Kuzio, 2008, Op. Cit.

⁷²⁷ Kudelia S. Revolutionary Bargain: The Unmaking of Ukraine's Autocracy through Pacting. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2007, 23(1), p. 77-100.

	grupė, atsiskyrusi nuo Oranžinės revoliucijos koalicijos buvo Komunistų partija, kuri antrajame raunde skelbė savo neutralitetą, bet jos šalininkai greičiausiai rėmė V. Yanukovych. ⁷²⁸
--	---

Kultūrinė diferenciacija: etninės, religinės ir kalbinės takoskyros	
Teisinis teritorinis padalijimas	Ukrainos teritorija yra suskirstyta į 24 regionus, 1 autonominę respubliką (Krymo) ir 2 miestus (Kijevo ir Sevastopolio).
Demografinė informacija	2009 m. duomenimis ⁷²⁹ Ukrainoje gyvena 46 029 281 gyventojų. Gyventojai savo skaičiumi gana tolygiai pasiskirstę visuose 27 administraciniuose vienetuose ⁷³⁰ . Beveik trečdalis (14,5 mln.) Ukrainos gyventojų gyvena kaimiškose vietovėse, tuo tarpu miestuose – du trečdaliai (31,5 mln.) gyventojų.
Etninė gyventojų struktūra	Dominuoja dvi etninės grupės: ukrainiečiai sudaro 77,8 proc., ⁷³¹ rusai – 17,3 proc. visų gyventojų. Vertinant etninį pasiskirstymą teritoriniu aspektu, ukrainiečiai daugumą sudaro 25 regionuose, tuo tarpu dauguma rusų yra tik dvejose regionuose (Autonominėje Krymo Respublikoje, Sevastopolyje).
Religinė sudėtis	Dominuoja Kijevo ortodoksų patriarchatas ir Maskvos ortodoksų patriarchatas, atitinkamai 50 proc. ir 26 proc. proporcijomis.
Kalbinė gyventojų diferenciacija	Dualistinę visuomenės fragmentaciją atkartoja ir kalbinės takoskyros: 67 proc. Ukrainos gyventojų kalba ukrainietškai, o 24 proc. yra rusakaliai.
Ukrainos istorijos įtaka kultūrinių grupių formavimuisi	Ukrainos gyventojų etninė, kalbinė, religinė sudėtis, apsprendžianti skirtingą politinę kultūrą ir iš jos išplaukiančias besiskiriančias politines preferencijas, – istoriškai determinuotas reiškinys. Skirtinga politinė kultūra, kuri yra perduodama iš kartos į kartą, atsidaro kaip skirtingos istorinės patirties, įgytos prieš Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus, išdava. ⁷³² Sarah Birch ⁷³³ išskiria penkerius istorinius, skirtingų užsienio valstybių valdytus bei skirtingą politinę patirtį įgavusius, Ukrainos regionus. Vakariniai Ukrainos regionai (Lvovo, Termopilų, Ivano-Frankivsko, Černovcų (vakarinė dalis), Užkarpatės regionai) – daugiau Vakarų valstybių politinės kultūros įtakota dalis: iki Pirmojo pasaulinio karo priklausė Austrijos-Vengrijos imperijai, vėliau iki 1939 m. – Lenkijai. Todėl šių regionų Rytų politinės kultūros patirtis yra sąlygiškai trumpesnė nei Vakarų

⁷²⁸ Kuzio, 2008, Op. Cit.

⁷²⁹ State Statistics Committee of Ukraine, Op. Cit.

⁷³⁰ Ukraina administraciškai padalinta į 26 regionus (ukr. *Oblasti*) ir Autonominę Krymo Respubliką.

⁷³¹ Tautinės, religinės, kalbinės sudėties duomenys iš All Ukrainian Population Census 2001¹, Rasta: <http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/>; Žiūrėta: 2009 09 07.

⁷³² Katchanovski, I., Political Regionalism in "Orange" Ukraine. Paper presented in the 2008 Annual Meeting of the American Political Science Association, 2008 August 28-31.

⁷³³ Birch, S. Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics. *Europe-Asia Studies*, 2000, 52(6), p. 1017-1041.

	(Sovietų Sąjunga vakarinę Ukrainos dalį valdė 1945 – 1991 m.). Vakarų Voluinė kaip ir dešinysis Dniepro krantas (Kijevo miestas, Kijevo, Vinycios, Žytomyro, Kirovogrado, Chmelnickio, Čerkasų, Černovcų (rytinė dalis) regionai) išsiskiria kaip Vakarų ir Rytų politinę įtaką patyrę regionai: skirtingais laikotarpiais priklausė tiek Lenkijai, tiek Rusijos imperijai. Tuo tarpu kairysis Dniepro krantas (Poltavos, Černihovo, Sumų, Charkovo, Lugansko, Donecko, Dnepropetrovsko, Zaporožės (šiaurinė dalis), Chersono (šiaurinė dalis), Mykolajivo (šiaurės rytų dalis) regionai) turi ilgesnę Rusijos valdymo patirtį. Penktasis regionas – buvusios Otomanų imperijos žemės Juodosios jūros pakrantėje (Zaporožės (pietinė dalis), Chersono (pietinė dalis), Mykolajivo (pietvakarinė dalis), Odesos ir Krymo regionai) – istorinėje retrospektyvoje priklausė Otomanų imperijai ir Rusijai.
--	---

Asta Skirmantienė

**DEMOKRATIZACIJOS VIDINIAI IR IŠORINIAI
VEIKĖJAI DAUGIAKULTŪRĖSE VISUOMENĖSE:
BOSNIJOS IR HERCEGOVINOS,
IRAKO IR UKRAINOS ATVEJAI**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto leidykla
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. 23. Tiražas 15 egz. 2011 03 22.

Nemokamai.